

UNEC

AZƏRBAYCAN
DÖVLƏT
İQTİSAD
UNİVERSİTETİ

AZƏRBAYCANIN İQTİSADI İNKİŞAFININ
HEYDƏR ƏLİYEV
STRATEGİYASI

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəti
PREZİDENT KİTABXANASI

BAKİ - 2019

Elmi redaktor: prof. Ədalət Muradov

Redaksiya heyəti: prof. Sakit Yaqubov
prof. Məhiş Əhmədov
prof. Əli Əlirzayev
prof. Arif Şəkərəliyev
prof. Qabil Manafov
prof. Ümüdvar Əliyev
prof. Tofiq Əbdülhəsənov

Azərbaycanın iqtisadi inkişafının Heydər Əliyev strategiyası:

Monoqrafiya. – Bakı: "Şərq-Qərb", 2019. – 328 s.

Monoqrafiya Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin aşağıdakı alımları tərəfindən yazılmışdır: prof. Ə.C.Muradov – ön söz, fəsil 4.9., prof. M.A.Əhmədov – fəsil 1.1., 3.4., 4.2., prof. Ə.Q.Əlirzayev – fəsil 2.3., 3.8., prof. S.M.Yaqubov – fəsil 2.6., prof. Ə.Ə.Ələkbərov – fəsil 2.5., akademik Ə.M.Abbasov – 4.6., prof. Z.F.Məmmədov – fəsil 4.4., prof. A.Ş.Şəkərəliyev – fəsil 3.1., 4.5., prof. Q.N.Manafov – fəsil 3.2., 3.6., prof. Ə.P.Babayev – fəsil 2.1., prof. Ü.Q.Əliyev – fəsil 2.2., prof. I.A.Kərimli – fəsil 4.1., prof. Y.H.Həsənli, dos. M.M.Bağırzadə – fəsil 4.8., prof. Y.H.Həsənli, i.f.d. F.Q.Mikayılov, i.f.d. R.A.Hüseynov – fəsil 4.10, prof. K.A.Şahbazov – fəsil 3.5., prof. M.A.İbrahimov – fəsil 4.3., prof. M.A.İbrahimov, dos. A.A.Quliyev – fəsil 3.7., prof. V.S.Həsənov – fəsil 1.2., prof. R.Ə.Nəbiyev – fəsil 1.3., prof. E.Y.Məmmədov – fəsil 2.4, prof. E.Y.Məmmədov, dos. M.İ.Bərxudarov – fəsil 3.3., dos. M.G.Zeynalov – fəsil 1.4., dos. Ə.V.Hacıyev – fəsil 4.7.

Monoqrafiyada əsası Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş, hazırda ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilən Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyasının mahiyyəti, ümumi və xarakterik cəhətləri, prioritetləri, müasir dövrdə ölkəmizin dinamik və davamlı sosial-iqtisadi inkişafının amilləri, inkişaf perspektivləri təhlil olunur.

ISBN 978-9952-34-213-0

© Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, 2019

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ	5
--------------	---

I FƏSİL:

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANIN MÜASİR SOSİAL-İQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASININ BANİSİDİR

1.1. Azərbaycanda müstəqil milli iqtisadiyyatın formalasdırılması Ulu Öndər Heydər Əliyev iqtisadi siyasətinin ana xəttini təşkil edir	11
1.2. Heydər Əliyev siyasəti Azərbaycanda demokratianın və sosial ədalətin qərarlaşmasının aparıcı amili kimi	23
1.3. Heydər Əliyevin neft strategiyası – Azərbaycanın iqtisadi müstəqiliyinin əsasıdır.....	34
1.4. Heydər Əliyevin memarı olduğu Azərbaycanın müasir Konstitusiyası ölkəmizdə dövlət, cəmiyyət və vətəndaş həmrəyliyinin normativ-hüquqi əsasıdır	43

II FƏSİL:

HEYDƏR ƏLİYEVİN İSLAHATLAR STRATEGİYASI AZƏRBAYCANIN MİLLİ İQTİSADI İNKİŞAF MODELİNİN FORMALAŞMASININ ƏSASIDIR

2.1. Milli iqtisadi inkişaf modelinin nəzəri-metodoloji tədqiqi	54
2.2. Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli iqtisadi inkişafı	68
2.3. Bazar iqtisadi sisteminə keçidlə bağlı Heydər Əliyevin iqtisadi islahatlar strategiyası – Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modelinin formalasmasının əsasıdır	79
2.4. Müstəqillik dövründə Azərbaycanda reallaşdırılan investisiya siyasətinin prioritetləri	89
2.5. Heydər Əliyevin Azərbaycanda formalasdırıldığı və reallaşdırıldığı makroiqtisadi sabitləşmə siyasətinin xarakterik cəhətləri.....	105
2.6. Heydər Əliyevin ideyaları müasir təhsil quruculuğunu əsasıdır.....	119

III FƏSİL:

AZƏRBAYCANDA SOSİAL-İQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASINDA VARİSLİK VƏ ONUN İLHAM ƏLİYEV TƏRƏFİNDƏN YARADICILIQLA İNKİŞAFI

3.1. Sosial-iqtisadi inkişafda varislik prinsipi və onun müasir reallığa uyğun olaraq Prezident İlham Əliyev tərəfindən inkişafı	128
--	-----

3.2. Azərbaycanda milli iqtisadi inkişaf modelinin prinsipləri və əsas cəhətləri	139
3.3. Qloballaşma şəraitində rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması İlham Əliyevin iqtisadi inkişaf strategiyasının təməl prinsipləridir.....	150
3.4. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin regional siyasetinin xarakterik cəhətləri və prioritetləri.....	167
3.5. Azərbaycanda insan kapitalının inkişafının İlham Əliyev strategiyası.....	177
3.6. Sahibkarlıqla bağlı Heydər Əliyev strategiyası və onun İlham Əliyev tərəfindən inkişafı.....	186
3.7. Müasir dövrdə Azərbaycanda reallaşdırılan aqrar siyasetin əsas istiqamətləri	199
3.8. Müasir şəraitdə İlham Əliyevin sosial siyaset və sosial müdafiə sisteminin prioritetləri	208

IV FƏSİL: DAVAMLI İNKİŞAF MODELİNƏ KEÇİD ŞƏRAİTINDƏ İLHAM ƏLİYEVİN İQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASININ PRİORİTELƏRİ

4.1. Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətləri.....	217
4.2. İnküliv iqtisadi artım konsepsiyasına keçid – İlham Əliyevin müasir iqtisadi inkişaf strategiyasının prioritetidir.....	226
4.3. Postneft mərhələsində İlham Əliyevin islahatlar strategiyası, reallaşma mexanizmi və başlıca hədəfləri.....	235
4.4. Dayaniqli fiskal və monetar siyasetin tətbiqi İlham Əliyevin iqtisadi siyasetinin mühüm prinsipidir.....	243
4.5. Qeyri-neft sektorunun üstün inkişafı və diversifikasiyası İlham Əliyevin iqtisadi siyasetinin əsas prioritetləridir.....	254
4.6. Müasir dövrdə informasiya cəmiyyəti və bilik iqtisadiyyatının formalaşdırılması Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyasının prioritetidir.....	266
4.7. Müasir dövrdə Azərbaycanın sənaye siyaseti və onun prioritetləri.....	276
4.8. İnfrastruktur sahələrinin üstün inkişafı – Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modelinin xarakterik cəhətidir.....	290
4.9. Heydər Əliyevin neft strategiyasından qaynaqlanan postneft inkişaf modeli.....	302
4.10. Müasir dövrdə Azərbaycanda reallaşdırılan institusional və struktur islahatların prioritetləri..... İstifadə olunmuş ədəbiyyat	312 327

ÖN SÖZ

"İqtisadi cəhətdən güclü olmayan dövlət özünün müstəqilliyini qoruyub saxlaya bilməz və dünyada söz sahibi ola bilməz".

Ümummilli lider HEYDƏR ƏLİYEV

Müstəqillik illərində ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə olunan bütün uğurlar, yaradılmış iqtisadi, sosial, elmi-texniki, maliyyə potensialı, insan kapitalı, infrastruktur, əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması Ulu Öndər Heydər Əliyevin şəxsiyyəti ilə bağlıdır. Bu baxımdan Ulu öndər tərəfindən müəyyənləşdirilən və bu gün ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən yaradıcılıqla və uğurla inkişaf etdirilən Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyasının ümumi və xarakterik cəhətlərinin, formalaşması mərhələlərinin, onun uğurunu təmin edən başlıca amil, şərt və vasitələrin sistemli təhlil olunması və dəyərləndirilməsi Ulu öndərin iqtisadi irlisinin öyrənilməsində və ölkəmizin gələcək inkişafının prioritetlərinin, başlıca məqsəd və hədəflərin seçilməsində, reallaşmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

XX əsrin sonlarında müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycanın qarşısında bazar iqtisadiyyatı sistemində keçmək və qlobal dünya iqtisadiyyatına integrasiya olunmaqla milli iqtisadiyyatı formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək kimi strateji vəzifə dururdu.

Ulu öndər siyasi lider, böyük təşkilatçı rəhbər kimi uzaqqörənliklə dönyada baş verən ziddiyətli iqtisadi, siyasi, hərbi, qlobal, regional prosesləri qiymətləndirmək, ən başlıcası isə ölkəmizin böhrandan çıxışını, sosial-iqtisadi inkişafını, təhlükəsizliyini, rəqabət qabiliyyətliliyini təmin etmək üçün tarixi baxımdan ən optimal qərarlar qəbul etmək və onları əməli cəhətdən reallaşdırmaq qabiliyyətinə malik idi.

Məlumdur ki, hər bir ölkə fərqli inkişaf strategiyasını seçir. Bu baxımdan ümumi halda Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyasını dəyərləndirməyə cəhd etsək, qeyd etməliyik ki, o, hər bir ölkənin malik olduğu təbii, iqtisadi, əmək resursları balansına, texniki-texnoloji inkişaf səviyyəsinə, insan kapitalının inkişaf dərəcəsinə, milli mentalitetin xüsusiyyətlərinə, ölkənin

seçdiyi inkişaf modelinə uyğun olaraq sosial-iqtisadi proseslərin idarə olunmasında dövlət və bazar mexanizminin tətbiqinin fərqli nisbatlərinə, iqtisadi inkişafın sosial yönümüə, cəmiyyətin qarşısında duran sosial-iqtisadi məqsədlərin və hədəflərin reallaşdırılmasının prinsiplərinə, üslub, vasitə, mexanizmlərinin roluna görə bir-birindən fərqlənən milli iqtisadiyyatı başa düşmək lazımdır.

Bütün bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, əslində, Ulu Öndər Heydər Əliyev 1993-2003-cü illər ərzində Azərbaycanın milli iqtisadi inkişafının formallaşmasının çox uğurlu və gələcək inkişafa istiqamətlənmiş keçid modelinin əsaslarını müəyyənləşdirməklə onun əmali cəhatdən tam reallaşmasını təmin etdi.

Qlobal maliyyə böhranı milli, regional və beynəlxalq iqtisadiyyatların qarşılıqlı asılılığını gücləndirməklə dünya miqyasında, eləcə də hər bir milli iqtisadiyyat səviyyəsində sosial-iqtisadi inkişafın fəlsəfəsini, hərəkətverici qüvvələrini, təbiət-cəmiyyət münasibətlərinin ahəngdarlığını təmin edən prinsip və meyarların davamlı inkişaf baxımından dərk olunaraq yenidən dayarlıdırilməsini tələb edir. Bu baxımdan Azərbaycan iqtisadiyyatının sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə, qlobal maliyyə böhranına davamlılığına nəzər yetirdikdə bu gün ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən iqtisadi inkişaf strategiyasının necə sistemli, kompleks, effektiv prinsiplərə söykənarək müəyyənləşdirildiyi aydın görünür.

Azərbaycanda müstəqilliyyin ilk illərində sistemin dərin böhrana düşər olması nəticəsində istehsalın həcmi kəskin azalmış, işsizlik böhranlı həddə çatmış, ənənəvi istehsal əlaqələri qırılmış, ölkənin maliyyə - investisiya imkanları, demək olar ki, sıfır dərəcəsində idi. Ulu öndər yaxşı bilirdi ki, yeni iqtisadi sistemə transformasiya ilə bağlı zəruri iqtisadi-sosial, institusional islahatları aparmaq üçün, ilk növbədə makroiqtisadi sabitlaşməni təmin etmək lazımdır. Bununla yanaşı, yeni sistemin yaradılması ilə bağlı bütün siyasi, iqtisadi münasibətləri keyfiyyətcə yenidən qurmaq üçün, hər şeydən əvvəl, ölkənin əsas qanunu olan Konstitusiyanın yaradılmasının zəruriliyi qəbul edildi. Bu baxımdan 1995-ci ildə qəbul olunan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası ölkəmizdə həyata keçirilən bütün iqtisadi islahatlar, tədbirlər sisteminin xarakterini, sosial adalatın təmin edilməsinin qanunvericilik, normativ-hüquqi və institusional bazasını müəyyənləşdirdi.

Məlumdur ki, təbii sərvətlər ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının mühüm amilidir. Lakin dünya təcrübəsi onu göstərir ki, heç də təbii sərvətlərlə zəngin

olan bütün ölkələr dinamik və davamlı inkişafa nail ola bilmir. 1994-cü ildə "Əsrin müqaviləsi" bağlanılmaqla ölkəmizdə neft resurslarından səməralı istifadənin optimal bir modeli yaradıldı. Məhz onun nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycanın neft strategiyası ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafının lokomotivinə çevrilmişdir.

Ölkənin iqtisadi-sosial və davamlı inkişafında dövlət-cəmiyyət-vətəndaş həmrəyliyinin təmin olunmasına müstəsna əhəmiyyət verildi. Bu bir həqiqətdir ki, bu gün inzibati amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçən və müstəqil dövlətə çevrilən bir çox postsovət respublikaları ölkəmizdə formalashdırılmış milli iqtisadi inkişaf modelinin təməl prinsiplərindən və islahatlar strategiyasından bəhrələnir. Bu baxımdan Azərbaycanda reallaşdırılan iqtisadi inkişaf strategiyasının nəzəri-metodoloji əsaslarının öyrənilmesi bu yolu keçən digər ölkələr üçün də əhəmiyyətlidir.

Ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində milli iqtisadiyyatın formalashdırılması ilə bağlı reallaşdırılan islahatlar strategiyası, əslində, makroiqtisadi sabitlaşmaya, liberallaşmaya, iqtisadi demokratiyaya və dünya iqtisadiyyatına fəal integrasiyaya əsaslanan prinsiplərə söykənirdi. O, həmişə xüsusi vurğulayırdı ki, iqtisadi islahatlar aparıllarkən hökmən iqtisadi siyasetin vahidliyini, sistemliliyini gözləmək, ən başlıcası isə cari problemləri həll edərkən gələcək inkişafa ziyan vurmamaq lazımdır.

Ümumən 1993-2003-cü illərdə Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın inkişafi sahəsində əldə olunmuş uğurlar bir daha əyani surətdə göstərir ki, müstəqilliyyin ilk illərində həyata keçirilən iqtisadi, siyasi, institusional islahatlar nəticəsində Azərbaycanın gələcək inkişafi üçün güclü zəmin yaradılmış, demokratik proseslər dönməz xarakter almışdır. Zənnimizcə, Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modelinin uğurunu edən ən başlıca xüsusiyyət həm də onun varislik prinsipinə əsaslanması hesab edilməlidir. Belə ki, 15 oktyabr 2003-cü ildə İlham Əliyev ölkə Prezidenti seçilməklə Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf strategiyası dəyişən şəraitə və tələbə uyğun olaraq uğurla və yaradıcılıqla inkişaf etdirildi. Bu qeyd olunanları son 15 il ərzində ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişafın bütün sahə və istiqamətləri üzrə əldə olunan konkret uğurlar əyani surətdə göstərir. Son illərdə Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə olunan uğurlar onu təmin edən amil və şərtlərin dərin, sistemli GZİT təhlili, öz növbəsində, Azərbaycanın gələcək inkişaf prioritətlərini, başlıca məqsəd və hədəflərini daha düzgün müəyyənləşdirməyə imkan verir. Ölkə Prezidenti İlham Əliyev ölkədə iqtisadi, institusional və struktur islahatları

apararkən Ulu öndərin belə bir fundamental prinsipinə əsaslanırdı ki, ölkədə həyata keçirilən bütün sistem dəyişikliklərin və islahatların başlıca şərti milli maraqların qorunması və iqtisadi təhlükəsizliyin gözlənilməsi olmalıdır.

1993-2009-cu illərdə ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə olunan nəticələr bazar münasibatlərinin yetkinlik dərəcəsi, formallaşmış normativ-hüquqi və institutional baza ölkə Prezidenti İlham Əliyeva 2009-cu il noyabrın 2-də Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyində belə bir tarixi bəyanatla çıxış etməyə əsas verdi ki: "Ölkə iqtisadiyyatında keçid dövrü başa çatmış; biz artıq başa çatmış bir prosesin yekunlarından nəticələr çıxarmalı, ölkənin iqtisadiyyatının davamlı inkişafını təmin etmək üçün nailiyyətlərimizi dərin təhlil etməli, cəmiyyətimiz üçün aktuallaşan təkliflər irəli sərməli və yeni paradigmalar haqqında düşünməliyik".

Məlumdur ki, Azərbaycanın müasir iqtisadi inkişaf modelində hər bir regionun malik olduğu təbii, əmək resursları balansı, inkişaf səviyyəsi nəzəra alınaraq regional inkişaf programlarının reallaşdırılması xüsusi yer tutur. Bu məqsədlə, 2004-2023-cü illəri əhəmiyyətli 4 regional inkişaf programı qəbul edilmiş, onlardan 3-ü uğurla reallaşdırılmış və bu gün reallaşdırılan 4-cü programda nəzərdə tutulan bütün işlərin və layihələrin tam həcmində yerinə yetiriləcəyi heç kəsdə şübhə doğurmur.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bütövlükdə ölkənin və onun regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının uğurla reallaşdırılmasında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı və ona zəruri dövlət dəstəyinin verilməsi müstəsnə əhəmiyyət kəsb edir. Bunu nəzərə alaraq son illərdə Azərbaycan dövləti sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı kompleks və sistemli stimullaşdırıcı tədbirlər sistemini uğurla reallaşdırır. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi ölkəmizdə iqtisadi inkişafın daimi və tükənməz mənbəyi olan insan kapitalının inkişafından həllədici dərəcədə asılıdır. Bu problemi effektiv həll etmək üçün ölkə Prezidenti ölkəmizdə neft kapitalının insan kapitalına çevriləməsi üçün zəruri, sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsinə müstəsnə əhəmiyyət verir.

Azərbaycan dövləti iqtisadi inkişafın sosial və humanitar aspektlərinin gücləndirilməsi və həmin məqsədlərin əməli cəhatdən həyata keçirilməsi sahəsində də ciddi, sistemli tədbirlər həyata keçirir. Bu gün ölkə Prezidentinin iqtisadi siyasetinin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşının mövcud iqtisadi və sosial problemlərinin həlli durur. Məhz onun nəticəsidir ki, bu gün ölkəmizdə BMT-nin 2015-ci ilin sentyabr sammitində qəbul olunan davamlı inkişafın

məqsədlərinin səmərəli reallaşmasını təmin etmək üçün Azərbaycanda davamlı inkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurası yaradılmışdır.

Heydər Əliyevin neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması nəticəsində yaradılmış iqtisadi, elmi-texniki, maliyyə potensialı və s. ölkəmizin artıq 2015-ci ildən postneft mərhələsinə daxil olmasına imkan vermişdir. Azərbaycanın post-neft mərhələsinə daxil olması dayanıqlı fiskal, effektiv monetar siyasetin reallaşdırılmasını və optimal nisbətdə tətbiqini obyektiv zərurətə əvərdir. Qeyri-neft ÜDM-nin və qeyri-neft sektorunun ixracının artırılması və diversifikasiyası müasir dövrda Azərbaycanın iqtisadi inkişafının Heydər Əliyev strategiyasının xarakterik cəhatlərindən biri hesab edilməlidir.

Rəqabət qabiliyyətli, davamlı inkişafi səmərəli reallaşdırmaq üçün ölkəmizdə informasiya cəmiyyəti və bilik iqtisadiyyatının formallaşdırılmasına ölkə Prezidenti İlham Əliyev daima xüsusi diqqət yetirir. Məhz onun nəticəsidir ki, son illərdə ÜDM-in strukturunda köklü dəyişikliklər baş vermişdir.

Postneft mərhələsində Azərbaycanın iqtisadi inkişafının mövcud vəziyyətinin təhlili və yaxın vaxtlarda hərəkətə gətirilə biləcək potensialı dəyərləndirmək əsasında ölkəmizin yaxın gələcək üçün inkişaf strategiyası müəyyənləşdirmişdir ki, bu da öz əksini 16 mart - 6 dekabr 2016-ci ildə Prezident İlham Əliyevin fərmanı ilə təsdiqlədiyi 11 sektor üzrə 12 strateji yol xəritələrində tapmışdır.

Beləliklə, oxucuya təqdim olunan kollektiv monoqrafiyada əsası Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və bu gün ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən inkişaf etdirilən Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyasının mahiyyəti, xarakterik cəhatləri, prioritətləri, reallaşma mexanizmlərinin formallaşması mərhələləri sistemli təhlil olunur, qabaqcıl dünya təcrübəsi və milli reallıqlar baxımından dəyərləndirilir ki, bu da son nəticədə müasir Azərbaycanın davamlı və dinamik sosial-iqtisadi inkişafının mənbələrini, hərəkətverici qüvvələrini daha dərindən və aydın dərk etməyə imkan verəcəkdir.

ƏDALƏT MURADOV
iqtisad elmləri doktoru, professor,
Rektor, UNEC

I FƏSİL:

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANIN MÜASİR SOSİAL-İQTİSADI İNKIŞAF STRATEGİYASININ BANİSİDİR

1.1. AZƏRBAYCANDA MÜSTƏQİL MİLLİ İQTİSADİYYATIN FORMALAŞDIRILMASI ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV İQTİSADI SİYASƏTİNİN ANA XƏTTİNİ TƏŞKİL EDİR

XX əsrin sonunda özünün dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan eyni zamanda inzibati amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçməyi və dünya iqtisadiyyatına fəal integrasiya olmaqla müstəqil milli iqtisadiyyatı formalaşdırmağı strateji bir vəzifə kimi qarşıya qoydu. Sistemin dərin böhranına düşər olmuş belə çətin, ziddiyyətli və mürəkkəb bir dövrdə Ulu Öndər Heydər Əliyev xalqın tələbi və təkidi ilə yenidən Azərbaycanda siyasi hakimiyətə gəldi. Danılmaz bir həqiqətdir ki, müstəqilliyyinin şərəfli dövrünü yaşayan Azərbaycan bütün sahə və istiqamətlərdə özünün qazandığı möhtəşəm uğurlara görə Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev şəxsiyyətinə borcludur. Tarix birmənalı sübut edir ki, vaxt, zaman keçsə belə, dahi insanların, siyasetçilərin, liderlərin böyüküyü, uzaqgörənliyi, ideyalarının möhtəşəmliyi, xalqın bugünü və gələcəyi üçün əhəmiyyəti daha da artır.

Ulu Öndər Heydər Əliyev böyük təşkilatçı lider kimi dahilanə uzaqgörənliklə dünyada baş verən iqtisadi, siyasi, hərbi, qlobal, regional prosesləri öncədən görməyi, onları çox dəqiq qiymətləndirməyi, müvafiq nəticələr çıxarmağı bacaran fenomen qabiliyyətə malik praqmatik şəxsiyyət idi. Əgər ölkəmizin son əlli ildə keçdiyi tarixi yola nəzər salsaq, onda aydın görərik ki, Ulu Öndər Heydər Əliyev həmişə Azərbaycanın ən çətin günlərində xalqımızın xilaskarı olmuş, dünya xalqları arasında onun laiyqli yer tutmasını təmin etmək üçün bazar iqtisadi sisteminə kecid şəraitində Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşdırılmasının təməl prinsiplərini, prioritətlərini, bütünlükdə konseptual əsaslarını müəyyənləşdirmiş və uğurla reallaşdırmışdır.

Heydər Əliyev, bir qayda olaraq, Azərbaycanda sosial-iqtisadi, siyasi vəziyyəti obyektiv qiymətləndirir, özünün fövqəlhissətmə, duyma qabiliyyətinə əsaslanaraq ölkəmizdə böhran hallarının qarşısını almaq, makroiqtisadi sabitliyi təmin etmək üçün qabaqlayıcı, privintiv tədbirlər görürdü. O, kecid dövrünün mürəkkəb, ziddiyyətli bir şəraitində nəyi, nə vaxt və hansı intensivliklə optimal müddətdə həyata keçirməklə, əslində, iqtisadi ədəbiyyatda "gecikmə effekti" adını almış bir prosesin neqativ

nəticələrini minimuma endirdi. Heydər Əliyev yaxşı bilirdi ki, müstəqil dövlətə çevrilən Azərbaycanda sistemin transformasiyasını mümkün qədər az itkilərlə və optimal müddətdə həyata keçirmək üçün qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmağın yollarını, mexanizmlərini və imkanlarını çox aydın və düzgün müəyyənləşdirmək lazımdır. Çünkü təcrübə göstərir ki, keçidin ilkin mərhələsində buraxılan səhvlərin sonradan aradan qaldırılması cəmiyyətə çox baha başa gəlir. Odur ki, böhrandan çıxışın cari problemlərini həll edərkən hökmən gələcək inkişaf məsələləri qətiyyən nəzərdən qaçırlıkmamalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya təcrübəsində sistemin transformasiyasının iki yolu – "şok terapiyası" və "təkamül yolu" məlumdur. Heydər Əliyev Azərbaycan reallığını nəzərə alaraq həyata keçirdiyi sistemin transformasiyası və böhrandan çıxış tədbirlər sistemi müəyyənləşdirilərkən, hər bir konkret halda "şok terapiyası" və "təkamül yolu"nun prinsiplərindən ayrılıqda, lazım gəldikdə isə onların birgə tətbiq olunması zərurətini xüsusi vurğulayırdı. Onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, bu illərdə müxtəlif beynəlxalq təşkilatların bir çox hallarda çox ciddi təkidlərinə baxmayaraq, o, həmişə xalqın, ölkənin mənafeyini, milli iqtisadiyyatın gələcək inkişaf problemlərini əsas tutaraq islahatlar həyata keçirirdi.

Ulu öndər daim belə bir prinsipial mövqedən çıxış edirdi ki, sistem dəyişikliklərinin həyata keçirildiyi transformasiya şəraitində dövlətin fəal müdaxiləsi olmadan sırf bazar mexanizmi cəmiyyətin qarşısında duran başlıca problemləri səmərəli həll etməyə qadir deyildir. Ona görə də hər bir konkret halda cəmiyyətin qarşısında duran strateji məqsədlərə uyğun olaraq dövlət və bazar mexanizminin prinsipləri optimal nisbatda tətbiq olunmalıdır.

Heydər Əliyev özünün iqtisadi siyasetində koordinasiya, sistemlilik və prioritetlərin düzgün seçilməsinə müstəsna əhəmiyyət verirdi. Müstəqilliyin ilk illərində ölkəmizin investisiya imkanlarının məhdud olduğunu nəzərə alaraq o, həmişə xüsusi vurğulayırdı ki, biz ölkəmizdə elə sahələrin üstün inkişafını təmin etməliyik ki, birincisi, onlar ölkəmizin iqtisadiyyası müstəqilliyini qorumağa və xalqın zəruri tələbatlarını mümkün qədər ödəməyə imkan versin və eyni zamanda həmin sahələrin üstün inkişafi nəticəsində əldə olunan gəlirlər sonradan ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafının aparıcı qüvvəsinə, lokomotivinə çevrilsin.

Məlumdur ki, bu gün hələ də dünya qlobal maliyyə böhranından tam çıxa bilməmişdir. Özünün iqtisadi potensialına, müstəqil dövlət kimi mövcudluğu tarixinə görə Azərbaycanla heç müqayisəyə gəlməyən inkişaf etmiş ölkələr belə bu böhrana davam gətirə bilmir. Bu baxımdan Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi ilə Azərbaycanın bir müstəqil dövlət kimi formalaşdırılması və inkişafi ilə bağlı bütün sahə və istiqamətlər üzrə həyata keçirdiyi çoxşaxəli, titanik işlərdən təkcə iqtisadi sahədəki fəaliyyətinin nəzərdən keçirilməsi bu dühanın nə qədər böyük biliyə, analitik düşüncəyə və uzaqgörən zəkaya malik bir şəxsiyyət olduğunu sübut edir. Azərbaycanın qlobal və regional proseslərə fəal qoşuluğu bir şəraitdə ölkəmizin milli reallıqları, sosial-iqtisadi gerçəkliliklərini ehtiva edən milli maraqlarının gözlənilməsi, ölkənin təbii, maddi, əmək resurslarından səmərəli istifadə edilməsi, cəmiyyətin bütün üzvlərinin maraqlarına cavab verən iqtisadi siyasetin formalaşdırılması, son nəticədə əlverişli investisiya, innovasiya və sahibkarlıq mühitini yaratmaqla, milli iqtisadiyyatın inkişafına nail olunması mexanizmləri, yolları, prinsipləri də dərindən öyrənilməli, təhlil edilməli və gələcək inkişafımız üçün ümumişdirmələr aparılmalı, nəticələr çıxarılmalıdır.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq Ulu öndərin iqtisadi strategiyasının bəzi məqamlarına diqqəti cəlb etmək istərdik. Müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycanın necə böyük, sərt, ziddiyətli və mürəkkəb proseslərlə üzləşdiyi yaxşı məlumdur. Lakin məhz bu gün həmin dövrdə hadisələrin necə düzgün qiymətləndirildiyi, dahiyanə uzaqgörənliklə qərarlar çıxarıldığı və ən başlıcası, onların gələcək proseslərə ziyan vurmadan böyük ustalıqla, cəsarətlə, mən deyərdim, peyğəmbərcəsinə həll edildiyinə heyran olmaya bilmirsən.

Məlum olduğu kimi, müstəqilliyimin ilk illərində ölkəmizin bir dövlət kimi mövcudluğu şübhə altında olduğu gərgin və mürəkkəb bir şəraitdə – 1993-cü ilin iyun ayının 15-də Heydər Əliyev yenidən siyasi hakimiyyətə qayıtdı. Müdrik xalqımız yaxşı başa düşürdü ki, ölkəni düşdürüyü bu bələdan, xaosdan yalnız bu dahi şəxsiyyətin fenomeni və idarəetmə məharəti xilas edə bilər. Həmin dövrdə Azərbaycanda artıq hərbi, sosial-iqtisadi, siyasi böhran dərinləşərək kritik həddə gəlib çatmışdı və ölkə yenicə bərpa olunan siyasi, iqtisadi müstəqilliyini itirmək, hətta vətəndaş müharibəsi təhlükəsi qarşısında qalmışdı.

Müstəqilliyin ilk onilliyində Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın formalasdırılması ilə bağlı Ulu Öndər Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi çox böyük miqyaslı işləri daha aydın təsəvvür etmək üçün həmin dovrün sosial-iqtisadi, siyasi vəziyyətinin təhlilini vermək zəruridir.

Məlumdur ki, Azərbaycana Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində torpaqlarımızın xeyli hissəsinin işğalı, ictimai-siyasi sabitliyin vaxtaşırı pozulması, ölkədə rəhbərliyin tez-tez dəyişməsi 90-cı illərin əvvəlin-dən etibarən iqtisadiyyatın əksər sahələrində istehsalın tənəzzülünə və prosesin getdikcə dərinləşərək xroniki xarakter almasına səbəb olmuşdu. 1991-1995-ci illərdə ölkədə istehsal müəssisələrinin boyuk əksəriyyəti dayanmış və ya öz gücünün 15-20%-i səviyyəsində işləmişdir. Həmin illərdə sənayedə illik geriləmə 20-24%-ə, kənd təsərrüfatında 15-20%-ə, əsaslı vəsait qoyuluşunda 40%-ə düşmüş, istehlak mallarının qiymətinin ildə 14-18 dəfə artması iqtisadi və sosial sahədə guclu, dağıdıcı rol oynamışdır.

Ümumən respublikamızda 1991-1995-ci illərdə ÜDM - 58%, sənaye məhsulu - 67%; kənd təsərrüfatı məhsulu 48%; əsaslı vəsait qoyuluşu 48,5% azaldığı halda, qısa müddətdə həyata keçirilən makroiqtisadi sabitləşmə tədbirləri sayəsində 1997-2003-cü illərdə ÜDM-74,8%; sənaye məhsulu 30,8%; kənd təsərrüfat məhsulu 58,0%; əsaslı vəsait qoyuluşu isə 4,7 dəfədən çox artmış, adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 1993-cü ildə 179,9 dollar, 1995-ci ildə isə 319,3 dollar olduğu halda, bu rəqəm 2003-cü ildə 1995-ci ilə nisbətən 4,9 dəfədən çox artaraq 879,7 dollara, xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 4 dəfə artaraq 5,28 milyard dollara çatmış, habelə ticarət dövriyyəsinin ümumi strukturunda idxal 3,9 dəfə, ixrac isə 4,1 dəfə artmışdır.

Bu bir məlum həqiqətdir ki, siyasi sabitliyə nail olmadan həmin dövrdə nə böhrandan səmərəli çıxış, nə də sabitləşmə siyasetini həyata keçirmək mümkün deyildi. Öz növbəsində, iqtisadi sabitləşmənin təmin edilməsi islahatların müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinin ən başlıca və ilkin şərti idi. Cənki makroiqtisadi sabitləşməni təmin etmədən iqtisadi artıma, milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasına və nəhayət, bazar münasibətlərinə keçidin mühüm şərti olan müvafiq iqtisadi mühitin yaradılması məqsədilə həyata keçirilən zəruri tədbirlərin heç biri əməli səmərə verməyəcəkdir.

Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə yenidən gəldikdən sonra müstəqilliyin ilk illərində ölkəmizin qarşısında duran problemlərin ağırlığını və xalqın qarşısında məsuliyyətini xüsusi vurğulayaraq qeyd etmişdir: "Ömrümün bundan sonraki hissəsini, harada olursa-olsun, yalnız və yalnız Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi inkişafına həsr edəcəyəm". Fövqəladə zəka və xalq arasında böyük nüfuz sahibi olan bu şəxsiyyət ümumxalq səsverməsi yolu ilə president seçildikdən sonra 1993-cü il oktyabrın 10-da andıcmə mərasimindəki program xarakterli çıxışında yeni cəmiyyət quruculuğunun başlıca konturlarını dəqiqləşdirdi. Xüsusi olaraq bəyan etdi ki, Azərbaycanda sərbəst bazar iqtisadiyyatı və demokratik prinsiplərə uyğun olaraq ümumbəşəri dəyərlərdən səmərəli istifadə edərək, müstəqil fəaliyyət göstərən hüquqi dövləti, vətəndaş cəmiyyətini və milli iqtisadiyyatı formalaşdıracağıq.

Məhz bu dövrdən Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitliyin, sosial-iqtisadi inkişafın təməli qoyuldu. Aydındır ki, ölkədə yaradılan siyasi sabitlik genişmiqyaslı əsaslı islahatlar aparmağa imkan verdi. Ulu öndərimiz yaxşı bilirdi ki, müstəqilliyi qoruyub saxlamaq, inkişaf etdirərək əbədi bir prosesə çevirmək onu əldə etməkdən qat-qat çatındır. Bu məqsədlə sistemin transformasiyası ilə bağlı bütün siyasi, iqtisadi münasibətləri keyfiyyətcə yenidən qurmaq üçün, hər şeydən əvvəl, ölkənin əsas qanunu olan Konstitusiyani yaratmaq zəruri oldu. 1995-ci ilin noyabrında baş memarı Heydər Əliyev olan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbulu ölkədə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan sosial, siyasi-iqtisadi islahatlar üçün normativ-hüquqi və institusional baza yaratdı.

Heydər Əliyevin böyük səyi, iradəsi və idarəcilik məharəti sayəsində ölkədə qısa bir müddət ərzində əldə olunan makroiqtisadi, siyasi sabitlik, habelə müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyasının qəbulu iqtisadi sistemin transformasiyası ilə bağlı aparılması nəzərdə tutulan iqtisadi islahatların qanunvericilik bazasının yaradılmasına, sosial-iqtisadi inkişafda prioritətlərin seçiləsinə, cari və perspektiv məqsədlər nəzərə alınmaqla onların reallaşdırılmasının taktika və strategiyasını müəyyənləşdirməyə imkan verdi.

Ulu öndər həmişə siyasi və iqtisadi müstəqilliyin təmin edilməsini qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda olan bir problem kimi nəzərdən keçirir və onları sistem halında həll etməyə çalışırı. Təsadüfi deyildir ki, o, dəfə-

lərlə qeyd edirdi: "İqtisadi cahatdən güclü olmayan dövlət özünün müstəqilliyini qoruyub-saxlaya bilməz və dünyada söz sahibi ola bilməz".

Heydər Əliyev transformasiya gedişində iqtisadi siyasetin vahidliyinə, sistemliliyinə, qarşıda duran məqsəd və hədəflərin məntiqi ardıcılılığına, prioritetlərin düzgün seçilməsinə müstəsna əhəmiyyət verirdi. Çünkü keçidin ilkin mərhələsində iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi problemlərinin ayrı-ayrılıqda sahələr və istiqamətlər üzrə həlli lazımi səmərəni verə bilməzdi. O, yaxşı bilirdi ki, makroiqtisadi sabitliyə, ancaq ölkə üzrə həyata keçirilən ayrı-ayrı tədbirlər sisteminin qarşılıqlı əlaqə və təsirini gücləndirməklə onların müsbət multiplikativ effektinə nail olmaq olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ümummilli lider bu dövrdə problemlərin həllinə sistemli yanaşma, onların həllinin məntiqi ardıcılığının gözlənilməsi, tələbkarlıq, yaranmış vəziyyətin operativ qiymətləndirilməsi əsasında yeri gəldikcə ekstrordinar, qeyri-populyar, lakin perspektiv inkişaf baxımından məqsədə uyğun qərarlar da qəbul edirdi.

Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi təşəkkulu və inkişafını təmin etmək üçün, hər şeydən əvvəl, mövcud iqtisadi potensialdan mümkün qədər səmərəli istifadə etməyi, onu artırmağı, ən başlıcası isə həmin sərvətləri xalqın həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədinə yönəltməyi əsas vəzifə hesab edirdi.

Ümumən Ulu Öndər Heydər Əliyevin bazar iqtisadi sisteminə kecid şəraitində müstəqil milli iqtisadiyyatın formalasdırılması ilə bağlı həyata keçirdiyi iqtisadi strategiya, zənnimizcə, 5 fundamental prinsipə: birinci, ölkədə makroiqtisadi sabitləşmənin təmin olunmasına; ikinci, sistemin transformasiyası ilə bağlı bütün istiqamətlər üzrə əsashı iqtisadi islahatların aparılmasına; üçüncü, bütün səviyyələrdə bazar iqtisadi münasibətlərinin liberallaşdırılmasına; dördüncü, ölkədə demokratianın və sosial ədalətin bərqərar olunmasına; beşinci, ölkəmizin strateji milli maraq və mənafelərini qorumaqla dünya iqtisadiyyatına fəal integrasiya olunmasına əsaslanır.

Bütün bunları nəzərə alaraq Ulu öndərin iqtisadi strategiyasının bəzi məqamlarına diqqəti cəlb etmək istərdik. Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində necə böyük, sərt, ziddiyyətli və mürəkkəb proseslərlə, böyük çətinliklərlə üzləşdiyi yaxşı məlumdur. Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, XX əsrin 90-cı illərinin ortalarından etibarən ölkəmiz Ulu Ön-

dər Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında tədricən dirçəlməyə və taleyüklü problemlərin həlli istiqamətində inamlı addımlar atmağa başladı.

Məhz bu gün həmin dövrdə hadisələrin necə düzgün qiymətləndirildiyi, dahiyanə uzaqqörənliklə qərarlar çıxarıldığı və ən başlıcası, onların gələcək proseslərə ziyan vurmadan necə böyük ustalıqla, cəsarətlə həll edildiyinin şahidi olursan.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, hər bir ölkənin təbii sərvəti iqtisadi inkişaf üçün zəmin yaratса da, onun həllədici şərti kimi çıxış etmir. Nə qədər təzadlı görünsə də, dünyadan zəif inkişaf etmiş ölkələrinin əksəriyyəti təbii ehtiyatlarla zəngin olan ölkələrdir. Ulu öndər belə bir obrazlı ifadəni Azərbaycanın timsalında əməli cəhətdən reallığa çevirdi ki, iqtisadi inkişaf ölkənin malik olduğu resurs üstünlüklerinin reallaşdırılması tarixi deyil, o, əslində, qeyri-münasib şəraitlə mübarizə tarixidir. Belə bir təzad həmin ölkələrdə mövcud iqtisadi potensialın reallaşdırılmasına şərait yaradan səmərəli iqtisadi siyasetin olmamasının nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Burada ABŞ-in keçmiş prezidenti Ruzveltin vaxtilə söylədiyi bir fikri xatırlatmaq istərdik: "ABŞ dövlətinin böyüküyü və qüdrəti malik olduğumuz sərvətlərlə deyil, bu sərvətlərdən necə istifadə etməyimizlə müəyyənləşir". Heydər Əliyev də məhz böyük şəxsiyyətlərə xas olan uzaqqörənliklə dünya təcrübəsinə əsaslanaraq neft gəlirlərinin idarə edilməsinin Azərbaycanda ən effektiv modelini yaratdı. Bu model neftin ixracından əldə edilən bütün valyuta gəlirlərinin neft fondunda formalasması və həmin vəsaitlərdən mərkəzləşdirilmiş qaydada bütünlükdə ölkənin cari və perspektiv sosial-iqtisadi məqsədlərinin reallaşdırılması üçün, şəffaflıq prinsipi tam gözlənilməklə, ondan səmərəli istifadəni nəzərdə tutur. Bu baxımdan Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən konseptual əsasları müəyyənləşdirilən və bu gün uğurla reallaşdırılan neft strategiyası Azərbaycanın sistem böhranından çıxmasının, iqtisadiyyasi müstəqilliyinin, təhlükəsizliyinin və sabitliyinin təmin edilməsinin başlıca amil və şərti hesab edilməlidir.

Qeyd etmək istərdik ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda bazar sistemində kecid şəraitində milli iqtisadiyyatın formalasması və inkişafi, bir-biri ilə bağlı və məntiqi ardıcılığa uyğun olaraq mərhələ-mərhələ reallaşdırılan siyaseti ümumi halda aşağıdakı xüsusiyyətlərlə səciyyələnmişdir: transformasiya şəraitində ölkənin düşdürü sistemindən çıxməq üçün, ilk növbədə, çox sərt və bir çox hallarda

inzibati prinsiplərə söykənən sabitləşmə siyasəti həyata keçirildi. Həm də bu zaman böhrandan çıxış tədbirləri işlənilərə hazırlanarkən gələcək inkişaf üçün zəmin də yaradılmağa başlandı; yeni iqtisadi sistemə keçid bazar iqtisadiyyatının tələbiyinə uyğun müvafiq sistemli islahatların aparılmasını və "bazarın oyun qaydalarının" yaradılmasını tələb edir. Bu məqsədlə bazar iqtisadiyyatının normal fəaliyyatının normativ-huquqi, qanunvericilik bazası yaradıldı və institusional dəyişikliklər həyata keçirilməyə başlandı; inzibati amirlik sistemindən bazar sisteminə kecidilə bağlı yeni iqtisadi münasibətlər sisteminin formalaşdırılması, o cümlədən sahibkarlıq mühitinin yaradılması, olkə daxilində bütün istehsal amillərinin sərbəst alqı-satqısı təmin olundu, pul-kredit, maliyyə sistemi və xarici ticarət liberallaşdırıldı; aydınlaşdırıcı ki, yeni iqtisadi sistemin formalaşdırılması, iqtisadi proseslərlə yanaşı, cəmiyyətin demokratikləşməsi bütün sosial-iqtisadi münasibətlərin yenidən qurulmasını tələb edirdi ki, bunların da reallaşdırılmasına Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasının yaradılması tam təminat verdi; Azərbaycanın müstəqil dövlətə çevriləməsi üçün onun dünya təsərrufat sisteminə intensiv qovuşmasını təmin etmədən aydınlaşdırıcı ki, milli iqtisadiyyatın normal fəaliyyətinə nail olmayıñ, əslində, mümkün olmadığını nəzərə alaraq olkəmiz bu sahədə də mövcud iqtisadi münasibətləri əsaslı surətdə yenidən qurdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, olkədə həyata keçirilən bu proseslərin müəyyənləşdirilməsi və reallaşdırılmasının bütün hallarda əsas meyarı kimi iqtisadi, siyasi müstəqilliyin, təhlükəsizliyin təmin edilməsi, milli maraqların tarazlığının təmin olunması, gözlənilməsi, perspektivdə davamlı inkişafa keçid üçün zəmin yaradılması həmişə istisna bilməyən şərt kimi diqqət mərkəzində olmuşdur.

Təhlil göstərir ki, Azərbaycan dövləti bütün hallarda liberal və himayədarlıq siyasətlərinin optimal vəhdətdə tətbiqinə cəhd etmiş, başqa sözlə, liberallaşma şəraitində milli iqtisadiyyatın açıqlıq dərəcəsi ilə milli maraqların optimal həddinin gözlənilməsini təmin etmək məqsədilə müvafiq əməli xarakterli konkret iqtisadi siyasət reallaşdırılmışdır.

Məlumdur ki, hər bir olkə obyektiv və subyektiv amillərlə şərtlənən iqtisadi davamlılıq potensialına malik olur. Ulu öndər özünün iqtisadi siyasətində belə strateji bir prinsipi əsas tuturdu ki, olkənin davamlılıq potensialı və inkişafı onun malik olduğu mütləq üstünlüklərlə müəyyənləşsə də, düzgün, optimal, çəvik iqtisadi siyasət və onun reallaşdırılması

prosesində qlobal, regional, milli maraqları uzlaşdırmaqla cari və perspektiv məqsədlərin həllinin optimal mərhələliyini gözləməklə həmin imkanları əksin artırmışdır. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev milli iqtisadiyyatın formallaşmasında təbii-iqtisadi amillərlə yanaşı, milli mentalitetə, sosial-mənəvi, psixoloji amillərə, onların potensialını düzgün dəyərləndirərək əməli cəhətdən reallaşdırılmasına mühüm əhəmiyyət verirdi.

Bələliklə, son illərdə həyata keçirilən iqtisadi islahatların miqyası, dərinliyi və keyfiyyəti imkan vermişdir ki, olkəmiz bu sahədə artıq dünyada liderlik mövqeyinə çıxsın və özünü yeni bir keyfiyyətdə – islahatçı bir dövlət kimi təqdim etsin. Mürəkkəb xarici risklər və çağırışlar şəraitində milli iqtisadiyyatımız otən 15 il ərzində yüksək dayanıqlılıq və dinamik inkişaf nümayiş etdirmişdir.

Əlbəttə ki, Heydər Əliyevin milli iqtisadiyyatın formallaşması və inkişafi ilə bağlı formalaşdırıldığı iqtisadi siyasətinin mühüm istiqamətini onun neft strategiyası və "Əsrin müqaviləsi"nin bağlanması təşkil edir. Bu baxımdan Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən işlənən və uğurla həyata keçirilən neft strategiyası Azərbaycanda dərin iqtisadi böhrandan çıxmışdır, iqtisadi təhlükəsizliyin və sabitliyin, regional əməkdaşlığın inkişafının, son nəticədə olkəmizdə sabit və davamlı inkişafın təmin edilməsinin ümumi əsası hesab edilməlidir.

Dövlət Neft Fondu yaradılması Heydər Əliyevin neft strategiyasının tərkib hissəsi kimi formalaşdırılmışdır (1999-cu il). Hazırda Neft Fondu şəffaf quruluşu təmin olunmuş, Azərbaycan beynəlxalq şəffaflıq təşəbbüsünə qoşulmuşdur. Neft strategiyası olkəyə külli miqdarda investisiya axınına, ən yeni texnoloji sistemlər, qurğular, idarəetmə əsulları gətirilməsinə, yüksək əməkhaqqı verilən iş yerlərinin yaradılmasına səbəb olmuşdur. İlham Əliyev tərəfindən yaradıcılıqla inkişaf etdirilən varislik və iqtisadi artımın keyfiyyətinin təmin edilməsinə istiqamətlənən neft strategiyası makroiqtisadi səviyyədə büdcə, vergi, pul-kredit, tərif-qiyamət, struktur, investisiya siyasətini uzlaşdıraraq onu sosial-iqtisadi inkişafın həllədici amilinə çevirdi.

Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi və fəal iştirakı il 1993-cü ilin sonundan başlayaraq respublikamızda intensiv olaraq iqtisadi prosesləri tənzimləməyə dair qanunlar, normativ aktlar qəbul olunmağa başlanıldı. Bu proses, hər şeydən əvvəl, maliyyə sisteminin tənzimlənməsindən başlamışdır. Belə ki, 1993-cü il dekabrın 11-də "Azərbaycan Respublikası

milli valyutanın respublika ərazisində yeganə ödəniş vasitəsi elan olunması haqqında", daha sonra, 17 yanvar 1994-cü ildə "Azərbaycan Respublikasında pul dövriyyəsinin yaxşılaşdırılması üzrə əlavə tədbirlər haqqında", 1995-ci ilin fevralın 26-da "Azərbaycan Respublikasında milli valyuta tənzimlənməsinin sərbəstləşdirilməsi haqqında", 24 sentyabr 1996-ci ildə "İqtisadiyyatda qarlıqliq hesablaşmalarla yaranmış vəziyyətin aradan qaldırılması və maliyyə intizamının möhkəmləndirilməsi haqqında" fərمانlar verilmişdir.

Qeyd etmək istərdik ki, bu gün bir çox ölkələrin qlobal maliyyə böhranından çıxməq məqsədilə qəbul etdikləri qərarlar baxımından həmin tədbirlərin nə qədər zəruri və dahiyanə uzaqgörənliliklə müəyyənləşdirildiyi daha aydın görünür.

Azərbaycan müstəqil dövlətə çevrildikdən sonra özünün bütün yeraltı, yerüstü və təbii sərvətlərinin və insan potensialının şəriksiz sahibinə çevrildi. Qloballaşma şəraitində çağdaş və gələcək nəsillərin maraqları naminə ölkənin malik olduğu bütün resurslardan səmərəli istifadə edərək onların hər vahidi hesabına maksimum son nəticə əldə etməklə davamlı inkişafa nail olunması ölkəmizdə yaxın gələcək üçün müəyyənləşdirilən iqtisadi strategiyanın əsas prioriteti oldu.

Bu prosesləri dahiyanə uzaqgörənliliklə duyan Heydər Əliyev BMT-nin təşəbbüsü ilə 2000-ci ilin sentyabr ayında Nyu-York şəhərində keçirilən "Minilliyyin Forumu"ndakı çıxışında davamlı inkişafın təmin olunmasında qloballaşmanın rolunu çox düzgün xarakterizə edərək demişdir: "Dünyanın inkişafının indiki mərhələsinin başlıca meyli qloballaşmadır. Bu mürəkkəb və heç də birmənalı olmayan prosesin perspektivləri bizim hamımızı düşündürür. Qloballaşma dövlətlərin davamlı inkişafının, bütövlüyünün və idarəetmə sistemlərinin stabililiyinin təmin olunmasına, iqtisadi münasibətlərdə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına, xalqların rifah halının yüksəlməsinə kömək etməlidir".

Son illərdə sosial-iqtisadi inkişafda böyük nailiyyətlər əldə edən və dünyəvi dövlət quruculuğunu uğurla həyata keçirən Azərbaycanın bəyənəlxalq nüfuzu getdikcə artır və geostrateji əhəmiyyəti durmadan yüksəlir. O, regionun aparıcı dövlətinə çevrilmiş, onun iradəsi olmadan regionda bu gün heç bir problem həll edilə bilməz.

Beləliklə, Azərbaycanın milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və inkişafı sahəsində əldə etdiyi uğurlar bir daha əyani sübut edir ki, Ulu öndə-

rin bilavasitə təşəbbüsü, iştirakı və rəhbərliyi ilə formalaşdırılan və həyata keçirilən iqtisadi siyaset mövcud reallıqlar şəraitində ən düzgün, optimal və ən başlıcası isə gələcəyə istiqamətlənmiş alternativi olmayan yeganə bir siyasetdir. Məhz onun rəhbərliyi altında Azərbaycanda dövlətçilik ənənələri qurulmuş, müstəqilliyimiz möhkəmlənmiş, zəruri siyasi-iqtisadi islahatlar aparılmış, demokratik proseslər dönməz xarakter almışdır.

Əbədi prezidentimiz Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş və ölkəmizin dövlətçilik tarixində yeni mərhələnin əsasını qoymuş sosial-iqtisadi inkişaf kursu 2003-cü il oktyabrın 31-dən başlayaraq onun layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən varislik prinsipini əsas götürməklə daha uzaqgörənliliklə, yaradıcılıqla inkişaf etdirilir. İlham Əliyevdə siyasi lider üçün zəruri keyfiyyətlərin olduğunu böyük müdrikliklə və dəqiqliklə hiss edən Heydər Əliyev qeyd etmişdir ki, hər bir peşə üçün hansısa genetik qabiliyyət olmalıdır, bu hər kəsdə olmur, onda isə var. "O, yüksək intellektli, praqmatik düşüncəli, müasir dünya siyasetini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir şəxsiyyətdir. Sizi əmin edirəm ki, İlham Əliyev bundan sonra da xalqımızın ən layiqli övladlarını öz ətrafında sıx birləşdirərək Azərbaycan dövlətinin inkişafı və xalqımızın firavanlığı yolunda çox işlər görəcək. İnanıram ki, mənim axıra çatdırı bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdırı biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidi lə bəsləyirəm".

Cənab İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçiləndən ötən dövr ərzində dövlət müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsi, milli sahibkarlığın, milli istehsalın, regionların inkişafı əsasında ölkəmizdə dünyəvi, demokratik-hüquqi dövlətin formalaşdırılması, dünya iqtisadiyyatına səmərəli integrasiya olunması, iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, xalqın həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi istiqamətində gördüyü çoxşaxəli tətbiq işlər, nəhayət, sosial-iqtisadi inkişafda əldə olunmuş yüksək nəticələr birmənalı sübut edir ki, Ulu öndər öz seçimində əsla yanılmamışdır.

Bütün bunlar bizə belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, Prezident İlham Əliyevin son 15 il ərzində ölkəmizdə yeritdiyi çevik və düşünülmüş iqtisadi siyaset nəticəsində Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın dinamik və tarazlı inkişafı təmin olunmuşdur. Əlverişli biznes, investisiya mühitinin

formalaşdırılması, enerji təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafı, işsizlik, yoxsulluq problemlərinin həlli, infrastrukturun yeniləşdirilməsi sahəsində əldə olunan yüksək nailiyyətlər ilk növbədə ölkəmizdə müstəqillik illərində əsası Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən olmuş iqtisadi siyasətin məntiqi nəticəsi hesab edilməlidir. Butun ıvunlar isə biziə əminliklə belə bir nəticəyə gəlməyə tam əsas verir ki, əsası Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının başlıca vəzifələri, məqsəd və hədəfləri göləcəkdə də ölkə Prezidenti canab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında uğurla həyata keçiriləcəkdir.

1.2. HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİ AZƏRBAYCANDA DEMOKRATİYANIN VƏ SOSIAL ƏDALƏTİN QƏRARLAŞMASININ APARICI AMİLİ KİMİ

Heydər Əliyev Azərbaycan SSR-ə siyasi rəhbər seçilərkən respublika dərin iqtisadi və sosial böhran içinde idi. Respublikada sosial ədalət prinsiplərinə əməl olunmaması, cəmiyyətdəki mənəvi aşınma ölkənin ictimai-siyasi həyatına, ilk növbədə, insanların şüuruna mənfi təsir göstərir, onlarda inamsızlıq, biganəlik hissləri doğururdu. Heydər Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçildikdən az sonra respublikada yaranmış vəziyyəti ətraflı təhlil etdi, xüsusilə rüşvətxorluğa qarşı mübarizəni ön plana çəkdi. "Rüşvətxorluq faktlarının, rüşvəti doğuran şəraitin aradan qaldırılması ilə biz ən ciddi, amansız mübarizə aparmalıyıq. Bizim vəzifəmiz, inzibati tədbirlərlə yanaşı, hər sahədə profilaktik işi gücləndirmək, bu biabırçı halın tam aradan götürülməsi uğrunda insanlarımızda məsuliyyət hissini yüksəltməkdir".

Sovet siyasi sistemində bütün məsələlərin Kommunist Partiyası tərəfindən planlaşdırıldığı və bu siyasi orqanın göstərişi olmadan hər hansı bir təşəbbüs irəli sürməyin mümkünüzlüyü şəraitində Heydər Əliyevin belə bir cəsarətli çıxışı qeyri-adi idi. Onun bu vaxtdan sonrakı bütün fəaliyyəti sovet siyasi sisteminə sığışmayan yüksək intellektual səviyyəyə, dövlətçilik bacarığına, təşkilatlılıq qabiliyyətinə malik, demokratiya və sosial ədalət prinsipinə önəm verən dövlət adamının hakimiyyət başına gəlməsinin parlaq nümunəsi idi.

Heydər Əliyev xüsusi olaraq vurğulayırdı ki, "Biz respublikanın xalq təsərrüfatında yaranmış ağır vəziyyət haqqında həqiqəti ... bütün zəhmət-keşlərə açıqca söylədik. Mərkəzi Komitə Azərbaycan KP MK Bürosunun tərkibini, respublika Nazirlər Sovetinin və respublika Ali Soveti Rəyasət Heyətinin rəhbərliyini yeniləşdirmək yoluna qədəm qoydu, cəmiyyətə zidd hallara, vəzifədən sui-istifadə edilməsinə və kommunist əxlaqının antipodlarına qarşı ardıcıl mübarizə apardı".

Heydər Əliyevin siyasi iradəsi ilə ictimai-siyasi təşkilatlar, sovetlər, ya radıcılıq ittifaqları xalqın mənəvi dəyərlərinin öyrənilməsi və təbliğinə diqqəti artırdı. Partiya və dövlət idarəciliyi sahəsində görülən işlər Azərbaycan SSR-in ictimai-siyasi həyatında müsbət dəyişiklikləri getdikcə gücləndirdi. Cəmiyyətdə demokratik əhvali-ruhiyyə yaranır, ictimai-siyasi fəallıq artırıldı.

Heydər Əliyevin Azərbaycana birinci rəhbərliyi dovründə Mərkəzi hökumətin qəbul etdiyi qərarların həyata keçirilməsi respublikada sosial ədalətin qorunması, əhalinin iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması cəhat-dən muhüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Sov.İKP MK və SSRİ Nazirlər Soveti 1970-ci il iyulun 23-də "Azərbaycan SSR-də kənd təsərrufatını inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında", iyulun 25-də isə "Azərbaycan SSR-də xalq təsərrufatını daha da inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında" qərarlar qəbul etdi. Bilavasitə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə qəbul olunmuş bu muhüm qərarlar respublika qarşısında yeni perspektivlər açırdı.

Respublika iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi sahəsində görülən məqsədyönlü işlərlə yanaşı, cəmiyyəti narahat edən məsələlərə də ciddi diqqət yetirilir, cinayətkarlığa, mənfi hallara qarşı mübarizə aparılır, sosial ədalətin bərqərar edilməsi üçün tədbirlər görülür. Azərbaycan KP MK-nin "Respublikada cinayətkarlığa qarşı mübarizəni guclandırmak tədbirləri haqqında" (1971-ci il 7 mart) qərarında bütün cinayət hallarının aşkarlanması, cinayətkarlığa qarşı vahid cəbhə təşkil edilməsi bir vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdu.

Heydər Əliyevin ardıcıl fəaliyyəti nəticəsində xalqda qanunların gücünə, demokratiyaya, həyata keçirilən tədbirlərin obyektivliyinə, respublika rəhbərliyinin namuslu adamların mənafeyi keşiyində dayandığı haqda qəti inam yaranırdı. Sov.İKP MK və SSRİ Nazirlər Sovetinin "Azərbaycan SSR-də kənd təsərrufatı istehsalını daha da intensivləşdirmək tədbirləri haqqında" (1975, 9 iyul), "1976-1980-ci illərdə respublikada sənayenin ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf etdirilməsinə dair Azərbaycan KP MK-nin təkliflərinin nəzardən keçirilməsi nəticələri barədə" (1976, 27 iyul) və "Azərbaycan SSR-də kənd təsərrufatı istehsalını daha da ixtisaslaşdırmaq, üzümçülüyü və şərabçılığı inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında" (1979, 22 fevral) qərarları Azərbaycanın sürətli inkişafi üçün əlverişli şərait yaratdı. Heydər Əliyev bunların əhəmiyyətindən bəhs edərək deyirdi: "Bu qərarlar Azərbaycan iqtisadiyyatının uzun sürən geriliyinin aradan qaldırılmasında, məhsuldar qüvvələrin yüksək inkişaf sürətinə nail olunmasında, elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsində, zəhmətkeşlərin rifahının və mədəniyyətinin yüksəldilməsində çox böyük rol oynamışdır. Bu qərarlar IX və X beşilliklərdə və uzun perspektivdə respublika iqtisadiyyatının hər-tərəfli inkişafi üçün möhkəm təməl qoymuşdur". Heydər Əliyev əmin idi ki yüksək inkişaf etmiş iqtisadiyyatı olmayan ölkədə demokratianı inkişaf

etdirmək, sosial ədalətə nail olmaq mümkün deyildir.

Respublikada ictimai-siyasi həyatın sağlamlaşdırılmasında ideoloji məsələlərə xüsusi diqqət yetirilirdi. 1971-ci il oktyabrın 29-da Azərbaycan KP MK-nin ideoloji məsələlərə həsr olunmuş plenumunda ideoloji işin bütün sahələrində mövcud olan nöqsanlardan ətraflı bəhs edildi və onların aradan qaldırılması üçün konkret tədbirlər müəyyənləşdirildi. Plenumun qərarları respublikanın yaradıcılıq təşkilatlarında, digər əlaqədar qurumlarda geniş müzakirə olundu.

Heydər Əliyev qarşıda duran mühüm vəzifələrin həlli üçün dövrün tələblərinə cavab verən kadrların yetişdirilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Azərbaycan KP MK-nin 1975-ci il iyulun 30-da keçirilən plenumunda "Kadrların seçilməsi, yetişdirilməsi və tərbiyə edilməsini daha da yaxşılaşdırmaq sahəsində Azərbaycan partiya təşkilatının vəzifələri haqqında" məsələ müzakirə edildi. Plenumda Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi Heydər Əliyev geniş məruzə ilə çıxış etdi. Məruzədə deyilirdi: "Xalq təsərrufatının bir sıra sahələrində ixtisas hazırlığı olmayan rəhbər işçilərin xüsusi çəkisinin son dərəcə yüksək olması ciddi təşviş doğurur. Lakin bu, necə deyərlər, bələnin yarısıdır. Bəla burasıdır ki, bu cür rəhbərlər, bir qayda olaraq, heç yerdə oxumurlar. Bizim vəzifəmiz onlara təhsil almaq, öz ixtisaslarını yüksəltmək üçün şərait yaratmaqdır. Bizdə orta pillədən olan kadrların vəziyyəti də yarımazdır. Respublikanın xalq təsərrufatında ixtisas hazırlığı olan 348 min adam işləyir, onların 175 min nəfəri ali təhsilli və 173 min nəfəri orta ixtisas təhsilliidir. On minlərlə sex, sahə, briqada, ferma rəhbəri vəzifələri ixtisas hazırlığı olmayan adamlar tərəfindən tutulmuşdur. Eyni zamanda təqribən 16 min mütəxəssis yüksək ixtisas tələb etməyən vəzifələrdə işləyir". Heydər Əliyev kadrlara qarşı tələbkarlığın yüksəldilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. O, qeyd edirdi ki, "Tələbkarlığı nədə isə təqsirkar olan, qüsura və səhvə yol verən adamlarıancaq cəzalandırmaqla məhdudlaşdırmaq olmaz. ...Biz yüksək tələbkarlığı kadrlara hörmət və qayğı göstərilməsi ilə əlaqələndirməyi kadrlarla aparılan işin ən mühüm cəhəti hesab edirik". Heydər Əliyev bildirirdi ki, "...rəhbər kadrların tərkibinə yüksək siyasi və peşə hazırlığı olan yeni sağlam qüvvələr cəlb etmək lazımdır".

Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi altında XX əsrin 70-ci illərində və 80-ci illərin əvvəllərində Azərbaycan SSR-in mülki, müdafiə pro-sessual, cinayət-prosessual məcəllələrinə əlavələr və dəyişikliklər edildi.

Azərbaycan SSR-in məhkəmə quruluşu, səhiyyə, dövlət notariati, xalq təhsili, tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması və abidələrdən istifadə edilməsi, Nazirlər Soveti, xalq deputatları sovetləri haqqında qanunlar, torpaq, əməkhaqqında qanun məcəllələri, inzibati hüquq pozuntuları haqqında, ailə və nikah haqqında məcəllələr qəbul edildi.

Heydər Əliyev SSRİ-nin yeni Konstitusiyasının layihəsini hazırlayan Konstitusiya Komissiyasının üzvü və 1978-ci il Azərbaycan SSR-in Konstitusiyasının layihəsini hazırlayan Komissiyanın sədri kimi geniş dövlətçilik fəaliyyəti göstərdi. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin növbədənkənar VII sessiyasında (20-21 aprel 1978-ci il) Azərbaycan SSR-in yeni Konstitusiyası qəbul edildi. Heydər Əliyev geniş məruza ilə çıxış edərək, onun rəhbərliyi altında hazırlanmış layihənin yenilikləri və müzakirəsi ilə bağlı görülən işlər barədə ətraflı məlumat verdi. Müzakirələr nəticəsində layihənin 67 maddəsində dəyişiklik etmək, layihəyə 5 yeni maddə artırmaq məqsədə uyğun hesab edilmişdi. Azərbaycan SSR-in Yeni Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təsbit olunması Heydər Əliyevin müstəsna xidməti, respublikanın ictimai-siyasi həyatında mühüm hadisə idi. Yeni Konstitusiyaya uyğun olaraq Azərbaycan SSR-in bir sıra qanunvericilik aktlarında dəyişiklik edildi. "Azərbaycan SSR Ali Sovetinə seçkilər haqqında", "Azərbaycan SSR yerli xalq deputatları sovetlərinə seçkilər haqqında", "Azərbaycan SSR rayon xalq deputatları Soveti haqqında", "Azərbaycan SSR qəsəbə və kənd xalq deputatları sovetləri haqqında" yeni qanunlar qəbul olundu.

Bu illərdə mətbuat, televiziya və radio respublikanın ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak edirdi. Heydər Əliyev mətbuat, televiziya və radio-nun işinin dövrün tələblərinə uyğun qurulmasına daim tələbkarlığı artırır. O deyirdi: "... Mətbuatımız, televiziya və radiomuz nöqsanlara qarşı, biza yabançı olan mənəviyyatın yayılmasına qarşı daha da tez-tez və daha cəsarətlə çıxış etməlidir. Bir çox qəzet və jurnal səhifələrində tənqidin səviyyəsi bizi qane etmir. Məsələn, "Kirpi" satirik jurnalında çox vaxt ikinci dərəcəli şəxslər tənqid atəsinə tutulur, ciddi pozuntuların əsl müqəssirləri isə kölgədə qalır. Təəssüf ki, jurnal lazımı döyüşkənlik və kəsərlilik xarakteri kəsb etməmişdir, odur ki, bu qüsürü mümkün qədər tezliklə aradan qaldırmaq lazımdır. Nöqsanların kökünün kəsilməsinə yönələn tənqid televiziya və radio programlarında da lazımı yer tutmalıdır. ... Mətbuat səhifələrində, radio və televiziya verilişlərində təsərrüfat həyatının və sosial həyatın, mənəvi tərbiyənin, elmi-texniki tərəqqinin vacib problemlərinə

toxunan prinsipial, ciddi çıxışlar azdır.

Qəzetlərdə, jurnallarda, radio və televiziyada, vacib məsələlərə toxunmaq, informasiya vermək sarıdan zəif olan çıxışlar hələ də çoxdur, bu çıxışlar ümumi, şablon mühakimələrlə, boş ibarələrlə ağırlaşdırılır. Bizim respublika qəzetləri, təəssüf ki, tənqidin kəsərini zəiflətmış, aktual mövzularda felyetonlar, bürokratları, qənimətçiləri, hər cür firıdaqçıları, rüşvətxorları ifşa edən məqalələri az-az dərc etməyə başlamışlar".

Respublika rəhbərinin mətbuat, radio və televiziya ilə bağlı tənqidin çıxışları bu orqanların fəaliyyətinin güclənməsində, onların ictimai-siyasi həyatda rolunun artmasında mühüm rol oynayır.

Heydər Əliyev cəmiyyətdə ictimai rəyin öyrənilməsinə xüsusi önem verir, bu sahədə sıravi vətəndaşların məktublarına xüsusi diqqət yetirilməsini tələb edirdi: "Özünütənqidə genişləndirmək, kütlələrlə əlaqəni dərinləşdirmək üçün mühüm vasitələrdən biri ictimai rəyin daim və dərinlənən öyrənilməsidir... İctimai rəyi daha dolğun və hərtərəfli nəzərə almaq üçün biz ən müxtəlif vasitələr və metodlar tətbiq edirik, konkret sosioloji tədqiqatlar bunlar arasında getdikcə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. İctimai rəyi müntəzəm surətdə öyrənmək, bütün fəaliyyətimizdə onu nəzərə almaq ən mühüm məsələdir. Yaxşı işləmək üçün ictimai rəyi bilmək, onunla hesablaşmaq, ona hörmət etmək lazımdır". O, zəhmətkeşlərin məktublarını ictimai rəyin ifadə edilməsinin, kütlələrlə əlaqənin möhkəmləndirilməsinin əvəzsiz forması hesab edirdi. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Bürosunun və katibliyinin iclasında zəhmətkeşlərin məktubları və ərizələri ilə əlaqədar məsələlərə baxılır, şəhər və rayon partiya komitələrində hər il yüzlərlə bu cür məsələ müzakirə olunur.

1982-ci ilin noyabrında Bakıda keçirilmiş elmi-praktik konfransda "İctimai rəyi dərindən öyrənməli" mövzusunda məruza ilə çıxış edən Heydər Əliyev ictimai rəyin öyrənilməsini xalqla, əmək kollektivləri ilə daim ünsiyyətdə olmaq, həm fərdi səhbətlər keçirmək, həm də adamların qrupları ilə görüşlər zamanı onların rəyini aydınlaşdırmaq kimi səciyyələndirmişdi. Eyni zamanda o qeyd edirdi ki, "bu problemi digər cəhati ictimai rəyin öyrənilməsi nəticələrindən səmərəli istifadə etməkdir. Mənə belə gəlir ki, burada bizim nailiyyətlərimiz azdır. Xüsusilə qeyd etmək istəyirəm ki, ictimai rəyi bilmək son məqsəd deyildir. Onu yaxşıca və əslində olduğu kimi öyrəndikdən sonra görülən tədbirləri təsbit etmək, əlavə tədbirlər hazırlayıb həyata keçirmək lazımdır. Yəni bütün sonrakı işimizi ictimai

rəyi nəzərə almaqla, adamların əhvali-ruhiyyəsini, istəyini yaxşı bilməklə qurmaliyiq".

Azərbaycan SSR rəhbərinin konfransdakı məruzəsində ehkamçılığa, formalizmə, şablona qarşı mübarizənin zəruriliyindən də bəhs olunurdu: "...bəzən belə olur; hər hansı bir planı tərtib edir, sonra ildən-ilə onu köçürür, yalnız tarixini və rəqəmlərini dəyişdirirlər. Halbuki həyat ildən-ilə, aydan-aya dəyişir. Deməli, işə ziyan vuran formal münasibətə qarşı fəal mübarizə aparmaq üçün ictimai rəy dərindən öyrənilməli və təbiidir ki, yaranmış şəraitə, səsioloji tədqiqatların aparılması zamanı əldə etdiyimiz nəticələrə müvafiq surətdə planlarımızı və əməli tədbirlərimizi daimi təkmilləşdirməliyik".

Heydər Əliyevin 1981-ci ildə "Literaturnaya qazeta"nın xüsusi müxbirinin suallarına cavabı və orada səslənən "Qoy ədalət zəfər çalsın!" ifadəsi təkcə Azərbaycan SSR-də deyil, ümumən Sovet İttifaqında böyük əksədə doğurmuşdu. Müsahibədə böyük ictimai bəla olan rüşvətxorluqdan bəhs olunurdu: "... Rüşvət universal cinayətdir. Bütün başqa eybəcərliklər onun ətrafında dolanır. Rüşvətxor əlaltından dublyonka satmır, dövlətin mənafeyini satır, öz fəaliyyətini satır, başqa birisi isə pul verib bunları alır... Şəxsən təmiz olmaq, şəxsən ciyrinmək vətəndaşlıq ləyaqəti deyildir. Vətəndaşlıq fəallıq deməkdir. Şərə qarşı mübarizə aparmaq bacarığı və arzusu deməkdir".

Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR-ə rəhbərliyi dövründə bütün ictimai təşkilatların respublikanın ictimai-siyasi həyatında rolü qat-qat artmışdı.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının qurucusu olan Heydər Əliyevin ölkədə demokratianın möhkəmləndirilməsi, sosial ədalətin bərqərar olunması sahəsində misilsiz xidmətləri olmuşdur.

Ölkədə real imkanlar, xalqın mentaliteti nəzərə alınmaqla demokratiya, qanunçuluq, plüralizm münasib yollar və vasitələrlə inkişaf edirdi. Bu proses 90-cı illərin ikinci yarısında xüsusən intensivləşmişdi. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının qəbul edilməsində Heydər Əliyevin böyük xidməti olmuşdur. Onun bilavasitə rəhbərliyi altında Azərbaycan xalqının milli xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, qabaqcıl demokratik ölkələrin təcrübəsi əsasında "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası" layihəsi hazırlanırdı. "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası" - müstəqil Azərbaycan dövlətinin ilk Əsas Qanunu 1995-ci il noyabr ayının 12-də referendumla qəbul olundu. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası maddələri-

nin üçdə bir hissəsi (158 maddədən 48-i) insan hüquqlarına və onların təminatlarına həsr edilmişdi. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ölkədə demokratik dövlət və iqtisadiyyat, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğuna hüquqi əsas yaratdı. Konstitusiyani daha da demokratikləşdirmək üçün Prezident Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 2002-ci il avqust ayının 24-də referendum vasitəsilə ona 39 mühüm dəyişiklik edildi.

Respublikada demokratik və hüquqi dövlət quruculuğunu dərinləşdirmək üçün Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında 1996-ci ilin fevral ayında xüsusi "Hüquqi İslahatlar Komissiyası" yaradılmışdı. 1998-ci ilin fevral ayında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında" fərman verdi. İnsan hüquqlarının təmin olunmasının hüquqi mexanizmi yaradılmağa başlandı. "Kütləvi informasiya vasitələri haqqında", "Dini etiqad azadlığı haqqında", "Ölkədən getmək və ölkəyə gəlmək haqqında", "Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında" və digər qanunlar qəbul edildi. 1998-ci ilin oktyabr ayında "Vətəndaşlıq haqqında" yeni Qanun qəbul olundu.

1998-ci il iyunun 18-də "İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı" təsdiq edildi. "İşgəncələrin və qeyri-insani və ya insan ləyaqəti ni alçadan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınması haqqında" Avropa Konvensiyasını təsdiq etmək haqqında Qanun qəbul edildi. 2002-ci ildə respublika Ambudsman İstitutu yaradıldı. Demokratianın inkişafının əsas göstəricilərindən biri də söz, mətbuat azadlığının təmin edilməsidir. Prezident Heydər Əliyev bu sahənin inkişafına xüsusi diqqət verirdi. 1998-ci il avqustun 6-da "Azərbaycan Respublikasında söz, fikir və mətbuat azadlığının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" Prezident Fərmanı ilə sərbəst informasiya fəaliyyətinə qoyulmuş məhdudiyyətlər aradan qaldırıldı, mətbuatda və digər kütləvi informasiya vasitələrində dövlət sırlarını qoruyan idarə, senzura ləğv edildi. Prezident Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, "fikir azadlığı, söz azadlığı bizim həyatımızın əsasını təşkil etməlidir. Kim nə cür düşünür, o cür düşünsün. Heç kəsi məcbur etmək olmaz. Sadəcə, biz çalışmalıyıq ki, öz fikirlərimizin daha doğru, düzgün olduğunu sübut edək və insanları bu fikirlərə şüurlu inandıraq".

Azərbaycan Respublikası Şərqdə ölüm cəzasını ləğv etmiş ilk ölkə oldu. 1993-cü ildən burada ölüm cəzasına faktiki moratorium qoyuldu. 1996-ci ildə Prezident Heydər Əliyev Cinayət Məcəlləsində 21-ci maddənin sanksiyasından ölüm cəzasını götürmək təşəbbüsünü irəli sürdü. Qa-

dönlərlə və 65 yaşından yuxarı kişilərə ölüm cəzası qadağan edildi. 1998-ci ilin fevral ayında Prezidentin təşəbbüsü ilə respublikada ölüm hökmü tamamilə ləğv olundu.

1995-ci ilin may ayında respublikada Əfvetmə İnstитutu fəaliyyətə başladı. 1995-ci ildən 2003-cü ilin əvvəllərinədək Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev 30 əvvəl fərmanı imzaladı. 2900-dən çox məhbus azadlığa buraxıldı. Prezidentin təşəbbüsü ilə Milli Məclis amnistiya haqqında 6 akt qəbul etdi. Bu aktlar 63477 məhbusa tətbiq edildi.

Yeni Konstitusianın tələbinə görə, ölkədə demokratik cəmiyyətin mühüm elementi kimi yerli özünüidarə - seçkili bələdiyyələr sistemi qurulmağa başlanmışdı. "Bələdiyyələrə seçkilər haqqında", "Bələdiyyələrin statusu haqqında" Qanun qəbul edilmişdi. 1999-cu il dekabr ayının 12-də Azərbaycan Respublikasında ilk bələdiyyə seçkiləri keçirildi.

Respublikada kütləvi informasiya vasitələri şəbəkəsi xeyli genişləndi. 90-cı illərin ortalarında Mətbuat və İnformasiya Nazirliyində 600-ə qədər informasiya vasitəsi qeydə alınmışdı. 2001-ci ilin əvvəllərində respublikada 8 dildə 300-dən çox qəzet, 72 jurnal nəşr olunurdu. 2002-ci ildə respublikada 30 radio və televiziya fəaliyyət göstərirdi.

Demokratiyanın inkişafında mətbuatın rolunu yüksək qiymətləndirən Azərbaycan Prezidenti jurnalistlərlə dəfələrlə görüşmiş, kütləvi informasiya vasitələrinin problemləri ilə tanış olmuş və onların həllinə əməli yardım göstərmişdi. Azərbaycan Respublikası Prezidenti "Kütləvi İnformasiya Vasitələrinə dövlət qayğısının artırılması sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" sərəncam imzaladı. 2001-ci ildə "Kütləvi İnformasiya Vasitələri haqqında" Qanuna edilən əlavələr və dəyişikliklər nəticəsində kütləvi informasiya vasitələrinin hüquqi bazası yeniləşdi, demokratik prinsiplərə tam cavab verən qanun yarandı.

Prezident Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Kütləvi İnformasiya Vasitələrindən tutulan vergilərin 3 il müddətində dövlətin hesabına ödənilməsi haqqında qərar qəbul edildi.

Prezident Heydər Əliyevin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən birini ölkədə sosial ədalətin həyata keçirilməsi təşkil edirdi. Onun rəhbərliyi ilə əhalinin sosial müdafiəsi və islahatların sosial yönümü istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirildi. 1995-2000-ci illərdə dövlət bütçəsindən sosial təyinatlı xərclər üç dəfəyə qədər artmışdı. Büdcə xərclərinin yarıdan çoxu sosial yönümlü idi. Əhalinin sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədilə 1994-cü il

iyulun 24-də "Əhalinin sosial müdafiəsi haqqında" Qanun qəbul edildi. Həmin il noyabrın 21-də Əhalinin Sosial Müdafiəsi Fondu təsis olundu.

1995-ci ilin yanvarında pedaqoji işçilərin ailələri elektrik enerjisindən, qazdan istifadə və kommunal xidmət xərclərindən tamamilə azad edildi. "Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında" Qanunla əlaqədar 1995-ci ilin sentyabr ayında pensiyaların orta aylıq məbləği 2 dəfə artırıldı. 1998-ci ildən müharibə və 20 Yanvar əllillərinə dövlət hesabına "Oka" markalı minik maşınları verilməyə başlandı. 2003-cü ilin yanvarına qədər 1090 nəfər əllil pulsuz minik maşını ilə təmin olunmuşdu. 2001-ci ilin ortalarında Prezident Heydər Əliyevin "Pensiya islahatı haqqında" Fərmanı əhalinin pensiya təminatının təşkilini daha da təkmilləşdirməyə istiqamətləndirilmişdi. İqtisadiyyata mənfi təsirini nəzərə alaraq dövlət 2002-ci ilin yanvar ayında sosial güzəştərin böyük əksəriyyətini ləğv etdi. Bu güzəştlər əvəzinə bütçədən müavinətlər verilməyə başlandı.

2002-ci il iyunun 11-də Prezident Heydər Əliyev "Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüdünün təsis edilməsi haqqında" Fərman verdi. Xalq qarşısında mühüm xidmətləri olmuş şəxslərə yüksək Prezident təqaüdü verilməyə başlandı.

Prezident Heydər Əliyevin 2001-ci il 22 avqust tarixli Fərmanında Ermənistan ərazisindəki tarixi torpaqlarından didərgin salınmış azərbaycanlıların məskunlaşması problemlərinin həlli ilə bağlı konkret tədbirlər müəyyən olundu və həyata keçirilməyə başlandı. 2001-ci il 7 sentyabr tarixli Fərmanında Prezident Ağdam və Füzuli rayonlarından olan məcburi köckünlərin məskunlaşdırılması üçün Ağdam rayonu ərazisində 500, Füzuli rayonu ərazisində isə 800 ailəlik evlər tikilməsi, qəsəbələr salınması haqqında göstərişlər verdi.

Məcburi köckünlərin sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədilə 1998-ci ildən başlayaraq onlara yemək xərci üçün verilən aylıq müavinət hər il artırılırdı. 1998-2000-ci illərdə bu müavinətlər 3,5 dəfə çoxalmışdı.

İnsanları kasıbçılıqdan qurtarmaq, onların rifah halını yaxşılaşdırmaq üçün Prezidentin təşəbbüsü ilə ölkədə "Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnnişaf üzrə Dövlət Proqramı" hazırlanırdı. Ölkədə iqtisadi tənəzzülün qarşısının alınması, yeni iş yerlərinin açılması, sosial layihələrin həyata keçirilməsi yoxsulluğun aradan qaldırılmasına və sosial ədalətin bərqərar olmasına şərait yaratdı.

Əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş demokra-

tik ənənələr və sosial ədalət siyasəti Prezident İlham Əliyev tərəfindən məharətlə davam etdirildi. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə son 15 ildə Azərbaycanda demokratik təsisatların möhkəmləndirilməsi, siyasi plüralizmin, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının gücləndirilməsi istiqamətində ardıcıl siyaset həyata keçirilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, hazırda respublikada 55 siyasi partiya, 3 mindən çox qeyri-hökumət təşkilatı, eyni zamanda sıralarında 2 milyona yaxın üzvü birləşdirən 26 həmkarlar ittifaqı fəaliyyət göstərir.

2012-ci ildə "Siyasi partiyalar haqqında" Qanuna edilmiş əlavələrə görə siyasi partiyaların maliyyələşdirilməsi üçün hər il dövlət bütçəsindən vəsait ayrılır. Siyasi partiyalar ölkədə azad, şəffaf və demokratik şəraitdə keçirilən prezident, parlament və bələdiyyə seçkilərində fəal iştirak edir. Bütün bunlar Azərbaycanda siyasi plüralizmin və çoxpartiyalı demokratik siyasi sistemin formalaşdığını göstərir.

Azərbaycan Respublikasında demokratianın daha da dərinləşməsin-də vətəndaş cəmiyyəti institutlarının, həmcinin qeyri-hökumət təşkilatlarının müstəqilliyinin artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Prezident İlham Əliyevin sərəncamları ilə "2007-ci ildə Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Konsepsiyası" təsdiq edilmiş, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası yaradılmışdır.

Söz və mətbuat azadlığının təmin edilməsi demokratianın əsas göstəricilərinin təsdiqinin mühüm əlamətidir. İlham Əliyevin Prezidentliyi dövründə mətbu orgaşaların sərbəst və azad fəaliyyəti, onların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi üçün çoxsaylı qərarlar qəbul edilmiş, müvafiq fərman və sərəncamlar imzalamışdır. 2008-ci ildə Prezident İlham Əliyev "Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyi Konsepsiyası"nın təsdiq edilməsi, 2009-cu ildə isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına Dövlət Dəstəyi Fonduun yaradılması haqqında" sərəncamlar imzalamışdır. Fond vasitəsilə indiyə qədər medianın inkişafına ümumilikdə 60 mln. manat vəsait ayrılmışdır. Hazırda ölkədə KİV-lərin ümumi sayı 5 mini, Az. domenində qeydiyyata alınmış internet saytlarının sayı isə 20 mini ötmüşdür. Azərbaycan əhalisinin 80 faizi internet, 30%-ə qədəri isə sosial şəbəkə istifadəçisidir. Azərbaycanda 11 ümumrespublika, 4 peyk, 13 regional, 17 kabel, 25 internet (İP) televiziyası, 16 radio fəaliyyət göstərir.

İlham Əliyevin prezidentliyi dövründə əhalinin sosial müdafiəsinin

möhkəmləndirilməsi, sosial ədalətin bərqərar olması sahəsində işlər geniş vüsət almışdır. Əhalinin sosial müdafiəni gücləndirmək üçün vətəndaşların təbii qazdan, içməli su və kanalizasiya xidmətlərindən istifadəyə görə əvvəlki illərdə yaranmış borcları (müvafiq olaraq 327 mln. və 294,1 mln. manat) tam silinmiş, sovet dövründə qalmış əmanətlərə görə 1 mlyrd. manat kompensasiya ödənilmişdir. 2003-2018-ci illərdə respublikada 1,9 mln. yeni iş yeri açılmış, maaşlar 5 dəfədən, pensiyalar isə 8 dəfədən çox artırılmış, işsizlik səviyyəsi 5%-ə, yoxsulluq isə 49%-dən 5,4%-ə enmişdir.

İlham Əliyevin prezidentliyi dövründə respublikada sosial xidmətlər sahəsində əsaslı islahatlar həyata keçirilmişdir. 2012-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət agentliyi təsis edilmiş, "ASAN xidmət" mərkəzləri yaradılmışdır. Prezident İlham Əliyev əhalinin məşğulluğu, əmək və sosial müdafiəsi ilə bağlı əvvəlçərək və innovativ xidmətlər göstərilməsi üçün Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin nəzdində Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyini (DOST) yaratmışdır.

Prezident İlham Əliyevin ən çox qayğıya ehtiyacı olan əhali təbəqəsi - şəhid ailələri, mühərribə veteranları və əllillərinə xüsusi diqqəti sosial ədalətin bariz nümunəsidir. 2003-2018-ci illərdə şəhid ailələrinə və mühərribə əllillərinə dövlət hesabına 6 mindən çox fərdi ev və mənzil, o qədər də minik maşını verilmişdir. Məcburi köçkünlərə göstərilən hərtərəfli qayğı sayəsində respublikadakı bütün çadır düşərgələri, fin tipli qəsəbələr ləğv edilmiş, yeni salınmış 100-dən artıq qəsəbə və şəhərcikdə 300 min nəfər məskunlaşdırılmışdır. Təkcə 2018-ci ildə 5700 məcburi köçkün ailəsi evlərlə, mənzillərlə təmin olunmuşdur.

Bütün bunlar Ümummilli lider Heydər Əliyevin son dərəcə yüksək siyasi məharət və peşəkarlıq səviyyəsində həyata keçirdiyi siyasetin əməli nəticələri idi. Onun layiqli davamçısı olan Prezident İlham Əliyev bu siyaseti uğurla davam etdirir.

1.3. HEYDƏR ƏLİYEVİN NEFT STRATEGİYASI AZƏRBAYCANIN İQTİSADI MÜSTƏQİLLİYİNİN ƏSASIDIR

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin xalqımız, indiki və gələcək nəsillərimiz naminə gördüyü misilsiz işlərə nəzər saldıqda onun Vətənimiz qarşısında nə qədər böyük xidmətlər göstərdiyinin şahidi oluruq.

Azərbaycan xalqının inkişafı, onun dünyanın ən qabaqcıl xalqları arasında öz yerini tutması Ulu Öndər Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi islahatların və reallaşdırıldığı inkişaf strategiyalarının nəticəsində olmuşdur.

Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra siyasi və iqtisadi quruluşunu dəyişən Azərbaycan ictimai həyatın bütün sahələrində islahatlar aparmağa başladı. Bu mühüm və əsaslı dəyişikliklər müharibə şəraitində aparıldıqından respublika mürəkkəb və ziddiyyətli bir dövrə qədəm qoydu.

Yeni iqtisadi sistemə keçidin ilkin illərində iqtisadiyyatın sahə və sferaları arasında integrativ və funksional əlaqələrin kəsildiyi, iqtisadi proseslərdə qeyri-müəyyənliyin kəskin şəkildə genişləndiyi Azərbaycan sistemsizlik böhranının bütün məziyyətləri, bütün xüsusiyyətləri ilə birlikdə təzahürünü özündə ehtiva edən bir dövrü yaşayırdı.

İnzibati-amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçidin ilkin mərhələlərində ölkənin maliyyə imkanlarının həddindən artıq məhdud olması sərbəst bazar subyektlərinin formalaşması ilə əlaqədar qarşıya böyük çətinliklər çıxarırdı. Belə bir problemin həlli xarici investisiyaların Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb edilməsini zərurətə çevirdi. Keçid dövrünün əvvəllərində xarici investisiya cəlb etmədən ölkənin sənaye bazasını yaratmaq, modernləşdirmək və onun istehsal potensialını artırmaq qeyri-mümkün idi.

Beləliklə, Azərbaycan iqtisadiyyatının böhranlı vəziyyətdən çıxarılması xarici investisiyaların cəlb edilməsini tələb edirdi.

Milli iqtisadiyyatın bazar prinsipləri əsasında təşkilinin ilk illərində getdikcə azalan milli gəlirdə yiğimin payının azalması, təkrar istehsal imkanlarının və sərmayə qoyuluşu ilə əlaqədar maraqların ən aşağı səviyyəyə enməsi ölkə iqtisadiyyatında yerli investisiyaların kəskin şəkildə aşağı düşməsinə gətirib çıxardı.

Qloballaşan dünyada elmi-texniki yeniliklərin intensiv tətbiqi və investisiya qoyuluşlarının sürətlə artdığı bir şəraitdə ölkədə investisiya fəaliğinin aşağı düşməsi çox ciddi narahatlıq doğurmaya bilməzdi. Əlbəttə,

bütün bunlar, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında qurulan milli iqtisadiyyatımıza böyük həcmdə investisiya cəlb etməyə imkan verən müvafiq xarici iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsini tələb edirdi.

Müstəqilliyimizin bərpasının ilk illərində ölkədə yaranan çətinliklər, iqtisadi əlaqələrin, demək olar ki, tamamilə qırılması, respublikada qeyri-sabitliyin mövcud olması, maliyyə və texniki təchizatın ən aşağı səviyyəyə enməsi neft sənayesini ağır böhran vəziyyətinə salmışdı. Neft sənayesinin qarşısında duran çətinliklərin aradan qaldırılması və bərpası uzun illər tələb edirdi. Xarici investisiyaları Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb etmədən ölkənin sənaye bazasını modernləşdirmək, neft sənayesinin qarşısında duran problemləri həll etmək mümkün deyildi. Əslində, belə bir problemin tez bir zamanda həll olunmasına nail olmaq çox çətindir. Çünkü dövlət qısa müddətdə öz gücү ilə neft sektorunda köhnə texnika və avadanlıqları küləvi surətdə qabaqcıl ölkələrin standartlarına uyğun gələn yeniləri ilə əvəz edə bilməz. Bu səbəbdən xarici investorların ölkəyə cəlb olunması, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının modernləşməsində, inkişaf etmiş ölkələrin texnika və texnologiyasının Azərbaycana gətirilməsində onların gücündən istifadə zərurətə çevrilmişdi. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev xarici iri neft şirkətlərini Azərbaycana dəvət etmək qərarına gəldi və qısa müddətdə yeni neft strategiyası işlənib hazırlandı.

1994-cü il sentyabrın 20-də Azərbaycan dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" yataqlarının dərin hissəsinin birgə kəşfiyyatı və işlənməsi üzrə 7 ölkənin 11 məşhur şirkəti ilə "Əsrin müqaviləsi" adlandırılın saziş bağladı. ABŞ, Rusiya, Büyük Britaniya, Yaponiya, Norveç, Türkiye və Səudiyyə Ərəbistanı neft şirkətlərinin iştirakı ilə konsortium – Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti yaradıldı. Azərbaycanda etibarlı investisiya mühitinin və əlverişli investisiya şəraitinin yaradılması tez bir zamanda daha bir neçə perspektivli strukturların birgə kəşfiyyatı və işlənməsinə dair əlavə, daha 20 müqavilə bağlamağa imkan vermişdir. Bağlanmış müqavilələrə görə, birbaşa xarici investisiyaların ümumi məbləği təqribən 60 milyard ABŞ dolları təşkil edirdi. 1997-ci ilin noyabrından ilk müqavilə üzrə neft hasilatına başlanılmış, qısa müddətdə 12 milyon ton xam neft çıxarılıb, xarici ölkələrə ixrac olunmuşdur.

Beləliklə, ümumi neft hasilatı artaraq 2000-ci ildə 14,1 milyon tona çatmışdır.

Enerji sektorunda fəaliyyət göstərən firmaları BP, Unocal, Exxon Mo-

bil, Devon Energy (Pennzoil), TPAO, Statoil, Lukoil, İtochu, Agip, Chevron ENİ, Halliburton, Schlumberger, Kvaerner, Maritime və başqalarını göstərmək olar.

“Əsrin müqaviləsi” imzalandığı ildən indiyə kimi dünyanın 20 ölkəsinin 34 nəhəng şirkəti ilə 23 beynəlxalq müqavilə bağlanmışdır. “Yeni Neft strategiyasının” müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinin nəticəsində Azərbaycanın neft-qaz layihələrinə beynəlxalq neft korporasiyalarının, xarici, işgüzər dairələrin, böyük həcmli investisiyaların respublika iqtisadiyyatına cəlb edilməsi hesabına dünyanın enerji daşıyıcıları bazarına sürətlə çıxışı təmin edilmiş, bağlanmış müqavilələrin nəticəsində ölkənin neft-qaz sənayesinə 60 milyard ABŞ dollarından çox investisiya qoyulmuşdur.

Dünyanın qabaqcıl neft şirkətləri ilə bağlanmış neft kontraktı ölkəyə külli miqdarda investisiya axınıni stimullaşdırıldı. Xəzərin Azərbaycan sektorunda bir neçə neft yatağında 30 ilə 510 milyon ton neft hasilatını nəzərdə tutan bu müqavilə ölkənin neft sənayesinə təxminən 8 milyard ABŞ dolları həcmində investisiya qoyuluşunu təmin etməli idi. “Əsrin müqaviləsi”nə əsasən nəzərdə tutulan yataqlardan çıxarılaçq neftin 149 milyon tonu çəkiləcək xərclərin ödənilməsinə, qalan 361 milyon tondan əldə olunacaq gəlirlərin isə müqavilə bağlanmış ölkələr arasında pay bölgüsünə uyğun bölüşdürülməsi nəzərdə tutulmuşdu. Neft sektoruna xarici investisiya qoyuluşu təkcə neft sənayemizin deyil, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının modernləşməsində, Qərbin qabaqcıl texnika və texnologiyasının Azərbaycana gətirilməsində çox böyük rol oynamışdır.

“Əsrin müqaviləsi”nə əsasən, ölkəyə daxil olan xarici investisiyalardan düzgün və səmərəli istifada olunması üçün Dövlət Neft Fondu yaradıldı.

Ölkə Prezidentinin 1999-cu il 29 dekabr tarixli “Azərbaycan Respublikasında Dövlət Neft Fondu yaradılması haqqında” Fərmanı güclü iqtisadiyyat yaratmaq, iqtisadi inkişafa dinamizm gətirmək, xalqın rifahını yüksəltmək məqsədi daşıyır. Dövlət Neft Fondu neftdən gələn gəlirlərin formalaşma mənbələrinin müəyyən edilməsində, onların dəqiq uşutu və hesabatının aparılmasında mühüm rol oynayır. Fondu hər manatından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları və istiqamətlərinin daim təkmilləşdirilməsi, nəzarət mexanizmlərinin tətbiq edilməsi Dövlət Neft Fondu həyata keçirdiyi mühüm vəzifələrdir.

Təbii resurslarla zəngin olan ölkələr bu əlverişli gəlir mənbələrinin daimi olmadığını, həmin sərvətlərin ehtiyatlarının müəyyən zaman dan

sonra tükənəcəyini nəzərə alaraq əvvəlcədən qabaqlayıcı tədbirlər görməli olur. Bu cür vəziyyətdə olan ölkələr gəlirlərinin neftdən asılılığını aradan qaldırmaq və iqtisadiyyatın birtərəfli inkişafının qarşısını almaq məqsədilə ölkə iqtisadiyyatının digər sahələrinin inkişafına şərait yaratmaq zərurətini vaxtında dərk edib lazımi tədbirlər görməlidir. Əks halda, iqtisadiyyatın birtərəfli inkişafı və büdcə gəlirlərinin bir mənbədən asılılığı ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi üçün çox ciddi əngəllər yarada bilər.

Dövlət Neft Fondu yaradılmasında məqsəd neftin dünya qiymətlərinin kəskin dəyişildiyi dövrlərdə dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri arasında tarazlığı təmin etməkdir. Eyni zamanda təbii sərvətlərin ehtiyatları azaldığı və tükəndiyi halda gələcək nəsillərin normal həyat şəraitinin təmin edilməsindən, fəaliyyət göstərməsindən və inkişafına imkan yaradılmasından ibarət olmuşdur.

Azərbaycan neftinin dünya bazarına sərbəst və sürətli çıxışını təmin edən Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft boru kəmərinin çəkilişi ideyasının meydana gəlməsi və onun reallığa çevriləsi Heydər Əliyevin “Yeni neft strategiyasının ən mühüm nailiyyətlərindən biri” sayılı bilər.

1999-cu ilin noyabrında ABŞ, Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan və Türkmenistan prezidentləri tərəfindən Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəmərinin çəkilişi haqqında dövlətlərarası Müqavilə imzalanmış, 2002-ci ilin sentyabrın 18-də Bakıda, Səngəçal terminalında Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan prezidentlərinin iştirakı ilə ixrac neft kəmərinin özülü qoyulmuşdur. Azərbaycan hissəsinin Gürcüstan hissəsi ilə birləşdirilməsi 2004-cü ilin oktyabrında başa çatdırılmış Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri 2006-cı ildən tam fəaliyyətə başlamış və dünyanın ən qabaqcıl texnika və texnologiyalarının ölkəyə gətirilməsində, böyük xarici investisiyaların Azərbaycana axınında əvəzsiz rol oynamışdır.

Dərin iqtisadi böhran dövrünü yaşıyan Azərbaycan iqtisadiyyatında yalnız etibarlı investisiya mühitinin yaradılması xarici investisiyalardan istifadə olunması üçün əlverişli şərait yaratmış olardı.

Azərbaycan xarici investisiyalar üçün etibarlı mühitin, eyni zamanda əlverişli siyasi, iqtisadi, hüquqi şərtlərin yaradılması üçün kompleks tədbirlər həyata keçirmək məcburiyyəti qarşısında qalmışdı. Ölkədə investisiya mühitinə təsir edən iqtisadi şəraitin yaradılması zərurəti meydana gəlmişdi. Bütün bunlarla yanaşı, eyni zamanda müvafiq qanunvericilik bazasının yaradılması tələb olunurdu.

Hazırda Azərbaycanda xarici investisiyaların hüquqi bazası ölkəmizin konstitusiya səviyyəsində, qanunlar və digər normativ-hüquqi aktlar, ikitərəfli və çoxtərəfli dövlətlərarası müqavilələr səviyyəsində formallaşmışdır.

Azərbaycan dövləti xarici investisiyaların qorunmasının təmin olunması öhdəliyini tam öz üzərinə götürmüştür.

Ölkədə əlverişli investisiya mühitinin yaradılması investorların hüquq və mənafelərinin qorunması, mülkiyyətin toxunulmazlığı, yerli və xarici sahibkarlara bərabər şəraitin yaradılması, "Investisiya fəaliyyəti haqqında", "Xarici investisiyaların qorunması haqqında", "Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunları və bir sıra normativ sənədlərlə tənzimlənir.

"Xarici investisiyaların qorunması haqqında", "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunları xarici investisiyaların tənzimlənməsi və qorunması ilə əlaqədar qanunvericilik sistemi, əmək və sosial qanunvericilik sistemi, ölkədə azad iqtisadi zonaların yaradılması, vergi qanunvericiliyi, eləcə də xarici maddi və maliyyə resurslarının, qabaqcıl texnika və texnologiyaların, idarəetmə təcrübəsinin cəlb edilməsinə və səmərəli istifadəsinə yönəltməklə yanaşı investorların hüquqlarının müdafiəsinə təminat verir. Azərbaycanda tətbiq olunan xarici investisiyalar ölkədə tam müdafiə hüququna malikdir.

Dövlətin yeritdiyi iqtisadi siyaset iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsində mühüm rolu olan investisiya qoyuluşlarının başlıca istiqamətlərini müəyyən edir.

Dünyanın tanınmış şirkətləri investisiyalarını, əsasən, daxili mənfəət norması 20 faizdən aşağı olmayan layihələrin həyata keçirilməsinə qoyur. Dünyanın böyük şirkətləri MDB ölkələri üzrə isə mənfəət norması 25-40 faiz təşkil edən layihələrin reallaşdırılmasını məqsədə uyğun hesab edir. Azərbaycana qoyulan investisiyaların həcmi və ölkəmizdə fəaliyyət göstərən investorların sayının artımında bu amil heç də az rol oynamamışdır. Qarşıya çıxan bir çox problemlərə baxmayaraq, Azərbaycan dünyanın ən qüdrətli dövlətlərinin investisiyalarının ölkəyə cəlb edilməsinə nail olmuşdur. Əlbəttə ki, siyasi, iqtisadi, sosial, qlobal istiqamətlərdə müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi milli maraqlarımıza xidmət edən belə böyük nəticələrin əldə olunmasına imkan yarada bilmüşdir.

Müstəqilliyimizin bərpasının ilk illərində ölkədə mövcud olmuş siyasi durum investisiyaların cəlb olunması baxımından öz mənfi təsirini

göstərmişdir. Bir çox xarici neft şirkətləri tərəfindən təkliflərin alınmasına baxmayaraq, müstəqilliyin ilk illərindən başlayaraq respublikada mövcud olan vəziyyət, xüsusilə də dövlətçiliyin zəifliyi, ölkəni idarə edən şəxslərdə idarəetmə qabiliyyətinin və bacarığının olmaması, bu şəxslərdə şəxsi mənafelərin milli mənafeləri və maraqları üstələməsi və digər siyasi amillər xarici investisiyanın cəlb olunması üçün çox böyük problemlər yaratmışdır. Yalnız Ulu Öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ilin ortalarından həyata keçirməyə başladığı tədbirlər nəticəsində bu istiqamətdə dönüş yaranmış və xarici neft şirkətlərinin Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı neft yataqlarının işlənməsinə investisiya yönəltmək istəyi respublikamızda siyasi sabitliyin bərpa olunması və dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi ilə həyata keçirilmişdir.

İnvestisiya qoyuluşlarının cəlb olunmasında iqtisadi amillər də çox böyük təsirə malikdir. İqtisadiyyatın hansı vəziyyətdə olması, infliyasiyanın səviyyəsi, aparılan iqtisadi islahatların sürət və keyfiyyət tempi, vergi sistemi, pul-kredit sistemi, faiz dərəcəsi, daxili bazarın səviyyəsi, ölkənin əmək resurslarının həcmi, daxili infrastrukturun səviyyəsi və sair kimi amillər bu sahədə öz mühüm rolunu oynayır.

Ölkə əhalisinin xarici kapitala və xüsusi mülkiyyətə münasibət səviyyəsi, ölkədə baş verən dəyişikliklər sosial-mədəni amillər kimi investisiya mühitinin formalaşmasında heç də az rol oynamır. Beynəlxalq səviyyədə gedən proseslərin, coğrafi dəyişikliklərin və təbii hadisələrin təsirləri qlobal amillər kimi investisiya qoyuluşlarının cəlb olunmasında mühüm rol oynayır.

Azərbaycan Respublikasının coğrafi mövqeyi bir sıra ölkələrin mənafelərinin kəsişdiyi məkana təsadüf edir. Bu cəhətdən regionda baş verən dəyişikliklər istənilən halda birmənalı qarşılıanır. Müstəqilliyimizin ilk illərində Azərbaycanın hərbi münaqışaya təhrik edilməsi şəraitində xarici investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsi nə qədər çətindirsə, onun milli və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması baxımından əhəmiyyəti də bir o qədər yüksəkdir. Çünkü xarici investisiyaların qorunmasında onların mənsub olduqları ölkələrin də müəyyən rolü var. Azərbaycan iqtisadiyyatında, xüsusilə onun neft sektorunda investisiya qoyuluşlarının cəlb edilməsinin geniş vüsət almasının əsas səbəblərindən biri də neft infrastrukturunun kifayət qədər inkişaf etməsidir. Bu bir həqiqətdir ki, xarici neft şirkətləri Azərbaycanda öz fəaliyyətlərini sıfırdan başlamalı olsayıdı, neft müqavilələrinin belə sürətlə həyata keçirilməsi qeyri-mümkün olardı. Çünkü müx-

təlif obyektləri yenidən yaratmaq, dünyanın digər ölkələrindən dəniz qazma qurğuları almaq və onları Xəzər dənizinə gətirmək əlavə vaxt tələb etmiş olardı. Əlbəttə ki, bu, işlərə çəkilən xərclərin də artımına səbəb olardı. Lakin xarici neft şirkətləri dənizdə neft-qaz hasilatı baxımından əməliyyatların görülməsi üçün XX əsrin 70-80-ci illərində yaradılmış infrastruktur, güclü mühəndis və ixtisaslı fəhlə kadrlarına, həmçinin tarixi ənənəyə malik olan Azərbaycanda bu işləri görmək üçün heç bir ciddi çətinliklərlə qarşılaşmadılar. Məhz həmin dövrlərdə tikilmiş Dərin Dəniz Özüllər zavodunda Çıraq-1 platforması qurulmuşdur. Bununla yanaşı olaraq həmin dövrdə Dədə Qorqud, Qurtuluş, İstiqlal dəniz qazma qurğuları, Süleyman Vəzirov və İsrafil Hüseynov borudüzən müxtəlif təchizat gəmiləri də yaradılmışdır.

Əlverişli investisiya mühitinin formalasdırılması onun daimi təməlləşdirilməsini şərtləndirir. Odur ki, dövlət tərəfindən həyata keçirilən investisiya siyasəti məhz buna xidmət etməlidir.

Azərbaycan Respublikasında xarici investorların əldə etdikləri gəlirlərin ölkədən kənara repatriasiyasına zəmanət verilir.

Xarici investisiyalı müəssisələr "Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada dövlət qeydiyyatına alınaraq hüquqi şəxs hüquqları əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə qadağan olunmamış hər hansı fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilərlər.

1994-cü ilin sentyabrında bağlanmış "Əsrin müqaviləsi" neft sənayesinin intensiv inkişafı və Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının dünyadan qabaqcıl ölkələrindən dərinləşməkdə olan geriləməsinin qarşısının alınmasının və sonrakı inkişafının əsasını qoydu. "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" ya taqlarının neft ehtiyatları 1 trilyon tonadək həcmində müəyyənləşdirilmişdir. Müqavilədə layihəyə ilkin olaraq 7,5 milyard dollar investisiya qoyuluşu nəzərdə tutulmuşdusa, SOCAR-ın məlumatlarına görə, 1995-ci ildən 2013-cü ilədək investisiyalar 51,6 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Ölkəmiz üçün bu müqavilənin iqtisadi səmərəliliyi həm də onunla izah olunur ki, 2009-cu ildən başlayaraq gəlir neftin 80 faizə qədəri Azərbaycan Respublikasında qaiır. Eyni zamanda Azərbaycanın gəliri 30 il ərzində ovaxtkı qiymətlərə görə 34 mlrd. ABŞ dolları ilə qiymətləndirilirdi. Neft strategiyası yerli müəssisələrin müasir texnologiyalarla təchiz edilməsinə, iri və mobil infrastrukturun yaranmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycanda etibarlı investisiya mühitinin yaradılması ilə əlaqədar

görülülmüş böyük işlər, əlverişli investisiya şəraitinin yaradılması xarici investorların ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoymaq marağını xeyli gücləndirmişdi. Bunun nəticəsi olaraq ölkədə XX əsrin sonlarında investisiya sıçrayışı baş vermişdir. 1994-2000-ci illər arasında investisiya sıçrayışı nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatına 11,4 mlrd. ABŞ dolları həcmində investisiya qoyulmuş, bunun 8,3 mlrd. dolları xarici, 3,1 mlrd. dolları isə daxili investisiyalar olmuşdur. Göründüyü kimi, xarici investisiyalar daxili investisiyaları xüsusi çəki etibarı ilə qat-qat üstələyirdi. 2000-2014-cü illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan ümumi investisiyaların tərkibində xarici investisiyaların xüsusi çəkisi 65 faiz təşkil etmişdir. Respublika iqtisadiyyatının inkişafına yönəldilən daxili investisiyaların həcmi sürtərlə artmış, yəni 2000-ci ildəki 460,3 milyon manatdan 2014-cü ildə 12715 milyon manata çatmış və ya 27,6 dəfə artmışdır.

2014-cü ildə 2000-ci illə müqayisədə Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyalar 17 dəfə artmışdır.

Milli iqtisadiyyatımızın dinamik inkişafında investisiya qoyuluşu əhəmiyyətli rol oynayır. Son 10 ildən artıq bir dövrdə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramlarına və "Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyası çərçivəsində innovativ layihələrə 202 milyard ABŞ dolları civarında investisiya qoyulmuşdur.

XX əsrin sonlarında ölkəyə böyük investisiya axınının baş verməsi "Xarici investisiyalardan istifadənin Azərbaycan modelinin" formalasmasına səbəb oldu. "Xarici investisiyalardan istifadənin Azərbaycan modeli" ölkədə aparılan investisiya siyasətinin məqsədlərinə xidmət etməklə investisiya prosesinin inkişafına dövlət təsirinin gücləndirilməsini tələb edirdi. Məhz bu məqsədlə investisiya layihələrinə dövlət zəmanətlərinin verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət zəmanətləri üzrə xərclər 1997-ci ildən başlayaraq "Dövlət borcuna xidmət edilməsi" bölməsində öz əksini tapmışdır.

"Xarici investisiyalardan istifadənin Azərbaycan modelinin" formalasması xüsusiyyətlərdən biri onun investisiya sıçrayışı fonunda formalasmasıdır. Bu modelin formalasması xüsusiyyətlərdən biri də Azərbaycanın ən qısa bir zamanda etibarlı tərəfdəşa çevrilməsidir.

1994-cü il sentyabrin 20-də dünyanın qabaqcıl neft şirkətləri ilə bağlanmış "Əsrin müqaviləsi" Ulu Öndər Heydər Əliyevin ölkədə apardığı müdrik iqtisadi siyasətin nəticəsi idi. Etibarlı investisiya mühitinin yaradılması və ölkədə əlverişli investisiya şəraitinin olması ölkə iqtisadiyyatına

böyük investisiya axınının başlıca səbəbləri idi.

Neft strategiyasının çox böyük müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi, ölkə iqtisadiyyatında aparılan islahatlar Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələrinin sürətli inkişafını təmin etmişdir.

Prezident İlham Əliyevin ölkə iqtisadiyyatının neftdən asılılığının aradan qaldırılmasına yönəldilmiş iqtisadi siyaseti nəticəsində, qeyri-neft sektorunun yüksək sürətli inkişafına səbəb olmaqla, respublika iqtisadiyyatı yeni mərhələyə - sənayeləşməyə qədəm qoymuşdur.

Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Programı hazırlanmış və hazırda müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməkdədir.

Hazırda dövlət tərəfindən aparılan müdrik iqtisadi siyaset neft sektoru və qeyri-neft sektoru məhsullarının pay nisbətinin tədricən tarazlaşması 2015-ci ildən başlayaraq qeyri-neft sektoru məhsullarının üstünlük təşkil etməsinə istiqamətlənib.

Azərbaycanda müxtəlif sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində dövlət proqramları, kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi, sənayenin müasir texnologiyalar əsasında inkişaf etdirilməsi və innovasiya yönümlü nəhəng sənaye müəssisələrinin işə salınması yaxın gələcəkdə ölkədə sənaye sektorunun sürətli inkişafına nail olmağa imkan verəcəkdir.

1.4. HEYDƏR ƏLİYEVİN MEMARI OLDUĞU AZƏRBAYCANIN MÜASİR KONSTITUSİYASI ÖLKƏMİZDƏ DÖVLƏT, CƏMIYYƏT VƏ VƏTƏNDƏS HƏMRƏYLİYİNİN NORMATİV-HÜQUQİ ƏSASIDIR

Xalqımız müstəqil dövlətçilik arzusunu məhz Azərbaycan dövlətinin qurucusu və memarı, Ulu Öndər Heydər Əliyevin sayəsində gerçəkləşdirərək, dayanıqlı, müstəqil, dünya ölkələri sırasında layiqli yerini tutmağı bacaran Azərbaycan dövlətini qura bilmışdır. Ümummilli liderimizin şəxsiyyəti, onun siyasi və idarəcilik fəaliyyəti xalqımızın həyatında əvəzolunmaz, müstəsna yer tutur. Müstəqilliyin ilk günlərindən Azərbaycanın məruz qaldığı siyasi və hərbi təcavüz, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sağalmaz yaraları fonunda, həmcinin ölkə daxilində vətəndaş müharibəsinin reallığa çevrildiyi bir şəraitdə xalqımızın yeganə ümidi yüksək idarəcilik bacarığı ilə seçilən, dəmir iradəyə və geniş siyasi dünyagörüşə malik Heydər Əliyev olmuşdur.

1995-ci ilin noyabr ayının 12-də ümumxalq səsverməsi ilə qəbul edilən, yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan və hüquq sisteminin fundamental mənbəyi kimi çıxış edən müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını da Ulu Öndər Heydər Əliyevin şah əsəri adlandırmaq ədalətli olardı. Konstitusiyamızın qəbulu dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsi, həmcinin Azərbaycanımızın dünya birliyində nüfuzunun günü-gündən artması baxımından mühüm ictimai-siyasi hadisədir. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ölkəmizin əsas qanunu olması etibarilə dövlətin və dövlətçilik ənənələrinin formallaşmasında ümumi ictimai münasibətlər kompleksini, şəxsiyyətin hüquqi statusunu, dövlət hakimiyyət orqanlarının sistemini, ictimai quruluşun əsaslarını, yerli özünüidarəetmə strukturlarını və hüquqi mexanizmləri tənzimləyən normativ-hüquqi aktdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası müstəqil dövlətin ilk Əsas Qanunu kimi müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin təşəkkülü və inkişafi, eləcə də ölkənin konstitusiya hüququnun təkamülü üçün yeni impuls olmuşdur. Heç şübhəsiz, Konstitusiya ölkənin bütün hüquq sisteminin və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin inkişafına güclü təkan vermiş, eləcə də konstitusiya hüququnun yeni hüquqi dəyərlər müstəvisində tərəqqisinə əlverişli şərait yaratmışdır.

"Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında" Konstitusiya aktı 1991-ci ilin oktyabr ayının 18-də qəbul olunsa da, yeni Konstitu-

siya qəbul edilmədən demokratik inkişafa və hüquqi dövlət quruculuğuna nail olmaq mümkünüsüz görünürdü. Bu baxımdan, müstəqil dövlət kimi ölkəmizin Konstitusiyası milli dövlətçiliyimizin inkişafına güclü təkan verən mühüm hadisə kimi qiymətləndirildi. Əsas Qanunumuzun hüquqi dövlət quruculuğunun müasir tələblərindən irəli gələn bir sıra yeni institutların - Konstitusiya Məhkəməsinin, insan hüquqları üzrə müvəkkilin, yerli özündə idarəetmə orqanlarının yaradılmasına, quruluş formasında dövlətin həkimiyətlər bölgüsü prinsipinə ciddi əməl edilməsinə dair müddəaları demokratik siyasi sistemin təməli kimi qiymətləndirilir.

Konstitusiyamızın qəbulu zamanı əvvəllər mövcud olmuş konstitusiyalardan fərqli olaraq, ölkəmizin inkişafının yeni mərhələyə qədəm qoymasının göstəricisi kimi siyasi sistemin mərkəzində insan və vətəndaşın, həmçinin vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, demokratik və hüquqi dövlət ideallarının hər şeydən üstün olması əsas müddəa kimi nəzərə alınmışdır. Konstitusiyamızda sivil cəmiyyətin inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirən və konstitusiyalı quruluşun əsaslarını təşkil edən ideya və dəyərlər ətraflı şəkildə qeyd edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya hüququ doktrinasında ölkənin 1995-ci il Konstitusiyasının bir sıra cəhətləri öz ifadəsini tapmışdır. Onları nəzərdən keçirmək məqsədə uyğun olardı.

Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyası gənc müstəqil respublikanın ilk Əsas Qanunudur. Bundan əvvəlki konstitusiyalar SSRİ-nin varlığı dövründə qəbul edilmişdir və onlar tamamilə başqa ideologiyanın təsiri altında hazırlanmışdır. Buna görə də Azərbaycanın həmin konstitusiyalarda xalqın yerli xüsusiyyətlərinə, milli-mənəvi dəyərlərinə və adətlərinə kifayət qədər diqqət yetirilməmişdir.

Bu cəhətdən 1995-ci il Konstitusiyası, hər şeydən əvvəl, özünün yenilikləri və Azərbaycan xalqına xas olan milli-mənəvi dəyərləri və yerli xüsusiyyətləri daha ətraflı əhatə etdiyinə görə diqqəti cəlb edir. İlk növbədə Konstitusiyanın preamble hissəsində diqqətəlayiq müddəalar öz demokratikliyi və humanistliyi ilə seçilir. Belə ki, Əsas Qanunun preambleında deyilir:

"Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında" Konstitusiya aktında əks olunan prinsipləri əsas götürərək, bütün cəmiyyətin və hər kəsin firavanlığının təmin edilməsini arzulayaraq, ədalətin, azadlığın və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsini istəyərək, keçmiş, indiki və gələcək nə-

sillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, suveren hüququndan istifadə edərək, təntənəli surətdə aşağıdakı niyyətlərini bəyan edir:

- Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq;
- Konstitusiya çərçivəsində demokratik quruluşa təminat vermək;
- vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq;
- xalqın iradəsinin ifadəsi kimi, qanunların alılıyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq;
- ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq, hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək;
- ümumbəşəri dəyərlərə sadıq olaraq, bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək".

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri də, Konstitusianın 1-ci maddəsində təsbit olunduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi kimi Azərbaycan xalqının göstərilməsidir. Xalq ona məxsus olan dövlət hakimiyyətini bilavasitə olaraq xalqı təmsil edən, onun iradəsi ilə fəaliyyət göstərən dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanları vasitəsilə həyata keçirir. Konstitusiya hüququ elmində mövcud olan demokratiya institutları sistemində olduğu kimi, xalq hakimiyyətinin ali, birbaşa təzahür forması referendum və azad seçkilərdir. Əslində, referendum və seçkilər birbaşa demokratiya institutları kimi məqsəd və subyektlərinə görə çox oxşar, obyekt və nəticələrinə görə isə bir-birindən fərqlənən xüsusiyyətlərə malikdir.

Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il Konstitusiyası ölkənin və onun əhalisinin həyati əhəmiyyətli bütün sahələrdə olduğu kimi, dövlətin sosial siyasetində də keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməsinə səbəb oldu. Azərbaycan Respublikasının indiki Əsas Qanununda əhalinin müxtəlif təbəqələrinə sinfi yanaşma birdəfəlik aradan qaldırılmışdır. Hazırda Azərbaycanda nə fəhlə, nə kəndli, nə də ziyalı təbəqəsi kimi sözlərə, ifadələrə təsadüf oluna bilməz. Yeganə yanaşma mövcuddur: "Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı".

Diqqətəlayiq cəhətdir ki, insanın, vətəndaşın hüquq və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə yanaşı, beynəlxalq hüququn hamiliqliqla qəbul olunmuş norma və prinsiplərinə müvafiq surətdə tanınır

və onların qorunmasına təminat verilir. Konstitusyanın 12-ci maddəsinin II hissəsi vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsini dövlətin ali məqsədi kimi təsbit edir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında xüsusi mülkiyyət, azad sahibkarlıq institutları təsbit edilmişdir. Şubhəsiz ki, bu, sərbəst bazar iqtisadiyyatına əsaslanan iqtisadiyyat üçün tipik müddəadır. Bundan başqa, dövlət xüsusi mülkiyyətin qorunmasına, azad sahibkarlığın sərbəst inkişafına təminat verir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13-cü maddəsində deyilir:

I. Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur.

II. Mülkiyyət dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və bələdiyyə mülkiyyəti növündə ola bilər.

III. Mülkiyyətdən insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları, cəmiyyətin və dövlətin mənafeləri, şəxsiyyətin ləyaqəti əleyhinə istifadə edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya hüququ hakimiyyətlərin bölgüsü nəzəriyyəsini prinsip qismində formula edərək təsbit edir. Həmin prinsip artıq icra hakimiyyətinin təşkilini, fəaliyyətini tənzimləyən inzibati hüquq üçün çıxış nöqtəsidir və inzibati hüququn tənzim etdiyi münasibətlərin və həllinə çalışdığı məsələlərin dairəsini dürüst müəyyənləşdirir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında birbaşa təsbit edilir ki, yerli icra hakimiyyəti başçılarını Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təyin edir. İnzibati hüquq artıq icra hakimiyyəti orqanlarının formalasdırılmasının başqa qaydasını müəyyən edə bilməz və təsbit edilmiş bu müddəalar çərçivəsində iyerarxiya münasibətləri öyrənilməli və təkmilləşdirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya hüququ insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsini və onların təminatlandırılmasını dövlətin prioritet vəzifələrindən biri hesab edir. Şəxsiyyət amilinə xüsusi diqqət yetirilməsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının keyfiyyət göstəricisi, onun demokratikliyi və humanist mövqeyinin parlaq nümunəsidir.

Referendum və seçkilərin məqsədi eynidir – xalqın iradəsini ifadə etmək. Daha sadə formada ifadə etsək, referendumda iştirak etmək hüquq olan vətəndaşlar seçkilərdə də iştirak edə bilər. Seçki dedikdə dövlət hakimiyyət orqanları və yerli özünüidarəetmə orqanlarının təşkil olunması üçün seçki komissiyalarının, seçki dairələri və seçki məntəqələrinin təşkili,

bütün yaşayış məntəqələri üzrə seçici siyahılarının tərtibi, namizədlərin irəli sürülməsi və qeydiyyatı, keçirilməsi nəzərdə tutulan seçkiqabağı təşviqatın aparılması, səsvermə və ona yekun vurulması üzrə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının fəaliyyəti nəzərdə tutulur. Seçkiləri başqa formada ifadə etsək, ona dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının təşkil olunması üsulu kimi də baxmaq olar. Hüquq elmində seçkiləri cəmiyyətin siyasi barometri kimi də ifadə edirlər.

Əsas Qanunumuzda təsbit olunduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da seçkilərə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin və yerli özünüidarəetmə orqanlarının seçkiləri aiddir. Respublikamızda seçkilərin hüquqi əsasını Respublika Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi və Azərbaycan Respublikasının digər normativ-hüquqi aktları təşkil edir.

Müstəqil Azərbaycanımızın Konstitusiyasını dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərinin konstitusiyaları ilə müqayisə etsək, görərik ki, özündə insan hüquqlarının beynəlxalq standartlara uyğun tətbiqinə imkan verən mühüm prinsipləri əks etdirən Əsas Qanunumuzda kifayət qədər mütərəqqi hesab edilən müddəalardan biri də insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğunluğudur.

Konstitusiyamızda təsbit olunmuş prinsiplər insan hüquqlarının tətbiqi ilə bağlı ölkə qanunvericiliyində tənzimləmədən kənar qalmış məsələlərə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin birbaşa tətbiqini qanuniləşdirərək, ölkəmizdə insan hüquq və azadlıqlarının beynəlxalq hüquq normalarında və insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulanlardan daha artıq məhdudlaşdırılmasını qadağan edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında dövlət və cəmiyyətin həmrəyliyini ifadə edən əsas məqamlardan biri də dövlətin və cəmiyyətin hüquqla sıx bağlılığıdır. Dövlət və cəmiyyət hüquqla tənzimlənən bütün sahələrdə qanunun alılıyi prinsiplərini ifadə edərək, həmrəylik nümayiş etdirir.

Əsas Qanunumuzda insan şəxsiyyətinə və ləyaqətinə hörmət mühüm müddəə kimi ifadə olunur. İnsan hüquqlarına hörmət məsələsi beynəlxalq hüquqi təcrübədə özünün ilk rəsmi ifadəsini 1948-ci il dekabrın 10-da Bir-ləşmiş Millətlər Təşkilatının baş məclisində qəbul edilən bəyannamədə özəksini tapmışdır. Burada qeyd olunur ki, irqindən, cinsindən, dilindən və

dinindən asılı olmayaraq, bütün insanların hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməlidir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının III fəslində də insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları təsbit olunmuşdur. Həmin fəslin 24-cü maddəsində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının əsas prinsipi müəyyən edilərək, I və II hissələrdə qeyd olunur ki, insan ləyaqəti qorunur və ona hörmət edilir. Hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır.

Eyni zamanda həmin fəslin 25-ci maddəsinin III hissəsində qeyd olunur ki, "Dövlət irqindən, etnik mənsubiyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliliklərə mənsubiyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir." Müqayisədən də göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası mütərəqqi mövqedən çıxış edərək, insan və vətəndaş hüquqlarının müdafiəsi baxımından daha geniş sahələri əhatə edir.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş və özünü "demokratyanın beşiyi" adlandıran bəzi ölkələrdə rəsmən olmasa da, ağ dəri-qara dəri, islam-xristian, islam-yəhudü və s. irqlərə, dinlərə, millətlərə mənsub insanlara ikili münasibətlərin mövcudluğu danılmazdır. Lakin Azərbaycanda biz bunun tam əksini görürük. Konstitusiyamızda da təsbit olunduğu kimi, irqindən, etnik mənsubiyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara mənsubiyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqları bərabərdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 49-cu maddəsində təsbit edilmiş sərbəst toplaşmaq azadlığı insanların hüququnun məzmununu müəyyən edir. Bu hüququn həyata keçirilməsi qaydası isə xüsusi qanun normasında nəzərdə tutulur. Mitinq və ya küçə yürüşü keçirmək üçün qabaqcadan müvafiq icra hakimiyyəti orqanı münasib yer ayırmalıdır. Bu, artıq prosessual normadır.

Eyni zamanda dövlət hakimiyyət orqanlarının demokratik qaydada formalasdırılması vasitəsilə xalqın hakimiyyət funksiyalarının həyata keçirilməsində iştirakı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə, Konstitusiyamızda insan hüquqlarının səmərəli müdafiəsi mexanizmləri mövcudur və siyasi sistemdə plüralizmə təminat verilir. Həmçinin burada sosial ədalətə nail olmaq, ümumbəşəri dəyərlərə sadıqlik, milli qanunvericiliyin beynəlxalq hüquqa uyğunlaşdırılması təsbit olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının uzun illər daxil olduğu sovet siyasi rejimində dövlət maraqları ilə şəxsiyyətin maraqları arasında yaranan münasibətlərdə bütün hallarda üstünlük birmənalı olaraq dövlətə verilirdi. Bu da şəxsi hüquq və azadlıqların müdafiəsinin arxa plana keçməsi ilə nəticələnirdi. Bu baxımdan 1995-ci ildə qəbul olunmuş müstəqil dövlətimizin Konstitusiyasında dövlətin ali məqsədinin məhz insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəcisi kimi müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, dövlətin məhz vətəndaşların mənafelərinə xidmət etdiyini təsbit edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 63-cü maddəsində təsbit olunduğu kimi, məhkəmənin hökmü olmasa, kimsə cinayətdə təqsirli sayıyla bilməz. Məhkəmə cəza təyin etməklə, cinayət törətməkdə təqsirli biliñən şəxs barəsində hökm çıxarır. Bu o halda baş verir ki, məhkəmə şəxsin cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad edilməsi üçün əsas görmür.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 1993-cü ildə hakimiyyətə gələndən sonra ölüm hökmlərinin icrasına moratorium qoyuldu. Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasında ölüm hökmünün ləğv edilməsi haqqında Milli Məclisə 3 fevral 1998-ci il tarixli Müraciətdə deyilir: "Şərq aləmində ilk dəfə olaraq Azərbaycanda ölüm cəzasının ləğvi ölkəmizin dünyəvi, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu yolu ilə inamlı irəlilədiyini bir daha sübut edir. Son günlər mənə ünvanlanmış minlərlə müraciət göstərir ki, xalqımız bu təşəbbüsü yekdilliklə dəstəkləyir. Şübhə etmirəm ki, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları da indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətlərini dərk edərək, bəyanata tərəfdar çıxacaq və bu amansız cəzanın ləğv edilməsinə səs verəcəklər. Əminəm ki, ölüm cəzasının ləğvi tarixi hadisə olmaqla bərabər, cinayət-hüquq siyasetinin humanistləşdirilməsi sahəsində atılan qətiyyətli addımıdır və bütünlükdə hüquq sistemində həyata keçirilən islahatların mühüm mərhələsidir".

Ölüm hökmü ləğv edildikdən və Əsas Qanunumuzun qəbulundan keçən dövr ərzində dövlətimiz tərəfindən cinayət törətmış şəxslərin və məhkəmələrin vəziyyətinin yüngülləşdirilməsi ilə əlaqədar bir sıra çox mühüm addımlar atılmış və çox sayıda amnistiya və əfv etmə aktları qəbul edilmişdir. İmzalanmış əfv fərmanları və qəbul edilən amnistiya aktları mühüm əhəmiyyət daşımaqla, cəmiyyətimizdə Azərbaycan Respublikası adından qəbul olunan qanunların ədalətli, humanist olduğuna inam duyusunun aşilanmasında olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünkü bu zaman

cəzanın məqsədlərindən biri olan məhkumların islah olunması prosesi inkişaf etmiş olur. Təcrübə göstərir ki, etimad göstərilən və dövlət tərəfindən bağışlanan şəxslərin yenidən cinayət törətmə faktlarına digər şəxslərlə müqayisədə daha az rast gəlinir.

Bundan başqa, konstitusiya hüquq insanın, vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının qorunmasını əlaqədar dövlət hakimiyyəti orqanlarının müüm vəzifəsi kimi dəyərləndirir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinə əsasən, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur. Bu müddəadan çıxış edərək, inzibati hüquq icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətində insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin alternativ və səmərəli yollarını hazırlamalıdır.

Konstitusiyamızın 72-ci maddəsinin I hissəsində təsbit olunduğu kimi, dövlət və cəmiyyət qarşısında hər bir şəxsin onun hüquq və azadlıqlarından bilavasitə irəli gələn vəzifələri vardır. Hər kəsin üzərinə vəzifələr yalnız Konstitusiya ilə və ya qanunla qoyula bilər. Buradan göründüyü kimi, heç kimin üzərinə qanunla müəyyən olmuş qaydalardan kənar vəzifələrin qoyulmasına yol verilmir. Bu da vətəndaşın azadlığını təcəssüm etdirir. Vətəndaşlar özlərinin sosial-siyasi statusunu dövlət-vətəndaş vəhdətində ifadə edirlər. Vətəndaşlar hüquq normaları ilə müəyyən olmuş qaydalara əsasən, öz dövlətində sərbəst şəkildə yaşayır, fəaliyyət göstərir, özlərini azad hiss edirlər.

Konstitusiya hüququndan məlum olduğu kimi, konstitusiya hüquq normaları özünün tənzim etdiyi münasibətlərə görə müəyyən qrupda birləşir. Belə qrupda birləşdirilən normaların məcmusu "hüquq institutu" adlanır. Lakin hüquq normalarının mexaniki birliyi hüquq institutu yaratmır və yarada bilməz. Bunun üçün həmin hüquq normaları oxşar, yekcins münasibətləri birləşdirməlidir. Bu normalar özünün predmetinə görə tənzimetmə xüsusiyyətləri baxımından da üst-üstə düşür.

Konstitusiya hüquq normaları bir çox hallarda özünəməxsus realizə olunma mexanizminə malik olan normalardır. Konstitusiya hüquq normalarının müəyyən bir hissəsi digər hüquq sahələrində olduğu kimi, bilavasitə konkret hüquq normasında realizə olunmur. Belə normaların realizə edilməsi üçün çoxmərhələli geniş fəaliyyət tələb olunur. Bu normaların bir qismi birbaşa dövlət quruluşu, ölkədə demokratianın səviyyəsi ilə bağlı olur. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 4-cü maddə-

sində təsbit edilir ki, "Xalqın seçdiyi səlahiyyətli nümayəndələrindən başqa, heç kəsin xalqı təmsil etmək, xalqın adından danışmaq və xalqın adından müraciət etmək hüququ yoxdur".

Deməli, bu normanın realizə edilməsi üçün xalqı təmsil edən orqan yaradılmalı, onun səlahiyyətləri müəyyən edilməli, hansı halların bu normaya zidd olması cinayət qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilməli, təmsilçilik nəzəriyyəsi işlənib hazırlanmalı və onun təcrübədə tətbiqinə nail olunmalıdır.

Əsas Qanunda ölkəmizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikası hüquq sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi bəyan edilir və burada qeyd olunur ki, Konstitusiya və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ-hüquqi aktlarla Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Qeyd olunanlar Konstitusiyamızın səmərəli fəaliyyət göstərən əsas hüquqi sənəd olması barədə fikri təsdiqləyir. Ölkəmizdə hüquqi dövlət mexanizminin daha da möhkəmlənməsi üçün ən zəruri tədbirlərin görülməsi məqsədilə bütün imkanları səfərbər edərək, çoxsərlik demokratiya təcrübəsinə malik inkişaf etmiş dövlətlərin əldə etdikləri nailiyyətlər də öyrənilməlidir.

Bu gün qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri də Ümummilli lider Heydər Əliyevin müəllifi hesab olunan Konstitusiyanın daha səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün ölkədə normativ-hüquqi aktların yaradılmasına məsul olan dövlət orqanları ilə yanaşı, vətəndaş cəmiyyəti və hər bir vətəndaş da yaxından iştirak etməlidir.

Müasir dövrümüzdə dünya dövlətlərinin əksəriyyətində, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında da konstitusiya hüquq doktrinası inkişaf etməkdədir. Konstitusiya hüquq doktrinası yalnız vətəndaş cəmiyyəti elementlərinin mövcud olduğu cəmiyyətlərdə özünə yer tapır və məhz bu halda hakimiyyətin funksional bölgüsünə və ixtisaslaşmasına səbəb olur. Cəmiyyətdə ümumi hakimiyyət prinsipinin təşkilat-hüquqi potensialının reallaşdırılması yalnız dövlət idarəetmə funksiyalarını müəyyənləşdirməyə və dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin vahid kompleksini təşkil edən dövlət orqanları sisteminin yaradılması və inkişaf etdirilməsinə imkan verir.

Azərbaycan Respublikasının konstitusiya hüquq doktrinası ölkənin ən yaxın və uzaq gələcək üçün inkişaf perspektivlərini özündə ehtiva et-

məklə yanaşı, onun hazırkı vəziyyətinin bariz göstəricisidir. Həmin doktrina demokratik və humanist ümumbüşəri dəyərlərə söykənməsi ilə əlamətdardır. Burada məqsəd Azərbaycan xalqı üçün layiqli həyat şəraiti səviyyəsini yaratmaqdan, sosial-iqtisadi problemləri həll etməkdən və dövlətin həm daxili, həm də xarici siyasetinin başlıca istiqamətlərini reallaşdırmaqdan ibarətdir.

II FƏSİL:

HEYDƏR ƏLİYEVİN İSLAHATLAR STRATEGİYASI AZƏRBAYCANIN MİLLİ İQTİSADI İNKİŞAF MODELİNİN FORMALAŞMASININ ƏSASIDIR

2.1. MİLLİ İQTİSADI İNKİŞAF MODELİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ TƏDQİQİ

Modernlaşmaya əsaslanan milli inkişaf modeli

Çevik idarəetmə sisteminin formalaşdırılması, dünyanın mütərəqqi yeniliklərinin tətbiqi yolu ilə çoxşaxəli inkişaf strategiyasının reallaşdırılması, infrastrukturun bütün sahələrdə müasirləşdirilməsi, özəl sektorun fəaliyyəti üçün münbit şəraitin yaradılması Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi inkişaf strategiyasının başlıca qayəsini təşkil edir. Modernlaşmaya əsaslanan bu strategiya respublikanın inkişaf modelinin əsasını təşkil edən başlıca amilə əvvəlmiş, iqtisadi və siyasi islahatların paralelliyi prinsipinin gözlənilməsi səmərəli nəticələrə yol açmışdır.

Iqtisadi strategiya və milli inkişaf modeli olmadan iqtisadi transformasiyanı və milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması prosesini uğurla həyata keçirmək mümkün deyildir. Eyni zamanda, həmin strateji hədəfləri uğurla həyata keçirmək dərin iqtisadi təfəkkürə malik güclü siyasi liderin sayəsində mümkün olur. Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, yüksək iqtisadi tərəqqiyə yalnız güclü siyasi iradəyə və qətiyyətə malik olan dövlətlərin liderlərinin məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində nail olunmuşdur.

Azərbaycanın zəngin dövlətçilik və möhtəşəm inkişaf tarixinin ən parlaq və şərəfli dövrü Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Milli inkişaf modelinin memarı, Ümummilli lider Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 1993-2003-cü illərdə ölkəmizdə ictimai-siyasi və makroiqtisadi sabitlik təmin edilmiş, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi üçün mükəmməl hüquqi baza yaradılmış, neft müqavilələrinin imzalanması nəticəsində xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi təmin olunmuşdur. 1995-2003-cü illərdə iqtisadiyyatın əsas güc mənbəyi olan enerji resurslarının dünya bazarlarına çıxarılması və yüksək neft gəlirlərinin əldə olunması iqtisadi inkişafı təmin etmişdir. Enerji resurslarından məqsədyönlü və səmərəli istifadə iqtisadi artımın əldə olunmasına, sosial infrastrukturun yaxşılaşdırılmasına, yoxsulluğun azaldılmasına, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasına və ümumən dövlət quruculuğuna mühüm töhfə vermişdir.

Ümummilli liderin müəyyənləşdirdiyi iqtisadi strategiyani uğurla davam etdirən və yeni dövrün tələblərinə uyğun təkmilləşdirən Azərbaycan

Prezidenti cənab İlham Əliyev ödən 15 ildə Azərbaycanı Cənubi Qafqaz regionunun sayılıb-seçilən, nüfuzlu dövlətlərində birinə çevirmişdir. Həmin iqtisadi modelin icrası sayəsində 2003-2018-ci illər ərzində ölkəmizin siyasi və sosial-iqtisadi həyatında fundamental dəyişikliklər baş vermiş, iqtisadi siyasətdə əvvəlmişin təminini, struktur dəyişiklikləri ilə institusional islahatların paralel aparılması konkret hədəflərə çatmağa imkan yaratmışdır.

Bir sıra rəsmi statistik göstəricilər Azərbaycanın ödən illərdə keçdiyi inkişaf yolu möhtəşəmliyini əyani şəkildə nümayiş etdirir. Belə ki, 2003-2018-ci illərdə ümumi daxili məhsul (ÜDM) nominal ifadədə 9,8 dəfə, real ifadədə 3,2 dəfə artmış, ölkə üzrə orta əllik iqtisadi artım 9,4 faiz, o cümlədən qeyri-neft sektorunda 8,2 faiz təşkil etmişdir. Sənaye istehsalı 2,6 dəfə, qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM 2,8 dəfə, qeyri-neft sənayesi 2,2 dəfə, kənd təsərrüfatı 1,7 dəfə artmış, qeyri-neft sektorunun inkişafi büdcə gəlirlərinin formalaşmasına öz təsirini göstərmüşdür. Qeyd olunan dövrdə qeyri-neft ixracı 4,1 dəfə, ixrac olunan əmtəə əsaslılarının sayı 2,6 dəfə artmışdır.

Iqtisadi islahatlar sosial siyasətlə ahəngdarlıq təşkil edərək, işsizliyin və yoxsulluğun aradan qaldırılmasında da mühüm rol oynamışdır. Son 15 ildə minimum əməkhaqqı 25 dəfədən çox artaraq 5,5 manatdan 180 manata, orta aylıq əməkhaqqı 9 dəfə artaraq 540 manata çatmışdır. Ölkəmizdə yoxsulluq səviyyəsi 2001-ci ildəki 49 faizdən 2017-ci ildə 5,3 faizə, işsizliyin səviyyəsi 4,9 faizə enmişdir. Son 15 ildə həyata keçirilən məşğulluq strategiyası çərçivəsində 1,9 milyon yeni iş yeri açılmış, məşğulluğun təmin edilməsi vətəndaşların maddi rifah halının yaxşılaşdırılmasına şərait yaratmışdır. BMT İnkişaf Proqramının Qlobal İnsan İnkişafı Hesabatına əsasən, Azərbaycan "orta insan inkişafı" ölkələri kateqoriyasından "yüksək insan inkişafı" kateqoriyasına daxil edilmişdir. Dünya İqtisadi Forumunun açıqladığı "Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti 2018-2019" hesabatında Azərbaycan iqtisadiyyatı rəqabət qabiliyyətinə görə 2 pillə irəliləyərək, 137 ölkə arasında 35-ci, MDB məkanında isə 2009-cu ildən etibarən 1-ci yerdə qərarlaşmışdır.

Ödən illərdə Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminə integrasiyası dərinləşmiş, Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum kəmərlərinin istifadəyə verilməsi Avropanın enerji təhlükəsizliyinə sanballı töhfə olmuşdur. Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında müstəsna əhəmiyyəti olan "Cənub Qaz Dəhlizi"nin tərkib hissəsi olan

TANAP və TAP layihələri, həmçinin "Şahdəniz-2", Şimal-Cənub, Şərqi-Qərbi layihələrinin uğurla davam etdirilməsi Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun artmasına güclü zəmin yaratmaqdadır.

Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun istismara verilməsi isə respublikamızın qlobal tranzit qovşağıının mühüm hissəsinə çevrilməsinə əlverişli imkan yaratmışdır. Azərbaycan hökuməti iqtisadi və sosial idarəetmə sistemində şəffaflığın təmin edilməsi məqsədilə dövlət idarəciliyində müasir informasiya texnologiyalarının imkanlarından maksimum istifadəni qarşıya məqsəd qoymuş, inzibati prosedurlar və dövlət orqanlarının göstərdikləri xidmətlərin elektronlaşdırılması sahəsində ardıcıl tədbirlər həyata keçirmişdir. Bu sahədə ən mükəmməl modellərdən biri olan "Elektron Hökumət" quruculuğu idarəetmənin müasirləşməsində effektiv fəaliyyət göstərir. Dövlət idarəciliyində şəffaflığın təmin edilməsində "ASAN xidmət"in yaradılması da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Sosial sektorda şəffaflığın təmini məqsədilə "ASAN xidmət" modeli əsasında "Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyi" (DOST) yaradılmışdır. Agentlik əhalinin məşğulluğu, əmək, sosial müdafiə və təminat sahələrində vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldiləməsi, şəffaflığın artırılması sahəsində uğurlu fəaliyyət göstərir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan iqtisadiyyatı son illərdə kəmiyyət dəyişikliklərdən keyfiyyət dəyişikliklərinə kecid mərhələsinə qədəm qoymuş, 2015-ci ildən etibarən neftin dominant rol oynadığı iqtisadi inkişaf tranzitindən məzmun etibarilə qeyri-neft iqtisadiyyatının dinamik və aparıcı hərəkətverici əhəmiyyət kəsb edən postneft erası dövrünə daxil olmuşdur.

Gələcəyə baxış strategiyasına əsaslanan milli inkişaf modeli ölkənin bütün iqtisadi potensialından səmərəli və optimal istifadəni zəruri edir. Ölkədə postneft iqtisadiyyatının formalasdırılması üçün kompleks, sistemli, dinamik iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi labüddür. İqtisadi programzlara əsaslanmaqla iqtisadi ideyanın praqmatik gerçəkləşməsini təmin etmək və güclü inkişaf arxitekturasını möhkəmləndirmək Azərbaycan dövlətinin strateji məqsədlərindəndir. Həmin məqsədlərə və hədəflərə nail olmaq üçün strateji yol xəritələrinin hazırlanması və icrası məqsədə uyğun hesab edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsinin başlıca istiqamətləri"nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında" 2016-ci il 16

mart tarixli sərəncamına müvafiq olaraq, milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın 11 sektoru üzrə ümumilikdə 12 Strateji Yol Xəritəsi hazırlanmışdır. Ölkəmizin iqtisadi qurumları və iqtisadi komanda ilə yanaşı, yerli və xarici ekspertlərin, təcrübəli mütəxəssislərin, məsləhətçi şirkətlərin və elmi təşkilatların iştirakı ilə, habelə ölkədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq şəraitində hazırlanmış strateji yol xəritələri qısa, orta və uzunmüddətli dövrləri əhatə etməklə, 2020-ci ilədək iqtisadi inkişaf strategiyası və tədbirlər planından, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxışdan və 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün hədəf baxışdan ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası Prezident Administrasiyasının rəhbəri akademik Ramiz Mehdiyev "İlham Əliyevin iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətləri" adlı məqaləsində qeyd edir ki, Azərbaycanda iqtisadi inkişafın yeni mərhələsi qeyri-neft sektorunun və sahibkarlığın inkişaf etdiriləsi, yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması, çoxsaylı iş yerlərinin açılması ilə xarakterizə olunur. Eyni zamanda regionlarımız inkişaf etdirilir və bu da əyalətlərdə iqtisadi fəallığın yüksəlməsi ilə müşayiət olunur: "Yeniləşmənin bütün istiqamətlər üzrə uğurla reallaşdırılması ölkənin inkişafı ilə bağlı konkret hədəflərin müəyyənləşdirilməsindən bilavasitə asılıdır. Azərbaycan özünün perspektiv inkişaf xəttini artıq müəyyən etmişdir. Bu, qəbul edilmiş dövlət proqramlarında, strateji yol xəritələrində bir daha özəksini tapır. Həmin sənədlər ölkəmizdə proqramlı idarəetməni səciyyələndirməklə yanaşı, həm də Prezident İlham Əliyevin siyasi, sosial-iqtisadi və institusional inkişafla bağlı hədəflərini özündə ehtiva edir".

Strateji Yol Xəritəsi geniş və çoxşaxəli hədəfləri özündə birləşdirən konseptual dövlət sənədi olmaqla, iqtisadiyyatın hərtərəfli diaqnostikası əsasında gələcəyə baxış bucaqlarının trayektoriyalarını əks etdirir. Sənəddə davamlı inkişafın məqsəd və prinsiplərinə uyğun olaraq, iqtisadi artımıla sosial inkişafın və sosial bərabərliyin həmrəyliyinə əsaslanan güclü, şəffaf və açıq iqtisadiyyatın yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Sənəddə 2020-ci ilədək milli iqtisadiyyatın inkişafına xarici neqativ təsirləri azaltmaq, beynəlxalq integrasiya proseslərindən səmərəli faydalana maq, milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyini yüksəltmək, dövlət büdcəsinin və valyuta məzənnəsinin neftdən asılılığını kəskin azaltmaq mühüm vəzifələr kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Milli iqtisadi sistem və milli iqtisadi model

Azərbaycanda son 25 ildə formallaşmış iqtisadi sistemin dünya iqtisadi modellərinə nəzərən tədqiqi, onun oxşar və fərqli xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılması ümumən iqtisad elminin, ilk növbədə iqtisadi nəzəriyyənin ən ümdə, aktual problemlərdən birinə çevrilmişdir. Azərbaycan üçün bazar iqtisadiyyatının daha münasib, ənənələrimizə və iqtisadi imkanlarımıza uyğun, dövlətimizin daxili potensialını və onun beynəlxalq, geostrateji mövqeyini adekvat əks etdirən milli modelinin seçilməsi zərurəti obyektiv olaraq aşağıdakı şərtlərlə müəyyənləşir.

Əvvəla, inkişaf perspektivi aydın olacaq və bununla da bazar iqtisadiyyatının Azərbaycan üçün optimal modelinə nail olmağa doğru irəliləyişi zamanı iqtisadi və sosial siyasetin əsas parametrləri müəyyən ediləcəkdir. İkinci, səmərəli siyasetin təməli ölkənin elmi cəhətdən əsaslandırılmış milli iqtisadi sisteminin və iqtisadiyyatın milli modelinin formallaşmasına nə dərəcədə nail olunması ilə qoyulur. Üçüncü, iqtisadiyyatın milli modellərinin tədqiqi Azərbaycanda aparılan islahatların istiqamətinin seçiləməsi və qiymətləndirilməsi baxımından faydalıdır. Dördüncü, bizim üçün optimal modelin tapılması və ona əməl olunması cəmiyyətə bazar iqtisadiyyatının formallaşması və onun gələcək inkişafı ilə əlaqədar itkiləri azaltmağa imkan verəcəkdir.

Bazar iqtisadiyyatının milli modellərinin və onlardan birinin Azərbaycanın spesifik şəraitinə müvafiqliyinin təhlilinə keçməzdən əvvəl bəzi ümumi metodoloji məsələlərə ötəri nəzər salaq.

Elmi ədəbiyyatda milli qurumların müxtəlif anlayışlarından istifadə olunur. Aşağıdakı dörd anlayışı bir-biri ilə əlaqələndirərək, onlar arasındakı fərqləri göstərmək mümkündür:

1. Milli iqtisadiyyat – ölkənin, dövlət qurumunun iqtisadiyyatı, həmçinin bir sıra xarakteristikaları özündə ehtiva edən ümumi anlayışdır;
2. Milli iqtisadi sistem – milli iqtisadiyyatın tam sistemli olmasını, habelə onun nəzəri simasını (elmi kateqoriyalar sistemini) ifadə edir;
3. Milli iqtisadi quruluş – milli iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi mahiyyətinin əksi olub, hər şeydən öncə, ölkə üçün müvafiq olan və ölkənin sosial-tarixi vəziyyətinin xüsusiyyətləri ilə vəhdətdə götürülən iqtisadi fəaliyyətin koordinasiyası və mənimsəmənin sosial-iqtisadi üsullarında açılır.
4. Milli iqtisadi model – müəyyən iqtisadi sistemin özünəməx-

susluğunun, universal sosial-iqtisadi qanun və meyillərin reallaşmasının milli özəlliklərinin əksidir. Ən ümumi şəkildə milli iqtisadi model dedikdə ölkəyə xas iqtisadi və qeyri-iqtisadi, daxili və xarici amillərlə bir yerdə götürülmüş iqtisadi münasibətlər sistemini aydınlaşdırmaq lazımdır. Həmin sistem ölkə iqtisadiyyatunda bütün bu amillərin təsirini əks etdirir, onun dayanıqlı fəaliyyətini və inkişafını, qarşısında duran uzunmüddətli məqsədlərin həyata keçməsini təmin edir.

Milli iqtisadiyyat, ilk növbədə, konkret tarixi anlayışdır. O, bir qayda olaraq, müəyyən ölkənin istənilən vaxt çərçivəsində məhsuldar qüvvələrinin, xalq təsərrüfatı quruluşunun, iqtisadi münasibətlər və təsərrüfat formalarının, dünya və regional iqtisadiyyatla fərqlərin, müqayisələrin əlaqəli öyrənilməsi zamanı istifadə olunur. Mücərrəd-nəzəri, siyasi iqtisad səviyyəsində milli iqtisadiyyat dedikdə bəzən firmanın (müəssisənin) iqtisadiyyatından fərqli olaraq, istehsalın və təkrar istehsalın ictimai, makroiqtisadi miqyası, fərdi kapitalın ictimai kapitaldan fərqləndiyi kimi başa düşülür.

Milli iqtisadiyyat məntiqi metodoloji baxımdan məlum fəlsəfi üçlüklə vasitəsilə müəyyənləşir: 1) ümumi, 2) xüsusi, 3) tək, ayrıca. Nəzəri məzmun səviyyəsində vəhdət: a) iqtisadiyyatın qanunauyğunluqları və prinsiplərinin bütün ölkələr üçün ümumiliyi, b) ölkə qruplarına xas növ xüsusiyyətləri, v) həmin ölkənin milli spesifikasiyi.

“Ümumi” dedikdə universal iqtisadi münasibətlər və qanunlar başa düşülür. Sözün geniş mənasında bunlar tələbatların daim yüksəlməsi, əmək məhsuldarlığının əməkhaqqına nisbətən üstün artması, istehsalın və istehlakin vəhdəti, istehsal prosesində istehsal amillərinin birləşməsi və başqa ümumi iqtisadi qanunlardır. Bu halda “xüsusi” dedikdə spesifik tarixi formalar – bazar iqtisadiyyatı sistemi, yaxud digər iqtisadi sistemlərin, məsələn, ənənəvi iqtisadiyyat, planlı iqtisadiyyat və postsənaye iqtisadiyyatının qanunauyğunluqları və münasibətləri nəzərdə tutulur. “Tək, ayrıca” dedikdə isə bu iqtisadi münasibətlərin və qanunların milli özəlliklər formasında götürülməsi nəzərdə tutulur. Konkret vəziyyətə tətbiqdən göstərilən nisbət aşağıdakı kimi reallaşır: ümumi – istehsalın və istehlakin əlaqəsi, xüsusi – tədiyyə qabiliyyətli tələbatın və əmtəə təklifinin bazar əlaqəsi, tək – tələb və təklifin ölkəyə xas milli spesifik amillərin təsiri altında dəyişməsi.

Milli iqtisadiyyat mürəkkəb siyasi-iqtisadi hadisə kimi xüsusi milli-iqtisadi münasibətlərin və dövlətin ərazisindəki spesifik iqtisadi və qeyri-

iqtisadi amilləri (təbii-iqlim, coğrafi, tarixi, sosial, mədəniyyət və sair) əks etdirən, milli iqtisadi inkişaf məqsədlərini həyata keçirən təsisatların məcmusu olan milli iqtisadi sistemdir. Milli iqtisadi sistemə olkədə mövcud olan iqtisadi ukladların müxtəlif tipləri, iqtisadiyyatın, idarəetmənin təşkilinin konkret formaları, spesifik institusional normalar və s. daxil olur. Bundan fərqli olaraq, milli model cəmiyyətin bu və ya digər inkişaf məhələsinə uyğun iqtisadi sistemin hakim tipini təzahur etdirən milli iqtisadiyyat kimi səciyyələnir.

Iqtisadiyyatın milli modelinin formalasdırılması, ilk növbədə, cəmiyyətin iqtisadi münasibətlərinin hakim tipini müəyyənləşdirməyi nəzərdə tutur. İkincisi, həmin modelin bazasında cəmiyyət və onun təsisatları arasındakı münasibətlərin bütün məcmusundan ibarət konkret milli iqtisadi sistemin yaradılmasıdır. Başqa sözlə desək, milli iqtisadi sistemin əsasını iqtisadiyyatın milli modeli təşkil edir. Iqtisadiyyatın milli modeli standart iqtisadi sistemin milli spesifikasiyidir.

Müasir dövrdə cəmiyyətin təsərrüfat həyatında məhz bazar münasibətləri üstünlük təşkil etdiyi üçün, əsasən, bazar iqtisadiyyatı milli modellərindən danışılır, hərçənd kapitalizm, sosializm, habelə inkişaf etməkdə olan ölkələrin modellərindən danışmaq da mümkünür. Sonuncular iqtisadi siyasetdən asılı olaraq, ixracyonümlü və idxalatı əvəzləyən artım modellərinə ayrılır. Eyni zamanda heç bir milli iqtisadi sistemdə iqtisadi həyatın təşkilinin xalis bazar əsasları yoxdur. Müasir iqtisadiyyatın təşkilinin və fəaliyyətinin zəruri atributu dövlət tənzimlənməsidir. O, şəxsi mülkiyyətin əsaslarını inkar etmir, bazar mexanizminin fəaliyyətini pozmur. Bu mənada, müasir modellər nə iqtisadiyyatın şüurlu tənzimlənməsindən azad olan xalis iqtisadiyyata, nə də hər hansı rəqabət elementlərindən məhrum xalis planlı iqtisadiyyata aid olmayan qarşıq iqtisadiyyatın variantlarıdır.

Müasir iqtisadi inkişaf modelləri və onların fərqləndirici meyarları

XX əsrin son qərinəsində milli model termini elmi dövriyyəyə daxil olmuş və onun mükəmməl tərifi hələlik yoxdur. Model anlayışının özünün bir neçə izahı var. Onlardan yalnız üçü milli iqtisadiyyatın reallıqlarına tətbiq edilə bilər. Birinci izahda model hər hansı hadisənin, yaxud ictimai prosesin sxematik təsviridir. İkinci mənada model təkrar istehsal üçün etalon olan nümunədir. Üçüncü şərhədə milli model milli təsərrüfatın bütövlüyünü formalasdırıran elementlərin məcmusudur və bu elementlərin təkrar olunmasıdır.

Iqtisadiyyatın milli modelinin mühüm cəhəti onun xüsusiyyətlərinin, başqa sözlə desək, özünəməxsusluğunun səciyyələndirilməsidir. Bu, dünya iqtisadiyyatında mövcud olan milli modellərin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, onların müqayisəli təhlilini aparmağa imkan verir. Müqayisəli tədqiqatlar bir və ya bir neçə meyar üzrə aparıla bilər. Iqtisadiyyatın milli modelinin məzmunun qiymətləndirilməsi və milli iqtisadi sistemlərin müqayisə edilməsi meyarları müxtəlifdir. Milli modellərin fərqləndirilməsinin əsas meyarları kimi iqtisadi fəaliyyətin koordinasiya edilməsi üsulu və mənimsəmənin sosial-iqtisadi üsulu çıxış edir. Müasir bazar iqtisadiyyatının milli modelləri bazar mexanizmi və dövlət tənzimlənməsinin, xüsusi sahibkarlıq ("kapital") və sosial təminatların ("sosiallıq") sintezinin milli əmsalları ilə fərqlənən modellərdir. Əlavə meyarlar qismində 1) müxtəlif mülkiyyət formalarının strukturu və nisbətindən; 2) sosial siyasetin əhalinin böyük və kiçik təbəqələrini əhatə etmək dərəcəsindən; 3) büdcə və maliyyə-kredit sistemi vasitəsilə yenidən bölgü dərəcəsindən; 4) dövlətin iqtisadiyyata təsirinin hədləri və metodlarından istifadə etmək olar.

Hər bir ölkənin özünəməxsus xüsusiyyətləri var, bu da onun iqtisadiyyatının başqa ölkələrin iqtisadiyyatlarından fərqlənməsini şərtləndirir. Lakin bu yolla getsək, biz ölkələrin sayına bərabər bazar təsərrüfatı modelləri əldə etmiş olarıq. Əgər bazar iqtisadiyyatı tipi və ya modeli üçün müəyyən parametrlər səciyyəvidirsə, (mülkiyyət formasının strukturu, dövlət tənzimləməsinin rolu, spesifik tənzimləmə mexanizmləri, büdcə və maliyyə-kredit sistemi vasitəsilə təkrar bölgü dərəcəsi, sosial siyasetlə əhalinin çox və ya az qisminin əhatələnməsi – Ə.B.), onda bazar iqtisadiyyatı tipləri və ya modelləri haqqında söhbət həmin parametrlər, onların funksional asılılığı hududlarında (hansıa parametrin – məsələn, dövlət mülkiyyətinin və ya onun cüzi bir qisminin çatışmaması, həmin parametrin az və ya çox inkişaf etməsi) getməlidir.

Yuxarıda göstərilən meyarlardan çıxış etsək, müasir bazar (qarşıq) iqtisadiyyatının bir sıra ən səciyyəvi modellərini fərqləndirmək olar:

- liberal (Amerika) modeli;
 - sosial yönümlü bazar təsərrüfatı modeli (alman);
 - sosial və ya sosial-demokratik model (İsveç və ya Skandinaviya);
 - tənzimlənən kapitalizm (başqa səpkidən – korporativ kapitalizm)
- modeli. Bu modeli, əsasən, yapon iqtisadiyyatı ilə əlaqələndirirlər.

Hazırda sənaye sahəsində proqressiv inkişaf edən Asiya ölkələrində

- Cənubi Koreya, Singapur, Malayziya, habelə Latin Amerikası dövlətlərində də milli inkişaf modellərinin mövcudluğu elmi cəhətdən göstərilir və tədqiq olunur.

Göstərilənlərlə yanaşı, bazar iqtisadiyyatının "xalis sosializm" iqtisadiyyatının təkamülü şəraitində yaranan Çin modelini də diqqətə çatdırmaq olar. Bu modeldə bazar mexanizmi və iqtisadiyyatın qeyri-dövlət sektoru islahatlar dövründə rolunu daha da gücləndirmişdir. Lakin dövlət tənzimləməsi (əsas etibarilə "planlaşdırmanın istiqamətləndiricisi" kimi), əməyə görə bölgü və dövlətin sosial təminatları sosial-iqtisadi siyasetdə öncül əhəmiyyətə malikdir. Bu model bazar iqtisadiyyatının sosialist modeli kimi müəyyənləşdirilə bilər.

Bir qayda olaraq, keçid dövrünü yaşayan ölkələrin bazar iqtisadiyyati modelinin seçilməsi zamanı nəzəri cəhətdən kifayət qədər öyrənilmiş İsvəç, Skandinaviya, Almaniya, Yaponiya, həmçinin Çin modellərinə istinad olunur. Bundan başqa, məlum nəzəri konsepsiyalara əsaslanan, o cümlədən monetarizm, noliberalizm, keynsçi və başqa təlimlər əsasında qurulmuş modellər də nəzərdən keçirilir. Nəhayət, iqtisadi modelin seçilməsi zamanı ölkənin özünəməxsus xüsusiyyətləri, siyasi, iqtisadi, milli və sair əlamətləri şərt kimi qəbul edilir.

Amerika modeli liberal bazar-kapitalist modelidir. Burada xüsusi mülkiyyətə, fərdliyin mütləqləşdirilməsinə, bazar rəqabəti mexanizminə, sosial bərabərsizliyin yüksək səviyyədə olmasına, dövlət tənzimlənməsinin məhdud xarakter daşmasına üstünlük verilir. Almaniya modeli sosial bazar təsərrüfatı modelidir. Bu model yüksək sosialallaşma elementlərinin - sosial təminatın, təhsil və səhiyyə xidmətlərinin pulsuz olması, onun sosial tərəfdəşlıq və sosial məsuliyyət əsasları üzərində qurulması, sahibkarlarla həmkarlar ittifaqları arasında müəssisə işçilərinin əmək haqlarının yüksəldilməsi uğrunda yarışmaları, sosial siyasetin həyata keçirilməsində istehsal sahəsinə üstünlük verilməsi ilə seçilir. İsvəç modeli sosial modelin klassik növüdür. Onun üçün səciyyəvi olan cəhətlər gəlirlərin geniş sürətdə yenidən bölüşdürülməsi və "azad assosiasiyanın" yayılmasına əsaslanan sosial təminatların yüksək səviyyədə olması, yüksək sosial müdafiə sisteminin yenidən bölgü metodları hesabına yüksək vergilər və dövlət xərcləri vasitəsilə əldə olunması, sosial vəzifələrin həllinin istehsalan kənara çıxarılması, bölgü və yenidən bölgü münasibətlərinə üstünlük verilməsi ilə fərqlənir. Bu modelin ən mühüm xarakterik xüsusiyyəti

sosialallaşma prosesinin istehsal sahəsindən kənara çıxarılması və yüksək vergilər hesabına istehsalın rəqabət qabiliyyətinin zəifləməsidir. Yaponiya modeli tənzimlənən (digər tərəfdən korporativ) kapitalizm modelidir. Burada kapital yiğiminin əlverişli imkanları dövlət tənzimləməsinin fəal rolu (xüsusilə iqtisadi inkişaf, struktur, sərmaya və xarici iqtisadi siyasetin proqnozlaşdırılması, programlaşdırılması və strateji planlaşdırılması) və korporativ (firmadaxili) əsasların xüsusi sosial əhəmiyyəti ilə birləşir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilən təsərrüfat modelinin və ya növünün hər biri iqtisadi fikrin müəyyən cərəyanlarının: liberalizm, neoliberalizm, sosial demokratiyanın və neokeynsçi nəzəri konsepsiyaları ifadə edir. Bu zaman aşağıdakı məqamları mütləq qeyd etmək lazımdır: birincisi, hər bir model üçün göstərilən elementlərin hamısı və hər şeydən əvvəl, bazar mexanizmi (liberal başlangıç) səciyyəvidir, yalnız onların müxtəlif nisbətlərini vurgulamaq olar; ikincisi, son dövrlərdə dünyada, o cümlədən Almaniya və İsvəçdə liberal meyillərin güclənməsi göstərilən nisbətin dəyişməsinə aparıb, lakin formallaşmış modellərin arasındaki fərqləri, həmçinin müasir dünya iqtisadi böhranı şəraitində dövlətin rolunun nəzərə çarpmayıacaq dərəcədə güclənməsini aradan qaldırmayıb.

Azərbaycanın milli inkişaf modelinin xüsusiyyətləri

Bazar iqtisadiyyatının inkişafının çoxəsrlik tarixi təkcə ümumi qanuna uyğunluqları aşkarlamağa və ümumi nəzəri bazar modelini formalasdırmağa imkan verməyib, həm də fərqli ölkələrdə bazar prinsiplərinin istifadə edilməsinin özəlliliklərini açmağa imkan yaratmışdır. Əgər iqtisadi uğur yalnız xalq təsərrüfatının bazar qanunları üzrə inkişafından asılı olsaydı, onda bu gün bütün bəşəriyyət sosial və iqtisadi çiçəklənmə dövründə olardı.

Sual olunur: müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatının bazar zəmininin nəticələrindəki hədsiz böyük fərqlərinin səbəbi nədir? Bu sualın çoxsaylı cavablarından, ən azı, ikisini fərqləndirmək olar. Birincisi, ölkələrin tarixi inkişafı və hazırkı vəziyyəti göstərir ki, bütün ölkələrin və ayrılıqda onların hər birinin şəraitlərinə uyğun olan vahid standart bazar modeli yoxdur. İkincisi, bazar inkişaf yolunun həyata keçirilməsinin qeyri-bazar amillərinin hər ölkədə öz xüsusiyyətləri var və onlar bilavasitə bazar proseslərinə, iqtisadi proseslərə fərqli təsir edir. Qabaqcıl ölkələrin vətəndaşları (ABS, Yaponiya və Almaniya) da yaxşı bilirlər ki, onların ölkələri bir-birindən təkcə

dövlət dilinə görə deyil, həm də iqtisadiyyatın bazar quruluşu ilə fərqlənir.

Bu baxımdan Azərbaycanın bazar inkişaf yolunun özəlliklərinə məhəl qoymamaq, ona zorla hansısa "Qərb" və ya "Şərq" modelini calamaq praktiki nöqtəyi-nəzərdən müasir tarixin özünün dərslərindən nəticə çıxarmamaq nəzəri baxımdan isə cəmiyyətin canlı orqanizminə mücərrəd konstruksiyaların tətbiqi kimi qiymətləndirilə bilər. İstənilən başqa ölkə kimi, Azərbaycan da bazar mexanizmlərindən öz iqtisadiyyatının inkişafı üçün dərindən ölçülüb-biçilmiş, özəl xüsusiyyətlərin riyazi dəqiqliklə nəzərə alınması şərtiə istifadə edir. Bu şəraitdə bazar sisteminin Azərbaycan modeli haqqında məsələnin qaldırılması qeyri-adi məsələ kimi deyil, müasir iqtisad elmi və ona yaxın elmlərin axarında – fənlərarası tədqiqatlar çərçivəsində araşdırılan elmi-praktiki problem kimi qavranılmalıdır.

Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modelinin üç mühüm amilə – millətin tarixi-etnik köklərinə; dövlətin iqtisadi müstəqilliyini təmin edən real təsərrüfat sisteminə; dünya iqtisadiyyatının qloballaşması prosesinin müasir meyillərinə əsaslandığı özünü qabarıq göstərir.

Yeni iqtisadi sistemin formallaşması prosesində subyektlərin iqtisadi davranışlarını müəyyənləşdirən mühüm amil kimi milli mentalitet formalılmış təfəkkür tərzi çıxış edir. Bu amillərin təsirini həddən artıq şisirtmək də, eyni zamanda onları nəzərə almamaq da olmaz. İkinci amil iqtisadi modelin daha əhəmiyyətli komponentidir. Seçilmiş təsərrüfat sistemi iqtisadi ehtiyatların daha dolğun istifadə edilməsi və çevik uyğunlaşma qabiliyyəti olan xüsusiyyətlərlə səciyyələnməlidir. Üçüncü amil müasir qloballaşma şəraitində milli mənafelərin xarici iqtisadi əlaqələrdə reallaşdırılması problemidir. Respublikamızın dünya iqtisadiyyatına qoşulması zamanı başlıca prinsip müqayisəli və rəqabətli üstünlükələr əsasında xarici iqtisadi əlaqələrdə yüksək səmərə verə bilən sahələrin müəyyənləşdirilməsidir. Bunlara, hər şeydən əvvəl, kifayət qədər zəngin neft, qaz ehtiyatları və əlaqədar sahələr; ikincisi, ölkəmizin coğrafi durumunun imkan verdiyi Şərqlə Qərb arasında əlverişli əlaqələr yarada bilən beynəlxalq nəqliyyat mərkəzinə çevriləməsi nəticəsində müxtəlif yūklərin nəqliyyat sistemi; üçüncüüsü, beynəlxalq kurort-turizm mərkəzlərinə çevrilə biləcək coğrafi şərait, ekoloji cəhətdən təmiz təbii iqlim şərtləri kimi Azərbaycanın malik olduğu və valyuta gəlirlərinin artırılması üçün nadir üstünlükələrə malik sahələr aiddir.

İyirmi illik keçid prosesinin iqtisadi nəticələri üzərində dayanaraq

əminliklə demək olar ki, hazırda Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının bütün zahiri əlamətləri mövcuddur. Ölkə dövlət mülkiyyətinin inhisarı ilə vidalaşmışdır və hazırda iqtisadi vahidlərin, təsərrüfatçılıqla məşğul olan subyektlərin mütləq çoxluğu iqtisadiyyatın qeyri-dövlət sektorunu əmələ gətirir. Bu isə təsərrüfatın bütün sahələri və istiqamətlərində hakim mövqeyə malikdir. Səhmdar cəmiyyətləri milli inkişafda böyük rol oynayır və onlar iqtisadiyyatın fəal hissəsini təşkil edir. Dövlət də praktik olaraq bütün aparıcı səhmdar şirkətlərdə öz səhm kapitalı payını saxlamışdır.

Ölkədə iqtisadiyyatın bazar infrastrukturunu da tam təşəkkül tapmışdır. Ənənəvi əmtəə bazarına kapital bazarı, əmək bazarı, xidmətlər bazarı, informasiya bazarı əlavə olunmuşdur. Xüsusi banklar sistemi bazar dəyişikliklərinin maliyyə tərkib hissəsinin "karkas"ını əmələ gətirmiştir. Adekvat "oyun qaydaları"ni müəyyənləşdirmək, iqtisadiyyatın rəqabət mexanizmini dəstəkləmək üçün dövlət təsərrüfatçılıq qanunvericiliyini formalasdır. Fond bazarını və təbii inhisarların tariflərini tənzimləyən, antiinhisar və fiskal siyasəti təmin edən, gömrük və başqa funksiyaları yerinə yetirən dövlət institutları yaranmışdır. Mülkiyyət formalarının və sahibkarlıq formalarının rəngarəngliyi bazar dəyişikliklərinin lap erkən mərhələsindən Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşıq səciyyəli olmasına təsirini göstərmüşdür. Daxili rəqabətə xarici ticarət və manatın daxili konvertəliliyi güclü təsir edir. Buna səbəb əhalinin yalnız istehlak bazarında deyil, həm də şəxsi yiğim etməkdə – şəxsi yiğimləri dollarda, avroda və ya manatda etməkdə – seçimi olmuşdur. Son nəticədə vətəndaşlar başa düşmüşlər ki, problemlərini heç kimin üstünə atmadan vəziyyətdən özləri çıxış yolu tapmalıdır. Bazar əhvali-ruhiyyəsi yalnız iqtisadiyyata deyil, həm də cəmiyyət həyatının bütün sahələrinə nüfuz etmişdir. Bu baxımdan demək olar ki, Azərbaycan keçid dövrünü başa vurub və hazırda bazar atributları mövcuddur.

Akademik Ramiz Mehdiyevin ideya və ön sözünün müəllifi olduğu "İnkişafın Azərbaycan modeli" kitabında vurgulandığı kimi, Azərbaycanda keçid dövrünün başa çatmasını xarakterizə edən əsas cəhətlər isə, şübhəsiz ki, bazar iqtisadiyyatı üçün müvafiq qanunvericilik bazasının yaradılmasında, sahibkarlar institutunun formallaşmasında, mülkiyyətin çoxnövlülüğünün təmin olunmasında, özəlləşdirmə haqqında müvafiq qanunvericilik bazasının yaradılmasında, aqrar islahatlarının həyata keçirilməsində, müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətində dövlətin rolunun məhdudlaşdırılmasında, bazar institutlarının formalşdırılmasında, daxili və xarici iqtisadi fəaliyyətin

liberallaşdırılmasında, qiymətlərin bazar tərəfindən müəyyənləşdirilməsində, ümumilikdə dövlətin özəl sektora əsəssiz müdaxiləsinin aradan qaldırılmasında, institusional islahatların həyata keçirilməsində və bu qəbildən olan digər məsələlərdə özünü göstərir.

Müsəir iqtisadi modellərin təhlili bir daha göstərir ki, Azərbaycanda ümumdünya prosesləri ilə uzlaşan, xarici ölkələrin təcrübəsini nəzərə alaraq onları yerli şəraitə uyğunlaşdırın inkişaf strategiyası formalasmışdır. Ulu öndər Heydar Əliyevin böyük uzaqgörənliliklə müəyyənləşdirdiyi bu strategiya alman modelinə – sosialyönümlü bazar iqtisadiyyatına daha çox yaxındır. Başqa sözlə, alman modeli üçün bir sıra xarakterik xüsusiyyətlər Azərbaycan iqtisadi modelində də özünü qabarıq göstərir.

Obyektiv amillərdən və eyni zamanda milli iqtisadiyyatın müasir mütərəqqi dünya meyilləri ilə uzlaşdırılması zərurətindən çıxış edərək, Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modelinin ən mühüm cizgilərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- yüksək özünü təminetməyə (texnoloji, elmi-texniki, təbii-resurs, energetik, maliyyə və s.) malik, geniş milli təkrar istehsalı təmin etməyə, globallaşmanın verdiyi imkanlardan istifadə zamanı milli maraqları həyata keçirməyə qabil olan suveren iqtisadiyyat;
- "standart" bazar iqtisadiyyatları ilə müqayisədə dövlətin (strateji idarəetmə və planlaşdırma daxil olmaqla) tənzimləyici rolunun daha güclü olması;
- mülkiyyət formalarının - strateji mühüm sahələrdə dövlət mülkiyyətinin mühüm rolu da daxil olmaqla - çoxnövülüyü;
- təsərrüfat formalarının, yüksək dərəcədə bir yerə cəmlənmiş istehsal strukturlarının - xüsusilə də, təbii inhisar sahələrində, mühüm əhəmiyyətliliyi də daxil olmaqla - rəngarəngliyi;
- iqtisadiyyatın yüksək dərəcədə sosial yönünlüyü və cəmiyyətin həmrəyliyi;
- iqtisadi həyatda, yaradıcılıq fəaliyyəti, mənəvi motivlər də daxil olmaqla, sosial-mənəvi aspektlərdən fəal istifadə;
- yüksək texnologiyalı (o cümlədən rəqəmsal) istehsal sektorunun təsirinin artması şəraitində innovasiya yönümlü, şaxələndirilmiş iqtisadiyyat;
- insan potensialının təkrar istehsalı və reallaşdırılması kimi qabaqcıl sahə ilə tamamlanan yeni sənaye iqtisadiyyatı;
- ozundə dünyaya açıqlıq dərəcəsini milli iqtisadi təhlükəsizlik və milli maraqlarla - ölkə əmtəə istehsalçılarının maraqları da daxil olmaqla -

uzlaşdırın açıq iqtisadiyyat.

"İnkişafın Azərbaycan modeli" kitabının ön sözündə akademik Ramiz Mehdiyev milli iqtisadi inkişaf modelinin sosialyönümlü mahiyyət daşıdığını xüsusi vurğulayır. Görkəmli alim yazır ki, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən siyaset ölkə vətəndaşlarının maddi rifah halını daha da yüksəltmiş, sosial infrastrukturun inkişafını, ölkədə yoxsulluğun azaldılmasını, işsizliyin minimuma endirilməsini təmin etmişdir: "İslahatlar prosesi dərinləşdikcə, dövlət vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə bağlı üzərinə yeni-yeni öhdəliklər götürür. Təsadüfi deyildir ki, 2009-cu il martın 19-da Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına ümumxalq referendumu yolu ilə edilmiş dəyişiklik nəticəsində Əsas Qanunun 15-ci maddəsinin 2-ci bəndi aşağıdakı formada ifadə olunmuşdur: "Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında sosialyönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığı və haqsız rəqabətə yol vermir".

Respublikamızın iqtisadi siyasetinin sosialyönümlü səciyyə daşıması isə bir tərəfdən insan amilinə, insan hüquqları sisteminə yüksək həssaslıq nümunəsidirsə, digər tərəfdən bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişaf etmiş bir sıra qabaqcıl dünya dövlətlərinin təcrübəsinə əsaslanır. Azərbaycanın son illərdəki dövlət büdcəsinin layihəsində sosialyönüllüyün prioritet təşkil etməsi sosial məsələlərin daim diqqət mərkəzində olduğunu göstərir. Bu fakt deməyə əsas verir ki, ölkəmizin iqtisadi imkanları artdıqca, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan insanlara daha diqqətlə yanaşılır, həmin insanların sosial tələbatının ödənilməsi bir növ cəmiyyətin mənəvi göstəricisinə çevrilir.

Ümumilikdə aparılan təhlillər onu göstərir ki, Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli müasir dünya iqtisadi modellərinin müəyyən üstün cəhətlərini özündə əks etdirə də, bir çox xüsusiyyətlərinə görə onlardan fərqlənir. Bu fərqləndirici xüsusiyyətlər sırasında isə respublikamızın son illərdə dünyani iflic edən qlobal maliyyə-iqtisadi böhranı şəraitində sürətlə inkişaf etməsini xüsusi vurgulamaq olar. Nazirlər Kabinetinin 2018-ci ilin sosial-iqtisadi yekunlarına həsr olunmuş iclası bu reallığı bir daha təsdiqləmişdir. Məhz buna görə də dünyanın aparıcı iqtisadi-maliyyə qurumları və dövlətlərində "İnkişafın Azərbaycan modeli" ilə bağlı müzakirələrə kifayət qədər həssaslıqla və həm də maraqla yanaşılır. Bu reallıqda etiraf edilir ki, ən yaxın perspektivdə respublikamız modernləşmə mərhələsini tam başa vuraraq iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr sırasına yüksələcəkdir.

2.2. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANIN MİLLİ İQTİSADI İNKİŞAFI

Müasir, müstəqil Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadi inkişafının təməli hələ sovet dönməndən Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Heydər Əliyevin sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi dövrə həyata keçirdiyi milli mənafeyə uyğun gələn uğurlu iqtisadi tədbirlərlə müstəqil milli iqtisadiyyatın iqtisadi ilkin şərtlərinin, güclü sənaye və kənd təsərrüfatı potensialının yaradılması istiqamətində çox ciddi adımlar atılmışdır.

Heydər Əliyevin Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi seçildiyi dövrə qədər ittifaq respublikaları arasında sosial-iqtisadi inkişafı səviyyəsinə görə sonuncu yerlərdən birini tutan Azərbaycan SSR 1970-ci ildən başlayaraq 1982-ci ilə qədər sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərinə görə yüksək yərə layiq görülmüşdür. Ulu öndərin Azərbaycana rəhbərliyinin ilk dövründə qədər Azərbaycan SSR İttifaqa daxil olan respublikalar arasında sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə geridə qalmasına baxmayaraq, ittifaq büdcəsinə ayırmalarına görə əksər respublikalardan öndə idi. Bütün bunlara baxmayaraq, ittifaq büdcəsinin formalaşmasında Azərbaycana nisbətən az vəsait köçürən respublikalara ittifaq büdcəsindən daha çox vəsait ayrıldı. Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi seçilməsi ilə nəinki bu ziddiyət tədricən aradan qaldırıldı, hətta Azərbaycana daha çox büdcə vəsaiti ayırmaya başlandı. Bu proses Heydər Əliyevin SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini işlədiyi dövrədə davam etdirilmişdir. Bütün bunların nəticəsində Azərbaycan kənd təsərrüfatının inkişafı ilə yanaşı, sənaye cəhətcə də yüksək inkişaf etmiş respublikalardan birinə çevrilmişdir. Bakıda Yeni Neftayırma zavodu istismara verilmiş, kimya, neft-kimya sənayesi, neft maşınqayırma, elektromuş, metallurgiya və digər sənaye sahələri inkişaf etdirilirdi. Sonralar Yeni Bakı Neftayırma zavodu öz məhsullarını, məhdud miqdarda da olsa, sərbəst şəkildə dünya bazarına çıxarmaqla müstəqil Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələrinin formalaşmasının ilk təşəbbüskarlarından olmuşdur.

Dünyanın ən böyük neft hasilatçılarından olan SSRİ kimi nəhəng bir dövlətin neft hasilatı müəssisələrinin neft avadanlıqları ilə təchizatında "Azərneftmaş" xüsusi rol oynayırdı. Həmin illərdə Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi sistemli sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası nəticəsində Sumqayıt, Gəncə, Mingəçevir, Əlibayramlı (Şirvan) şəhərləri iri sənaye mərkəzlərinə

çevrilmişdi. Bütün bunlar suverenliyini bərpa edən Azərbaycanın müstəqil milli iqtisadiyyatının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

SSRİ-nin süqutu ilə qloballaşan dünyada siyasetinin yeni prinsiplərlə formalaşması Azərbaycanı geosiyasi vəziyyətinə görə dünyının aparıcı ölkələrinin iqtisadi-siyasi maraqlarının toqquşmasının düyübü nöqtəsinə çevirməklə respublikamızı dünyanın ən böyük dövlətlərinin nüfuz dairəsinə gətirdi. Müstəqilliyinin ilkin dövründə Azərbaycanın mövcud iqtisadi və siyasi durumundakı qeyri-sabitlik və ölkəmizin suverenliyini istəməyən xarici və daxili siyasi qüvvələr ölkənin mövcudluğunu belə təhlükəli həddə gətirib çıxarmışdır. Bəzi ölkələr Azərbaycanı öz nüfuz dairəsinə cəlb etmək marağından çıxış etdiyindən dünyanın digər böyük dövlətləri buna çox böyük qısqanlıqla yanaşırdı. Böyük dövlətlərin Azərbaycanın müstəqilliyinə qısqanlığının nəticəsi olaraq ölkəmiz blokada təhlükəsi qarşısında qalmışdı. Ölkənin əsas nəqliyyat yolu olan şimala çıxış müxtəlif bəhanələrlə vaxtaşırı olaraq bağlanır, Ermənistanın hərbi birləşmələri tərəfindən ərazimizin bir hissəsi işğal edilmiş və nəticədə İranla sərhədlərimizin bir hissəsi Ermənistanın hərbi birləşmələrinin nəzarəti altına keçmişdir. Bütün bu çətinliklər Azərbaycanın kifayət dərəcədə təbii resurslarla zəngin bir ölkə olmasına baxmayaraq, ölkənin iqtisadi potensialını tam hərəkətə gətirməyə imkan vermirdi. Onsuz da dünyada qlobal səciyyə daşıyan acliq, yoxsulluq, ekoloji problemlər və Ermənistanın başladığı müharibənin genişlənməsi təhlükəsi Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk çağlarından reallığa çevrilmişdi. Belə bir şəraitdə Heydər Əliyev ölkənin suverenliyinin təmin edilməsində makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsinin, iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinin mühüm əhəmiyyətə malik olmasını xüsusilə vurğulayırdı. (Əliyev H.Ə. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyyin astanasında. Bakı: "ADİU", 2001, səh. 80)

1990-ci il Qanlı Yanvar hadisələrindən sonra Azərbaycana, Naxçıvana (22 iyul 1990-ci il) qayıdan Heydər Əliyev Naxçıvan MR-nın Ali Məclisinin sədri (3 sentyabr 1991-ci il) seçilir.

Azərbaycanın iqtisadi islahatlar modelini Naxçıvan MR-da yaratmağa başlayan (xüsusi ilə aqrar islahatlar sahəsində) Heydər Əliyev muxtar respublikanın blokadadan çıxarılmasına xüsusi əhəmiyyət verirdi. O bu məqsədlə Türkiyə Respublikası və İran İslam Respublikası ilə əməkdaşlığı xüsusi əhəmiyyət verirdi.

1992-ci ilin may ayında istifadəyə verilən Sədərək-Dilucu körpüsü

(Ümid) Azərbaycan-Türkiyə arasında iqtisadi, mədəni, sosial, siyasi əlaqələrin inkişafının simvoluna çevrilir. Heydər Əliyev "Ümid" körpüsünün açılışında çıxış edərək söyləmişdir: "Araz çayının o sahilində, bu sahilində dost, qardaş kimi yaşamışaq. Ancaq 70 ildir ki, bir-birimizlə görüşmək üçün, əlaqə saxlamaq üçün həsrət çəkmişik. 70 ildir, biz bu günü böyük həsrətlə gözləmişik. İndi isə bizim bu arzularımız, bizim bu diləklərimiz həyata keçirilir. Naxçıvan ilə, "Azərbaycan ilə Türkiyəni bağlayan nəhəng bir körpü tikilibdir. ("Şərq qapısı" qəzeti, 28 may 2013-cü il).

Göründüyü kimi, "Ümid" körpüsünün istifadəyə verilməsi ilə Türkiyə-Azərbaycan, Naxçıvan əlaqələrinin qurulması, inkişafı və dərinləşməsi istiqamətində taleyüklü addım atılmışdır. Bu körpü təkcə Türkiyə ilə Azərbaycanı deyil, eyni zamanda türk dünyasını birləşdirən körpü kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan ərazisinin bir hissəsinin Ermənistən hərbi birləşmələri tərəfindən işğali və ölkədə hərbi-siyasi, sosial iqtisadi böhranın daha da dərinləşməsi bu problemi həll edə biləcək yeganə şəxsiyyətin, dövlət idarəciliyi səriştəsi çox yüksək səviyyədə olan Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə gətirilməsini zərurətə çevirmişdir. Yalnız Heydər Əliyev şəxsiyyəti Azərbaycanın "ölüm və ya olum" problemini həll edə bilərdi. Azərbaycan xalqının təkidli tələbi ilə Heydər Əliyev 14 iyun 1993-cü ildə Bakıya gəldi, 15 iyun 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri, 24 iyun 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin səlahiyyətlərinin icraçısı və 3 oktyabr 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi. Mövcud şəraitdə qarşıda duran əsas vəzifə ölkəni düşdüyü böhranlı vəziyyətdən çıxarmaq, ölkə iqtisadiyyatının spesifik cəhətlərini (iqtisadiyyatda qeyri-müəyyənlik, işsizliyin, inflyasiyanın yüksək səviyyəsi və sair) nəzərə almaqla makroiqtisadi sabitliyi təmin etməklə milli iqtisadi inkişafın təmin edilməsindən ibarət idi. Bu vəzifənin reallaşdırılması isə milli iqtisadi inkişaf konsepsiyası olmadan mümkün deyildi. Həmin dövr dən başlayaraq müstəqil Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadi inkişafının əsaslarını Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən hazırlanın və ölkə iqtisadiyyatını düşdüyü böhranlı vəziyyətdən çıxara biləcək iqtisadi inkişaf strategiyası təşkil etmişdir. Bu konsepsiya müstəsna iqtisadi təfəkkürün məhsulu olub Heydər Əliyevin təhtəlşüru əsasında formalaşmış, bütövlükdə milli iqtisadi inkişaf haqqında milli ictimai-iqtisadi təfəkkürün formalaşmasının əsas meyarına çevrilmişdir. Keçid dövrünün ilkin

mərhələsində Heydər Əliyevin diqqətini cəlb edən mühüm məsələlərdən biri də keçid dövründə və perspektivdə milli iqtisadi inkişaf strategiyası necə olmalıdır məsələsi olmuşdur. Bəzi siyasetçilər hesab edirdilər ki, belə keçid dövründə başlıca vəzifə milli iqtisadiyyatın dirçəldilməsi olmalıdır, daha sonrakı mərhələlərdə sabitləşmə, perspektivdə isə iqtisadiyyatın inkişafına nail olmaq lazımdır. Bu ideyaların mövcudluğu "dəmir ələ" ehtiyac yaradırdı. Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, bu, nostalji hisslərdən başqa bir şey deyil. Biz bazar iqtisadiyyatına keçirik. Bazar iqtisadiyyatının öz qanunları var. Bazar iqtisadiyyatı daxilən ona xas olan obyektiv qanunların təsiri altında formalasır və inkişaf edir, subyekt isə yüksək idarəetmə səriştəsi, bacarıq və təcrübəsinə arxalanaraq, başlıcası bu iqtisadi inkişaf qanunlarının obyektivliyini dərk edərək iqtisadi inkişafın amillərini əvəz etməklə, eyni zamanda istehsalın səviyyəsinin aşağı düşməsinin qarşısını ala biləcək islahatlar həyata keçirməklə iqtisadi artımı nail olunmasına əlverişli şərait yaratmalıdır.

Heydər Əliyevin uğurlu xarici siyaseti nəticəsində Azərbaycanın müstəqilliyinə qısqanclıqla yanaşan qərəzli xarici dövlətlərin liderlərinin neytrallaşdırılması nəticəsində ölkəmizin milli iqtisadiyyatının formalasmasında müstəsna rol oynayan dönyanın aparıcı neft şirkətləri ilə "Ösrin müqaviləsi"ni bağlamaq mümkün olmuşdur. Qeyd etdiyimiz kimi, iqtisadiyyatın düşdüyü böhranlı vəziyyətdən çıxarılması külli miqdarda investisiya tələb edirdi. Yeni müstəqillik əldə etmiş ölkələrdə, o cümlədən də Azərbaycanda nə dövlətin, nə də vətəndaşların kifayət dərəcədə investisiya imkanlarının olmaması tələb edirdi ki, dövlət iqtisadiyyatın strukturunda xarici kapitalı cəlb edə biləcək sahə müəyyənləşdirsin və bu sahə iqtisadiyyatın daha çox xüsusi çəkiyə malik olan sahəsi olmaqla yanaşı, xarici investorların bu sahəyə investisiya qoymasını stimullaşdırıa bilsin. Həm də bu sahə kapital qoyuluşunun həcmi baxımından kapital tutumlu elə bir sahə olmalıdır ki (əldə olunan mənfəətin hesabına), nəticədə özəl sektorun, xidmət sferasının, intellektual mülkiyyətin (insan kapitalının) inkişafına əlverişli şərait yarada bilsin.

Azərbaycan iqtisadiyyatında xarici kapital üçün daha cəlbedici sahə həmin dövr üçün neft sənayesi idi. Azərbaycan tarixinin müxtəlif dövrlərində olduğu kimi, müstəqilliyimizin bərpasının ilk illərindən xarici kapitalın Bakı neftinə meyli yenidən güclənmişdir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin şəxsi fədakarlığı nəticəsində dönyanın aparıcı neft şirkətləri ilə bağlanan

"Əsrin müqaviləsi" adlanan neft müqaviləsində Azərbaycan neft sənayesinə təxminən 8 milyard dollar investisiya cəlb edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Ulu öndərin təşəbbüsü ilə dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə Xəzərin enerji ehtiyatlarının birgə işlənilməsi haqqında bağlanan kontraktlarda nəzərdə tutulan böyük həcmli xarici kapital qoyuluşu hətta inkişaf etmiş iri dövlətlər üçün də əlçatmaz hesab olunurdu. Bu kontraktlarda Azərbaycan tərəfindən Dövlət Neft Şirkəti, xarici ölkələrdən isə xüsusi şirkətlər iş-tirak edirdi. Bu müqavilələrdə Xəzərin enerji resurslarının 30 il müddətinə (1994-2024-cü illər) birgə hasilatı nəzərdə tutulmuşdur. Bu müqaviləyə uyğun olaraq həmin illər ərzində 510 milyon ton neft hasil edilməli və onun 149 milyon tonu xərclərin ödənilməsinə və 361 milyon tonu isə mənfəət neft kimi nəzərdə tutulmuşdur. Neftin qiymətinin dünya bazarında nəzərdə tutulduğundan kəskin şəkildə yüksəlməsi (dünya bazarında neftin 1 barelinin qiyməti 2001-ci ildə 20 ABŞ dollara yaxın olduğu halda, 2008-ci ildə 150 ABŞ dolları olmuşdur) xərclərin ödənilməsinə gedən hissənin azalması və mənfəət neftinin artması ilə nəticələndi ki, bu da ölkəmizin nəzərdə tutulduğundan daha çox mənfəət götürməsinə şərait yaratdı. Müqavilənin başa çatmasına 5 il qalmasına baxmayaraq, artıq 500 milyon tona yaxın neft hasil edilmişdir. "Əsrin müqaviləsi"ndən ölkəmiz 140 milyard dollardan çox mənfəət əldə etmişdir. Bu vəsaitin çox böyük bir hissəsi (100 milyard dollardan çox) iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə investisiya şəklində sərf edilmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin neft siyasetinin uğurlu davamı olaraq ölkə Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) 14 sentyabr 2017-ci ildə dünyanın aparıcı dövlətlərinin neft şirkətləri ilə "Azəri-Çıraq", "Günəşli" yataqlarında birgə hasilatı davam etdirmək məqsədilə (20 sentyabr 1994-cü il tarixdə bağlanmış "Əsrin müqaviləsi"nin müddətinin 2050-ci ilə qədər uzadılması) çox böyük neft kontraktı imzalamışdır. Müqavilənin qüvvədə olduğu müddət ərzində 500 mln. ton neft hasil edilməsi və bu sahəyə 40 milyard dollar investisiya qoyulması proqnozlaşdırılır. Saziş çərçivəsində SOCAR-ın müqavilədəki payı 11,6%-dən 25%-ə yüksəlmişdir. Azərbaycan dövləti 3,6 milyard dollar bonus və mənfəət neftinin 75%-ni əldə edəcəkdir.

Neft gəlirlərindən istifadənin səmərəliliyini və şəffaflığını təmin etmək məqsədilə Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1999-cu ildə Azərbaycan Dövlət Neft Fondu yaradıldı. Neft gəlirləri bu fondda cəmləşdirilmişdir. 2018-ci ilin sonuna Azərbaycan Dövlət Neft Fonduun vəsaiti 40

milyard ABŞ dolları civarındadır. Neft Fondu ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafında əvəzsiz rol oynayır. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatının prioritet sahələrinin dövlət tərəfindən investisiyalasdırılmasının əsas maliyyə mənbəyi kimi çıxış etmiş və neftin dünya bazarında qiymətinin kəskin şəkildə aşağı düşdüyü dövrələrdə dövlət büdcəsinin formalaşmasında, sosial layihələrin yerinə yetirilməsində rolü əvəzsiz olmuşdur. Neft Fonduun vəsaitindən səmərəli istifadə sosial infrastrukturun, elmin, təhsilin, səhiyyənin, mədəniyyətin və sair sahələrin inkişafına əlverişli şərait yaratmışdır.

Neft sənayesinin Azərbaycan iqtisadiyyatındaki xüsusi çəkisi, bu strateji sahənin inkişafi bütövlükdə iqtisadiyyatın dirçəlməsinə, maliyyə sabitliyinin yaranmasına, özəlləşməsinin maddi təminatına, xüsusi mülkiyyət münasibətlərinin formalaşmasına əlverişli şərait yaratdı.

Heydər Əliyevin prezidentliyinin ilk günlərində başlayaraq milli iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edən dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin hüquqi bazası yaradıldı, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin dövlət programları hazırlanı, bazar iqtisadiyyatına keçidin əsaslarından olan iqtisadiyyatın liberallaşdırılması tədbirlərinin həyata keçirilməsinə başlanıldı. Bu özəlləşdirmə programlarına uyğun olaraq kiçik, orta və iri müəssisələrin özəllədirilməsi həyata keçirilmişdir. Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövründə (1993-2003-cü illər) kiçik özəlləşdirmə, əsasən, başa çatdırılmış (20620 kiçik müəssisə özəlləşdirilmişdir), 1065 orta və iri müəssisə özəlləşdirilmişdir ki, bu müəssisələr də yeni iqtisadi sistemə transformasiyanın, bu iqtisadi sistemin əsası olan bazar strukturlarının yaradılmasının, bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması əsasını təşkil etmişdir. Ölkəmizdə 2004-cü ildə 1424 səhmdar cəmiyyət fəaliyyət göstərmişdir. Həyata keçirilən uğurlu iqtisadi islahatlar nəticəsində 1996-1997-ci illərdən başlayaraq tədricən makroiqtisadi sabitlik təmin edilmişdir.

"Müstəqilliyyi qorumaq üçün, müxtəlif xarici təzyiqlərdən, təxribatlar-dan xilas olmaq üçün gərək Azərbaycanda yaratdığımız sabitliyi qoruyaq, möhkəmləndirək", - deyən Ulu Öndər Heydər Əliyev milli iqtisadi inkişafın təmin edilməsində sabitliyə xüsusi önəm verdiyini bir daha vurgulayırdı. Bu sabitlik nəticəsində qısa bir müddətdə çox ciddi iqtisadi nəticələr əldə edilmişdir. Belə ki, 1996-ci ildən başlayaraq makroiqtisadi sabitlik tədricən təmin edilmiş, 1997-ci ildə isə ÜDM 5,8 % artmış, məşğulluğun səviyyəsi yüksəlmiş (1995-ci ildə iqtisadi fəal əhalinin 3613 min nəfəri məşğul

əhali olduğu halda, 1997-ci ildə 3701,5 min nəfərə çatmışdır), inflasiyanın səviyyəsi kəskin şəkildə enərək 1996-ci ildə 5% təşkil etmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev hesab edirdi ki, Azərbaycan iqtisadiyatının dirçəldilməsinə istiqamətlənmiş iqtisadi islahatlar programı iqtisadi dirçəlişə uyğun olaraq uğurlu iqtisadi inkişafın bütün göstəricilərini özündə əks etdirməlidir. Ölkəmiz keçid dövrünün ilkin mərhələsində kifayət dərəcədə maliyyə resurslarına malik olmadığından uğurlu iqtisadi inkişafa nail olmaq o qədər də asan deyildi. İqtisadi islahatların investisiya təminatı mənbəyinin ölkə daxilində kifayət dərəcədə olmaması bu investisiya təminatını ölkə hüdudlarından kənardan dövlət borcları hesabına həyata keçirilməsinə zərurət yaradırdı. "Əsrin müqaviləsi"ndən əldə olunan neft gəlirlərinin ilk növbədə xərclərin ödənilməsinə sərf olunması nəzərdə tutulduğundan keçid dövrünün ilkin mərhələsində ölkəmizdə makroiqtisadi sabitlaşdırmanın təmin etmək üçün digər maliyyə mənbələrinin axtarılıb tapılmasına zərurət yaranmışdı. Ümummilli lider Heydər Əliyev həyata keçirilən iqtisadi islahatların reallaşdırılmasında, ölkənin milli iqtisadi inkişafında və makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsində beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əməkdaşlıqla xüsusi önəm verirdi. Dövlətin keçid dövründə daxili borc götürməsi imkanı o qədər geniş olmadıqından o, beynəlxalq maliyyə qurumlarından və inkişaf etmiş ölkələrdən borc (BVF, Dünya Bankı, inkişaf etmiş ölkələr və digər ölkələrdən) almaq məcburiyyətində qalındı.

Ölkədə sosial-iqtisadi gərginliyin hökm sürdüyü qeyri-sabitlik şəraitində yalnız Heydər Əliyev şəxsiyyətinə inam və etibara əsaslanaraq beynəlxalq maliyyə qurumları Azərbaycanla əməkdaşlıqla razılıq verdi. Azərbaycan beynəlxalq maliyyə qurumlarının maliyyə yardımından və tövsiyələrindən faydalananaraq bazar mexanizmini formalasdırmağa, makroiqtisadi sabitliyə nail ola bilmışdır.

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq valyuta-maliyyə təşkilatları ilə əməkdaşlıq etdiyi dövrdən başlayaraq ölkədə müəyyən iqtisadi inkişaf nəzərə çarpıldı. 1995-ci ildə Azərbaycan hökuməti inflasiyanı məhdudlaşdırmağa, makroiqtisadi disproporsiyani aradan qaldırmağa, həmçinin bazar iqtisadiyyatına keçidi sürətləndirməyə yönəldilmiş iqtisadi islahatlar programını həyata keçirməyə başlamışdır. BVF-nin Azərbaycan hökuməti ilə birgə 1995-ci ildən həyata keçirdiyi birinci program üzrə ilkin təklifləri aşağıdakı kimi olmuşdur:

- Makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması;

- Manatın kursunun sabitləşdirilməsi və inflasiyanın minimuma endirilməsi;

- Büdcə kəsirinin minimuma endirilməsi;
- Mülkiyyət münasibətlərinin transformasiyası;
- Struktur islahatlarının həyata keçirilməsi.

Azərbaycanda həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan bu program 15 aylıq bir dövrü əhatə etmişdir.

1995-ci ilin payızından başlayaraq əldə edilmiş uğurların möhkəmləndirilməsi və islahatların dərinləşdirilməsi məqsədilə daha bir program həyata keçirilmişdir. Hər iki program BVF və DB-nin maliyyə yardımı ilə həyata keçirilmiş və nəticədə inflasiyanın kəskin surətdə aşağı düşməsinə nail olunmuşdur. 1994-cü ildə inflasiya 1800% təşkil etdiyi halda, 1996-ci ildə 5%-lik həddi ötməmişdir. İstehsalın aşağı düşmə tempi azalmış, 1997-ci ildən başlayaraq iqtisadi artıma nail olunmuşdur.

Birinci və ikinci program üçün 500 milyon dollara yaxın kredit alınmış və bunun 70-80 milyon dolları çox qısa bir müddətdə qaytarılmışdır.

BVF ilə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan digər program yoxsulluğa qarşı mübarizə programı (bu programın 3 illik olacağı gözlənilirdi) aşağıdakılardır əhatə edirdi:

- makroiqtisadi sabitlik sahəsində əldə olunan nəticələrin davamlı xarakterə keçirilməsi işinin dəstəklənməsi;
- kənd təsərrüfatı və digər qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafı və dəstəklənməsi;
- dövlət idarəciliyinin təkmilləşdirilməsi.

Beynəlxalq Valyuta Fondu Azərbaycanla birgə üçüncü birgə program işləyib hazırlamışdır. Bu program 2001-2003-cü illərdə Azərbaycanın iqtisadi və maliyyə siyaseti programının son variantını, həmçinin Azərbaycanda yoxsulluğun azaldılması programını əks etdirirdi.

Azərbaycanın digər böyük kreditoru olan Dünya Bankının xətti ilə respublikaya 300 milyon ABŞ dolları məbləğində vəsait daxil olmuşdur. Nəzərdə tutulmuş layihələrə uyğun olaraq həmin illərdə Dünya Bankı tərəfindən Azərbaycana 50-100 milyon dollar kredit ayırması nəzərdə tutulmuşdur. 3 illik programın həyata keçirilməsi üçün ayrılacaq kreditin ümumi həcmi 180-300 milyon dollara bərabər idi.

Keçid dövrünün ilkin illərində beynəlxalq maliyyə qurumlarının, xüsusilə BVF-in kredit tranşları ölkəmizdə makroiqtisadi sabitliyin təmin

olunmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Lakin bu xarici borcun təhlükəli bir həddə gəlib çatmasına yol vermək olmazdı, ölkənin suverenliyinə çox ciddi problemlər yarana bilərdi. Heydər Əliyev hesab edirdi ki, bu borcun həcmi ölkənin iqtisadi potensialı ilə müəyyənləşdirilməlidir. Həmin illərdə Azərbaycan Respublikasında MDB respublikaları ilə müqayisədə adam-başına düşən xarici borc heç də böyük məbləğ təşkil etmirdi. Orta hesabla hər bir Azərbaycan vətəndaşının payına 230 ABŞ dolları məbləğində xarici borc düşürdü ki, bu borcu geri qaytarmaq ölkə iqtisadiyyatının imkanı da-xilində idi. Bu gün Ümummilli lider Heydər Əliyev iqtisadi siyasetinin ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi nəticəsində xarici borcumuz 22-23%-dən 19%-ə (ÜDM-ə nisbətdə) enmişdir. Hətta inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə bu çox yüksək göstəricidir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin keçid dövründə həyata keçirdiyi uğurlu iqtisadi islahatların tərkib hissələrindən biri də aqrar sektorda aparılan islahatlardır.

Sosialist ictimai mülkiyyətinin təbiətinə uyğun olan sosialist kənd təsərrüfatı məhsisilərinin iki əsas növü – kolxoz və sovxozi kənd təsərrüfatı məhsulları bolluğu yarada bilməmişdir. Azərbaycan 80-ci illərin ortalarından başlayaraq zəruri ərzaq məhsullarına olan tələbatının (taxıl, at, süd, yağı və s.) 50-70 faizini idxl hesabına ödəmişdir. Belə bir şəraitdə müstəqillik əldə edən respublikamız kənd təsərrüfatı məhsulları ilə (zəruri ərzaq məhsulları ilə) əhalisini təmin etmək sahəsində kəskin problemlərlə qarşılaşmışdır.

Aqrar islahatın həyata keçirilməsində başlıca məqsəd ölkə əhalisinin kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatının ödənilməsini maksimum dərəcədə daxili imkanlar hesabına təmin etmək, kənd təsərrüfatı məhsulları qıtlığını tədricən aradan qaldırmaq, kənd təsərrüfatı sahəsində çalışanların maddi həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması və sairədən ibarət idi. Bu məqsədlərə çatmaq üçün sosialist ictimai mülkiyyət münasibətlərinin yeniləşdirilməsi ilə xüsusi mülkiyyət münasibətlərinə əsaslanan təsərrüfatçılıq formalarından geniş istifadə etmək lazım idi. Kolxoz və sovxozlarda islahatlar həmin təsərrüfatların ləğvi formasında həyata keçirilmişdir. Bu təsərrüfatlarda islahatlar aparıllarkən onların ictimailəşmə səviyyəsinin müxtəlifliyi, mülkiyyət mənsubluğundakı nisbi fərq mütləq şəkildə nəzərə alınmışdır. İqtisadi inkişafın konkret şəraitinə uyğun olaraq bazar prinsipləri ilə işləyən və xüsusi mülkiyyətə əsaslanan təsərrüfatçılıq formala-

rından geniş istifadə nəticəsində kənd təsərrüfatı məhsulları bolluğu yaratmaq mümkündür. Keçid dövrünün ilkin mərhələsindən başlayaraq dünya təcrübəsində bəhrələnməklə iqtisadi inkişafın konkret şəraitinə uyğun təsərrüfatçılıq formalarının seçilməsi nəticəsində (fermer təsərrüfatları, ailə təsərrüfatları, özəl kiçik kənd təsərrüfatı müəssisələri) qısa bir müddətdə kənd təsərrüfatı istehsalında artım müşahidə olunmağa başladı. Sosialist kənd təsərrüfatı müəssisələrinin yerinə xüsusi mülkiyyətə əsaslanan və bazar prinsipləri ilə işləyən yeni təsərrüfatçılıq formaları (əsasən ailə və fermer təsərrüfatları, özəl kiçik kənd təsərrüfatı müəssisələri) ölkənin iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Artıq ölkəmizdə istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının 99%-dən çoxu özəl kənd təsərrüfatı müəssisələrinin payına düşür. Ölkə əhalisinin heyvandarlıq məhsullarına (ət, süd, yağı, yumurta), meyvə-tərəvəz və sairə olan tələbatının 80-85%-i daxili istehsal hesabına təmin edilir.

İqtisadi inkişafımızın əsas makroiqtisadi göstəricilərinin rəqəmlərlə ifadəsi də Ulu Öndər Heydər Əliyevin iqtisadi strategiyasının uğurla reallaşdırılmasının bariz nümunəsidir. Belə ki, 1993-cü ildə ölkədə ÜDM istehsalı 1326,9 milyon ABŞ dolları olduğu halda, 2003-cü ildə bu rəqəm 7276,0 milyon ABŞ dolları (bazar qiymətləri ilə) təşkil etmişdir. Müvafiq olaraq hər nafərə düşən ÜDM 179,9 dollar və 896,8 dollar olmuşdur. Ümumi Milli Gəlir 1995-ci ildə 2130,4 milyon manat, 2003-cü ildə 6712,3 milyon manat, Xalis Milli Gəlir isə müvafiq illərdə 1830,3 milyon manat və 5926,4 milyon manat (faktiki qiymətlərlə) olmuşdur. Sənaye məhsulu istehsalı 1995-ci ildə 8855950 min manat, 2001-ci ildə 17252108 min manat (qüvvədə olan faktiki qiymətlərlə) təşkil etmişdir. Dövlət büdcəsinin gəlirləri 1993-cü ildə 53,6 milyard manat, xərcləri 64,8 milyard manat olduğu halda, həmin göstəricilər müvafiq olaraq 2001-ci ildə 3924 milyard manat və 4037 milyard manat (fəaliyyətdə olan faktiki qiymətlərlə) təşkil etmişdir.

1992-1995-ci illərdə kənd təsərrüfatında ümumi məhsul istehsalının həcmi ildə orta hesabla 12% aşağı düşdüyü halda, 1996-cı ildən başlayaraq yüksəlmiş və 2000-2003-cü illərdə uyğun olaraq 12 və 11 faiz artmışdır.

2003-cü ildə ölkə üzrə 2007,6 min ton taxıl, 354,7 min ton bostan məhsulları, 768,1 min ton kartof istehsal edilmiş və 1991-ci illə müqayisədə onların istehsal həcmi uyğun olaraq 49,7%, 4,7 və 3,4 dəfə artmışdır.

1990-ci ildə bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə 506,7 mln. manatlıq, 1995-ci ildə 713,4 mln. manatlıq, 2003-cü ildə isə 1366,5 mln.

manatlıq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edilmişdir (faktiki mövcud qiymətlərlə). Kolxoz və sovxoziların özəlləşdirilməsi nəticəsində yaranan fermer təsərrüfatlarının sayı 2002-ci ildə 2604 olmuşdur.

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulan milli iqtisadi inkişaf strategiyası ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin müstəqil dövlətin inkişaf kursunun dəqiqliklə hazırlanması və ölkə Prezidenti İlham Əliyevin həmin kursa tam və uğurla əməl etməsi bütün nailiyyətlərin təməlində durur. Artıq İlham Əliyevin prezidentliyinin 15 ili tamam oldu. On beş il ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı 3,2 dəfə, qeyri-neft sektorу 2,8 dəfə, sənaye istehsalı 2,6 dəfə, kənd təsərrüfatı 1,7 dəfə artmış, qeyri-neft ixracı 4,1 dəfə çoxalmışdır. İşsizlik 5%-ə, yoxsulluğun səviyyəsi isə 50%-dən 5,4% səviyyəsinə endirilmişdir. Azərbaycanın valyuta ehtiyatları 1,8 milyard dollardan (2004-cü il) 46 milyard dollara (2018-ci il) çatmışdır. 2003-2018-ci illərdə iqtisadiyyata 250 milyard dollar investisiya qoyulmuşdur. Müstəqillik illərində ölkə iqtisadiyyatına yatırılan sərmayənin 93 faizini təşkil edən həmin investisiyanın təxminən yarısı daxili mənbələrin payına düşür.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında milli iqtisadi inkişaf strategiyasının uğurla reallaşdırılmasının nəticəsi olaraq ölkəmizdə də, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində olduğu kimi, dayanıqlı inkişafı təmin etmək mümkün olmuşdur.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi istiqamətində çox ciddi addımlar atılmışdır. Belə ki, 2018-ci ildə ÜDM 1,4%, qeyri-neft sektorу 1,8%, qeyri-neft sənayesi isə 9,1% artmışdır. Kənd təsərrüfatında artım 4,6% olmuş, qeyri-neft ixracı isə 14% artmış, əhalinin pul gəlirləri 9,2%, inflasiya 2,3%, valyuta ehtiyatlarımız 3 milyard dollar artaraq təxminən 46 milyard dollar təşkil etmiş, ölkə iqtisadiyyatına qoyulan 17,2 milyard manat investisiyanın 11 milyard manatı qeyri-neft sektorunun payına düşmüştür. Xarici borcumuz yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, 22,8%-dən 19% səviyyəsinə enmişdir. Bütün bunlar ölkəmizdə dayanıqlı inkişafın təmin edilməsinin mühüm göstəricilərindən hesab edilməlidir.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq ölkə Prezidenti İlham Əliyev 2009-cu ildə Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyində çıxişi edərkən ölkəmizdə keçid dövrünün başa çatdığını göstərmişdir. Ümumən faktiki materialların təhlili göstərir ki, son illərdə ölkəmizdə dinamik inkişaf edən milli iqtisadiyyatımız formalaşmışdır.

2.3. BAZAR İQTİSADI SİSTEMİNƏ KEÇİDLƏ BAĞLI HEYDƏR ƏLİYEVİN İQTİSADI İSLAHATLAR STRATEGIYASI AZƏRBAYCANIN MİLLİ İQTİSADI İNKİŞAF MODELİNİN FORMALAŞMASININ ƏSASIDIR

Bazar iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafi, postsovət məkanında yaşmış ölkələrin tarixi xüsusiyyətləri onların geosiyasi mövqeyi, iqtisadi inkişaf hədəfləri və resursları ilə bağlı olmaqla, təşkilati iqtisadi tədbirlərin səmərəsi ilə reallaşır. Azərbaycan iqtisadiyyatının transformasiyası modeli planlı təsərrüfat sistemindən azad rəqabətə kecid şəraitində, plüralizm və təşəbbüskarlıq sistemləri və mexanizmləri ilə baş verir. Bu ali məqsədləri formalaşdırmaq və məqsədlərə nail olmaq üçün, real iqtisadiyyatın əsas qanunauyğunluqlarını və meyillərini nəzərə almaq, daxili və xarici təsirlərə məruz qalan əvvəl dövlət siyasetini formalaşdırmaq zəruriyyəti meydana çıxır.

Keçid dövrünün əsas parametrləri zəifləyən iqtisadiyyat, güclü inflyasiya və aşağı həyat səviyyəsi şəraitində güclü siyasetə və böyük iqtisadi idarəetmə təcrübəsinə malik olan Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfində metodoloji yanaşma və praqmatik tədbirlər reallaşdırmaqla mümkün olmuşdur.

Bazar iqtisadiyyatına keçid metodologiyası, sistemli yanaşma, varislik, təkamül, resursların variantlı istifadəsi və əhalinin maddi rifahı sosial inkişafda dayanıqlığın saxlanması strategiyası üzərində qurulur. Bu baxımdan Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modeli, daxili resursların bazar tələbinə uyğun iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsi və sosial yönümlü siyasetin həyata keçirilməsi prinsiplərini hazırladı. Keçid dövründə islahatlar programı Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar tipli modelini formalaşdırıldı. 1991-1993-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında Ali Məclisin sədri Heydər Əliyev islahatların əsas istiqamətlərini mülkiyyət plüralizmini yaratmaq və özəlləşmə prinsiplərini hazırlanmaqdə görürdü. Torpaq islahatı, torpağa varislik, torpağın icarəsi, satışı və renta münasibətləri Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi tərəfindən qəbul olundu. İctimai varidatın xüsusiləşdirilməsi mexanizmi analoqu olmayan bir şəraitə uyğun keçirilməlidir. İslahatların Azərbaycan modeli əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəldilən, mövcud iqtisadi və sosial resursları səmərəli istifadə etməklə müasir şəraitə uyğunlaşan mexanizmləri tətbiq etməklə reallaşması idi.

Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev hələ planlı təsərrüfat sistemində SSRİ

kimi nəhəng dövlətin Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini olanda bir sıra ərazi və sahə kompleks programların tərtibi və reallaşmasına rəhbərlik etmişdir. Bu programların nəzəri-metodoloji, elmi və konseptual yanaşma ideologiyası keyfiyyətcə ölkəni iqtisadi tənəzzüldən qurtarmaq və sosial məqsədlərə nail olmaq idi. Müxtəlif dövrlərdə program xarakterli tədbirlər, iqtisadi mexanizmlər ulu öndər Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə real şəraitə adekvat olaraq təkmilləşdirilmişdir. Təbii ki, keçid dövrü üçün radikal islahatlar və təsərrüfat risklərinin tətbiqi müstəqil Azərbaycanın dirçəlməsinə ziyan verə bilərdi. Bu baxımdan sosial ədalətin prinsipləri, bölgü və istehlak sferasında əhali tələbatını nəzərə almaqla mühafizəkar iqtisadi siyaset daima ön plana keçilirdi.

Özəlləşmə riskləri mövcud resursların aktiv dövriyyəyə cəlb edilməsi nə yönəlməli idi. Uzun müddət ictimai xarakter daşıyan əmlak və resursların özəlləşməsi həmrəylik və məhsuldarlıq nəzərə alınmaqla aparılmalı idi. Bu baxımdan Naxçıvan Muxtar Respublikasında kolxoz və sovxozi əmlakının bölgüsü haqqı ödənilməklə xüsusi mülkiyyətə verildi.

1994-cü ildən Azərbaycanda islahatların əsas istiqamətlər çərçivəsində milli sərvətin qiymətləndirilməsi və onun bölgüsündə bütün vətəndaşlara normativ dəyərlərə uyğun pay bölgüsü mexanizmi tətbiq edildi.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin iqtisadi konsepsiyasının mühüm istiqamətlərindən biri ölkə iqtisadiyyatının mövcud potensialını qiymətləndirmək, ondan istifadənin cari dövr və perspektiv planlarını hazırlamaq üçün atılan təşkilati-idarəetmə metodlarıdır. Ulu öndərin potensial yanaşma konsepsiyasının əsasında uzun illər strateji məsələlərlə məşğul olması təcrübəsi və pragmatik idarəetmə qabiliyyəti durur.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin strateji planlaşma metodologiyası məqsədli – program, resurs-program və kompleks, sistemli tədbirlərin, səbəb və nəticə, iqtisadi və sosial səmərəyə əsaslanan meyarları üzərində quşrulur. Heydər Əliyevin strateji idarəetmə qərarları iqtisadi artım, rifah, təhlükəsizlik, mənəvi dayaqlara istinad etməklə milli dəyərlərin saxlanması sayı ilə dünyəvillik prinsiplərinin vəhdətinə uyğun islahatlar həyata keçirmək idi. XX əsrin 90-cı illərində sisteminin dərin böhrana düşmüş ölkəmizin böhrandan çıxmاسını təmin etmək üçün daxili potensialı səfərbər, qırılmış iqtisadi əlaqələri bərpa etməklə dünya təcrübəsinə və milli iqtisadi reallıqlara uyğun struktur siyaseti həyata keçirmək və qabaqcıl dünya standartlarına cavab verən, habelə mövcud imkanlara əsaslanaraq mümkün

qədər yeni texnologiyaları istehsala tətbiq etmək lazım idi.

Strukturlaşma Ulu Öndər Heydər Əliyevin islahatlar sisteminin nəzəri və metodoloji əsası olmuşdur. Müasir şəraitdə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında struktur dəyişmələr məhz planlı təsərrüfat və müstəqillik, bazar iqtisadiyyatı şəraitində uyğun səmərəlilik modelinə əsaslanır. Hələ planlı təsərrüfat sistemində Azərbaycan Respublikasında milli gəlirin formalşması və istifadəsi strukturu, idxal və ixracın strukturu, tədiyyə balansı və sahələrarası balansların tərtibi və praktikası ilə dövlət başçısı kimi məşğul olan Heydər Əliyev daima ən əlverişli istehsal, bölgü və istehlak strukturu üzərində öz təkliflərini və əməli idarəetmə təcrübəsini sərf etmişdir. Mənim yadımdadır ki, 1990-ci illərin əvvəlində nə üçün yeni zavod və fabrikların təkmilləşməsində mühafizəkar rol oynadığını soruşduqda, o demisdir ki, bilirsiz, məhsul istehsal etməklə iş bitmir, gərək bazarı olan məhsul istehsal edək ki, müəssisə davamlı işləsin. Ona görə də bazarı öyrənmək və genişləndirmək lazımdır.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın sahə strukturunun təkmilləşməsi iqtisadi islahatların tərkib hissəsi olmaqla, milli iqtisadiyyatın müasir şəraitdə inkişafının konseptual əsasıdır. Məhz Heydər Əliyevin planlı təsərrüfat sistemində təşkil etdiyi ərazi və sahə komplekslərinə istehsal və emal bazar mərhələlərini ardıcıl və ümumi meyarlar üzərində funksional əlaqədə birləşdirən institusional obyektlər daxil idi.

Struktur-iqtisadi sistem olaraq, ölkə iqtisadi iyerarxiya prinsiplərinə uyğun məqsədlər, prioritətlər və onlara çatmaq üçün resurslar, onlardan istifadənin məntiqi sxemləri əsasında idarə edilir.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin struktur təkmilləşməyə baxışları iqtisadi artımı təmin edən daxili və xarici tələbatı ödəyən perspektiv ehtiyatların optimal ölçüsünü saxlamaqla ədalətli bölgü prinsiplərinə əsaslanır. Heydər Əliyevin iqtisadi dəyişikliklər strategiyası sosial ədalət, ədalətli bölgü və maraqların stimullaşması meyilləri üzərində qurulur. Heydər Əliyev 1993-cü ildən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olaraq ölkə iqtisadiyyatının böhran vəziyyətini qiymətləndirməklə, onun bərpası və inkişafi üçün bir sıra iqtisadi tədbirlər və islahatlar həyata keçirdi.

1995-ci ildə qəbul olunan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası bir sıra normativ-hüquqi bazasının formalşmasını, səlahiyyətlərin bölgüsünü və vəzifələrin konturlarını əhatə etdi. Struktur idarəetmənin təşkilində bir sıra qanunlar tərtib olundu.

Heydər Əliyevin islahatlar sistemində ölkənin iqtisadi və sosial potensialından istifadənin səmərəsi və prioritet istiqamətləri əsas rol oynayır. Kənd təsərrüfatı potensialına söykənən emal sənayesi, aqrar və sənaye komplekslərinin vəhdəti və təşkili, ərazi potensialından istifadənin kompleks təşkili müasir şəraitdə sənaye klasterlərinin, sənaye məhəllələri və digər müasir tipli təsərrüfat subyektlərinin yaradılmasına əsas vermişdir.

Sənayeləşmə Heydər Əliyevin iqtisadi idarəetmə prizmasında həm planlı təsərrüfat sistemində, həm də bazar iqtisadiyyatı şəraitində xüsusi yer tutur. Azərbaycanın sənaye strukturu təbii resurslara və əhali tələbatına uyğun ixtisaslaşır. Aqrar sənayenin inkişafı, neft sektorunun və infrastruktur obyektlərinin müasir tipli inkişaf meyilləri bazar tipli inkişaf modelində əsas yer tutur. Azərbaycan Respublikasında neft məhsulları və neft istehsalı sənayenin aparıcı halqası olduğu üçün Ulu Öndər Heydər Əliyev 1994-cü ilin sentyabr ayında böyük neft müqaviləsi imzaladı.

Bu müqaviləyə uyğun olaraq dövlət və şirkətlərin iştirak payı və gəlirlərdə pay bölgüsü milli iqtisadiyyatın inkişafına və milli maraqların üstünlüğünün təmin edilməsinə yönəlmüşdür. Məhz neft müqaviləsi Azərbaycanın maliyyə-maddi balansının, tədiyyə balansının səmərəliliyini və qənaət rejimini təmin etdi. Neft gəlirlərinin istifadəsi modeli, Heydər Əliyevin düşündüyü kimi, həmin gəlirlərin neft fondunda toplanılması ilə ölkənin zəruri ehtiyaclarını ödəmək və perspektiv xərcləri maliyyələşdirmək məqsədlərini güdürlər.

Sosial müdafiə tədbirləri Heydər Əliyevin siyasetinin bütün inkişaf mərhələlərində prioritet istiqamət olaraq, bütün proqramların və sosial-iqtisadi qanunların reallaşması nəticəsi kimi formalaşır. Sosial məsələlər, əhalinin məşğulluğu, sosial ədalət prinsipləri islahatların nəticələri olaraq əsaslandırılır.

Sosial ədalət prinsipləri, gəlirlərin diferensiyasi, aztəminatlı ailələrin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması tərtib olunan normativ-hüquqi tədbirlərdə öz əksini tapır. Heydər Əliyevin 1993-2013-cü illərdə islahatlar sistemi regionların sosial-iqtisadi inkişafını, kəndin sosial problemlərini və məskunlaşma strategiyasının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Sosial inkişaf strategiyası investisiyanın prioritet istiqamətlərini müəyyən edir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanların həyat səviyyəsini təmin etmək, qacqın və köçkünlər üçün şəraitin yaradılmasına dəstək proqramları ölkə iqtisadiyyatının inkişafı ilə yanaşı daima ön plana keçirilir. Ölkədə islahatlar

sistemində sahibkarlığın səmərəli variantlarına şərait yaradan mexanizmlər təkmilləşdirilir.

Ulu Öndər Heydər Əliyev sosial tərəqqinin iqtisadi dirçəlişlə təmin olunmasının praqmatik olaraq həllinə can atırdı. İqtisadi dirçəliş olmadan sosial inkişafın mümkünüzlüyünü bəyan edirdi. O, "Деловой мир" qəzetiinin 1994-cü il 20 sentyabr tarixli sayında dərc olunmuş müsahibəsində deyir: "Sosial problemlər, əsasən, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi yolu ilə həll ediləcəkdir. Onun həyata keçirilməsi istehsalın həcmini qaldırmağa imkan verəcək, bu isə respublikanın iqtisadi və maliyyə vəziyyətini yaxşılaşdıracaq. Bütün bunlar həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxaracaqdır".

Sosial siyasetin Azərbaycan iqtisadiyyatının islahatlarında prioritətliyi bir sıra obyektiv amillərlə bağlı olduğu üçün onun ayrı-ayrı tərəflərinin tənzimlənilməsi aktual problemlər kimi Heydər Əliyev siyasetində əsas rol oynayıb. Sosial inkişaf əhalinin məşğulluğu, bazar şəraitində tənzimləmə mexanizmlərinin adekvatlığı, elmi və praqmatik əsasları ilə bağlanırı.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin sosial ədalət prinsipləri bölgü sistemində təşəbbüskarlığı təmin edən, minimum ehtiyacları ödəmək zəruriliyi kimi dövlət tənzimləmə siyasetini formalasdırdı. Minimum əməkhaqqının, yaşayış minimumu və ehtiyac minimumlarının prezidentin təşəbbüsü ilə Milli Məclis tərəfindən tərtibi və təsdiqi iqtisadi tənzimləmədə tətbiq edildi. Bu mexanizmlərin dinamikası və dəyişmə meyillərinin tənzimlənilməsi, iqtisadi inkişafla yanaşı, təminat arasında əlaqələri əsaslandırdı. Hər il büdcə təsdiqi dövründə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün minimum istehlak büdcəsi və ona uyğun yaşayış minimumunun dəyişdirilməsi metodikası əhalinin alıcılıq qabiliyyətində artımı təmin edir.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əhalinin gəlirlərinin artırılması yolu olaraq kiçik sahibkarlığın və biznes mühitinin yaxşılaşması üçün qanunvericilik baza və müvafiq icra mexanizmləri təkmilləşirdi. 1996-cı ildən başlayaraq ölkə iqtisadiyyatında mütərəqqi kəmiyyət dəyişmələri, neft gəlirlərinin artımı və siyasi sabitliyin təmin olunması, sosial müdafiə sistemində və əhalinin istehlak səviyyəsində keyfiyyət dəyişmələri baş verdi.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin iqtisadi və sosial islahatlar proqramlarında kecid dövrü üçün maliyyə nəzarətinin prioritətliyi, vergi yükünün azaldılması, ünvanlı sosial təminat sisteminin tətbiqi, pensiya islahatları və sosial yardımında minimal, orta və yüksək səviyyəli əməkhaqqı sisteminin çəvik və

stimullaşdırıcı mexanizmlərə çevrilməsi əsas idi. Büdcə təyinatlı xərclər üzərində prioritet istiqamətlər üzrə proqnozlaşdırılma büdcə sisteminə daxil olan normativ-hüquqi bazaın təkmilləşməsi ilə baş verirdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev hər il büdcə paketini Milli Məclisə təşəbbüskar kimi təqdim etdikdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında gəlir və xərclərin formalaşması və proqnozunun əsas konturlarını təqdim edirdi. Dövlət büdcəsinin formalaşmasında vergi bazasının genişləndirilməsinə səbəb olan vergi yükünün azaldılması və sahibkarların vergi ödəmək təşəbbüslerini artırmaq üçün islahatlar proqramları çərçivəsində, sahibkarlara vergi tətilləri, güzəştli vergi tətbiqi, sadələşdirilmiş vergi tətbiqi mexanizmləri tətbiq edildi. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycanda əhalinin sosial qrupları, qəcqin və köçkünlərin həyat səviyyəsini təmin edən yardım sistemi və həmin mexanizmlərin təkmilləşməsi istiqamətləri hazırlanı. Əmək ehtiyatlarının səmərəli idarə edilməsi, məşğulluğun genişləndirilməsi və kəndin sosial iqtisadi inkişafı Heydər Əliyevin islahatlarında prioritet istiqamətlər olmaqla, müasir iqtisadi və sosial inkişafın əsas təməlidir.

Azərbaycanda ev təsərrüfatı, ailə təsərrüfatı bazar tələbatını ödəməyə xidmət etməklə milli iqtisadiyyatın tərkib hissəsi rolunu oynayır. Ev təsərrüfatına qayğı sosial müdafiə forması olan ünvanlı sosial yardım kimi perspektiv mexanizm olaraq tətbiq olunur. Güzəştli kreditlərin verilməsi, passiv ünvanlı yardım sistemindən aktiv formaya keçilməsi təsərrüfatçıqla bağlı kreditlərin verilməsinə səbəb olur. Ev təsərrüfatına stimul yaratmaq mexanizmləri dövlətin dəstək proqramları ilə baş verir.

Dövlətin iqtisadi idarəetmədə rolü xırda və kiçik sahibkarlığın stimulaşmasına yönəlir. Aparılan iqtisadi və sosial siyasetin səmərəsi müasir şəraitdə inkişafın dinamikası, struktur dəyişmələri və hədəflərin qatılımında əldə olunan nəticələrlə izah olunur. Müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatın inkişaf dinamikası, bir sıra sahələrdə köklü artım və keyfiyyət dəyişmələri dünya iqtisadi sisteminin integrasiya göstəriciləri dünya standartları səviyyəsində idarə olunur. Beynəlxalq səviyyədə qiymətləndirmə metodologiyası ilə müqayisədə Azərbaycanın rəqabət qabiliyyətliliyi, sosial yönümlülüyü və digər göstəricilərlə müqayisədə 192 ölkənin arasında 25-ci yeri tutması əsası Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan düzgün iqtisadi və sosial islahatların səmərəsi kimi qiymətləndirilir. 1996-2019-cu illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən köklü dəyişikliklərin motivi, amilləri və nəticələrinin təhlili, ölkə iqtisadiyyatının formalaşmış modelini təsvir etməyə

imkan verir. Bu modelin əsas istiqamətləri, fikrimizcə, aşağıdakılardır:

– İqtisadi artım və dayanıqlı inkişaf strategiyasına əsaslanan konseptual baxışlar, elmi və nəzəri müddəaların tərtibi;

– Sosial yönümlü siyasetin reallaşması üçün makro və mikro səviyyəli bölgü və təkrar istehsal sistemində ən əlverişli nisbətlərin kriterial əsaslandırılması və onların həlli istiqamətində təşkilati-iqtisadi problemlərin tərtibi;

– İslahatlar yolu ilə istehsal və istehlak sferasında resurslardan səmərəli istifadə və iqtisadi-sosial potensialın xarici və daxili çağrıqlara müvafiq əmək dəyişmələri ilə yeni texnologiyalara və əmək prosesinə uyğun investisiya, innovasiya tətbiqinin genişlənməsi;

– Azərbaycan milli iqtisadi modelinin regional aspektlərinin prioritəti, regionlara dövlət dəstəyinin səmərəli təşkili və regionun iqtisadi və sosial potensialından səmərəli istifadə etmək yolu ilə klastrların, sənaye parklarının və yeni innovasiyalı təşkilati quruluşlarının planlaşması;

– Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı ilə əlaqədə sosial inkişafın maddi-maliyyə və dövlət himayəçilik mexanizmlərini, dünyəvilik və Azərbaycan əhalisinin demoqrafik, təkrar istehsal quruluşunu nəzərə almaqla təkmilləşdirmək;

– Makroiqtisadi sabitliklə yanaşı, sosial ədalət prinsiplərinə uyğun əməkhaqqı, pensiya təminatı və müavinətlər sistemində qütblaşmanın hamalanmasında optimal mexanizmlər tətbiq etmək;

– Ölkənin iqtisadi və sosial inkişafında ixracat potensialının artırılması tədbirləri üçün struktur islahatlar hazırlamaq və daxili resursların xarici istehlakçılar üçün istifadəsində milli maraqların və sahibkar maraqlarının təmin olması modellərini vermək.

1996-cı ildən başlayaraq Ulu Öndər Heydər Əliyev ayrı-ayrı sahələrin işçilərinin əməkhaqqının artırılmasına dair sərəncamlar vermişdir. Sosial müdafiənin təmin edilməsi və onun ünvanlılığının təşkil edilməsi üçün metodiki əsaslarla qanunlar və icra mexanizmləri təsdiq edilmiş və istifadə edilmişdir. Konstitusiyanın əsas prinsipi olan ədalət prinsipi əməkhaqqının, istirahət hüququnun, sosial təminat hüququnun, azad sahibkarlıq hüququnun həyata keçirilməsi üçün müasir şəraitdə də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Son illərdə bu sahədə bir sıra vacib qanunlar qəbul olunmuşdur. Bunnardan "Əməyin mühafizəsi haqqında", "Əhalinin məşğulluğu haqqında", "Məzuniyyətlər haqqında", "Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında", "Əlillərin sosial müdafiəsi haqqında", "Kollektiv müqavilələr və sazişlər haqqında"

qında”, “Fərdi əmək mübahisələrinin həlli haqqında”, “Fərdi əmək müqavilələri (kontraktları) haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları əhalinin sosial-əmək münasibətlərinin bazar iqtisadiyyatı şəraitində nizamlanmasında, onların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Qeyd edilməlidir ki, bu sahədə işlər davam etdirilir. Yaxın vaxtlarda “Əməyin ödənilməsi haqqında”, “Kollektiv əmək mübahisələrinin həlli haqqında” qanunlarının və digər sosial əhəmiyyətli normativ-hüquqi sənədlərin qəbul edilməsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Əmək Təşkilatının insan hüquqlarının qorunmasına yönəldilmiş əsas 57 konvensiyasına qoşulmuş və bununla da müstəqil demokratik dövlətçilikdə yeni sosial-əmək münasibətləri sisteminin təməlini ümumbaşəri normalara uyğun qurmuşdur. Bunu yanaşı, əmək siyaseti, əməkhaqqının ödənilməsi və bu sistemin təkmilləşdirilməsi sahəsində Almaniya, Fransa, İngiltərə, İsveçrə və sair inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsindən geniş istifadə edilir.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin iqtisadi inkişaf strategiyası mərhələ-mərhələ həyata keçirilən və sonrakı dövrlərdə daha çox keyfiyyət və köklü dəyişilən risklər üzərində qurulur. İlk mərhələnin məzmunu müstəqilliyin iqtisadi bazasını təmin etmək məqsədilə daxili resursların iqtisadi dövriyyə cəlb edilməsi üçün xarici amillərdən, beynəlxalq qurumlar və təşkilatların dəstək proqramlarına və şərtlərinə uyğun transformasiya modelini yaratmaqdır. İkinci mərhələnin məzmununu artıq iqtisadi artımla yanaşı, bir sıra problemlərin həllinə, sahə prioritetlərinin və mənəvi dəyərlərin sürətlənməsinə yönəldilən “sürətlənmə” strategiyası təşkil edir. Üçüncü mərhələnin məzmunu isə dünya integrasiya sisteminə daxil olmaqla, daxili imkanların ixracatı və resursların dövriyyəyə cəlb edilməsi ilə struktur islahatların həyata keçirilməsidir. Təbii ki, müasir iqtisadi inkişaf mərhələsi, cənab Prezident İlham Əliyevin keyfiyyətcə yeni iqtisadi dəyişmələr və uzunmüddətli hədəflərə nail olmaq strategiyasını əhatə edir. Dünyəvilik, keyfiyyətcə yeni çağırışlar müasir iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasıdır. Müasir islahatların elmi əsaslar üzərində qurulması, inkişaf, sosial tərəqqi, insan kapitalının artırımı və istifadəsi hazırlı dövrdə inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərini təşkil edir.

Azərbaycan mühiti əlverişli geosiyasi və iqtisadi, sosial, demoqrafik parametrlərə malik olsa da, Azərbaycanın xarici və daxili təsirlərlə for-

malaşan problemləri də mövcuddur. Bu problemlərin kompleks təhlili, yaranma səbəbləri və həlli yollarında müasir metodlardan və mexanizmlərdən istifadə etmək bacarığı ölkədə kadr islahatları ilə bağlıdır. Kadr və insan kapitalına dəstək müxtəlif dövrlərdə Ulu Öndər Heydər Əliyevin özünün baxışları və metodları ilə həll olunmuşdur. Xaricdə təhsil, aşkarlıq, prioritətlər üzrə kapital axınıni təmin etmək, sosial müdafiədə axtəminatlı ailələrə yaradılan əlverişli şəraitlər müasir dövrdə daha çevik və yeni islahatlarla həll edilir.

İnsan kapitalının formalaşması və istifadəsi istiqamətində təhsil islahatları, sağlamlıq və sosial müdafiə islahatları sosial dövlətin əsas vəzifəsi kimi formalaşır. İslahatlar proqramları ölkənin resurs potensialını nəzərə almaqla daxili və xarici situasiyanın nəticələrini qiymətləndirməklə qərar qəbulunun səmərəsi kimi çıxış edir. Müasir islahatların adekvatlığı və onun dünyəviliyi müstəqillik illərində xarici amillərin istifadəsi mümkünlüyünü artırdı. Belə şəraitdə ölkənin iqtisadi, siyasi və sosial həyatında beynəlxalq tələblərə uyğun transformasiya modeli quruldu. Bu model iqtisadi idarəetmə təcrübəsi və milli mənəvi dəyərlərin istifadəsi nəticəsində baş verdi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin islahatlar sisteminin tərkib hissəsini xarici iqtisadi amillərin səmərəli istifadəsi və integrasiya sisteminə daxil olmaq şərtlərinin yaradılması təşkil edir. Mülkiyyət münasibətlərində özəl sektorun xüsusi çəkisini artırmaq, özünüidarəetmə və özünümaliyyələşdirmə şəraitini yaratmaq, bələdiyyə institutunun tətbiqi və beynəlxalq təşkilatlara üzv olmaq meyilləri genişləndi. Azərbaycan dünya iqtisadi və maliyyə kooperasiyalarının təşkilatlarına üzv olmaqla müasir xarici amillərdən istifadə hüququ qazandı. Azərbaycanın resurs potensialının birgə istifadəsi xarici resursların Azərbaycana axınına səbəb oldu. Integrasiya şəraiti idxalın və ixracın keyfiyyət dəyişiklikləri ilə baş verdi.

İxracat yönümlü struktur islahatlar artım, inkişaf və məşğulluğun artırılması üçün strateji istiqamətdir. İxracat potensialının artırılması qeyri-neft sektorunun hesabına daha prioritet istiqamət kəsb edir. İxracat potensialının artırılması bir sıra sahələrin və daha çox turizmin inkişafı yolu ilə təmin olunur. Turizmin yeni sahələri ölkənin iqtisadi və sosial potensialına əsaslanır.

Inteqrasiya amili dünya dəyərləri və milli dəyərlərin maraqlar üçün istifadəsində milli prioritetlərin ödənilməsi yolu ilə baş verir. Heydər Əliyevin 1993-2003-cü illərdə imza atdığı bütün beynəlxalq müqavilələrdə

Azərbaycanın milli maraqlarını təmin edən pay bölgüsü metodları qanun çərçivəsində hazırlanmışdır. Neft kontraktlarının və qanunlarının əsasını iştirak payı və pay bölgüsü əsasında tənzimlənən metodoloji prinsiplər təşkil edir.

Azərbaycanın xarici ölkələrlə bütün kontraktları şirkət səviyyəsində olmaqla yanaşı, dövlət təminatı ilə həll olunur. Belə ki, "Ösrin müqaviləsi"ndə xarici ölkələrin şirkətləri ilə bağlanan müqavilələr zamanı Heydər Əliyev demişdir: "Siz öz şirkətinizin marağını güdursüz, biz isə milli dövlətin marağını təmin etməliyik".

Dövlət və sahibkarlar arasında əlaqələr, birləşən qərarlar, məsuliyyətlər və öhdəliklərin həlli Heydər Əliyev hakimiyyətinin əsas prinsiplərindən biridir. Hər bir obyektin, hüquqi və fiziki şəxsin marağı üzərində qurulan strategiyalar son nəticə cəmiyyətə və dövlətə əlavə divident gətirməklə, sinergetik effekt yaradır. Məhz qlobal və milli çəngəlşərənin kompleks, qarşılıqlı əlaqəsi üzərində qurulan idarəetmə müasir şəraitdə daha geniş istifadə olunur.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin ən mühüm strateji baxışları Azərbaycan elminin, təhsilinin və mənəvi dəyərlərin qorunması və dünya sivilizasiyasına daxil olmaqla milli-mənəvi xüsusiyyətlərin saxlanması və inkişafi idi. Azərbaycan elminin iqtisadi və sosial rolunu qiymətləndirməklə, onun elmi-texniki tərəqqi, innovasiyalı sistemlərə münasibəti hələ 1982-1987-ci illərdə SSRİ Nazirlər Sovetinin sədrinin birinci müavini işləyəndə sovet elminə rəhbərliyi dövründən başlamışdır. Hər bir elmi inqilabda o sənki Azərbaycanın yerini görmək istəyirdi. Bu baxımdan ziyalılara, alımlarə, yazıçı və şairlərə xüsusi hörmət edirdi.

2.4. MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA REALLAŞDIRILAN İNVESTİSİYA SİYASƏTİNİN PRİORİTELƏRİ

Azərbaycanda həyata keçirilən islahatlar çərçivəsində bazar münasibətlərinin formalaşması, sahibkarlığın inkişafı, daxili və xarici investisiyalarnın ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi baxımından qurulması, vergi qanunvericiliyinin daim təkmilləşdirilməsi zəruriliyi yaranır.

Digər tərəfdən pul-kredit siyasetinin əsas amili olan məcburi ehtiyatlar siyasetini, açıq bazara çıxmaq əməliyyatını həyata keçirmək zəruridir. Aparılan düzgün büdcə-vergi siyasetinin əsas məsələlərdən biri makro-iqtisadi göstəricilərin daha sürətli iqtisadi artımın əldə edilməsini, sahibkarlığın və regionların, ümumiyyətlə, ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün maliyyə imkanlarının yaradılmasını təmin etməkdir.

İnvestisiyanın inkişaf etdirilməsi üçün maliyyə mənbələrinin rolü olduqca böyükdür. Tərkibi və quruluşundan asılı olaraq onları iki yera ayırmak olar: xarici və daxili investisiya mənbələrinə.

İnvestisiya Fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının 13 yanvar 1995-ci il tarixli Qanununda göstərilir ki, investisiya aşağıdakı daxili mənbələr hesabına müəyyənləşdirilə bilər:

- investorun özünün maddi və intellektual sərvətləri, maliyyə vəsaitləri və təsərrüfatdaxili ehtiyatları. Təsərrüfatdaxili ehtiyatlara isə mənfəət, amortizasiya ayırmaları, fiziki və hüquqi şəxslərin pul yığımları, əmanətləri, qəza və təbii fəlakət nəticəsində dəymmiş ziyanın ödənilməsi üçün sigorta ödənişləri və sair daxildir;
- investorun borcu maliyyə vəsaitləri, yəni bank və büdcə kreditləri, istiqrazlar və digər vəsaitlər;
- investorun cəlb olunmuş maliyyə vəsaiti. Bura əmək kollektivlərinin, vətəndaşların, hüquqi şəxslərin pulları, səhmlərin satışından əldə olunan vəsait aiddir;
- büdcədən və büdcədənkənar fondlardan investisiya məqsədli təxsisatlar, yəni prezidentin xüsusi fondu, müxtəlif humanitar və digər təyinatlı fondlar;
- müəssisələrin, təşkilatların və vətəndaşların əvəzsiz və xeyriyyə haqları, ianələr və sair.

Xarici investisiya mənbələrinə isə aşağıdakılardaxildir:

- xarici dövlətlərin büdcə vəsaitləri;

- xarici hüquqi və fiziki şəxslərin vəsaitləri;
- beynəlxalq təşkilatların maliyyə vəsaitləri;
- dövlətlərarası kreditlər, qrant və texniki yardımalar;
- beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının maliyyə vəsaitləri, kreditlər və qrantlar.

Belə ki, müasir şəraitdə bir çox sahələrin maliyyələşdirilməsində həm daxili, həm də xarici mənbələrdən eyni vaxtda istifadə olunur. Xarici mənbələr hesabına maliyyələşmədə əsas yeri alınmış kreditlər tutur. Bu kreditlər konkret bir layihənin həyata keçirilməsi üçün alınır və adətən, aşağı faizlə və uzun müddətə ödənilir.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonrakı dövrdə Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə 1994-cü ildən başlayan iqtisadi inkişaf sonrakı illərdə ölkə iqtisadiyyatının sürətli inkişafına nail olmasına, neft və qeyri-neft sektorunun inkişaf etməsinə böyük imkanlar açdı. 2004-cü ildən isə regionların sosial-iqtisadi inkişafını gücləndirmək məqsədilə yeni tədbirlər planı təsdiq edildi. Plana uyğun olaraq bütün maliyyə mənbələri hesabına investisiya qoyuluşları regionlara istiqamətləndirilməklə yeni istehsal və xidmət sahələrinin yaradılmasına başlanıldı.

Milli iqtisadiyyatın formallaşmasında və inkişafında xarici investisiyalar mühüm struktur yaradan funksiyaları yerinə yetirir. Ölkənin bütün sahə strukturunun, o cümlədən texnoloji və təkrar istehsal strukturunun inkişafı onun hansı sahələrinə vəsait qoyuluşunun tətbiqindən asılıdır. Məlum olduğu kimi, xüsusi təyinatlı investisiyalar, əsasən, gəlir əldə etmək imkanı daşıyır. Deməli, milli iqtisadiyyatın hər hansı bir sahəsinin mənfəətlilik səviyyəsi ilə həmin sahənin və ya bölmənin investisiya üstünlüğünün səviyyəsi müəyyənləşdirilir. Hər hansı iqtisadi bölmənin mənfəətlilik səviyyəsi tətbiq olunacaq investisiyaların üstünlüyünü müəyyən edən mühüm strukturyaradıcı meyardır. Ona görə də milli iqtisadiyyatın inkişafına yönəldilən investisiyaların təyinatından asılı olaraq onlar müxtəlif mənfəətlilik səviyyəsinə malik olur. Belə ki, dövlət və qeyri-dövlət mənbələrindən tətbiq olunan investisiyalar, hər şeydən əvvəl, öz sürət dövriyyəsinə görə və mənfəətlilik səviyyəsinə görə fərqlənəcəkdir. Ona görə də investisiyaların qeyri-dövlət mənbələri, hər şeydən əvvəl, kapitalın sürətli dövriyyəsi ilə seçilən yüksək rentabelli sahələrdir. Məhz bu amil xarici investisiyaların həcmində təsir göstərir. İqtisadiyyatın aşağı rentabelli sahələrinə, bir qayda olaraq, investisiyalar, əsasən xarici investisiyaların

tətbiq olunması həyata keçirilmir. Lakin buna baxmayaraq, investisiyaların tətbiqi və onların həddi milli mənafelərin reallaşması ilə uzlaşmamıdır. Belə ki, həddindən artıq investisiyaların cəlb edilməsi inflyasiya prosesinin güclənməsinə və iqtisadiyyatın həddindən artıq gərginliyə düşür olmasına səbəb olur. Digər tərəfdən lazım olduğundan az investisiya qoyuluşu isə deflyasiyaya gətirib çıxarır. Bunu nəzərə alaraq milli iqtisadiyyatın inkişafı və formalaşması ilə əlaqədar həyata keçirilən iqtisadi siyaset tətbiq olunacaq investisiyaların xarici mənbələr hesabına optimal həcmi müəyyənləşdirməlidir. Belə şəraitdə dövlət tərəfindən tətbiq olunan vergi dərəcələri, dövlət məsrəfləri, pul-kredit və büdcə-vergi sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin səmərəli strategiyası ilə milli iqtisadiyyatın miqyası tənzimlənməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə ölkədə iqtisadi artıma köklənmiş makroiqtisadi idarəetmə sistemi öz sosial-iqtisadi effektini 90-cı illərin sonunda verməyə başlamışdır. Bu, ölkə iqtisadiyyatına yatırılmış investisiyaların müsbət dinamikasında öz əksini tapmışdır.

Milli iqtisadiyyatın inkişaf prosesində xarici investisiyalar müəyyən rol oynayır və iqtisadi artım sürəti haqqında əvvəlcədən indikativ informasiya verir. Milli iqtisadiyyatın investisiya prosesi vasitəsilə inkişaf etdirilməsi milli gəlirin yüksəldilməsinə və bir sıra əmtəə və xidmətlər üzrə olan tələbatı ödəməklə rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalına səbəb olur. Belə şəraitdə milli gəlirin yiğim və həm də istehlak fondlarına yönəldilən hissəsinin həcmi artır. Bu prosesin fasiləsizliyinin təmin olunması yiğim və istehlak fondlarına yönəldilən vəsaitlərdən səmərəli istehlak olunmasını tələb edir. Milli gəlir hesabına yaranmış investisiyalar həm yiğim, həm də gəlir formasını alaraq istehsal olunması nəticəsində bir tərəfdən öz artımlarına, digər tərəfdən isə geniş təkrar istehsalı şərtləndirməklə milli iqtisadiyyatın miqyasının artmasına səbəb olur. Bu zaman investisiyalar nə qədər səmərəli tətbiq olunursa, milli gəlirin artım sürəti bir o qədər yüksək olar, nəticədə isə istehlaka yönəldilən yiğimin həm mütləq, həm də nisbi həcmi yüksələr. Investisiyanın kifayət qədər yüksək səmərəliliyə nail olunması milli iqtisadiyyatın əsas göstəricisi olan ümumi daxili məhsulun artırılmasını təmin etmiş olur.

Ölkə iqtisadiyyatında uğurla həyata keçirilən genişmiqyaslı, köklü islahatlar qeyri-neft sektorunun inkişafına güclü təkan vermiş, əvvəllər xarici

ölkələrdən idxl olunan bir çox məhsullar artıq respublikamızda istehsal olunmağa başlamışdır. Qeyri-neft sektoruna yönəldilən maliyyə axınının artması daxili bazarın zənginləşməsinə və formallaşmasına, tədricən idxləndən asılılığın azalmasına, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə səbəb olar. Son illərdə bu istiqamətdə həyata keçirilmiş iqtisadi islahatlar qeyri-neft sektorunu sahələrində modernləşməni sürətləndirmiş, innovativ texnika, texnologiyaların tətbiqinə şərait yaratmışdır. Bunun nəticəsində ÜDM-in həcmində qeyri-neft sektorunun payının 2012-ci ildə 52,7%-ə çatmasına səbəb olmuşdur. Qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafı ölkəmizin dünya birliyində rəqabətliliyini, onun dünya iqtisadi məkanında bərabərhüquqlu integrasiyasını təmin edər və əhalinin geniş tələbatının ödənilməsinə imkan yaradır.

Neft-qaz sektorunun mövcud vəziyyəti respublikamızın iqtisadiyyatına, onun tərəqqisinə geniş imkanlar yaratmış, iqtisadiyyatın bütün strukturlarını hərakətə gətirmiş, iqtisadiyyatın dinamik inkişafına yol açmışdır. Milli iqtisadiyyatın barometri və indikator göstəricisi sayılan neft-qaz sektor, qeyri-neft sektorunun inkişafına əlverişli şərait yaratmışdır. Ölkə iqtisadiyyatında müşayiət olunan dinamik inkişafın başlıca səbəbi cəlb edilmiş investisiyalar hesabına olmuşdur. Ölkə üzrə cəlb edilmiş investisiyalar 2001-ci ilə qədər, əsasən, neft-qaz sektoruna və bununla əlaqəli tikinti işlərinin aparılmasına yönəlmüşdir. Bu səbəbdən qeyri-neft sektorunun inkişafı müəyyən dövr xeyli geridə qalmış, hər iki sektorda iqtisadi artımın eyni olmaması ilə müşayiət olunmuşdur.

2001-2012-ci illəri əhatə edən dövr ərzində qeyri-neft sektorunun inkişaf tempisi neft sektoruna nisbətən daha sürətlə artmış, qeyri-neft sektoruna yönəldilən investisiyaların həcmi getdikcə çoxalmışdır. Ümumilikdə bu sektorun inkişafında neftdən daxil olmalarla yanaşı, inkişaf proqramları, infrastrukturun yenilənməsi, yerli sahibkarlığın dəstəklənməsi və müasir bazar münasibətlərini təmin edəcək qanunvericilik bazasının yaradılması və daim yenilənməsi kimi amillərin də böyük təsiri olmuşdur. Qeyri-neft sektorundakı dinamikanı daha dəqiq təsəvvür etmək üçün neft və qeyri-neft sektorları üzrə əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitləri müqayisə etmək daha məqsədə uyğun olardı.

Qeyri-neft sektorunda 2001-ci ildə əsas vəsaitə yönəldilmiş vəsaitlərin ümumi vəsaitdəki xüsusi çəkisi 41,3 faiz olduğu halda, 2011-ci ildə 76,0 faizdək artmışdır. Bu dövr ərzində sektorda daim artım baş verib. 2008-ci

il dünya maliyyə böhranının baş verməsi neftin qiymətlərinin kəskin azalmasına səbəb olub ki, nəticədə neft sektorunun artım tempi birdən-birdə 6,8 faizə qədər azaldığı halda, qeyri-neft sektorunun 15,9 faiz artması ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun əhəmiyyətini bir daha ortaya qoymaqla yanaşı, bu sahədə görülən işlərin müsbət effektivliyinə nümunə oldu. 2008-ci ildən etibarən qeyri-neft sektoruna yönəldilən vəsaitlərin həcmi artaraq 9728,8 milyon manat olmuşdur ki, bu da sonda sektorun iqtisadiyyatdakı əvvəlki mövqeyinin bərpa olunmasında müsbət rol oynayır.

Cədvəl 1

2001-2011-ci illərdə neft və qeyri-neft sektorları üzrə əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlər

İllər	Cəmi, milyon manat	O cümlədən			
		Neft sektoru milyon manat	Ümumi və- saitdə xüsusi çəkisi, faizlə	Qeyri-neft sektoru milyon manat	Ümumi və- saitdə xüsusi çəkisi, faizlə
2001	1170,8	686,5	58,7	484,3	41,3
2002	2107,0	1448,4	68,8	658,6	31,2
2003	3786,4	2771,1	73,2	1015,3	26,8
2004	4922,8	3708,2	75,3	1214,6	24,7
2005	5769,9	3756,2	65,2	2013,7	34,8
2006	6234,5	3408,5	54,7	2826,0	45,3
2007	7471,2	3529,9	47,2	3941,3	52,8
2008	9944,2	2922,4	29,4	7021,8	70,8
2009	7724,9	2058,3	26,6	5666,6	73,4
2010	9905,7	2958,5	29,9	6947,2	70,1
2011	12799,1	3070,3	24,0	9728,8	76,0

Ölkəmizin karbohidrogen ehtiyatlarına sahib olması və bu ehtiyatların dünya bazarına çıxarılmasından əldə edilən gəlirlər digər sahələrin inkişafında müstəsna rol oynamış, ölkəmizin siyasi-iqtisadi qüdrətinin artmasına gətirib çıxarmışdır. Sosial dövlət dəyərləri baxımından gəlirlərin müəyyən bir qismi dövlət bütçəsinə yönəldilib və nəticədə bu vəsaitlərin həcmi qeyri-neft sektorundan əldə edilən gəlirlərə nisbətən daha artıq olmuşdur. Neftdən daxil olan vəsaitlər bütçə vasitəsilə ölkənin infrastrukturunun yenidən qurulması, sosial rifahın gücləndirilməsi, insan kapitalına

diqqətin artırılması, nisbətən zəif inkişaf edən sektorlara dövlət dəstəyinin təmin edilməsinə və bir çox dövlət əhəmiyyətli problemlərin həllinə yönəldilmişdir. Ölkəmizə əsas pul (valyuta) daxilolmaları, əsasən, neft sektorun hesabına olduğundan əhalı bu gəlirlərin xeyrini yalnız qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə hiss edə bilər, çünki iqtisadi fəal əhalinin əsas hissəsi bu sahədə çalışır. İqtisadiyyatda məşğul olan 4,7 milyon əhalinin təxminən 4,6 milyon nəfəri qeyri-neft sektorunda çalışır, o cümlədən muzdla çalışan 1366,9 min işçinin 1330 mini qeyri-neft sektorunun payına düşür. Qeyri-neft sektorunun inkişafı ölkə əhalisinin daxili tələbatının ödənilməsini təmin etməklə idxaldan asılılığı azaldır.

Qeyri-neft sektorunun Azərbaycan iqtisadiyyatındaki indiki vəziyyəti və onun inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi dövlətin iqtisadi siyasetinin ana xətti olmalıdır. Ölkəmizin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, əhalinin gündəlik tələbat mallarına olan ehtiyacının qarşılmasına idxal məhsullarından asılılığın azaldılması və maliyyə sektorunun idxal inflasiyasından qorunmasında qeyri-neft sektorunun rolü əvəzsizdir. Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşdırılmasında da qeyri-neft sektorun müstəsna əhəmiyyəti vardır. Baxmayaraq ki, son illərdə bütçədə neftdən daxilolmaların həcmi çoxdur, perspektiv üçün dövlət bütçəsinin maliyyə qaynağı iqtisadiyyatın neftdən kənar sektorları hesab ediləcəkdir. Çünki hər hansı təbii sərvətin gətirdiyi dividentlər sonsuz deyil və bir gün tükənir. Nəticədə bütçə yenidən real sektorun dayanıqlığından asılı olur. Məhz bu səbəblərə görə iqtisadiyyatın diversifikasiyası və bu sektorun inkişaf etdirilməsi Azərbaycan hökuməti qarşısında duran prioritet məsələlərdəndir. Son illərdə bu sahəyə dövlət qayğısının və diqqətinin artırılması sayəsində bu sahədə ciddi irəliləyişlər olmuşdur.

2006-ci ildə qeyri-neft sektorunun bütçə gəlirlərindəki payı 1,6 milyard manat olduğu halda, 2011-ci ildə 4 milyard, 2012-ci ildə 4,4 milyard manat olmuşdur ki, bu da 6 il ərzində təxminən 3 dəfə artım deməkdir. Analoji göstəricinin 2013-cü ildə isə 5,3 milyard manat olacağı proqnozlaşdırılmışdı ki, bu da bütçənin əsas xərclərinin təxminən 50 faizinə bərabərdir. Bu hal arzuedilən olmadığından hökumət qısa müddətdə, yəni 2020-ci ildək dövlət bütçəsinin gəlirlərində qeyri-neft sektorunun məbləğini əsas xərclərə bərabərləşdirmək istiqamətində tədbirlər görür.

Ölkənin iqtisadi dayanıqlığının artırılması və əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsinin əsas istiqaməti kimi mövcud potensialdan səmərəli və

vaxtında istifadə edilməsi həyata keçirilmişdir. Ölkəmizdə əlverişli biznes və investisiya mühitinin yaradılması xarici kapital axınına imkan yaratmışdır ki, bu da iqtisadiyyatın dinamik inkişafını təmin etmişdir.

Baxmayaraq ki, 2005-ci ildək iqtisadiyyata qoyulan investisiyanın böyük bir qismi enerji sektoruna yönəldilirdi, sonralar bu tendensiya qeyri-neft sektorunun xeyrinə dəyişməyə başladı. Ümumiyyətlə, investisiya siyaseti Azərbaycan hökumətinin müəyyən etdiyi uzunmüddətli iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir. Investisiya axınının təşviq edilməsində əsas məqsəd iqtisadiyyata xam vəsaitlərin daxil olması və istehsalat bazasının genişləndirilməsi, rəqabətqabiliyyətli biznes mühitiinin formalaşdırılması və dinamik inkişafın təmin edilməsinin mühüm problemlərinin həllini sürətləndirir. Bu günədək investisiya mühitinin hüquqi bazasının yaradılması istiqamətində bir çox əhəmiyyətli addımlar atılıb, mühüm qanunlar qəbul edilmişdir. Hazırda ölkəmizdə investisiya fəaliyyətini tənzimləyən iki qanun – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 yanvar 1992-ci il sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Xarici investisiyaların qorunması haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu" və 13 yanvar 1995-ci il sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu" tətbiq edilir. Həmçinin, Azərbaycan hökuməti bir sıra dövlətlərlə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması, investisiyaların təşviqi və qorunması haqqında ikitərəflə sazişlər imzalamaqla yanaşı, mənfəətin başqa valyutalara konvertasiya edilməsi, xarici dövlətə köçürülməsi və ya reinvestisiya edilməsi ilə bağlı bütün məhdudiyyətləri ləğv edib, bazar münasibətlərinə söykənən vahid valyuta məzənnəsi formalaşdırıb.

Nəticədə Azərbaycanda investorlara qorunan hüquq və mənafelər, yerli və xarici sahibkarlara bərabər şərait, toxunulmaz mülkiyyətə əsaslanan normal investisiya mühiti formalaşıb. Görülən işlər xarici investorların, beynəlxalq maliyyə qurumlarının və iqtisadi təşkilatların ölkəmizə olan marağını artırıb. Günümüzdə isə aparılan iqtisadi islahatların əsas hədəfi qeyri-neft sektorunun inkişafına və bu sahəyə sərmayə axınının təmin edilməsinə yönəlib. 1995-2012-ci illərdə iqtisadiyyata yönəldilən ümumi investisiyanın həcmi 140 milyard olub ki, bunun da 56 faizi, yaxud da 78,4 milyard dolları xarici investisiyaların payına düşür.

Ötən illər ərzində investisiyaların istiqamətində də mühüm dəyişiklik baş verib. Belə ki, müstəqilliyin ilk 10 ilində ölkə iqtisadiyyatına yönə-

dilən investisiyaların böyük bir qismi, təxminən 65 faizi enerji sektorunun payına düşürdüsə, sonrakı onillikdə bu tendensiya qeyri-neft sektorunun xeyrinə dəyişib. 2003-2011-ci illərdə qeyri-neft sektoruna yönəldilən investisiya ümumi sərmayənin 62%, 2012-ci ildə isə analoji göstərici 76% olmuşdur. Ümumilikdə bu sahəyə investisiyalar son ilin 9 ayında 31,2% artmışdır. Görünən odur ki, ölkəmizin qeyri-neft sektorunda aparılan islahatlar bu sahəyə investor marağını artırılmışdır ki, bu da iqtisadiyyatın diversifikasiyası baxımından çox mühüm amildir. Araşdırımlar göstərir ki, ümumi iqtisadi inkişafda qeyri-neft sektorunun rolunun artırılması iqtisadiyyatın stabil inkişafını təmin edir, milli iqtisadi təhlükəsizliyin qorunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunun nəticəsidir ki, DSK-nin və Beynəlxalq Valyuta Fondunun göstəricilərinə əsasən qeyri-neft sektorunda artım tempi 2009-cu ilə nisbətən 2010-cu ildə 7,9%, 2011-cildə 9,0%, 2012-ci ildə 10%-ə qədər yüksəlmişdir ki, bu da milli iqtisadiyyatın inkişafının başlıca xüsusiyyətlərini əks etdirir. Növbəti ildə dövlət investisiyaları 9,7 milyard manat olmaqla ümumi investisiya üstünlük təşkil edəcəkdir. Qeyri-dövlət investisiyalarının ümumi investisiyalarda payı 46,1% (8,3 milyard manat) həddində çatacaqdır.

Ölkənin uzunmüddətli iqtisadi strategiyasının tərkib hissəsi büdcə gəlirlərinin xammal amilindən asılılığının mərhələlərlə azaldılması, qeyri-neft və xammal satışı hesabına əldə olunan gəlirlərin sahibkarlıq subyektlərinin, biznes mühitinin, aqrar sahənin, turizmin, yüngül sənaye sahərinin və digər sahələrin inkişafına yönəldilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Cədvəl 2

2010-2013-cü illərdə qeyri-neft sektorunun ÜDM-də artım tempı

İllər	2010	2011	2012	2013
Qeyri-neft sektoru, ÜDM, bazar qiyməti, mln. manat	21363,8	24363,8	22287,0	21660,6
	7,8	9,4	9,6	11,7 (proqnoz)
Neft sektoru, ÜDM, bazar qiyməti, mln. manat	21101,2	26786,5	29092,3	34405,6
Real artım tempı	1,9	-9,3	-4,5	-2,9

Cədvəldən göründüyü kimi, son illərdə qeyri-neft sektoruna maliyyə qoymularının artımı ÜDM-də onun payının ilbəl artımı ilə müşayiət olunur.

Azərbaycanda real iqtisadiyyatın inkişafında qeyri-neft sektorunun

inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu istiqamətdə həyata keçirilən dövlətin iqtisadi siyasəti öz bəhrəsini verməkdədir. Beynəlxalq maliyyə təşkilatları, Dünya bankı ölkəmizdə kənd təsərrüfatının, turizmin, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının, emal sənayesinin, xüsusi-lə yüngül sənaye sahələrinin üstün inkişafının dövlətin diqqət mərkəzində olmasını, bu sahələrin inkişafının yaxın gələcəyin başlıca istiqaməti olmasına qeyd etmişdir. Əhalinin geniş tələbatının ödənilməsi, rəqabətə davamlı və ixrac yönümlü məhsullar istehsalının artırılmasının vacibliyini göstərmişdir. Araşdırımlardan belə qənaətə gəlmək olur ki, qeyri-neft sektorunun inkişafı ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafının, onun rəqabətliliyinin təmin olunmasında müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Dövlət qeyri-neft sektorunun inkişafının prioritet istiqamətlərini müəyyən etməli və bu sahəyə maliyyə yatırımlarının həcmi artırmalı, güzəştlər verməlidir.

Qeyri-neft sektorunun üstün inkişafının əsas nəticələrinə və bütünlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsir edən amillərə aşağıdakılardı aid etmək olar:

- əhalinin məşğulluğunun artırılması;
- daxili bazarin formallaşmasında xammal ixracının rolunun azaldılması;
- rəqabətə davamlı, ixrac yönümlü və dünya standartlarına cavab verən sənaye məhsullarının istehsalının artırılması;
- daxili tələbatın ödənilməsində idxləndirilməsi, ölkəmizdə idxlə inflasiyanın təsirinin məhdudlaşdırılması;
- innovativ texnologiyaların tətbiqi əsasında qeyri-neft sektorunun tərəzli inkişafına və bu sahənin məhsulları üzrə ixrac potensialının artmasına nail olunması;
- dövlət büdcəsinin gəlirlərinin əsas qaynaqlarından biri hesab edilməsi;
- təbii sərvətlərdən və əmək resurslarından səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun rəqabətliliyinin yüksəldilməsi;
- ölkənin rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi;
- neft sektorunun həlledici rolunun azaldığı şəraitdə ölkə iqtisadiyyatının zəmanətçisi rolunu oynaması.

Bütün bu sadaladıqlarımız qeyri-neft sektorunun ölkə iqtisadiyyatındakı üstün statusunun əhəmiyyətini təsdiq edir və onun sürətli inkişafının zəruriliyini göstərir. Dövlətin qeyri-neft sektorunun inkişafına maliyyə dəstəyinin daha da artırılmasına və bu sahəyə xarici investisiyanın cəlb edilməsinə əlverişli şərait yaradılması iqtisadi siyasətin əsası olmalıdır.

Son zamanlar rəqabət qabiliyyətlilik problemi daha çox dəbdə olan problemə çevrilmişdir. Ticarət baxımından ölkələrin bir-birinə açılığı və qloballaşma rəqabətqabiliyyətliliyi hər bir ölkənin probleminə çevrilmişdir. ABŞ bu sahədə ilk pioner olmuşdur. Belə ki, 1985-ci ildə prezident yanında rəqabət məsələləri üzrə komissiya, 1986-ci ildə isə rəqabətqabiliyyətlilik siyasəti üzrə Şura yaradılmışdır. Bundan sonra digər ölkələr bu işə qoşulmuşdur. 2001-ci ildə Avropa İttifaqı ölkələri Lissabon bəyan-naməsini qəbul etmişdir. Həmin bəyannamədə rəqabətqabiliyyətlilik barədə deyilir: "Avropa İttifaqı dünya iqtisadiyyatı sahəsində biliklərə əsaslanan, daha çox və keyfiyyətli iş yerləri açan və daha çox sosial vəhdətlik dərəcəsi yaranan dayanıqlı iqtisadi artım qabiliyyəti ilə rəqabətqabiliyyətliliyi olmalıdır". Praktik olaraq elə bir ölkə yoxdur ki, o rəqabətqabiliyyətliliklə əlaqədar özündə xüsusi komissiyalar yaratmasın. Rəqabətqabiliyyətlilik iqtisadi ədəbiyyatlarda nə qədər dəbdə olsa da, hələlik vahid bir fikir formalaşmamışdır. Bu da onun müəyyən edilməsində maneələrə gətirib çıxarır. Faktiki olaraq bu günə qədər rəqabətqabiliyyətlilik müxtəlif formada şərh edilməkdədir:

- ABŞ prezidenti yanında rəqabətqabiliyyətlilik məsələləri üzrə komissiyanın (1985) verdiyi izah: "Azad və ədalətli bazar münasibətləri şəraitində ölkələrin beynəlxalq bazardan tələblərinə müvafiq gələn əmtəə və xidmətlərin istehsalı".
- ABŞ prezidenti yanında rəqabətqabiliyyətlilik məsələləri üzrə Şuranın verdiyi izah: "Vətəndaşların yüksək həyat səviyyəsini təmin edən və uzunmüddətli perspektivdə onu saxlamaqla beynəlxalq bazarın tələblərinə müvafiq gələn əmtəə və xidmətlərin istehsalı qabiliyyəti".
- Beynəlxalq iqtisadi forumdakı "Qlobal rəqabətqabiliyyətlilik" məruzəsində (1996) verilən izah: "Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM-in yüksək artım tempinə nail olmaq qabiliyyəti".
- Beynəlxalq menecment institutunun rəqabətqabiliyyətlilik üzrə ümumdünya illik məcmuəsində verilən izah: "Ölkələrin müəssisələri tərəfindən əlavə dəyər yaratmayı və əhalinin daha yüksək həyat şəraitini təmin edən şərtlər yaratmaq və saxlamaq qabiliyyətini formalaşdırın fakt və siyasəti təhlil edən iqtisadi biliklər sferası".
- Avropa komissiyasının sədri və dövlət başçıları üçün hazırlanmış rəqabətqabiliyyətlilik üzrə məsləhətçilər qrupunun məruzəsində verilən izah: "Rəqabətqabiliyyətlilik əmək məhsuldarlığı, səmərəlilik və

mənfəətlilik elementlərini özündə birləşdirir. Amma özlüyündə onlar tükənən deyil və son məqsədi verə bilməz. Bunlar həyat səviyyəsinin artırılması üçün güclü alətdir, yəni məsələnin həlli üçün vasitələrdir. Qlobal miqyasda məhsuldarlığın və səmərəliliyin artırılması beynəlxalq ixtisaslaşma mənasında rəqabətqabiliyyətlilik kimi qeyri-inflyasiya yolu ilə əhalinin gəlirlərinin artırılması deməkdir".

Göründüyü kimi, problem heç də birmənalı izahını tapa bilmir. Lakin ümumi bir konsensusa yaxınlaşma meyli vardır. Yuxarıdakı fikirlər ümumiləşdirilərək rəqabətqabiliyyətlilik anlayışının 5 (beş) əsas amili seçilmişdir:

1. Rəqabət anlayışı. Ənənəvi olaraq, rəqabət məhsul və xidmətlər satışından daha çox mənfəət əldə etmək deməkdir. Lakin bu, daimi və sabit ola bilməz. Deməli, rəqabətin ilkin şərtləri və təbiəti dəyişə bilir.

2. Məkan ölçüsü. Bu amilin təhlili zamanı nə və ya kim rəqabət qabiliyyətli olmalıdır suali ortaya çıxır. Bu mənada hər bir insan, müəssisə və ölkə rəqabətqabiliyyətli ola bilər. Adətən, belə düşünülür ki, iqtisadi dəyər yalnız müəssisələrdə yaranır. Odur ki, belə yanaşılır ki, müəssisə çərçivəsində dəyər istehsalına əlverişli şərait yaradılsın. İkinci bir düşüncə tərzi xaricə daha çox məhsul satmaqla rəqabətqabiliyyətliliyin təmin olunmasıdır. Bu hazırda ən dəbdə olan düşüncə tərzidir.

3. Həyat səviyyəsinin artım məqsədi. Rəqabətqabiliyyətliliyin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsindəki müstəsna rol oynaması ideyası bütün şərhlərdə mühüm yer tutur. Lakin bu izahlarda ədalətli bölgü məsələsi unudulur. Bu məsələnin yaratdığı problem birbaşa xarici investisiyalar üçün cəlbedici olan ucuz işçi qüvvəsi məsələsi ilə ziddiyat təşkil edir.

4. Hökumətin rolu və iqtisadi siyaset. Ümumiyyətlə, rəqabətqabiliyyətlilik anlayışından daha çox menecment ədəbiyyatlarında istifadə edilir. Həmin ədəbiyyatlarda nədənsə dövləti rəqabətqabiliyyətliliyin amillərinə daxil etmirlər. Odur ki, bu məsələ diskussiyalara səbəb olmamışdır. Əslində isə dövlət amili rəqabət qabiliyyətliliyin mərkəzi amillərindəndir. "Görünməyən əl" və ya Dövlət tənzimlənməsi. Bu mənada rəqabətqabiliyyətlilik bütün iqtisadi nəzəriyyə diskussiyalarının baş mövzusudur.

5. Biliklərin rolu. Bu amil rəqabətqabiliyyətliliyin yeni, lakin əsas amilidir. Məhz bu amil rəqabətqabiliyyətlilik konsepsiyası ilə iqtisadi nəzəriyyəni əlaqələndirən əsas halqadır. Siyasetçilər rəqabətqabiliyyətlilik barədə danışanda iqtisadçılar iqtisadiyyatı irəli aparan biliklərdən danışırlar. Əsas

ideya isə ondan ibarətdir ki, informasiya və innovasiya dünya iqtisadiyətinin təkamülü üçün əsas hərəkətverici qüvvədir.

Rəqabətqabiliyyətlilik anlayışının müxtəlif izahları və onlar arasındaki fərqlər xeyli problem və suallar doğurmaqdadır. Bu fərqlər, əsasən, *qiymət və qeyriqiymət rəqabətinə* bölünür. Bu anlayışın daha təfərrüatlı izahı üçün onun tarixən necə yaranması və bu sahədəki ən məşhur nəzəriyələri nəzərdən keçirmək yerinə düşər.

Əslində, rəqabətqabiliyyətlilik anlayışı klassiklər tərəfindən təqdim edilmişdir. Adam Smit özünün "Xalqların sərvətinin mənbəyi və səbəbləri" əsərində (1768) rəqabətqabiliyyətliliyi üç başlanğıc amildən - torpaq, kapital, təbii resurs və əməkdən asılı olaraq dövlətin beynəlxalq ticarətdəki **mütələq üstünlüyü** kimi müəyyən etmişdir. Yəni ölkələr onlara ucuz başa gələn məhsulları ixrac, baha başa gələnləri isə idxlə etməlidir.

David Rikardo isə onun ideyasını inkişaf etdirərək müqayisəli üstünlük ideyasını yaratmışdır. Müqayisəli üstünlüğün mahiyyəti odur ki, ölkələr arasında beynəlxalq ticarət qiymət baxımından deyil (yəni ucuz və ya baha başa gəlməsi), daha çox məhsulun və ya xidmətin qiymətinin digər bir məhsul və xidmətin qiymətinə nisbətində asılı olması müddəasıdır. Müqayisəli üstünlüğün başa düşülməsi bir qədər çətin olsa da, iqtisadi ədəbiyyatlarda, xüsusilə Lindertin "Dünya təsərrüfat əlaqələri" əsərində və Makkonel və Bryunun "Ekonomiks, problemlər və prinsiplər" əsərində bu, kifayət qədər izah edilmişdir. Müqayisəli üstünlüğün mahiyyətində ölkələrarası qiymətin fərqliliyinin iki səbəbi vardır. Birinci, bir ölkənin digərinə nisbətən eyni ehtiyatlardan daha səmərəli, məhsuldar istifadə etməsi, ikinci isə bir ölkənin eyni ehtiyatları digərinə nisbətən ucuz əldə etməsidir.

Rəqabətqabiliyyətlilik anlayışının müəyyən edilməsi üçün Marksın iqtisadi təlimində də mühüm metodoloji müddəalar vardır. Belə demək mümkündürsə, bu təlimdə rəqabətqabiliyyətlilik anlayışı rəqabət anlayışının timsalında tamamilə izah edilmişdir.

Rəqabətqabiliyyətlilik problemi üzrə ölkəmizdə də xeyli empirik araşdırmalar aparılmışdır:

1. Azərbaycan iqtisadiyyatının cari və potensial üstünlüklerinin müqayisəli tədqiqi. İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiə Nazirliyi və BMT-nin İnkişaf Programının birgə həyata keçirdiyi Milli məşğulluq strategiyası çərçivəsində hazırlanmış layihədə cari

və potensial üstünlüklerin nəzəri məsələləri araşdırılmışdır.

2. "Azərbaycanda kənd təsərrüfatı üzrə dövlət tənzimlənməsi sahəsində mövcud vəziyyətin təhlili və onun Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırılması üçün tövsiyələrin hazırlanması" tədqiqat layihəsində Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olmağın şərtləri və ticarət qaydaları nəzərdən keçirilmişdir.

3. Azərbaycanın daxili resurs dəyərinin təhlili yekun hesabatında ilk dəfə daxili resurs sərfi metodunun tətbiqi ilə kənd təsərrüfatı və bəzi digər məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyi hesablanmışdır.

4. "Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı sektorunun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi problemləri" İqtisadi Inkişaf Nazirliyi və BMT-nin İnkişaf Programı çərçivəsində İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunda həyata keçirilmiş tədqiqat layihəsində ilk dəfə geniş formada, Balassa indeksi ilə 200-dən çox aqrar-sənaye sahəsinə aid məhsulların aşkar müqayisəli üstünlüyü, 50-dən çox kənd təsərrüfatı məhsulu üzrə ayrıca olaraq daxili resurs sərfi metodu ilə rəqabətqabiliyyətlilik göstəricisi olan daxili resurs sərfi əmsali və mühafizə əmsalları hesablanmışdır.

Iqtisadi təhlükəsizlik vəziyyətinin əsaslı qiymətləndirilməsi ölkənin milli iqtisadi təhlükəsizliyi anlayışının elə bir şərhinə əsaslanır ki, bu zaman köklü iqtisadi milli dövlətçilik maraqlarına, o cümlədən də ölkənin mövcudluğuna qarşı yönələn digər təhlükələrin aradan qaldırılması, yaxud neytrallaşdırılması əsaslı surətdə təmin olunur. Daxili, eləcə də xarici səbəblərdən belə mühüm təhlükələr cəmiyyət həyatının ən əsas müxtəlif sahələrində, eləcə də sferalarında meydana çıxa bilər. İqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi siyasi konyunkturun maraqlarından, ideoloji təsəvvürlərdən, siyasi spekulyasiyalardan təcrid olmalıdır. Ona görə ki, bu prioritetlər real problemlərin əsas kəskinliyi, onların ölkənin xüsusi mövcudluğuna görə əhəmiyyətini əks etdirməli, eləcə də dövlətin iqtisadi siyasetində onların xüsusi yerini əsaslandırmalıdır. Bu sahədə sözügedən prioritetlərin əsas iqtisadi inkişafın bütün sferalarını bütövlükdə əhatə etməsi vacib deyil. Son illər milli iqtisadiyyata yönələn ümumi investisiya qoyuluşlarının həcmində də ciddi dəyişiklik qeydə alınmışdır.

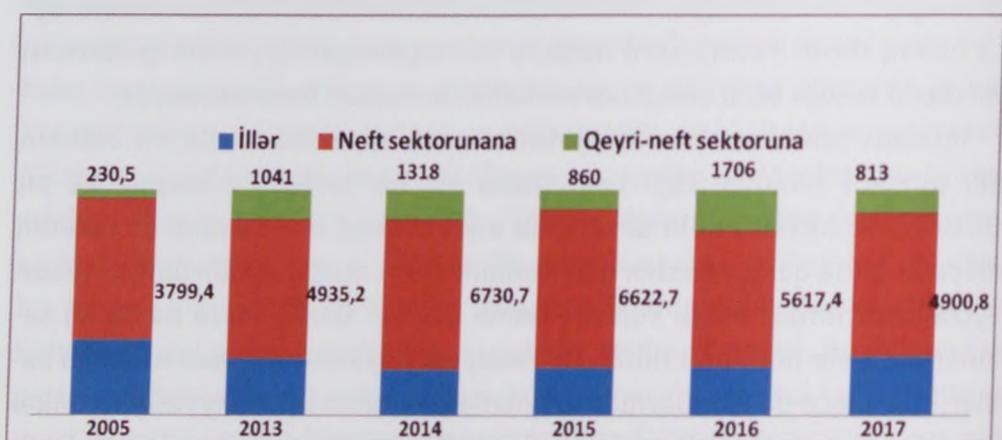
Azərbaycan Respublikasının xarici investisiya qoyuluşlarının həcmi neft sektoru üzrə 4900,8 mln. ABŞ dolları, qeyri-neft sektoru üzrə isə 813 mln. ABŞ dolları olmuşdur. Ölkədə davamlı iqtisadi inkişafın təmin olun-

ması istiqamətində atılan müsbət addımlar investisiya qoyuluşlarının cəlbini stimullaşdırır (cədvəl 3 və şəkil 1).

Cədvəl 3

Azərbaycan Respublikasının xarici investisiya qoyuluşları

İllər	2005	2013	2014	2015	2016	2017
Cəmi, xarici investisiya qoyuluşları (mln. ABŞ dolları)	4893,2	10540,9	11697,7	10719,1	10161,1	9120,5
Neft sektoruna	3799,4	4935,2	6730,7	6622,7	5617,4	4900,8
Qeyri-neft sektoruna	230,5	1041	1318	860	1706	813

Şəkil 1. Azərbaycanın neft və qeyri-neft sektoruna yönələn investisiyaların dinamikası

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı anlayışı bütünlükdə Azərbaycan xalqının maddi rifahı, güzəranı, dövlətin gəliri, xarici dövlətlərlə əlaqələrinin məcmusu, hərbi gücü, iqtisadi cəhətdən dövlətin təhlükəsizliyi başa düşür. Çağdaş dövrdə iqtisadiyyat anlayışı geniş məna kəsb edir. Müasir Azərbaycan Respublikasının azad iqtisadiyyatının əsasında Azərbaycan nefti 1994-cü ildə imzalanan "Əsrin müqaviləsi"nin iştirakçısı olan ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafında xüsusi rol oynayır. Odur ki, iqtisadiyyatımız ölkəmizin sütunu olmaqla yanaşı, dərindən düşündükdə, həm də

ümmülikdə, dünya iqtisadiyyatının bir hissəsini təşkil edir.

Neft-qaz sektoru iqtisadiyyatın digər sahələrinin əsaslı inkişafında lokomotiv rolunu oynamaya qərarlılığından sonra, düşüncələr iqtisadi siyaset sayəsində makroiqtisadi sabitlik əldə olunmaqla davamlı iqtisadi artımın əsası qoyuldu, ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində sürətli islahatlara başlandı, əhalinin yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması istiqamətində çox ciddi addımlar atıldı. İqtisadiyyatda mülkiyyətin çoxnövlülüyünün təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilən mühüm tədbirlər davamlı iqtisadi inkişafa öz müsbət töhfəsini vermişdir. Belə ki, özəlləşdirmə başlanan illərdə özəl sektorun ÜDM-də payı real olaraq 10 faizdən az olduğu halda, hazırda onun xüsusi çəkisi 85 faiz civarında dəyişir.

Iqtisadiyyatın diversifikasiyası ilə əlaqədar nəzərdə tutulmuş tədbirlərin sistemli, habelə ardıcıl reallaşdırılması məqsədilə müvafiq fərman, o cümlədən sərəncamlar "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illər ərzində sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Programı", və "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması və davamlı inkişaf üçün Dövlət Programı", o cümlədən "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında ölkə əhalisinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı şəkildə təminatına dair Dövlət Programı" və başqa bir sıra sahəvi inkişaf proqramlarının qəbul edilməsi iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi yönündə əhəmiyyətli rola malikdir.

Beynəlxalq qlobal maliyyə-iqtisadi böhranı baş verdiyi bir vaxtda dünyanın aparıcı ölkələrində baş vermiş çox kəskin resessiyaya baxmayaq, Azərbaycan Respublikasında makroiqtisadi sabitlik, habelə iqtisadi artım davam etməklə 2009-cu ildə iqtisadiyyatın real artım səviyyəsinə görə region ölkələri arasında birinci olmaqla yanaşı, müvafiq göstərici üzrə dunya miqyasında belə yüksək yerdə qərarlaşmışdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının bu uğurları nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında da öz əksini tapmışdır. Heç təsadüfi deyil ki, "Qlobal Rəqabətlilik Hesabatı"nda Azərbaycan Respublikası MDB ölkələri içərisində 1-ci yerə yüksəlmişdir, o cümlədən "Standard and Poor's" Beynəlxalq Reytinq Agentliyi tərəfindən ölkənin milli iqtisadiyyatının mövcud vəziyyəti "Stabil"dən "Pozitiv"ə yüksəldilmişdir.

Ölkədə biznes üçün şəraitin daha da təkmilləşdirilməsi, habelə xüsusi iqtisadi zonaların, o cümlədən sənaye şəhərciklərinin və biznes-inkubatorlarının yaradılması, məsləhət və informasiya təminatının, eləcə də

sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi və işgüzar əlaqələrin yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsi sayesində həm sahibkarlığın, həm də regionların inkişafı daha da sürətləndirilə bilər.

Qeyri-neft sektorunun sabit sürətli yüksəlişi həmçinin daxili investisiyaların həcminin də artımında özünü göstərir. Müxtəlif dövlətlərin təc-rübəsində uğurla sınañmış, özünü müsbət tərəfdən doğrultmuş bu iqtisadi strategiya həm də neftdən əldə edilən gəlirlərin qeyri-neft sektoruna və istehsal sahibkarlığının inkişafına uğurla yönəldilməsini, həmçinin özəl sektorun payının ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisinin hiss olunacaq dərəcədə artırılmasını nəzərdə tutur. Ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinin sabit inkişafı həm də makroiqtisadi tarazlığın qorunub-saxlanması, həmçinin maliyyə təhlükəsizliyinin təmini nöqtəyi-nəzərindən vacib əhəmiyyətli addım hesab edilir.

Azərbaycan Respublikasının yeni inkişaf pilləsinə uyğun olaraq sənayenin inkişafının təşkilində ən müasir formaların tətbiq edilməsinin genişləndirilməsi də iqtisadiyyatda sənayeləşmə siyasetinin əsas prioritətlərindənədir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında müasir sənaye komplekslərinin, habelə texnoparkların, Sumqayıt şəhərində yerləşən kimya sənaye və Balaxanı qəsəbəsindəki sənaye parklarının yaradılması da qeyri-neft sektorunun, xüsusilə də qeyri-neft sənayesinin mühüm inkişafını sürətləndirməklə yanaşı, yerli, eləcə də xarici investisiyaları stimul-laşdırmaqla müasir texnoloji sahələrin inkişafına və yeni rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalına da tökan verir, iqtisadiyyatın modernləşməsinə, həmçinin innovativ iqtisadiyyatın formalaşmasına, eləcə də qeyri-neft ixracının yüksəldilməsinə öz müsbət töhfəsini verir.

Ölkə iqtisadiyyatında struktur islahatların aparılması, özəlləşdirmə və torpaq-aqrar islahatlarının uğurla reallaşması, iqtisadiyyatın tarazlı inkişafı üçün qeyri-neft sektorunun inkişafı nəticə etibarilə ölkənin müstəqil iqtisadi dayaqlarının daha da möhkəmlənməsinə gətirib çıxarmışdır. Dayanıqlı iqtisadi artımın təmin edilməsində həlliədici rol oynayan mühüm daxili amil kimi ölkədə sahibkarlıq fəaliyyəti daha da canlanmış və dövlətin sahibkarlıq fəaliyyətinə hərtərəfli dəstəyi xeyli güclənmişdir. Bütün bunların nəticəsində bazar münasibətlərinin əsas daşıyıcısı olan özəl sektorun ÜDM-də payı əhəmiyyətli dərəcədə artaraq 85% təşkil etmiş, qeyri-neft sektorunun resurs potensialının səmərəli reallaşması üçün münbit institusional zəmin yaranmış, bu sahədə investisiya mühiti xeyli yaxşılaşmışdır.

2.5. HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANDA FORMALAŞDIRDIĞI VƏ REALLAŞDIRDIĞI MAKROIQTİSADI SABİTLƏŞMƏ SIYASƏTİNİN XARAKTERİK CƏHƏTLƏRİ

Dünya ölkələrinin tarixi inkişafı sübut edir ki, onların inkişafında, xalqlarının tanınmasında, ölkələrinin dünya ölkələri içərisində nüfuzlu yer tutmasında müstəsna rol həmin xalqların yetişdirdiyi liderlərə məxsusdur. Azərbaycana da belə bir xoşbəxtlik qismət olmuşdur ki, onun Heydər Əliyev kimi uzaqqorən, millətin, xalqını dövlətini canından çox sevən və qiymətləndirən bir lider oğlu yetişmişdir.

Heydər Əlirza oğlu Əliyev Azərbaycan xalqının minillik arzu və istəklərini reallığa çevirən, ölkəmizi sivil dönyanın və Avropa ailəsinin üzvünə çevirə bilən yeganə lider olmuşdur. Ömrünü bütövlükdə xalqının azadlığı və inkişafına sərf edən bu şəxsiyyət Ümummilli liderə çevrilərək nümunəvi həyat obrazı yaratmış, millətinə xidmətin ən yüksək səviyyəsini nümayiş etdirə bilmüşdir. Onun fəaliyyətinin hər anı xalqın taleyüklü məsələlərinin həllinə sərf edilmiş, bütün sahələrdə dünyada ən qabaqcıl nə varsa, onların daha mütərəqqisi Ulu Öndər Heydər Əliyevin fəaliyyətində öz xalqı üçün daim diqqət mərkəzində olmuşdur.

Bütün fəaliyyəti və fərdi keyfiyyətləri ilə xalqına, millətinə, digər ölkələrin rəhbərlərinə, tanınmış siyasətçilərə nümunə olan Heydər Əliyev siyasət dünyasında bəşər tarixi üçün əvəz olunmaz, bacarığı, səriştəsi, uzaq-görənliyi, hadisələri hissətmə, duyma və düzgün qərarlar vermə qabiliyyətinə görə nadir şəxsiyyət olmuşdur. Ulu öndər malik olduğu bu keyfiyyətlər sayəsində Azərbaycanı siyasi, iqtisadi, ideoloji cəhətdən inkişaf etdirərək özünün arzu etdiyi səviyyəyə çatdırılmışdır.

Onun xidmətləri sadalanmaqla bitib tükənən deyildir. Lakin reallıqları, dahi öndərin gördükələrini, vətəni, xalqı, milləti üçün etdiklərini görmək və onları qiymətləndirmək üçün onun keçdiyi həyat yoluna nəzər salmaq lazımdır. Bu yol onun ölkə rəhbəri kimi fəaliyyətə başladığı 14 iyul 1969-cu ildən başlanmışdır. Həmin tarixdə Heydər Əliyev Azərbaycan Communist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi vəzifəsinə seçilmişdir. Bu dövrə respublikamız ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, mənəvi-psixoloji və s. sahələri əhatə edən problem və çətinliklərlə üz-üzə qalmışdı. İqtisadiyyat durğunluq vəziyyətinə düşmüş, əsas iqtisadi göstəricilərin səviyyəsinə görə Azərbaycan keçmiş Sovetlər Birliyində sonuncu yerlərdən birini

tutmuşdu. Tarixi faktlar sübut edir ki, ötən əsrin 60-70-ci illərində SSRİ-də milli gəlirin artım sürəti - 8%, əmək məhsuldarlığının orta artım sürəti - 5%, kənd təsərrüfatında artımı 67 faiz təşkil etdiyi halda, həmin göstəricilər uyğun olaraq Azərbaycanda 5%; 3,3% və 26 faiz səviyyəsində olmuşdur. Təkcə bu sadalananlar deyil, digər göstəricilər üzrə də Azərbaycan orta ittifaq səviyyəsindən geri qalırdı. Həmin dövrdə Azərbaycan üzrə göstəricilər orta ittifaq səviyyəsi ilə müqayisədə adambaşına düşən məcmu ictimai məhsul istehsalı həcminin 75,8%, milli gəlir istehsalının 74%, sənaye məhsulu istehsalının 75,8%, kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalının 68,7%, fəhlə və qulluqçuların orta aylıq əməkhaqqının 95,5%, əhalinin hər nəfərinə düşən ictimai istehlak fondlarının 75,6%, pərakəndə ticarət dövriyyəsinin 69,2% səviyyəsində idi. Bu göstəricilər daha da pisləşərək 1970-ci ildə müvafiq surətdə 53,3; 51,0; 56,3; 47,7; 89,3; 70,2 və 62,1%-ə enmişdi. Həmin dövrdə İttifaq miqyasında əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən xalq təsərrüfatında məşğul olanların sayı 371 nəfər, o cümlədən sənayedə - 130, ticarət və təchizatda - 27, elmdə isə 13 nəfər təşkil edirdisə, respublikamız üzrə bu göstəricilər uyğun olaraq 246; 60; 20 və 7 nəfər olmuşdur. Müvafiq olaraq həmin göstəricilər ittifaq göstəricilərindən 1,5; 2,1; 1,3 və 1,8 dəfə aşağı səviyyədə olmuşdur.

1960-1970-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən geriliyi xarakterizə edən ən mühüm göstəricilərdən biri də hasil edilən neftin həcminin azalması idi. Belə ki, SSRİ-də hasil edilən neftin 1940-ci ildə 72%-i Azərbaycanın payına düşündüsə, 1970-ci ildə bu göstərici dəfələrlə azalaraq 8% həcminə enmişdi. Belə olan halda həmin dövrdə respublikaya yenicə vəzifəyə gəlmış rəhbərin qarşısında həlli çətin olan aşağıdakı mühüm vəzifələr dururdu: iqtisadiyyatını dərin durğunluq bürüyən respublikanı bu vəziyyətdən çıxarmanın yollarının axtarılıb tapılması, ölkə iqtisadiyyatının yeni yanaşma əsasında kompleks şəkildə yenidən qurulmasının təşkil edilməsi; xalq təsərrüfatının bütün sahələrində köklü struktur dəyişiklikləri apararaq yeni idarəetmə üsullarının tətbiq edilməsi; müasir zavod və fabriklərin tikintisi vasitəsilə yeni iş yeriinin yaradılması və bu əsasda məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi; təsərrüfatçılıqda yeni idarəetmə və maddi həvəsləndirmə üsullarının tətbiq edilməsi vasitəsilə səmərəli nəticələrə nail olunması; əhalinin ərzaqla təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə kənd təsərrüfatına xüsusi qayğı göstərilməsi.

Belə taleyüklü, çətin və məsuliyyətli məsələlərin həllinin ağırlığı ol-

kənin yeni rəhbəri olan Heydər Əliyevin üzərinə düşdü. 1969-cu ilin avqustunda onun rəhbərliyi ilə keçirilən Azərbaycan KPMK-nın Plenumu yeni inkişaf mərhələsində dönüş nöqtəsini qoydu. Bu plenumda Heydər Əliyev xalq təsərrüfatında yaranmış qeyri-qənaətbəxş vəziyyətin səbəblərini açıqladı və vəziyyətdən çıxış yollarını müəyyən etdi. O, çox uzaqgörənliliklə hiss edirdi ki, ölkənin, millətin siyasi müstəqilliyi onun iqtisadi azadlığından keçir. Bu amilləri nəzərə alaraq həmin dövrdə qısa müddət ərzində onun rəhbərliyi və bilavasitə iştirakı ilə Azərbaycanın uzunmüddətli iqtisadi inkişaf strategiyası hazırlanıb və həyata keçirilməyə başlandı.

Qeyd edilən fərdi keyfiyyətlərinə arxalanaraq Heydər Əliyev 1969-1982-ci illər ərzində xalqını səfərbər edərək qarşıya qoyduğu strateji məqsədlərə nail oldu. Həmin illər Azərbaycan xalqının quruculuq salnaməsinə qızıl hərflərlə yazıldı. Heydər Əliyev Azərbaycanı qüdrətli, elmi intellektual kadr potensialına malik olan, güclü iqtisadi, sənaye, kənd təsərrüfatı və enerji potensialına sahib, İttifaq miqyasında göstəricilərinə görə ilk yerlərdə dayanan bir respublikaya çevirdi.

Vurğulayaq ki, İttifaq miqyasında Heydər Əliyevin gündən günə artan nüfuzu sayəsində SSRİ hökuməti 1970-1978-ci illər ərzində respublikamızla əlaqədar, xalq təsərrüfatının sürətli və intensiv inkişaf etdirilməsi ilə bağlı olan beş xüsusi əhəmiyyətli qərar qəbul etmişdir. Həmin qərarların müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycan II Dünya müharibəsindən sonra ilk dəfə olaraq doqquzuncu və onuncu beşilliklərdə qarşıya qoyulan bütün xalq təsərrüfatı əhəmiyyətli planları vaxtından əvvəl və artıqlaması ilə icra edərək, beşilliklərin nəticəsinə görə SSRİ-nin ən qabaqcıl nəticələrə görə təsis etdiyi keçici Qırmızı Bayraqa layiq görülmüşdür. Elə həmin dövrlərdə, yəni 1970-1982-ci illərdə Heydər Əliyevin xidmətləri nəticəsində respublikamızın iqtisadiyyatı dinamik xarakter almış, həmin illər quruculuq və inkişaf mərhələsi kimi tariximizə həkk olunmuşdur. Qeyd edilən illər ərzində respublikamız yüksək nəticəli sosial-iqtisadi göstəricilərə nail olaraq ən zəruri istiqamətlərdə orta ittifaq göstəricilərini ötüb keçmişdir. Belə ki, həmin dövrdə istehsal edilən milli gəlir 2,6 dəfə, sənaye məhsulunun həcmi 2,7 dəfə, kənd təsərrüfatı məhsulunun həcmi 2,3 dəfə artmışdır. Bu dövrün ən xarakterik cəhətlərindən biri də ondan ibarət idi ki, bu dövrdə respublikada 243 yeni iri sənaye müəssisəsi tikilib istifadəyə verilmiş, iqtisadiyyata 813 min nəfər əlavə iş güvvəsi cəlb olunmuşdur. Sənayedə mövcud əsas fondların 85%-i təzələn-

miş və onların həcmi 2,3 dəfə artmışdı. Qeyd edilən illər ərzində sənaye istehsalının həcmi 1920-1970-ci illərlə müqayisədə 2 dəfə, elmi-texniki tərəqqini müəyyənləşdirən əsas sahələrdə isə 2,4 dəfə artmışdı.

Həmin dövr ərzində Heydər Əliyevin şəxsi nüfuzu, təsir və tələbi nəticəsində İttifaq büdcəsində alınmış külli miqdarda vəsaitlər hesabına Mingəçevirdə hər birinin gücü 300 meqavat olan 8 böyük enerji bloku və 5 min meqavat elektrik enerjisi istehsalı gücünə malik etibarlı energetika sistemi yaradılmışdır.

Quruculuq və inkişaf prosesi paralel olaraq sosial-mədəni obyektlərin tikintisi sahəsində də aparılmışdır. Belə ki, həmin dövr ərzində 445,2 min şagird yeri olan 849 ümumtəhsil məktəbi, tibb, mədəniyyət, ticarət və ictimai-işə müəssisələri, mehmanxana və digər sosial obyektlər tikilib istifadəyə verilmişdir.

Heydər Əliyev 1969-1982-ci illər ərzində Azərbaycanı inkişaf etdirərək SSRİ tərkibində öz iqtisadiyyatını müstəqil idarə edə bilmək imkanları olan respublikaya çevirmişdi. 1982-1992-ci illər ərzində ölkəyə rəhbərlik etmiş səriştəsiz adamların fəaliyyəti nəticəsində əvvəllər yaradılmış potensial dağıdılmış, iqtisadiyyat yararsız hala düşmüş, ölkə faktiki olaraq böhrana düşər olmuşdu. Böhran vəziyyəti ölkənin ictimai həyatının bütün sahələrini bütürmiş, çox çətin bir vəziyyət yaranmışdı. Bu vəziyyəti nəzərə alaraq Heydər Əliyev demişdir: "Azərbaycanın tarixində nəinki illər itilmiş, həm də bu illərdə Azərbaycan "ölüm və olum" dilemməsi ilə üz-üzə qalmışdı". Belə bir çətin vəziyyətdə xalq ümidi Heydər Əliyevə bağlayaraq onu yenidən təkidlə respublika rəhbərliyinə qaytardı. Beləliklə, 15 iyun 1993-cü ildən xalqın qurtuluşu başlandı.

Ulu öndər vəziyyətin çətin, ağır olduğunu görür və qarşıda duran vəzifələrin məsuliyyətini ciyninə götürərək yenidən quruculuq fəaliyyətinə başlayır. Bu mərhələdə fəaliyyət artıq Azərbaycanın müstəqil dövlət olaraq qarşısında duran və çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi və yeni dövlət modelinin yaradılmasına yönəldilməli idi. Məhz bu zəruri məsələləri nəzərə alan Ümummilli lider qeyd edirdi ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra strateji məqsəd yeni iqtisadi sistemə transformasiyadan, güclü dövlətçiliyin, onun siyasi və iqtisadi əsaslarının yaradılmasından, makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsindən, qanunlara tabe olan intellektual azad insanlar birliyinin, sosial dövlətin yaradılmasından ibarətdir.

Yenicə müstəqillik qazanmış Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini qorumağı, möhkəmləndirməyi, onu inkişaf etdirməyi özünün əsas vəzifəsi hesab edən, dövlətçilik ənənələrini əldə rəhbər tutan Ulu Öndər Heydər Əliyev respublikamızda dövlət quruculuğu və dövlətçiliyin inkişafının təməl prinsiplərinin əsasını yaratmışdır. Bunun əsasında həyata keçirilən iqtisadi islahatlar və strategiya nəticəsində ölkədə getdikcə genişlənən iqtisad-siyasi böhranın qarşısı alınmış və ictimai siyasi sabitliyi təmin etmək mümkün olmuşdur.

1993-cü ilin payızında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilən Heydər Əliyev ölkənin inkişaf strategiyasını hazırladı və onu reallaşdırmağa başladı. Bu strategiya ölkənin tarixi-iqtisadi xüsusiyyətlərini, geosiyasi şəraiti, milli mənafeyi, müasir dövrün tələblərini əsas tutaraq fəaliyyətin prioritet istiqamətlərini özündə əks etdirirdi. Bu istiqamətlər makroiqtisadi sabitləşmə, bütün sahələrdə islahatların keçirilməsi, beynəlxalq iqtisadiyyat proseslərinə fəal sürətdə qoşulma, ölkənin geosiyasi və geo-iqtisadi mövqelərinin möhkəmləndirilməsi, xalqın sosial rifahının yaxşılaşdırılması, xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi, beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə əlaqələrin təkmilləşdirilməsi kimi vacib və zəruri məsələlər aid idi. Elmi-nəzəri və iqtisadi əaslara söykənən bu strategiyanın əsasını ölkənin zəngin iqtisadi potensialını hərəkətə gətirməklə, dünya bazarında öz məhsulları ilə layiqli yer tutmaqla, ölkənin mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə nail olmaq və bu əsasda bütün məqsədləri reallaşdırmaqdan ibarət fəaliyyət təşkil edirdi.

Heydər Əliyevin Azərbaycanda formalasdırıldığı və reallaşdırıldığı makroiqtisadi sabitləşmə siyasetinin xarakterik cəhətləri çoxsaylı və çoxşaxəlidir. Bunlardan birincisi ondan ibarətdir ki, Ulu öndər bu sabitliyin təmin edilməsinin əsasını neft siyasetində, onun bazasında reallaşdırılan xarici investisiya siyasetində görürdü. Bu istiqamətdə aparılan fəaliyyət nəticəsində Heydər Əliyevin həm rəhbərliyi, həm də iştirakı ilə 1994-cü il 20 sentyabr tarixində bağlanmış "Əsrin müqaviləsi" ölkəmizin taleyində həlledici rol oynadı. Bu müqavilənin reallaşdırılması nəticəsində dünyanın 10-dan artıq ölkəsindən 300-dək tanınmış şirkət Azərbaycana cəlb edildi. Onların respublikamızla birgə təməslə fəaliyyətdə olduqları son 24 il ərzində iqtisadiyyata 125 milyard dollar həcmində xarici investisiya qoyuldu. Həmin dövr ərzində iqtisadiyyata qoyulan daxili investisiyaların da həcmi təqribən xarici investisiyaların həcmi qədər olmuşdur.

Heydər Əliyev tərəfindən reallaşdırılan makroiqtisadi sabitləşmə siyasetinin mühüm cəhətlərindən biri də bu siyasetin insanın inkişaf amilinin yaxşılaşmasına yönəldilməsi idi. Bu istiqamətdə fəaliyyəti gücləndirmək üçün 1993-1994-cü illərdə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən aparıcı beynəlxalq neft şirkətlərindən birinin nəzdində "qara qızılı" millətin xeyrinə olaraq "insan kapitalına" çevirmək məqsədi olan İnsan İnkişaf Mərkəzi yaradıldı. 1995-ci ildə ilk dəfə olaraq Azərbaycanda Milli İnsan İnkişafı hesabatı nəşr edildi. Bu hesabat insanların uzun və sağlam ömür parametrlərini, təhsil səviyyəsini, tibbi xidmət səviyyəsini, mənzillə təminolunma səviyyəsini və bu kimi çoxsaylı sosial məişət göstəricilərini özündə əks etdirdi. Qlobal İnsan İnkişafı hesabatına əsasən Azərbaycan 1993-cü ildə İnsan İnkişafı İndeksinə görə 174 ölkə arasında 110-cu yerdə olmuşdursa, 2003-cü ildə artıq 170 ölkə arasında 89-cu yerə qalxmışdır.

Ölkədə reallaşdırılan makroiqtisadi sabitləşmə siyasetinin ən mühüm istiqamətlərindən biri də xarici iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və bu əsasda dünyanın aparıcı maliyyə kredit təşkilatları ilə əlaqələrin yaradılması və getdikcə təkmilləşdirilməsi olmuşdur. Müstəqillik əldə edildikdən sonra qısa bir müddət ərzində Azərbaycan dünyada böyük rola və əhəmiyyətə malik olan beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarına üzv olmağa başladı.

Qeyd edilən beynəlxalq maliyyə qurumlarının ölkəmizdə reallaşdırıldıqları layihələr əsasında yeni iqtisadi sistemə transformasiyanı təmin edən bazar iqtisadiyyatına keçid üzrə islahat programları reallaşdırılmış, makroiqtisadi sabitləşməyə nail olunmuş, qacqın və köçkünlərin mürak-kəb problemlərinin həll edilməsinə kömək göstərilmiş, yardımalar verilmiş, həm aqrar sektorda, həm də digər qeyri-neft sektorunda əsaslı yenidən-qurma işləri aparılmış, çoxsaylı iş yerləri yaradılmış, neft gəlirlərindən səmərəli istifadə və onun şəffaf idarə edilməsi sistemi yaradılmış, infrastrukturun bərpa edilməsi sürətləndirilmişdir.

Azərbaycanda makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsində xüsusi rolü olan beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin nəticələrini təhlil edərkən görürük ki, onların köməyi və bilavasitə iştirakı ilə ölkə iqtisadiyyatı böhran vəziyyətindən çıxmış və sivil inkişaf yoluna qədəm qoymuşdur. Bu əlaqələrin genişlənməsi və inkişafı nəticəsində Azərbaycanın həm geosiyasi və geoiqtisadi məkanda mövqeləri möhkəmlənmiş, ölkənin rəqabət-qabiliyyətliliyi yüksəlmış, beynəlxalq aləmdə etibarlı tərəfdəşa çevrilmişdir.

Ulu öndər tərəfindən aparılan makroiqtisadi sabitləşmə siyasetinin mühüm elementlərindən biri də Azərbaycanın Minilliyyin İnkişaf Məqsədlərinə (M.İ.M) qoşulması olmuşdur. Bu məqsədlər özündə ölkədə dayanıqlı inkişafı təmin edən, yoxsulluğun azaldılmasına nail olunmasını və insan inkişafını əsas götürən 8 məqsəd 21 hədəf və 60 göstəricini əks etdirir. Minilliyyin İnkişaf Məqsədləri 2000-ci ildə 147 Dövlət və hökumət başçılarının iştirakı ilə Nyu-York şəhərində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının summitində qəbul edilmişdir. Bu inkişaf məqsədlərinə qoşulmaqla öhdəliyə imza atan Heydər Əliyev Azərbaycanın spesifik xüsusiyyətlərini, yerli şəraitini və inkişaf səviyyəsini nəzərə alaraq ölkə üçün inkişaf məqsədlərinin əsas hədəflərini müəyyən etdi. Bu istiqamətdə aparılan fəaliyyətin əsas məqamı yoxsulluğun azaldılması problemi idi. Bu məsələ üzrə milli strategiya sənədi olan "Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişafa dair Dövlət Programı" qəbul edildi. Bu sənədlə hökumət tərəfindən həyata keçirilməli prioritet istiqamət və tədbirlər müəyyən edildi. Beynəlxalq təşkilatlarla, xüsusən də Dünya Bankı ilə aparılan birgə fəaliyyət nəticəsində ölkədə yoxsulluq həddindən aşağı səviyyədə yaşıyan əhalinin sayı 1996-ci ildəki 68,1%-dən 2002-ci ildə 46,7%-ə, 2003-cü ildə 44,7%-ə çatmışdır. Hal-hazırda onun səviyyəsi 5% təşkil edir. Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: "Bizim vəzifəmiz yoxsulluqla mübarizəni daha da gücləndirmək, yoxsulluğu azaltmaq və gələcəkdə Azərbaycanda yoxsulluğu tamamilə ləğv etməkdən ibarətdir".

Ulu öndərin rəhbərliyi altında ölkədə makroiqtisadi sabitliyi və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsini reallaşdırmağa zəmin yaradan bir sıra program və qanunlar qəbul edilmişdir. "Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddəti strategiya" qəbul və icra edilmiş, onun əsasında Neft fondu yaradılmışdır. "Azərbaycan Respublikasında xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və fəaliyyətinin tənzimlənməsi haqqında", "Investisiya fəaliyyəti haqqında", "Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının "Dövlət Programı", "Azərbaycan Respublikasında maşın-qayırmə sənayesinin inkişafının "Dövlət Programı (2002-2005-ci illər)", "Azərbaycan Respublikasında aqrar bölmənin inkişafının "Dövlət Programı (2002-2006-ci illər)" qəbul edildi. Bunlara paralel olaraq "Sahibkarlar şurası" və "Azərbaycanda investisiyaların Təşviqi və Məsləhət Fondu" yaradıldı. Həyata keçirilən iqtisadi inkişaf siyasəti nəticəsində ÜDM-in həcmi 2001-ci ilə nisbatən 2003-cü ildə 1,3 dəfə, iqtisadiyyata yönəldilən xarici

və daxili investisiyaların həcmi 3,7 dəfə artmışdır.

Heydər Əliyevin Azərbaycanda formalasdırıldı və reallaşdırıldı makroiqtisadi sabitləşmə siyasətinin ən mühüm cəhətlərindən biri də dayanıqlı maliyyə-büdcə, vergi sisteminin formalasdırılması idi. Bu məsələyə yüksək qiymət və dəyər verən Ulu öndər sistemin mərhələli təkmilləşməsinə üstünlük vermişdir. Əvvəlcə 1999-cu ildə iqtisadiyyatın inkişafında mühüm alət sayılan "Dövlət Büdcəsi haqqında" qanun qəbul edilmiş, sonra isə o daha da təkmilləşdirilmiş və 2002-ci ildə "Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir.

Makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsində dövlət gəlirlərinin əhəmiyyətinə önəm verən Ulu öndərin rəhbərliyi altında vergi sistemi və onun normativ-hüquqi bazası formalasdı, vergi qanunlarının tətbiqinə dair təlimat və əsasnamələr hazırlanı. Bunlarla yanaşı, ölkədə makroiqtisadi sabitliyi daha da möhkəmləndirmək, onu bütün sahələrdə daha da təkmilləşdirmək istiqamətində daha bir neçə fərman imzalandı. Bunlara Ulu öndərin 1993-cü il 24 noyabr tarixli "Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında" fərmanı, 1993-cü il 15 iyun tarixli "Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və iqtisadiyyatın maliyyə vəziyyətinin sabitləşdirilməsi tədbirləri haqqında" fərmanı, "Azərbaycan Respublikasında iqtisadi yüksəliş və strukturun yenidən qurulması üzrə ortamüddətli program", "Dövlət sektoruna investisiya qoyulmasının ortamüddətli programı", "2002-2005-ci illərdə turizmi inkişaf etdirmək və turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək programı" aid edilə bilər. Bu fərman və proqramlar əsasında makroiqtisadi sabitliyin daha da möhkəmləndirilməsinin prioritet istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Bu gün beynəlxalq miqyasda Azərbaycanı xarakterizə edən əsas parametrlərdən biri də onun sürətli iqtisadi inkişaf tempinə malik olmasınaidir. Buna nail olmaq üçün ölkədə məqsədyönlü və gərgin işlər aparılmış, çoxşaxəli islahatlar reallaşdırılmışdır. Bu islahatların ən mühüm elementlərindən biri də dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi olmuşdur. Hələ 1995-2000-ci illər ərzində Heydər Əliyev tərəfindən iki özəlləşmə programı qəbul edilmişdir. Həmin proqramların icrası nəticəsində ümumi daxili məhsul 1996-ci ildə 1,3 faiz, 1997-ci ildə 5,8 faiz, 1998-ci ildə 10 faiz, 1999-cu ildə 12 faiz artmışdır. Özəlləşdirmə programının əsas məqsədi iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi, rəqabət mühitinin formalasdırılması

əsasında milli iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, bazar münasibətlərinin iqtisadi əsası kimi özəl mülkiyyətçilər təbəqəsinin genişləndirilməsi və s. kimi məsələlərdən ibarət olmuşdur.

Ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi və daha da möhkəmləndirilməsi istiqamətində aparılan məqsədyönlü və səmərəli struktur iqtisadi islahatları nəticəsində dövlət büdcəsinin gəlirləri 1993-cü ilə nisbətən 2002-ci ildə 85 dəfə, xərcləri isə 72 dəfə artmışdır. Makroiqtisadi sabitləşmə istiqamətində Ulu öndərin diqqət mərkəzində olan məsələlərdən biri də ÜDM-nin sahə strukturunda daimi olaraq mütərəqqi dəyişikliklərin həyata keçirilməsi olmuşdur. 2001-ci ildə ÜDM-nin 57,3%-i maddi istehsal, 42,7%-i isə xidmət sahələrinin payına düşündüsə, 2003-cü ildə bu göstərici uyğun olaraq 63 faiz və 37 faiz təşkil etmişdir. Eyni zamanda ÜDM-də qeyri-neft sektorunun payı durmadan artmağa davam etmişdir.

Ulu öndərin ölkədə makrosabitliyi təmin etmək istiqamətində aparıldığı siyasətin ən mühüm parametrlərindən biri də daimi olaraq büdcə kəsirinin azaldılması istiqamətində qəbul etdiyi qərarlar olmuşdur. Həm də bu göstəricinin səviyyəsinin azaldılması sayəsində iqtisadiyyatda makrosabitliyi təmin etmək mümkün olmuşdur. Bununla paralel olaraq 1993-cü ildən başlayaraq iqtisadiyyatda mütəmadi olaraq inflasiyanın hədəflənməsi siyasəti aparılmış, pul kütləsinin tənzimlənməsi şəraitində istisadi artımın dinamikasına nail olunmuşdur. Nəticədə uğurlu fiskal-monetar siyasət reallaşdırılaraq müstəqillik illərində Azərbaycan özünün həm səmərəli fiskal məqsədlərini, həm də monetar siyasət sahəsindəki məqsədlərini yüksək səviyyədə reallaşdırıa bilmişdir.

Aparılan təhlillərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, müstəqillik əldə ediləndən ötən ilk beş ili, yəni 1996-ci il də daxil olmaqla həmin dövrü iqtisadiyyatın bazar prinsiplərinə uyğunlaşması, iqtisadi sistemin transformasiyasının ilkin mərhələsi adlandırılmalıdır. Sonrakı 1997-2003-cü illəri iqtisadiyyatın sabitləşməsi və transformasiyanın dərinləşməsi mərhələsi kimi qiymətləndirmək olar. Ulu öndər tərəfindən aparılan köklü islahatlar nəticəsində iqtisadiyyat yenidən qurulmuş, yeni iqtisadi sistemə transformasiya sürətlə getmiş, ölkənin geosiyasi və geoiqtisadi mövqeyi möhkəmlənmiş, ümumbəşəri dəyərlərdən bəhrələnərək idarəetmə modellərinin müsbət meyilləri əsasında iqtisadiyyatın sahələri inkişaf etdirilmiş və nəticədə Heydər Əliyev tərəfindən milli dayanıqlı və davamlı iqtisadi inkişaf modeli formalasılmışdır.

2003-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında Ulu öndər tərəfindən yaradılmış olan Milli dayanıqlıq və davamlı iqtisadi inkişaf modeli Heydər Əliyevin layiqli davamçısı İlham Əliyev tərəfindən uğurla və daha təkmil formada reallaşdırılır. İlham Əliyev öz fəaliyyətində dövrün müasir idarəcilik üsul və qaydalarını uğurla tətbiq etməklə ölkəmizin beynəlxalq aləmdə daha böyük uğurlara nail olmasına imza atmışdır. Onun rəhbərliyi dövründə aparılan uğurlu, müdrik islahatlar, məqsədyönlü daxili və xarici siyaset sayəsində Azərbaycan Cənubi Qafqazın lider dövlətinə çəvrilmişdir. Bu nəticənin əldə edilməsində başlıca amil səmərəli, uğurlu iqtisadi siyaset olmuşdur.

1994-cü ildə "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə ölkəmizin iqtisadiyyatında başlanan canlanma nəticəsində bir sıra neft və neft-qaz müqavilələri imzalanmış, enerji ixracı marşrutları reallaşdırılmışdır. Bu sahədə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Əgər "Əsrin müqaviləsi" kimi nəhəng kontraktın imzalanması müstəqillik illərinin enerji tarixinin ilk əsas səhifəsini təşkil edirsə, Bakı-Tbilisi-Ceyhanın inşası bu tarixinin əsas hərəkətverici qüvvəsi sayılır. Bunun ardınca qaz ixracının əsas marşrutu olan Bakı-Tbilisi-Ərzurum (Cənubi Qafqaz) boru kəməri işə salılmışdır. Hal-hazırda ölkəmizdən neft və qazın ixracını təmin edən 7 kəmər mövcuddur.

Ölkəmizdə hal-hazırda İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Avropada ən iri infrastruktur layihələrindən biri olan Cənub Qaz Dəhlizinin tikintisi gedidir. Dörd layihədən ibarət olan bu meqalayihə artıq yekunlaşmaq mərhələsindədir. Dörd layihədən üçü istifadəyə verilib. Ötən il TANAP və Cənubi Qafqaz dəhlizinin açılışı olmuşdur.

Ölkədə aparılan məqsədyönlü iqtisadi siyaset nəticəsində Azərbaycan nəinki bölgədə, eləcə də Avrasiya məkanında nəqliyyat mərkəzinə çevrilməkdədir. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun işə salınması tarixi hadisədir. Bununla yanaşı, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinin yaradılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün Şərqi-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizlərində birləşən ölkələrin sayı 10-dan çoxdur və onların sayı artmaqdə davam edir. Hər iki layihədə iştirak edən ölkə tək Azərbaycandır. Bu səbəbdən də Azərbaycan Avrasiyada çox böyük strateji nəqliyyat mərkəzinə çevrilir. Bu məsələdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri də Ələt Beynəlxalq Dəniz Ticarət limanının işə salınması olmuşdur.

İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən iqtisadi siyasetin

mühüm elementlərindən biri də dünyaya iqtisadi integrasiyanı sürətləndirdən xarici ticarət strategiyasıdır. Bu strategiya çərçivəsində həyata keçirilən ən zəruri məsələlərdən biri də qədim İpək yolunun bərpası və onun daha da inkişaf etdirilməsidir. Bu vasitə ilə bir tərəfdən ölkələr arasında iqtisadi integrasiya güclənir, digər tərəfdən isə beynəlxalq yüksəkşəxmalara geniş meydən açılır. Tarixi İpək yolunun bərpası çərçivəsində transmilli layihələrdən biri olan – TRASEKA programının hazırlanması və yaradılması işində Azərbaycan dünya dövlətləri ilə, Avropa İttifaqı və digər beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı təmasda yaxından iştirak etmiş və layihənin daimi katibliyinin Bakıda yerləşməsinə nail olmuşdur. Bu layihənin reallaşmasında əsas mərhələ 1998-ci ilin 8 sentyabr tarixində Bakıda "İpək yolunun bərpası" mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfrans hesab edilir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 9 ölkənin (Azərbaycan, Bolqarıstan, Gürcüstan, Qırğızıstan, Moldova, Rumınıya, Türkiyə, Özbəkistan, Ukrayna) başçıları və eyni zamanda 13 beynəlxalq təşkilatın, 32 dövlətin nümayəndə heyətlərinin iştirak etdiyi konfransda İpək yolunun bərpası məqsədilə TRASEKA programı əsasında "Avropa - Qafqaz - Asiya" dəhlizinin inkişafı üzrə beynəlxalq nəqliyyat haqqında Əsas Çoxtərəfli Saziş imzalanaraq, Bakı Bəyannaməsi qəbul edilmiş və indi də uğurla davam etdirilməkdədir.

Daxili və xarici siyasetdə göstərdiyi xidmətlər, həmçinin neft strategiyasının reallaşdırılması, ölkədə makroiqtisadi sabitliyin davamlılığının təmin edilməsi sahəsindəki möhtəşəm nəticələrə görə İlham Əliyev xalqın şəriksiz liderinə çəvrilmişdir. Onun birbaşa rəhbərliyi altında həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində 2003-cü ildən bu günədək ölkə iqtisadiyyatı real ifadədə 3,9 dəfə artmışdır. Bu, dünya miqyasında rekord göstəricidir. Həmin dövr ərzində ölkədə sənaye istehsalı 2,6 dəfə, ixrac 4,7 dəfə, valyuta ehtiyatları 24 dəfə artmışdır. Son 15 il ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına təxminən 250 milyard ABŞ dolları sərmayə qoyulmuşdur. Bu sərmayələrin yarısı xarici investisiyalardır.

İlham Əliyev siyasetinin ən uğurlu məqamlarından biri ondan ibarətdir ki, Azərbaycan beynəlxalq aləmdə öz mövqeyini durmadan möhkəmləndirə bilir. Ölkəmiz Dünya Bankının "Doing Business" hesabatında 2006-ci ildə qeydə alınmış və o zaman 98-ci yerdə qərarlaşmışdı. Aparılan düzgün, məqsədyönlü, səmərəli islahatlar nəticəsində Azərbaycan 2018-ci ildə son hesabatda dünya miqyasında 25-ci yerdə olmuşdur.

2003-2018-ci illər ərzində əhalinin məşgulluq problemləri uğurla həll olunmuş, bu dövr ərzində 2 milyon yeni iş yeri asılmışdır.

Azərbaycanın sürətli iqtisadi inkişafının təmin edilməsində, əhalinin sosial rifahının daimi olaraq yüksəldilməsində, orta təminatlı təbəqənin formalaşmasında, məcmu istehsal artımının sürətlənməsində xüsusi rola malik olan məsələlərdən biri sahibkarlıq mühitinin yaradılması və inkişaf etdirilməsidir. 1994-cü ilin sentyabrında Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Bakıda "Sahibkarlıq strategiyası və iqtisadi yenidənqurma" mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransdan sonra ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlığın sürətli inkişafi başladı. Xarici təcrübədən geniş şəkildə istifadə edilməklə ölkədə sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı dövlət proqramları qəbul edildi. Onların uğurla icra edilməsi nəticəsində hal-hazırda ölkədə qeyri-neft sektorunun ümumi məhsulunun 80-85%-i sahibkarlıq müəssisələri tərəfindən istehsal olunur. Kiçik və orta sahibkarlığın sürətli inkişafı məqsədilə onlara müxtəlif güzəştlər tətbiq edilir, dövlət tərəfindən ən zəruri köməklər göstərilir.

Ölkədə dayanıqlı, sabit inkişafı təmin etmək məqsədilə həyata keçirilən mühüm məsələlərdən biri də regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi olmuşdur. Bu məqsədlə üç dövrü - 2004-2008, 2009-2013, 2014-2018-ci illəri əhatə edən "Regionların sosial inkişafı Dövlət proqramları" qəbul edilmiş və uğurla həyata keçirilmişdir. Hal-hazırda yeni 2019-2023-cü illəri əhatə edən dördüncü proqramın icrasına start verilmişdir.

Ölkəmizdə iqtisadi inkişaf dinamikasının təmin edilməsi məqsədilə həyata keçirilən ən mühüm tədbirlərdən biri də ailə biznesinə dəstəyin verilməsidir. Bu məqsədlə ölkədə Ailə Biznesinə Asan Dəstək - "ABAD" Mərkəzi yaradılmış və onun miqyası getdikcə böyüməkdədir. Bu fəaliyyət istiqaməti "Asan xidmət" in bir qolu olmaqla əhali arasında çox yüksək məmənuniyyətlə qarşılanmış və geniş təşəkkül tapmışdır. İctimai həyatımızın bir çox sahələrinə aid olan xidmətlərin "Asan" a verilməsi məhz bu layihənin Azərbaycan brendi olması və yüksək səviyyədə xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlıdır. Hal-hazırda ölkədə 15 "Asan" mərkəzi fəaliyyət göstərir. Təkcə 2019-cu ildə yeni 5 "Asan" mərkəzin fəaliyyətə başlaması planlaşdırılır.

Azərbaycanda idmanın kütləviliyinin təmin edilməsi və ölkəmizin bu sahədə dünyada ən qabaqcıl mövqeyə çıxması Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. "Idmana qayğını öz üzərimə götürürəm", - deyən Ulu öndərin məqsəd və məramı, bu istiqamətdə atdığı addımlar xalqına xidmətə kök-

lənmişdi. Məqsədli fəaliyyəti daha da gücləndirmək və Azərbaycanı idman ölkəsinə çevirmək məqsədilə idman ictimaiyyəti 1997-ci ildə İlham Əliyevi Milli Olimpiya Komitəsinə sədr seçdi. Onun rəhbərliyi altında yeni-yeni idman qurğuları, olimpiya mərkəzləri tikildi, idman cəmiyyətləri yaradıldı, köhnə idman qurğuları təzələndi. Xeyli sayıda yeni olimpiya idman kompleksləri, atıcılıq stendləri, taekvando, atçılıq, tennis, otüstü xokkey, yaxta idman mərkəzləri, su oyunu mərkəzləri, gimnastika mərkəzi və s. yaradan Azərbaycan, idmanı sürətlə inkişaf edən bir ölkəyə çevrilərək mötəbər beynəlxalq yarışların ən yüksək səviyyədə təşkilatçısına çevrilmişdir.

2015-ci ildə 50-yə yaxın Avropa ölkəsinin iştirak etdiyi Avropa oyunları, 2017-ci ildə keçirilən "İslam" oyunları, artıq bir neçə il dalbadal təşkil edilən "Formula-1" yarışları və saysız-hesabsız gimnastika üzrə dünnya və Avropa birincilikləri, karate, sərbəst güləş, yunan-roma güləşi və müxtəlif digər növlər üzrə keçirilən beynəlxalq yarışlar buna nümunədir.

İlham Əliyev tərəfindən aparılan düşünülmüş siyaset nəticəsində Azərbaycan həm iqtisadi, həm siyasi cəhətdən sabit və təhlükəsiz bir məkana çevrilmişdir. Azərbaycanda formalaşan və artıq beynəlxalq güclər tərəfindən də qəbul edilən davamlı, dayanıqlı iqtisadi inkişaf modelinin əsas gücü ondadır ki, onu xalq bəyənir və dəstəkləyir. Bu modelin reallaşdırılması nəticəsində ölkəmiz güclü dövlətə çevrilmişdir. Məhz bunun nəticəsində Azərbaycan beynəlxalq kürsülərdə öz sözünü deyr, mövqeyini göstərir, müstəqil siyasetini aparır və maraqlarını qoruya bilir.

İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılan düzgün iqtisadi və siyasi islahatlar nəticəsində ölkəmiz dünyada gedən riskli proseslərdən özünü qoruya bilmiş, dünya böhranından sonra dinamik inkişafını yenidən bərpa edə bilmışdır. Onun rəhbərliyi dövründə ölkənin enerji təhlükəsizliyi tam təmin edilmiş və etibarlı energetika sistemi yaradılmışdır.

Ölkə iqtisadiyyatının davamlılığının və dayanıqlılığının təmin edilməsində əsas, aparıcı rol neft-qaz sektoruna məxsusdur. Bu sahədə İlham Əliyevin apardığı siyaset nəticəsində həmin kompleksləşmiş, beynəlxalq ölçülərə, tələblərə cavab verən kommunikasiya sistemi yaradılmışdır. Elə bu siyaset vasitəsilə yeni-yeni neft və qaz dəhlizləri yaradılmışdır ki, onların köməyi ilə də ölkə iqtisadiyyatında şaxələndirmə aparılaraq makroiqtisadi sabitləşdirmə bütün idarəetmə sistemləri üzrə təmin edilmişdir.

Beləliklə, təqdim etdiyimiz bu mövzunu, onun məzmun yükünü və leytmotivini bir daha ümumiləşdirərək, belə nəticəyə gəlmək mümkündür

ki, müasir Azərbaycan tarixinin son yarıməsrlik (1969-2019) bir dövrü da-hı şəxsiyyət, millətimizin şanlı oğlu, Ulu Öndər Heydər Əliyevin vətənə və millətə göstərdiyi sevgisinin tərənnümü olan polad kimi möhkəm siyasi əqidəsinin, dərin və əsaslandırılmış elmi baxışlarının, boyuk inamlı mə-nəvi və fəlsəfi düşüncələrinin, gələcək nəsillərə boyuk umidlə unvanladığı ümummilli və ümumbəşəri ideyalarının təntənəsi dovrudur. Heç şübhəsiz, ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişaf modelinə transformasiya olunması, dayanıqlı və tarazlı inkişaf, makroiqtisadi sabitləşmə mexanizminin qurul-ması bu dövrün ən möhtəşəm uğurlarından biri kimi qeyd olunmalıdır.

2.6. HEYDƏR ƏLİYEVİN İDEYALARI MÜASİR TƏHSİL QURUCULUĞUNUN ƏSASIDIR

*"Təhsil millətin gələcəyidir!"
Ümummilli lider HEYDƏR ƏLİYEV*

XX əsrin 70-ci illərindən 30 ildən artıq müddətdə Azərbaycanda iqtisadiyyatın, elmin, təhsil və mədəniyyətin dirçəlişi və dinamik inkişafi, eləcə də dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, qısa bir zamanda Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə böyük nüfuz qazanması bilavasitə Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu Heydər Əliyev hakimiyyətinin bütün mərhələlərində elm və təhsilin inkişafına xüsusi diqqət və qayğı göstərmişdir. O, milli təhsil sisteminin inkişafı naminə bütün zəruri tədbirləri həyata keçirmişdir. Milli təhsil sisteminin müasirləşdirilməsi, yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri, savadı ilə fərqlənən ixtisaslı kadrların hazırlanması məsələləri Heydər Əliyevin fəaliyyətində prioritet məsələlərdən olmuşdur.

Təhsilin cəmiyyətdə rolunu və şəxsiyyətin formallaşmasında əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev bu sahənin aktual problemlərini və perspektivlərini dərindən bilirdi və təhsillə bağlı dəyərli mülahizə və müddəalar irəli sürürdü. Güclü məntiqə və uzaqgörənliyə əsaslanmış mülahizə və müddəalar, tövsiyələr həm keçmiş SSRİ dövründə, həm də müstəqillik illərində Azərbaycanda təhsilin inkişafının programına çəvrilmişdi. Araşdırımlar göstərir ki, Ulu öndər təhsil işçiləri ilə görüşlərindəki nitq və çıxışlarında təhsilin bütün pillələrini əhatə edən ən zəruri məsələlərə toxunmuş, təhsilin məzmunu, idarə edilməsi, müəllimin cəmiyyətdə rolu barədə konseptual müddəalar irəli sərməklə təhsil işçiləri qarşısında ən mühüm vəzifələr qoyurdu.

70-80-ci illərdə Ulu öndərin Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə təhsil müəssisələri şəbəkəsinin yaradılması və onların zəngin maddi-texniki bazasının formalşdırılması, respublika hüdudlarından kənarda yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanması gələcəkdə milli müstəqilliyimiz üçün zəruri intellektual zəmin yaratmışdır.

Gənclərin bilik səviyyəsinin daim yüksəldilməsi, onların gələcəkdə kamil mütəxəssis və layiqli vətəndaş kimi formalşması Ulu öndərin daim

diqqət mərkəzində olmuşdur. O, 1975-ci il avqustun 28-də Azərbaycandan kənarda təhsil almağa göndərilən tələbələrlə görüşündə söyləmişdi: "Siz bu əsrin axırıncı onilliklərində və gələn əsrin əvvəllərində işləyəcəksiniz. O zaman elmi-texniki tərəqqi üfüqlərinin necə cazibədar olacağını bu gün təsəvvür etmək mümkündür. Sabahkı gün sizə yeni, yüksək tələblər verəcəkdir. Əgər mütəxəssis həqiqətən yaradıcı şəxsiyyətdirsə, o, sadəcə olaraq, zamanla ayaqlaşmalı deyil, həmişə zamanı bir qədər qabaqlamalıdır. Bu isə o deməkdir ki, daim öyrənmək lazımdır, buna görə də bilik, bacarıq, vərdiş bünövrəsi möhkəm olmalıdır". Həmin nitqində Ulu öndər daha sonra deyirdi: "İqtisadi və mədəni quruculuq sürəti də, gələcəkdə respublikamızın ictimai həyatının səviyyəsi də nəticə etibarı ilə sizdən gənclərin bütün indiki nəslindən, onların bacarığından, qabiliyyətindən, biliyindən asılı olacaqdır", "Siz elmi-texniki inqilabı irəli aparmalı, elm və mədəniyyəti inkişaf etdirməli, cəmiyyətin yeni maddi və mənəvi sərvətlərini yaratmalı olacaqsınız". Bu çıxışında Ümummilli lider Heydər Əliyev, əslində, müəllimlərin, bütövlükdə təhsil müəssisələrinin gələcək vəzifələrini müəyyənləşdirmişdir.

Heydər Əliyevin böyüküyü ondadır ki, o, bütün fəaliyyəti boyu cəmiyyətdə yüksək bilikli, intellektual və elitar təbəqənin formallaşmasına çalışmışdır. Təsadüfi deyildir ki, 1969-1982-ci illər Azərbaycan elmi və təhsilinin intibah dövrü hesab olunur. Ulu öndərin şəxsi təşəbbüskarlığı ilə həmin illərdə 700-dən artıq məktəb binası tikilərək istifadəyə verilmişdir. Bu illərdə respublikada ali təhsil müəssisələrinin sayı 12-dən 17-yə, burada təhsil alan tələbələrin sayı isə 70 mindən 100 minə çatmışdır.

Birinci rəhbərliyi dövründə 10 mindən artıq gənci keçmiş SSRİ respublikalarının ali məktəblərinə təhsil almağa göndərən Heydər Əliyev yüksək ixtisaslı və peşəkar kadrların hazırlanması məsələlərinə ciddi önəm vermişdir. Heydər Əliyev bir sıra yeni ixtisaslar - informasiya texnologiyaları, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq münasibətlər, aviasiya və s. üzrə Azərbaycanda mütəxəssis hazırlığının olmadığını nəzərə alaraq minlərlə azərbaycanlı gəncin Moskva, Kiyev, Leninqrad, Minsk və başqa şəhərlərdəki nüfuzlu ali məktəblərə göndərilməsini təmin etmişdir. Heydər Əliyev müsabiqədən kənar bu ali məktəblərdə oxumağa göndərilən gənclərin sayının ildən-ilə artırılmasına, onların təhsilinin Ümumittifaq bùdcəsindən maliyyələşdirilməsinə nail olmuşdur.

Ümumtəhsil məktəblərinin əsas vəzifələri haqqında Ulu Öndər

Heydər Əliyevin qiymətli fikirləri bu gün də təhsil işçiləri üçün aparıcı istiqamət, əsas ideya mənbəyi olmuşdur. Hələ 1978-ci il mayın 18-də keçirilmiş Azərbaycan müəllimlərinin VI qurultayında "Çox uzun bir müddət ərzində məktəbin işinə yalnız bir göstəriciyə, əsas hesab edilən göstəriciyə görə qiymət verilirdi: məktəbin nə qədər məzunu tələbə olmuş, ali məktəb diplomu almışdır. Bu nöqteyi-nəzəri dəyişdirmək vaxtı gəlib çatmışdır. Bilikli, bacarıqlı, əməksevər adamlar yetişdirmək məktəbin ən birinci borcudur. Məzun əməyə hazırlırmı? Bu gün məktəbin işinin, bütün xalq maarifi sisteminin səmərəliliyi bax bu meyarla müəyyən edilir", - deyən Ümummilli liderimiz 21 il sonra - 1999-cu il avqustun 31-də respublika təhsil işçiləri və ali məktəblərə daxil olmuş tələbələrlə görüşdəki nitqində bu tarixi mülahizəni daha da inkişaf etdirərək "İnsan təhsilinin əsasını orta məktəbdə alır... Əgər 11 il müddətində uşaq 1-ci sinifdən başlayaraq sona qədər köklü təhsil almasa, yaxşı hazırlaşmasa, o gedib universitetə imtahan verə bilməz. Heç lazım da deyil ki, hər bir orta təhsil alan getsin universitetə imtahan versin. Bu, mümkün də deyildir. Bu, keçmişdə də mümkün olmayıbdır, bu gün də mümkün deyildir - ancaq ola bilər, ondan sonra gedib universitetdə ali təhsil almasa da, həyatda yaşayacaqdır, həyatda fəaliyyət göstərəcəkdir, cəmiyyətdə olacaqdır. Əgər onun fundamental, köklü orta təhsili varsa, o, cəmiyyətdə özünə yer tapacaq, çalışacaq, özünü, ailəsini yaşadacaqdır. Amma ən vacibi də odur ki, cəmiyyətimizin qürurlu üzvü olacaqdır", "İndi bizim təhsilimizin məqsədi gənc nəslə, uşaqlara təhsil verib gələcəyə hazırlamaqdır. Amma bununla yanaşı, ən böyük məqsədi Azərbaycan vətəndaşı hazırlamaqdır, Azərbaycan cəmiyyətinin ləyaqətli üzvünü hazırlamaqdır" müddəalarını irəli sürürdü.

1991-1993-cü illərdə respublikamızda hökm sürən ümumi böhranlı vəziyyət elm və təhsil sahəsində də əsaslı problemlərə gətirib çıxarmışdı. Azərbaycanın nüfuzlu alimləri, bütün həyatını təhsilə həsr etmiş adlı-sanlı müəllimlər xaricə üz tuturdu. Bu böhranlı vəziyyəti yalnız Ümummilli lider Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyinə qayıdışından sonra aradan qaldırılmış, elm və təhsil sahəsində dövlət siyasetinin mühüm istiqamətlərini müəyyənləşdirmək mümkün olmuşdur. Ulu öndər tənəzzülün qarşısını almış, təhsilin öz məcrasına düşməsi, inkişafi üçün əlverişli iqtisadi şərait, hüquqi və mənəvi-əxlaqi mühit formalaşdırılmışdır.

Ölkənin gələcək inkişafı baxımından Heydər Əliyevin uzaqgörən və

müdrik siyaseti nəticəsində Azərbaycanın yeni neft strategiyası hazırlanaraq həyata keçirilmişdir. 1994-cü ilin 20 sentyabrında dünyanın iri neft şirkətləri ilə imzalanmış "Əsrin müqaviləsi", bu mənada, respublikamızın dövlət müstəqilliyyinin möhkəmləndirilməsində müstəsna rol oynamışdır.

Qərb şirkətləri neft sektoruna milyardlarla investisiya yatıraraq qısa zamanda Azərbaycana ən yeni texnologiyalar gətirmiş, nəticədə iqtisadiyyatın sürətli inkişafı ilə yanaşı, bu, vətəndaşların intellektual səviyyəsinin yüksəlişinə ciddi təkan vermişdir.

Ulu Öndər Heydər Əliyev biliklərə əsaslanan cəmiyyətin qurulmasını ən aktual vəzifələrdən biri hesab edərək bu prosesdə orta təhsilin roluna böyük qiymət verirdi. Onun təhsillə bağlı nitq və çıxışlarındakı fikirləri bir-birini tamamlayıv və nəticədə konseptual xarakterli müddəaya çevrilir. 1994-cü il avqustun 31-də Bakı şəhərinin təhsil işçiləri ilə görüşündəki nitqində dahi siyasetçi "Müasir texnikanı, müasir bazar iqtisadiyyatının bütün yollarını mənimsəmək, respublikada tətbiq etmək üçün gələcək nəslə hazırlamaq və keçmiş dövrə nisbətən bir çox yeni ixtisaslar üzrə kadrlar hazırlamaq lazımdır. Şübhəsiz ki, bütün bunlar ali təhsil səviyyəsində olacaqdır. Ancaq bunların əsası orta təhsil illərində qoyulmalıdır. Yəni gənclərin bu istiqamətdə təhsilinin artırılmasının təməli qoyulmalıdır. Bunu iqtisadiyyatımızın bu günü və gələcəyi tələb edir", - söyləməklə ölkənin yaxın gələcək üçün prioritətlərini müəyyənləşdirir, eyni zamanda həmin fikri genişləndirərək "Bu günün tələbləri gələcəyin tələbləri baxımından dünyanın hər yerində, bütün ölkələrdə inkişaf etmiş iqtisadiyyatı, texnologiyani, texnikanı mənimsəmək, onları respublikada tətbiq etmək, ölkəmizin iqtisadiyyatını, mədəniyyətini, təhsilini, elmini dünya standartları səviyyəsinə qaldırmaq üçün gənclərimizə lazım olan fənlərin tədrisini gərək yaxşı təşkil etsinlər. Beləliklə də, bizim gənclərimiz gərək bütün əvvəlki nəsillərə nisbətən daha yüksək təhsil almış olsunlar" müddəasını irəli sürmüdü.

Ulu öndər qeyd edirdi ki, bizim məktəb şagirdlərin riyaziyyat, fizika, kimya, biologiya və başqa fundamental fənlər sahəsində möhkəm biliklərə yiyələnməsini təmin etməlidir. Fundamental və texniki fənləri dərindən mənimsəmək, bu fənlərin tədrisi səviyyəsini daim yüksəltmək zərurəti bundan irəli gəlir. İctimai fənlərin öyrədilməsinin də böyük əhəmiyyəti vardır. Şəxsiyyətin təşəkkülündə, gənclərin dünyagörüşünün formallaşdırılmasında ictimai fənlərin rolu xüsusilə böyükdür. O qeyd edirdi ki, icti-

mai fənləri yaxşı bilmək insanlarda vətənə məhəbbət hissini, xalqın rifahı naminə fədakarlıqla çalışmaq əzminin tərbiyə olunmasına və inkişaf etdirilməsinə kömək edir. Ulu öndərin qeyd etdiyi bu müddəalar hazırkı dövrdə də öz aktuallığını qoruyub saxlamışdır.

Ulu Öndər Heydər Əliyev uşaq və gənclərin, ilk növbədə, əsl azərbaycanlı, əsl vətəndaş, milli mənəvi dəyərlərə sadıqlik ruhunda tərbiyə olunması baxımından təhsilin milli məqsəd və mənafelər əsasında qurulmasını zəruri sayırdı. O, 11 fevral 2000-ci ildə BDU-nun yaranmasının 80 illik yubileyində nitqində qeyd etmişdir: "Təhsil sahəsi müqəddəs bir sahədir. Çünkü təhsil sahəsi uşaqları, gəncləri hazırlayıb gələcəyə əsl vətəndaş, yüksək səviyyəli mütəxəssis yetişdirmək üçün mövcuddur".

29 avqust 1997-ci ildə Azərbaycanın və xarici ölkələrin ali məktəblərinə qəbul olunmuş tələbələrin bir qrupu və onların valideynləri ilə görüşdəki nitqində Heydər Əliyev demişdi: "Respublikamızın, xalqımızın milli xüsusiyyətlərini, milli ənənələrini... heç vaxt unutmaq lazım deyil və bunu heç bir şeyə dəyişmək olmaz".

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycanın təhsilinin inkişafındakı misilsiz xidmətləri ölkəmizin təhsil sistemində əsaslı islahatların başlanmasının əsasını qoymuşdur. Vaxtilə keçmiş Sovet İttifaqının rəhbərlərindən biri kimi bu super dövlətin təhsili bilavasitə onun nəzarətində olmuş, 1984-cü ildə keçirilən məktəb islahatına o, rəhbərlik etmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev milli təhsilin inkişafı, onun qabaqcıl dünya dövlətlərinin təhsil sistemini integrasiyasını və bu sahadə aparılaçaq islahatların mahiyyətini açıqlamışdır. Ulu öndərin irəli sürdüyü təhsil konsepsiyasının əsasını müstəqilliyyin daha da möhkəmləndirilməsi, demokratik və hüquqi dövlət quruculuğu prosesinin həyata keçirilməsi, ölkənin iqtisadi potensialının gücləndirilməsi kimi mühüm prinsiplər təşkil etmişdir.

Dövlət müstəqilliyyinin bərpasından sonra Azərbaycanda təhsilin inkişafı, qabaqcıl ölkələrin təhsil sisteminə integrasiyası üçün əlverişli şəraitin yarandığı tarixi şansı yüksək qiymətləndirməklə yanaşı, Ulu öndər ölkəmiz üçün çox vacib bir məsələni də daim diqqət mərkəzində saxlayırdı. 31 avqust 1994-cü ildə Bakı şəhərinin təhsil işçiləri ilə görüşdəki nitqində o, belə demişdi: "Respublikamız müstəqil dövlət kimi Azərbaycanın öz milli ideologiya konsepsiyasını yaradaraq, inkişaf etdirərək, şübhəsiz ki, təhsil sahəsini də milli məqsədlər, mənafelər əsasında qurma-

lıdır". Üç il sonra gələcəyə nikbinliklə baxaraq və irəli sürdüyü həmin vəzifənin tədricən yerinə yetirildiyinə inamını ifadə edərək Ulu Öndər Heydər Əliyev 1 sentyabr 1997-ci ildə yeni dərs ilinin başlanması münasibətilə Bakıda 18 nömrəli məktəbdə keçirilmiş görüşdəki nitqində demişdi: "Dövlət müstəqilliyinin xalqımıza bəxş etdiyi nemətlərdən biri də budur ki, biz artıq öz təhsil sistemimizi xalqımızın, millətimizin tarixinə, mənəviyyatına, ənənələrinə uyğun qururuq".

Təhsil hüquq 1995-ci il ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Konstitusiyasında hər bir vətəndaşın vacib hüquqlarından biri kimi elan olunmuşdur. Konstitusiyanın bu müddəası Azərbaycan Respublikasında təhsil fəaliyyətinin əsas prinsipidir.

Ulu Öndər Heydər Əliyev milli təhsil sistemində islahatların təkamül yolu ilə aparılması tərəfdarı kimi çıxış etmiş, bu mövzuda ictimai müzakirələrin açılmasına nail olmuşdur. "Təhsil sistemi elə bir sistemdir ki, burada heç bir inqilabi dəyişiklik ola bilməz", – deyən Ulu öndər bu məsələyə böyük həssaslıqla yanaşmışdır.

Heydər Əliyevin 30 mart 1998-ci il tarixində imzaladığı "Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyası haqqında" sərəncamda Azərbaycanın təhsil sistemində beynəlxalq standartlara uyğun islahatların həyata keçirilməsi, Avropa təhsil məkanına integrasiyanın təmin edilməsi, təhsilin inkişafı və onun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi kimi mühüm vəzifələr qoyulmuşdur.

15 iyun 1999-cu il tarixdə Heydər Əliyev tərəfindən təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikasında Təhsil İslahat Programı"nın əsas mahiyyəti təhsil sistemində islahatların təkamül yolu ilə, mərhələlərlə aparılması, tarixən formallaşmış zəngin, mütərəqqi ənənələrin və təcrübənin qorunub saxlanması, dünya təhsil sisteminin Azərbaycanın milli xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla tətbiqi məsələləri təşkil edir. İslahatların həyata keçirilməsi nəticəsində təhsilin məzmunu yeniləşdirilmiş, yeni proqramlar və dərsliklər hazırlanmış, ayrı-ayrı təhsil sahələri və fənlər üzrə standartların hazırlanması istiqamətində ciddi işlər görülmüşdür.

2001-ci il sentyabrın 1-də Bakıda ilk özəl ümumtəhsil məktəb kompleksinin açılışı zamanı söylədiyi nitqində Ulu Öndər Heydər Əliyev "Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz", – deməklə göstərirdi ki, hər hansı bir ölkənin maddi ehtiyatları, yeraltı və yerüstü sərvətləri nə qədər çox olsa belə, təhsildə inkişaf yoxdursa, ölkənin ümumi inkişaf dinamikası za-

manın tələbindən geri qalacaqdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev təhsilin cəmiyyətin, dövlətin, hər bir şəxsin məhz inkişafına, tərəqqisinə xidmət etdiyini əsas götürərək təhsil xidmətlərinin həmin istiqamətə yönəldilməsini vacib sayırdı. 1997-ci il sentyabrin 1-də Bakıda 18 nömrəli məktəbdə keçirilmiş görüşdəki nitqində "Məktəb elə bir prosesdir, orqanizmdir ki, burada hamı: şagird də, tələbə də, müəllim də, bütün kollektiv də inkişafdadır", – deməklə Ulu öndər, əslində, məktəbdəki inkişafın bilavasitə burada həyata keçirilən təhsilin nəticəsi olduğunu diqqətə çatdırmışdı.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını dünya standartları səviyyəsinə qaldırmaq üçün nə tələb olunur? Nələrə nail olmaq lazımdır? 29 avqust 1997-ci ildə Azərbaycanın və xarici ölkələrin ali məktəblərinə qəbul olunmuş tələbələrin bir qrupu və onların valideynləri ilə görüşdəki yekun nitqində Ulu öndər "Müasir həyat və dünyanın gələcəyi insanlardan daha çox bilik tələb edir. Gələcək bilikli, elmlı insanların ciyinləri üstündə qurulacaqdır" və 1 sentyabr 1997-ci ildə yeni dərs ilinin başlanması münasibətilə Bakıda 18 nömrəli məktəbdə keçirilmiş mitinqdəki nitqində "Hər bir xalqın səviyyəsini onun bilik səviyyəsi müəyyən edir. Bilik səviyyəsinə də nail olmaq üçün təhsil daim mövcud olmalıdır və o, ardıcıl surətdə inkişaf etməlidir", – deməklə bu suala çox dolğun və əsaslandırılmış cavab vermişdir.

1996-ci il sentyabrin 2-də Bakının Nərimanov rayonunda yeni orta ümumtəhsil məktəbinin açılışı mərasimindəki nitqində "Azərbaycan xalqı yüksək elmə, yüksək biliyə, savada malik olan bir xalqdır. Bunlar hamısı uzun illər – keçmişdən indiyə qədər Azərbaycanda yaranmış təhsil sisteminin fəaliyyətinin əməli nəticələri, Azərbaycan müəllimlərinin, alımlarının gərgin fəaliyyətinin nəticəsidir", – deməklə xalqının intellektual səviyyəsinə, təhsildə qazanılmış uğurlara böyük qiymət verirdi. Onun 1997-ci il avqustun 29-da keçirilmiş Azərbaycan və xarici ölkələrin ali məktəblərinə qəbul olunmuş tələbələr və onların valideynləri ilə görüşdəki yekun nitqində gənclərə "XXI əsr sizin əsriniz, sizin dövrünüz olacaqdır. Siz və sizin kimi Azərbaycan gəncləri, yeniyetmələri, yüksək təhsilli insanları həmin əsrə müstəqil, azad respublikamızı yaşadacaqsınız, inkişaf etdirəcəksiniz. Biz bu işləri sizin ohdənizə buraxacağımız", – söyləməklə həm ölkəmizin işqli gələcəyinə, həm də Azərbaycan gənclərinə dərin inamını ifadə etmişdir.

Ölkəmizdə təhsil islahatları 1999-cu ildən başlansa da, bu prosesin zəruriliyi xeyli əvvəl Ulu öndərin nitq və çıxışlarında dəfələrlə səslənmişdi.

1994-cü il avqustun 31-də Bakı şəhərinin təhsil işçiləri ilə görüşdəki nitqində Ulu öndər “İndiyə qədər yaranmış təhsil, bilik, elm potensialından, həm də bütün ölkələrlə hazırlı əlaqələrdən istifadə edərək inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsini təhsil sahəsində tətbiq etmək mümkündür”, – deməklə diqqəti bu istiqamətə yönəltmiş və Azərbaycanda həmin tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsi üçün əzmlə çalışmaq lazım gəldiyini diqqətə çatdırılmışdır.

İslahatların dövrün tələbinə uyğun aparılması sahəsində böyük təcrübəyə malik Ulu öndər həmin nitqində “İndi bizim təhsil sistemimiz müstəqil Azərbaycanın gələcək inkişafını təmin etməlidir. Bu yolda keçiriləcək islahatlar gərək müstəqil Azərbaycanın milli mənafelərinin inkişafına yönəlsin” müddəasını irəli sürməklə təhsil islahatlarının başlıca istiqamətini göstərmiş, “Biz təhsil sahəsində bütün yeniliklərin tərəfdarıyız, dünya təcrübəsindən səmərəli istifadə etməyi tələb edirik. Ancaq bu işlər gərək sistemli olsun. Bu işləri görərkən, qurarkən siz onların yaxın və uzaq zamanda nəticələrini mütləq nəzərə almalısınız” fikri ilə, əslində, islahat tədbirlərinin konseptual əsasını müəyyənləşdirmişdir.

Müasir Azərbaycan dövlətinin banisi, ölkəmizi dünyanın ən inkişaf etmiş dövlətləri səviyyəsinə çatdırmağı həyatının əsas amalı hesab edən, özünün zəngin idarəcilik təcrübəsi, qətiyyəti ilə bu məqsədin əldə edilməsinə çalışan Ulu Öndər Heydər Əliyevin ideyaları, həyata keçirdiyi nəhəng quruculuq işləri onun layiqli davamçısı, yeni təfəkkürlü siyasetçi, möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Ölkə başçısının balanslaşdırılmış xarici və daxili siyasəti və bütövlükdə uğurlu fəaliyyəti nəticəsində iqtisadiyyatımızın sürətlə inkişafı təhsilin də inkişafi üçün mühüm təməl olmuşdur. Təhsili Azərbaycanın davamlı inkişafının mühüm amillərindən biri sayan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev fəaliyyətinin ilk günlərindən bu sahəni ölkənin daxili siyasətində prioritet istiqamət kimi götürərək onun inkişafına daim qayğı göstərir. Ölkə prezidenti haqlı olaraq qeyd edir ki, “yüksek təhsil səviyyəsi olmasa, peşəkarlıq olmasa, gənclər ən mütərəqqi texnologiyalara yiyələnməsələr, həqiqətən, inkişaf etmiş dövlət qurmaq mümkün deyildir”. Bütün görülən işlərin nəticəsidir ki, Azərbaycan təhsili son illər yeni inkişaf dövrünə qədəm qoymuşdur və bu dövrün əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, təhsil bütövlükdə kompleks şəkildə inkişaf etdirilir.

III FƏSİL:

AZƏRBAYCANDA SOSİAL-İQTİSADI İNKIŞAF STRATEGİYASINDA VARİSLİK VƏ ONUN İLHAM ƏLİYEV TƏRƏFİNDƏN YARADICILIQLA İNKİŞAFI

3.1. SOSİAL-İQTİSADI İNKİŞAFDA VARİSLİK PRİNSİPI VƏ ONUN MÜASİR REALLIĞA UYGUN OLARAQ PREZİDENT İLHAM ƏLİYEV TƏRƏFİNDƏN İNKİŞAFI

Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə yenidən qayıdışı müstəqil Azərbaycan dövlətinin inkişafına yeni nəfəs verdi. Demək olar ki, cəmiyyətin bütün sferalarında inqilabi dəyişikliklər başladı.

Ümummilli lider Heydər Əliyev iqtisadi böhrandan xilas olmaq, vergi, torpaq, özəlləşdirmə də daxil olmaqla sahibkarlığın və özəl sektorun inkişaf etdirilməsi üçün bir sıra sistemli islahatlar keçirdi. 1993-cü ildə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Sahibkarlığının İnkışafı" (1993-1995) adlı Dövlət Programı Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarların sayının artmasına, xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin inkişafına müsbət təsir göstərdi.

1993-cü ilin ikinci yarısından başlayaraq, aparılan ardıcıl və məqsəd-yönlü siyaset nəticəsində ictimai-siyasi sabitliyin təmin olunması, istehsalda yaranmış geriləmə proseslərinin qarşısının alınması və digər tədbirlərdən sonra iqtisadiyyatda tənəzzül tədricən aradan qaldırıldı və bununla da Azərbaycanın iqtisadi inkişafında mahiyyətçə yeni mərhələnin təməli qoyuldu. 1996-ci ildən əldə olunan makroiqtisadi sabitlik, sənayedə, tikintidə və digər sahələrdə iqtisadi göstəricilərin artımı, həyata keçirilən geniş miqyaslı iqtisadi islahatların ilkin nəticələri aparılan siyasetin düzgünlüyünü və Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatı yolunda inamlı addımlarını təsdiq edirdi.

Respublikamızda keçid dövrünün ilk illərinə nəzər salsaq, həmin dövrün iqtisadi göstəriciləri bu illərin makroiqtisadi nümunələrində daha çox gözə çarpır. 1991-1994-cü illərdə ölkə iqtisadiyyatında Ümumi Daxili Məhsul hər il orta hesabla 16,5% azalmışdır. 1985-ci ilə nisbətən sənaye istehsalının həcmi 1991-ci ildə 10%, 1992-ci ildə 37%, 1993-cü ildə isə 50 faizə qədər azalmışdır. Vaxtilə keçmiş İttifaqda əsas sənaye respublikası kimi tanınan Azərbaycanın sənaye sahəsi yeni müstəqil dövlətlər içərisində ən ağır vəziyyəti ilə xarakterizə edilirdi.

1993-cü ildə Azərbaycan istehsal imkanının, demək olar ki, 2/3-ni itirmişdi və milli gəlirin qazanılması yox dərəcəsində idi. Ölkə üzrə emal sahələrinin böyük bir hissəsinin sıradan çıxması, başqalarının isə xammal qılığlığı və satış bazarları problemi ilə üzləşməsi iqtisadiyyatı dağılma həddinə çatdırılmışdı. Bu dövrdə ölkədəki hərc-mərclik sosial böhranı dərinləşdirirdi, işsizlik səviyyəsi artmışdı və ölkəni böyük fəlakət təhlükəsi

gözləyirdi. 1994-cü ildə Milli Bankın uçot dərəcəsi 250 faizə çatmışdı və bütün bunlar ondan xəbər verirdi ki, ölkə iqtisadiyyatı idarəedilməz duruma düşmüdü. 1993-cü ilə kimi ölkədə sahibkarlığın formallaşması və inkişafı istiqamətində ciddi islahatların aparılmaması və sistemsiz epizodik tədbirlər bazar iqtisadiyyatının mühüm komponentlərindən sayılan sahibkarlıq institutunun tərəqqisini ləngidirdi. Həmçinin bazar iqtisadiyyatının digər mühüm sektorlarının, misal üçün, satış mərkəzi, xidmət, nəqliyyat, vasitəçi-təchizat və bank fəaliyyətinin yaranması prosesi kortəbii və qeyri-rəsmi xarakter daşıyırı. Xarici ticarət sahəsində eyni zamanda vacib təşkilati-hüquqi baza yaradılması istiqamətində təcrübəsizlik ona gətirib çıxardı ki, şirkətlər, xüsusilə yeni yaranmış bazar strukturları, bir qayda olaraq, qazanc üçün 100 milyonlarla dollarlıq neft məhsullarını, alüminiumu, pambığını və digər strateji məhsulları dünya bazarı qiymətlərindən aşağı qiymətə ixrac edirdi.

Bunların hamısı istehsal vasitələri bazarını formalasdıran mühüm amillərdən biri kimi çıxış edən ixrac potensialından səmərəli istifadə əmsalının çox aşağı olduğunu, bir sözlə, arxa plana keçirildiyini göstərirdi. 80-ci illərin sonlarına yaxın keçmiş SSRİ-də gedən ictimai-siyasi proseslər Azərbaycanda da iqtisadiyyatın bütün sahələrinə, o cümlədən neft sənayesinə də öz mənfi təsirini göstərmişdir. Neft hasilatı 1987-ci ildəki 13,8 milyon tondan 1993-cü ildə 10,3 milyon tona enmişdir. Göründüyü kimi, milli iqtisadiyyatın başqa sahələri kimi, neft sənayesində də tənəzzül prosesi xeyli intensivləşmiş, hasilat getdikcə aşağı düşmüş, neftçilərin sosial-iqtisadi durumu son dərəcə ağırlaşmışdı. Bundan başqa, maliyyə vəsaitinin məhdudluğu xarici müəssisələrin və investorların cəlb edilməsini strateji zərurətə çevirsə də, ölkəni bürümüş daxili ziddiyətlər, özbaşınalıq Qərbin iri neft şirkətlərini Azərbaycandan uzaqlaşdırırdı.

Respublikanın düşmüş olduğu ağır sosial-iqtisadi vəziyyəti düzəltmək üçün xarici sərmayəyə şərait yaradılması, daxili və xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi, inzibati-amirlik idarəetmə metodlarının ləğv edilməsi tələb olunurdu. Belə ki, 1993-cü ilin əvvəlində respublikamızda olan 15 minə qədər kiçik müəssisənin heç 15 faizi istehsal yönümlü deyildi. İlk addımlardan biri kimi xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi ola bilərdi. Ona görə də Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyev 1994-cü ilin martında "Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi haqqında" fərman imzaladı. Fərmana əsasən, strateji əhəmiyyətli malların

respublikadan bütün hüquqi şəxslər tərəfindən ixrac olunmasına icazə verildi. Həmin malların xarici ölkələrə satışından əldə ediləcək vəsaitin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş hissəsi hesabına Azərbaycan Respublikasının vahid valyuta fondunun formalaşması təmin edilməli idi.

Respublikada valyuta bazarını tənzimləmədən ümumi iqtisadi inkişafdan danışmaq mümkün deyildi. Bu dövrdə isə valyuta bazarında hərcəmərclik hökm sürdü. Qara valyuta bazarı mövcud idi. "Valyuta tənzimi haqqında" 1994-cü il 21 oktyabr tarixli qəbul edilmiş qanun deyilənlərin məntiqi nəticəsi kimi başa düşüldü. Həmin qanunda respublikada valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi prinsipləri, valyuta tənzimi və valyuta nəzarəti orqanlarının səlahiyyətləri və funksiyaları, hüquqi və fiziki şəxslərin valyuta sərvətlərinə sahib olması göstərilirdi. Bu sərvətlərdən istifadə etmək və onlar barəsində sərəncam vermək sahəsində hüquq və vəzifələr, valyuta qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət müəyyən edildi.

Bütün bu tədbirlərə baxmayaraq, ölkədə sosial-iqtisadi vəziyyət qənaət-bəxş deyildi. Ölkə təbii sərvətlərlə zəngin olsa da, 1994-cü ildə əhalinin orta aylıq əməkhaqqı 13,1; 1996-ci ildə isə 20,5 ABŞ dolları olmuşdu.

1994-cü ilin sonları üçün respublikada sosial-iqtisadi vəziyyət barədə Milli Məclisdə respublikanın müvafiq dövlət orqanlarının məlumatı dinlənilib müzakirə edilərək, iqtisadiyyatının ağır vəziyyətdə olduğu və tənəzzül keçirdiyi qeyd edilirdi. Azərbaycana qarşı Ermənistanın apardığı elan olunmamış qanlı müharibə iqtisadiyyata böyük zərbə vurdu. Bu müharibə 1 milyondan çox Azərbaycan vətəndaşının öz doğma yurdunuşunu itirib qaçqın və köckün düşməsinə, istehsal və xidmət fəaliyyətindən kənarlaşmasına gətirib çıxartdı. Azərbaycanda qurulan ailələrin sayı 1991-ci illə müqayisədə ildə 36,8 faiz azaldı ki, bu da respublikadakı ümumi rifah halının səviyyəsinin aşağı düşməsinə gətirib çıxardı.

1994-cü ildə Özəlləşdirməyə dair Dövlət Proqramı Milli Məclisdə geniş müzakirə edildi. Bununla belə, bu sahədə işlər xeyli ləng gedirdi. Milli Məclisin aqrar məsələlər Komissiyası ekspert qrupu ilə birlikdə "Aqrar siyasetin əsas istiqamətləri haqqında" və "Torpaq islahatları haqqında" qanunların layihələrini hazırladı. Axırıncı qanun layihəsində torpağı xüsusi mülkiyyətə vermək nəzərdə tutulurdu. Torpaq sahibləri onu satmaq, girov qoymaqla və icarəyə vermək hüququna sahib olurdular.

1994-cü ildə də aqrar islahatların hüquqi-siyasi bazasının yaradılması və həyata keçirilməsi davam etdirildi. Bu baxımdan 1995-ci il fevralın 18-də

Milli Məclisdə qəbul edilən qərar "Aqrar islahatların əsasları haqqında" qanunun böyük əhəmiyyəti oldu. Bu qanunun məqsədi aqrar bölməni böhrandan çıxartmaq, iqtisadiyyatı sabitləşdirmək, əhalinin sosial və iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq idi. Aqrar sahədəki islahatın başlıca vəzifələri torpaq və əmlak üzərində yeni mülkiyyət münasibətlərinin qurulması, bazar iqtisadiyyatına uyğun islahatların aparılması və infrastruktur sahəsində müxtəlif növlü təsərrüfatların yaradılması və inkişafi yolu ilə cəmiyyətin dəyişdirilməsindən və təkmilləşdirilməsindən ibarət idi. Onu da göstərmək lazımdır ki, torpaq kəndliyə verilsə də, kəndlinin onu əkib-bəcərməyə vəsaiti, texnikası və başqa imkanları yox idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1994-cü ildə Ermənistan və Azərbaycan arasında atəşkəs sazişi imzalandıqdan sonra respublikada vəziyyət sabitləşməyə başladı. Artıq gənc, müstəqil Azərbaycan Respublikası beynəlxalq aləmdə nüfuz qazanmağa başlayırdı. Respublikadakı sabitlikdən istifadə edərək Heydər Əliyev əməkdaşlığı xarici siyaset yeritməyə başladı, böyük Avropa ölkələrinin, ABŞ-in diqqətini Azərbaycana cəlb etdi. Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın neft strategiyasını müəyyənləşdirərkən, başlıca iqtisadi, siyasi, geostrateji amilləri də nəzərə alaraq, neftin Azərbaycan xalqına, onun gələcək nəsillərinə xidmət etməsi istiqamətlərini müəyyən etmişdir. Dünya birliyinə integrasiya və regionda beynəlxalq əməkdaşlığın əsasını qoyan bu qlobal enerji layihəsi eyni zamanda Azərbaycanın müstəqil dövlət olaraq öz təbii sərvətlərinə sahib çıxmamasına, milli mənafeyinə, iqtisadi və siyasi maraqlarına yönəldilmişdir.

Bütün bunlar beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın nüfuzunun artırılmasına, inkişaf imkanlarının genişlənməsinə yönəlmüşdür ki, bu da 20 sentyabr 1994-cü ildə bağlanmış "Əsrin müqavilə"ində özünün ifadəsini tapdı.

Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında program işlənib hazırlanarkən əsas amil kimi əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi nəzərdə tutulurdu. 1995-1998-ci illəri əhatə edən programın əsas mahiyyətini xüsuslu mülkiyyətçilər təbəqəsinin formalaşdırılmasına və nəticədə səmərəli fəaliyyət göstərən bazarın yaradılmasına, ölkə iqtisadiyyatının inhisarsızlaşdırılmasına və onun strukturunun yenidən qurulmasına, ölkənin iqtisadi dövriyyəsinə kapitalın və istifadə olunmamış resursların cəlb edilməsinə, vətəndaşların sahibkarlıq və işgüzarlıq fəaliyyəti üçün münbit şəraitin yaradılmasına, inflasiyanın qarşısının alınmasına yönəldilmiş tədbirlər

sistemi təşkil edirdi.

Bu tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsi ilə maliyyə sabitliyinə, əhalinin əmanətlərinin artırılmasına və bu əmanətlərin investisiyalara çevrilməsinə, ən başlıcası, islahatın canlandırılmasına və iş yerlərinin artırılmasına, nəhayət, vətəndaşların həyat səviyyəsinin keyfiyyətcə yaxşılaşdırılmasına nail olunması nəzərdə tutulurdu. Milli Məclisdə geniş müzakirədən sonra 1995-ci il 21 iyulda təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı"nda özəlləşdirmənin məqsəd və vəzifələri, dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətlərə çevrilməsi, özəlləşdirmə payı, özəlləşdirmənin formaları, özəlləşdirmə prosesinin maliyyələşdirilməsi şərtləri və s. məsələlər öz əksini tapdı.

1995-ci ildə ölkəyə xarici investisiya qoyuluşu sahəsində də müəyyən işlər görüldü. Bu tədbir müstəqil dövlət quruculuğu üçün mühüm amillərden biri kimi əhəmiyyətli idi. 1995-ci ilin yanvar ayında ABŞ-la Azərbaycan arasında "Kapital qoyuluşuna Kömək haqqında" saziş Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən təsdiq edildi. 1995-ci il noyabrın 10-da Bakıda imzalanmış "Qarabağ" strukturu üzrə yeni neft müqaviləsinə ABŞ-ın "Penzoil" şirkəti cəlb edildi. Azərbaycan və ABŞ arasında ticarət və iqtisadi əlaqələr genişləndi.

Beləliklə, Ümummilli lider Heydər Əliyevin sosial-iqtisadi siyaset strategiyasının tətbiqi nəticəsində 1995-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikasında inkişafın yeni mərhələsi - bərpa və dinamik tərəqqi dövrü başlanmışdır. 1995-2003-cü illərdə ÜDM 90,1%, dövlət bütçəsinin gəlirləri 3,9 dəfə, ölkənin qızıl-valyuta ehtiyatları 85 dəfə, sənaye məhsulunun həcmi 22,4%, kənd təsərrüfatı istehsalı 52,8%, xarici ticarət dövriyyəsi 4 dəfə, iqtisadiyyatda məşğul olanların orta aylıq əməkhaqqı 6,2 dəfə artı, inflyasiya səviyyəsi 2-3%-ə qədər endirildi.

Nəticədə, siyasi və makroiqtisadi nöqtəyi-nəzərdən dəyişməz, mütəmadi və dayanıqlı iqtisadi tərəqqiyə malik ölkə, Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında etibarlı tərəfdəş, qlobal enerji və nəqliyyat layihələrinin fəal iştirakçısı, beynəlxalq tədbirlər məkanı kimi tanınan Azərbaycanın indiki uğurları məhz Heydər Əliyev siyasetinin möhtərəm Prezident İlham Əliyev tərəfindən layiqincə davam etdirilməsinin məntiqi nəticəsidir.

Ölkə başçısı Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi: "Heydər Əliyev bütün dövrlərdə Azərbaycan xalqına ləyaqətlə xidmət etmişdir. Azərbayca-

nın azadlığının əbədi, dönməz olmasında, iqtisadi potensialının güclənməsində, bölgədə və dünyada nüfuzunun artmasında onun müstəsna xidmətləri var. Hal-hazırda bu siyaset davam etdirilir. Bu gün Heydər Əliyev bizimlə deyil, ancaq onun siyaseti yaşayır, onun qurduğu azad Azərbaycan yaşayacaqdır".

Azərbaycanda 1993-cü ildən başlayaraq əsası Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və həyata keçirilən neft strategiyası çox maraqlı mərhələləri keçib. 2018-ci ilin may ayının 29-da Səngəçal terminalında "Cənub Qaz Dəhlizi" layihəsinin açılış mərasimində Prezident İlham Əliyev vurğulayıb: "TANAP layihəsi "Cənub Qaz Dəhlizi"nin önəmli hissəsidir. Biz gələn ay TANAP layihəsinin istifadəyə verilməsini də qeyd edəcəyik. Qeyd etdiyim kimi, 2014-cü il sentyabrın 20-də, o da çox rəmzi mənə daşıyır, çünki "Əsrin kontraktı" 1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanmışdır, 20 ildən sonra "Cənub Qaz Dəhlizi"nin təməli qoyulmuşdur. Bu gün biz bu layihənin rəsmi açılışını qeyd edirik və bu, həqiqətən də, böyük və tarixi hadisədir".

Qeyd etmək lazımdır ki, "Cənub Qaz Dəhlizi" nəhəng infrastruktur layihəsidir. Onun icrasına 45 milyard dollardan çox sərmayə qoyulub. İndiki qlobal-maliyyə böhranı şəraitində bir layihəyə bu həcmidə investisiya qoyulması onun iqtisadi əhəmiyyəti ilə yanaşı, siyasi və geosiyasi əhəmiyyətini də göz önünə çəkir. Burada, şübhəsiz ki, Azərbaycanın kifayət qədər qaz ehtiyatına malik olması faktı da mühüm rol oynayır. Belə ki, Azərbaycanın təsdiq edilmiş qaz ehtiyatları 2,6 trilyon kubmetrə kimi qiymətləndirilir.

TANAP Layihəsi Xəzər Dənizinin Azərbaycan sektorundakı "Şahdəniz-2" yatağından və Xəzər Dənizinin digər sahələrindən hasil edilən təbii qazın Türkiyəyə və öz növbəsində, bu ölkədən Avropaya nəqlini nəzərdə tutur. TANAP Cənubi Qafqaz Boru kəməri (CQBK) və Trans-Adriatik Boru Kəməri (TAP) ilə birlikdə "Cənub Qaz Dəhlizi"nin tərkib hissəsi olan bir layihədir.

Azərbaycanın Dövlət başçısı Prezident İlham Əliyev vurğulayıb: "...Amerika Birləşmiş Ştatları bütün layihələrimizdə bizə böyük dəstək olub, bizə kömək göstərib, həm siyasi dəstək, həm mənəvi dəstək ... Büyük Britaniya hökuməti də həmişə bizim yanımızda olub ... Büyük Britaniya hökuməti bu layihələrin reallaşmasında həmişə bizə dəstək göstərmişdir, biz bu dəstəyi bu gün də hiss edirik ... Avropa İttifaqı bu layihənin icrasında çox önəmli rol oynamışdır.

Amerikanın prezidenti Donald Tramp "Cənub Qaz Dəhlizi"ni "inanılmaz nailiyyət", ABŞ və Azərbaycanın 30 illik əməkdaşlığının "mühüm nailiyyəti"

adlandırıb. Azərbaycanın böyük neft yataqları dünya enerji bazarına sabitlik gətirir. Sizin qaz hasilatınız isə Türkiyə və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə töhfə verəcəkdir”.

Azərbaycan bu gün həm siyasi, həm də iqtisadi cəhətdən dünyanın qüdrəti dövlətlərindən birinə çevrilib. Regionda heç bir irimiqyaslı layihə Azərbaycanın iştirakı olmadan həyata keçirilmir. “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində reallaşan Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri artıq neftimizi dünya bazarına çıxarıb. Bu kəmər həm Cənubi Qafqazda təhlükəsizliyin təmin olunmasında, həm də xalqımızın daha firavan yaşamasında mühüm rol oynayır.

Azərbaycan və Türkiyənin mühüm birgə meqalayihələri sırasına regionun təhlükəsizliyinin təminatında ciddi əhəmiyyəti olan Trans-Anadolu (TANAP) və Trans-Adriatik (TAP) qaz kəmərləri daxildir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Türkiyənin İzmir şəhərində “Star” neft emalı zavodunun açılış mərasimində çıxışı zamanı deyib: “*Türkiyənin gücü bizim gücümüzdür. Türkiyə nə qədər güclü olarsa, biz də bir o qədər güclü olacaqıq. Bizim gücümüz birliyimizdədir*”.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan hazırda nəinki özünü, eləcə də dünyanın enerji təhlükəsizliyi məsələlərinə öz layiqli töhfəsini verir. Dünya ölkələri, xüsusən də Qərbi Avropa enerji təhlükəsizliyi kimi ciddi problemiñ həllində Azərbaycanla daha səx əməkdaşlıq qurmaqdə marağını açıq şəkildə ortaya qoyub. İndi söhbət məhz Azərbaycanın fəal iştirakı ilə Xəzər-Qara dəniz-Aralıq-Baltık dənizləri və Avropa İttifaqı regionunda enerji əməkdaşlığının geniş formatı haqqında gedir. Təbii ki, neft amilinin ölkəmizin iqtisadi və siyasi həyatında strateji əhəmiyyəti və xüsusi yeri vardır. Lakin Azərbaycan rəhbərliyi çalışır ki, ölkə neft amilindən asılı olmasın. Buna görə də qeyri-neft sektoruna aid layihələrin reallaşmasının sayı da durmadan artmaqdadır.

Aparıcı alımlar, mütəxəssislərin tədqiqatları göstərir ki, artıq dövlətlərin iqtisadi üstünlüyü də məhz texnologiyalara yiyələnməyə, onları mənimsəmə gücünə əsaslanır. Bir sözlə, iqtisadi qüdrəti müəyyən edən məyarların, qazanılan makro və mikroiqtisadi göstəricilərin önündə bu gün məhz həmin ölkələrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tutduğu yer və onun inkişafı dayanır. Texnoloji proseslərin, innovasiyaların insanlara xidmət, korrupsiyaya qarşı mubarizə, şəffaflıq, yenilik baxımından müasir dünyamızın əsas tələbinə çevrildiyi belə bir mühitdə ölkəmiz də qlo-

bal çağırışlardan kənardə qalmayıb. Bu reallıqları əsas tutaraq ölkə Prezidenti İlham Əliyev 2013-cü ili Azərbaycan Respublikasında “İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları illi” elan edib.

Bu gün Azərbaycan İKT-nin inkişaf göstəricilərinə görə inkişaf etməkdə olan ölkələrlə inkişaf etmiş ölkələr arasında qiymətləndirilir və son 5-7 ildə ən dinamik inkişaf edən 10 ölkə qrupuna daxildir.

Ölkəmizdə neft sektoru ilə yanaşı, qeyri-neft sektorunun inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Bu işdə iqtisadi islahatların, regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi müstəsna rol oynayır. Məhz bunların sayasında regionlarda sahibkarlıq inkişaf edir, yeni iş yerləri yaradılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan yoxsulluqla mübarizə sahəsində fəal siyasetə və uğurlu təcrübəyə malik olan, bu sahədə mühüm addımların atıldığı və müsbət nəticələrin əldə edildiyi ölkələrdən biridir.

“2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı”nın başa çatması ilə əlaqədar olaraq 15 sentyabr 2008-ci il tarixdə Prezident İlham Əliyev tərəfindən “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı” təsdiq edilib. Bu proqram, habelə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı məqsədilə təsdiqlənərək uğurla icra olunan dövlət proqramları, eləcə də digər vacib sənədlər, aparılan məqsədyönlü dövlət siyaseti respublikada uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişafı təmin edib.

Milli iqtisadiyyat son 15 il ərzində 3,2 dəfə, o cümlədən sənaye 2,6 dəfə, kənd təsərrüfatı 1,7 dəfə artıb. Bundan başqa, qeyri-neft ixracı 4,7 dəfə artıb. Əmək haqlarının təxminən 7 dəfə, minimum əməkhaqqının 23 dəfə, pensiyaların 9 dəfə artlığı, 3,1 min məktəbin, 640-dan çox xəstəxananın, eyni zamanda çoxsaylı sosial obyektlərin tikilərək istifadəyə verildiyi, 92 müasir qəsəbə və yaşayış kompleksi salınmaqla, 270 minədək məcburi köçkünün müasir şəraitli mənzillərlə təmin olunduğu son 15 ildə ölkəmizdə yoxsulluğun da kəskin şəkildə azalmasına nail olunub. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi: “Yoxsulluğa qarşı mübarizədə Azərbaycan böyük uğurlara imza atıb. Demək olar ki, bu məsələlərlə məşğul olan bütün beynəlxalq təşkilatlar bunu nümunə kimi göstərirler ki, yoxsulluq təxminən 50%-dən 5,1%-ə düşübdür. İşsizliklə bağlı böyük işlər görülüb. İşsizlik Azərbaycanda 5 faiz səviyyəsindədir”.

Yoxsulluğun azalmasında əhalinin məşgulluq imkanlarının artırılması da mühüm rola malikdir. 2003-2018-ci illərdə Azərbaycanda 1,5 milyonu daimi olmaqla, 2 milyona yaxın yeni iş yeri yaradılıb, məşgulluq imkanları əhəmiyyətli şəkildə artmaqla, əmək bazارında sabitlik, işsizliyin 5 faizə enməsi təmin olunub. Yeni iş yerlərinin açılması daimi xarakter almaqla yanaşı, dövlət məşgulluq xidmətləri, işsiz və işsizxanan vətəndaşların münasib işlərlə təmin olunması getdikcə ənənəyə çevrilir.

Son illər ölkə iqtisadiyyatında müşahidə olunan dinamik inkişaf, heç şübhəsiz, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi hesabına qeyri-neft sahələrinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində reallaşdırılan tədbirlərin məntiqi nəticəsidir.

Nazirlər Kabinetinin 2018-ci ilin yekunlarına həsr edilmiş iclasında Prezident İlham Əliyev bu məsələnin aktuallığını bir daha diqqətə çatdıraraq demişdir: "Sənaye istehsalı istiqamətində çox ciddi iş aparılmalıdır. Texnoparklar, sənaye klasterləri yaradılmalıdır. Bütün regionlarda sənaye zonaları yaradılmalıdır. Bu məsələ ilə bağlı mən əvvəlki müşavirələrdə də öz fikirlərimi bildirmişdim. İstəyirəm bu istiqamətdə işlər daha da sürətlə getsin ki, biz artıq nəticələri görək". Dövlət başçısının tapşırığına uyğun olaraq artıq Mingəçevir Sənaye Parkının yaradılmasına başlanılıb. Neftçala Sənaye Məhəlləsində isə yaxın üç ay ərzində sahibkarlar tərəfindən ümumi investisiya məbləği 20 milyon manatdan çox olan 7 layihə üzrə müəssisələrin qurulmasına başlanacaq.

Göründüyü kimi, hazırda Azərbaycanda sənayenin, xüsusən də qeyri-neft sənayesinin inkişaf etdirilməsi iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi stratejiyasının prioritet istiqamətlərindən biri kimi getdikcə daha çox aktuallıq kəsb edir. Bolqələrdə iri sənaye istehsalı zonalarının yaradılması isə neft-qaz ölkəsi olan Azərbaycanı, həm də yaxın gələcəkdə regionun qeyri-neft sənayesinin inkişaf etdiyi bir dövlətə çevirəcəkdir.

Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin müəyyənləşdirdiyi sosial-iqtisadi inkişaf siyasetinin prioritet istiqamətlərindən biri iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafının təmin edilməsi, rəqabət-qabiliyyətliliyinin artırılması və həmin sahəyə investisiya qoyuluşunun sürətləndirilməsidir. Bu siyasetə uyğun olaraq görülən işlərin nəticəsidir ki, son illərdə ÜDM-in artımı qeyri-neft sektoruna hesabına təmin edilir, rəqabət-də davamlı məhsul istehsalı durmadan artır. Qeyri-neft sektorunu bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas hissəsinə təşkil edir. Biz buna nail olmuşuq və

gələcəkdə, əlbəttə, çalışmalıyıq ki, qeyri-neft sektorunun ixrac strukturunda da daha böyük çəkiyə malik olsun".

Azərbaycanda sosial məsələyə mühüm önem verilir. Prezident İlham Əliyev iclasda bununla bağlı deyib: "Sosial siyaset həmişə prioritet olub və olacaq. Birinci rübdə atılan addımlar bir daha onu göstərir ki, Azərbaycan sosial dövlətdir. Siyasetimizin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşı dayanır. Azərbaycan vətəndaşının maraqları bizim üçün hər şeydən üstündür. Bütün iqtisadi islahatlar, bizim uğurlu neft-qaz siyasetimiz də bu məqsədi güdür ki, insanlar daha da yaxşı yaşasınlar".

Azərbaycan, qlobal-iqtisadi və maliyyə böhranından ən az itkilərlə çıxan ölkələrdən biridir. Belə ki, neftin qiymətinin 3-4 dəfə düşməsinə baxmayaraq, 2018-ci ildə respublikamızda maaşlar və pensiyalar 10 faiz artırılıb. Bu da nadir hadisələrdən biridir. Adətən, hətta neft və qazla zəngin olmayan ölkələr ya maaşları dondurur, yaxud maaşların verilməsində problemlər yaşanır. Ancaq dünyada hökm sürən iqtisadi və maliyyə böhranına baxmayaraq, maaşlar və pensiyalar artırılıb.

Son 15 il ərzində Azərbaycana təxminən 250 milyard manat sərmayə qoyuldu və bu sərmayənin yarısı xarici investisiyadır. Azərbaycanda yaradılan investisiya mühiti xarici investorları həvəsləndirir.

Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan hazırda inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsində mükəmməl infrastruktura malikdir. Buna paralel olaraq qeyri-neft sektorunun sənaye, kənd təsərrüfatı, turizm, tikinti, nəqliyyat və digər sahələrinin inkişafı istiqamətində də böyük işlər görülür. Bunun üçün dövlət hər il təkcə sahibkarlara milyonlarla manat güzəştli kreditlər verir. Elə neftin qiymətinin bir il ərzində dörd dəfə ucuzlaşmasına baxmayaraq, ölkədə iqtisadi inkişafın davam etməsi bunun göstəricisidir. Bu gün respublikamızın valyuta ehtiyatları 45 milyard dollar təşkil edir.

Hal-hazırda qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılması üçün ilk növbədə milli iqtisadiyyatın özünün diversifikasiyalasdırılması və modernləşdirilməsi prosesləri başa çatdırılmalı, innovasiyalasdırılması sürətləndirilməlidir. Bundan əlavə, qeyri-neft sektorunun ölkənin təbii resursları və iqtisadi amilləri nəzərə alınmaqla, dərindən tədqiq edilməsi, onun potensialının obyektiv qiymətləndirilməsi zərurəti diqqəti cəlb edir. Azərbaycan Respublikasının Milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsində göstərildiyi kimi, ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafının başlıca istiqamətlərindən biri iqtisadiyyatın və onun ayrı-ayrı istehsal

sahələrinin diversifikasiyasıdır. Emal sənayesinin müasir iqtisadi və texniki durumu diversifikasiya meylinin hər vasitə ilə gücləndirilməsini tələb edir. İqtisadiyyatın diversifikasiyalasdırılmasının, ÜDM-də özəl sektorun və xidmət sahəsinin payının artırılmasının, sənaye sahələrində, o cümlədən neft-qaz maşınqayırması, neft-kimya, metallurgiya, cihazqayırma, tikinti materialları istehsalı, aqrar sektor və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı sahələrində inkişafın sürətləndirilməsinin, yeni iqtisadiyyat sahələrinin - İKT, turizm və kosmik sənayesinin rolunun gücləndirilməsinin, xarici ticarət dövriyyəsi strukturunun diversifikasiyalasdırılmasının vacibliyi müasir dövrdə aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda yoxsulluğun azaldılması iqtisadiyyatın uğurlu diversifikasiyası, neft gəlirlərindən səmərəli istifadə olunması, sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılması, regionların inkişafına xidmət edən dövlət programlarının uğurla reallaşdırılması və bu qəbildən olan digər proseslər sayəsində mümkün olmuşdur.

Bu işlərin həyata keçirilməsində Birinci Vitse-Prezident, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın əvəzsiz xidmətləri vardır. Onun rəhbərliyi altında respublikamızda müxtəlif layihələr həyata keçirilmiş, yeni səhiyyə ocaqları, məktəblər, uşaq bağçaları, qocalar evləri tikilib istifadəyə verilmişdir. Bütün bunlar isə xalqın maddi və mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsinə təkan vermişdir.

Əsası Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və Prezident İlham Əliyev tərəfindən böyük uğurla həyata keçirilən xarici və daxili siyaset, gerçəkləşən iqtisadi doktrina belə deməyə əsas verir ki, Azərbaycan növbəti illərdə də bu siyasetin davamı sayəsində hərtərəfli inkişaf sürətini daha da artıracaq, həm regional, həm də qlobal səviyyədə öz mövqelərini durmadan möhkəmləndirəcəkdir.

Bütün bunlar isə bizə onu deməyə əsas verir ki, yaxın gələcəkdə Azərbaycan dünyanın ən qüdrətli və sürətlə inkişaf edən dövlətlərindən birinə çevriləcəkdir.

3.2. AZƏRBAYCANDA MİLLİ İQTİSADI İNKİŞAF MODELİNİN PRİNSİPLƏRİ VƏ ƏSAS CƏHƏTLƏRİ

Müasir dünyada bir sıra ölkələr qrupunun, bəzən isə ayrıca götürülmüş bir ölkənin iqtisadiyyatını xarakterizə edən müxtəlif iqtisadi inkişaf modelləri mövcuddur. Bunlara ingilis-sakson iqtisadiyyatlı ölkələr üçün xas olan neoliberal iqtisadi inkişaf modeli (ABŞ, İngiltərə, İrlandiya, Yeni Zelandiya və s.); sosial tənzimlənən iqtisadi inkişaf modeli (Almaniya, İsviç və digər Avropa İttifaqı ölkələri, habelə Kanada, İsrail və s.); Cənub-Şərqi Asiya ölkələri (Yaponiya, Cənubi Koreya, Singapur, Malayziya, Tayvan, Honkonq, Tailand və s.) üçün səciyyəvi olan iqtisadi inkişaf modeli; iqtisadiyyatda inzibati və iqtisadi idarəetmə metodlarının vəhdəti ilə seçilən, son dövrlərdə ölkənin əhəmiyyətli iqtisadi artım sürətini və dünya təsərrüfat sistemində onun yüksək payını təmin etməyə imkan verən Çin modeli; Asiya, Afrika və Latın Amerikasının bir sıra ölkələrinin, əsasən, çoxukladlı iqtisadiyyatını səciyyələndirən iqtisadi inkişaf modeli; habelə inzibati amirlik sisteminin dağıılması nəticəsində əmələ gələn və özlərinin milli iqtisadiyyatlarını formalaşdırmaq istiqamətində fəaliyyət göstərən gənc yeni müstəqil ölkələr üçün xarakterik olan milli iqtisadi inkişaf modelləri aiddir.

Təbii ki, qeyd edilmişə modellərin fərqli xüsusiyyətlərinə, üstünlük-lərinə və çatışmazlıqlarına baxmayaraq, onlar üçün ən vacib ümumiləşdirici cəhət buraya aid edilən ölkələrin bazar iqtisadi sistemi çərçivəsində və ya bu iqtisadi sistemin qurulması məqsədilə həyata keçirilən iqtisadi fəaliyyətdən ibarətdir.

Hər şeydən əvvəl göstərmək lazımdır ki, ümumi mənada milli iqtisadi inkişaf modeli dedikdə konkret ölkənin malik olduğu təbii, iqtisadi, texniki, texnoloji və intellektual resurslara, mövcud coğrafi mövqeyə, milli adət və ənənələrə əsaslanan, məhsuldar qüvvələrinin inkişaf səviyyəsindən, iqtisadiyyatın idarəedilməsi xüsusiyyətlərindən, onun dövlət və bazar tənzimlənməsinin fərqli nisbatindən, cəmiyyətin sosial yönümündən çıxış edən iqtisadi inkişaf strategiyasının konkret hədəflərini, məqsədlərini, üsul və vasitələrini, alətlərini, mexanizmlərini, vəzifələrini, reallaşdırma prinsiplərini, istiqamətlərini və s. özündə əks etdirən dinamik inkişaf forması, iqtisadi hadisə və proseslərə fərqli yanaşma tərzi başa düşülür.

Bir sıra hallarda göstərilmiş bəzi inkişaf modellərinin elmi-konseptual əsaslarının formalaşdırılmasında onların ideoloqları kimi çıxış edən ölkə

başçılarının, siyasi liderlərin, görkəmli iqtisadçı-alımların rolü və fəaliyyəti müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, məsələn, Almanyanın iqtisadi inkişaf modelinin işləniləb hazırlanmasında və həyata keçirilməsində Lüdvig Erxardın, Malayziya modelində müvafiq olaraq Mahathir Məhəmmədin, Polşa modelində Leşek Baltseroviçin, Çin modelinin nəzəri əsaslarının yaradılmasında Den Syaopinin xüsusi xidmətləri olmuşdur. Azərbaycana gəldikdə isə, heç şübhəsiz ki, siyasi və iqtisadi müstəqillik əldə etdikdən sonra formallaşmağa başlamış və hazırkı dövrə uğurla inkişaf edən milli iqtisadi inkişaf modelinin əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və bu dahi şəxsiyyətin adı ilə bağlıdır.

Çağdaş Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modelinin dünya şöhrəti siyasetçi Heydər Əliyevin adı ilə bağlanılması təsadüfi deyildir. Ulu tanrı bu müdrik insana siyasi lider üçün vacib olan bütün zəruri keyfiyyətləri: dəhiliyi, siyasi uzaqqorənliyi, cəsarəti, praqmatikliyi, dərin iqtisadi təfəkkürü, analitik düşüncəni, güclü siyasi iradəni, ciddiliyi, təşkilatçılığı, quruculuğu, dərin sistemli biliyi, dövlətçilik təcrübəsini, idarəcilik məharətini, fenomenal duyumu, habelə vətənpərvərliyi, təvazökarlığı, müdrikliyi, humanizmi, səmimiyyəti bəxş etmişdir. Məhz bu keyfiyyətlər islahatçı lider olan bu müdrik dövlət başçısına ölkənin milli iqtisadi inkişaf modelinin həm elminənəzəri prinsiplərini müəyyənləşdirməyə, həm də modelin orta və uzunmüddətli dövrə praktiki baxımdan reallaşdırılması strategiyasını və fəaliyyət programını əsaslandırmaya imkan vermişdir.

Heydər Əliyevin xalqımız qarşısında mühüm xidmətlərindən biri ondadır ki, Ümummilli lider hazırlıda dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf modeləri sırasında özünün yüksək səmərəliliyi, dayanıqlılığı, strateji əhəmiyyəti, sistemliliyi, elmiliyi ilə seçilən Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modelinin əsaslarını keçid iqtisadiyyatının ilk illərində ölkəmiz üçün xas olan çox mürəkkəb və ağır hərbi-siyasi, sosial-iqtisadi, mənəvi-psixoloji şəraitdə yaratmışdır. Həmin illərdə Dağlıq Qarabağla bağlı münaqişənin gərgin dövrünə, yüksək səviyyəli inflayasiya və ißsizliklə səciyyələnən makroiqtisadi qeyri-sabitliyə, dərin iqtisadi tənəzzülə (belə ki, 1991-1993-cü illərdə ölkənin istehsal potensialının 2/3 hissəsi itirilmişdi), dövlətçiliyimiz üçün ciddi xarici və daxili təzyiqlər və təhdidlərə baxmayaraq, Ümummilli lider bu çətinliklərə mətinliklə sinə gərərək və yüksək mətanət, dözüm və cəsarət nümayiş etdirərək bazar iqtisadi sisteminin tələbləri əsasında formallaşan və inkişaf edən sivil və müstəqil milli iqtisadiyyatın əsaslarını səylə yaradırdı.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, əsası Ulu öndər tərəfindən qoyulmuş müstəqil Azərbaycanın müasir milli iqtisadi inkişaf modelinin kökləri hələ keçən əsrin 60-ci illərinin sonlarından Sovetlər ittifaqı zamanı onun ölkəmizə rəhbərlik etdiyi dövrlərdə yaranmışdır. Həmin dövrə Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycanın malik olduğu zəngin iqtisadi potensialın ölkənin iqtisadi inkişafına yönəldilməsi məqsədi ilə həyata keçirdiyi sistemli, ardıcıl və məqsədə uyğun islahatlar nəticəsində ölkəmiz sürətlə inkişaf edərək qısa bir zamanda keçmiş Sovetlər ittifaqının sürətlə yüksələn, özünü iqtisadi cəhətdən təmin edə bilən, istehsal etdiyi milli gəlirin səviyyəsinin istehlak etdiyindən artıq olması səbəbindən onun bir hissəsini ittifaq fonduna verən qabaqcıl respublikalardan birinə çevrilmişdir. Həmin dövrün statistik rəqəmləri göstərir ki, 1969-1982-ci illərdə ölkəmizin xalq təsərrüfatının artım sürəti orta ittifaq səviyyəsini qabaqlamış, istehsal edilən milli gəlir 2,6, sənaye məhsulunun həcmi 2,7, kənd təsərrüfatı məhsulları 2,3 dəfə artmışdır. Həmin illərdə ölkənin müxtəlif şəhərlərində inşa olunan iri müəssisələr bu günün özündə də milli iqtisadiyyatımızın güclü sənaye potensialının formallaşmasına zəmin yaratmışdır. Aqrar sektorun inkişafi istiqamətində aparılan tədbirlər nəticəsində isə iqtisadiyyatın bu mühüm sahəsi 1976-1980-ci illərdə ümumi məhsulun artımına görə SSRİ-də birinci yerə çıxmışdır. Bütövlükdə isə həmin dövrə Heydər Əliyev tərəfindən respublikamızda miqyasına görə bütün keçmiş tarixi boyu yaradılmış potensialla müqayisə edilə biləcək güclü iqtisadi potensial formallaşmışdır ki, bu da müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modelinin uğurları üçün möhkəm təməl olmuşdur.

Keçmiş ittifaqda yüksək vəzifədə çalışan Heydər Əliyev Azərbaycanın nə vaxtsa siyasi və iqtisadi baxımdan müstəqillik əldə edəcəyini öncədən görərək bunun üçün zəruri iqtisadi – siyasi, intellektual baza formallaşdırılmışdır. Ulu öndər sonralar o illəri xatırlayarkən bildirmişdir ki, "70-ci illərdə görülən işlər, yaradılan böyük iqtisadiyyat, sənaye potensialı və neft sənayesi sahəsində görülən işlər, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin əsasıdır. Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, o illərdə bu işləri görərkən mən məhz Azərbaycanın gələcəyini, bugünkü müstəqilliyini düşünürdüm. O işləri görərkən mən əmin idim ki, onlar Azərbaycanın sərbəst, müstəqil yaşaması üçün əsas yaradır.

Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulmuş milli iqtisadi inkişaf modeli fundamental prinsiplər üzərində qurulmuşdur. Ölkənin malik olduğu zəngin

potensialı hərəkətə gətirməklə bazar iqtisadi sisteminin əsaslarının yaradılmasına, onun iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə və Azərbaycanın dünən yə iqtisadi sistemində özünəlayiq yüksək nüfuzunun təmin edilməsinə, son nəticədə Ulu öndərin bütün varlığı qədər sevdiyi xalqının, dövlətinin, ölkəsinin iqtisadi, siyasi, mənəvi, sosial inkişafına xidmət edən bu prinsiplərə, hər şeydən əvvəl aşağıdakılardır addır:

1. Bazar iqtisadiyyatının qurulması ilə bağlı iqtisadi islahatların ardıcıl, mərhələli və sistemli şəkildə aparılması;
2. İqtisadi islahatların möhkəm qanunvericilik bazasına əsaslanması;
3. Yeni milli iqtisadi inkişaf modelinin sosial yönümlülüyü, onun cəmiyyətin bütün üzvlərinin maraqlarına, mentalitetə və demokratik dəyərlərə uyğunluğu;
4. Ölkənin malik olduğu zəngin təbii, maddi, əmək resurslarından səmərəli istifadə edilməsi;
5. İqtisadi cəhətdən müstəqil milli iqtisadiyyatın əlverişli investisiya, innovasiya və sahibkarlıq mühitinin yaradılması;
6. İqtisadiyyatın dünyaya açıqlığı şəraitində qloballaşmanın, regionlaşmanın və milli maraqların əlaqələndirilməsi, ölkənin beynəlxalq iqtisadi, maliyyə-kredit, ticarət və digər iqtisadi təşkilatlarda iştirakının onun strateji və milli maraqlarına uyğunluğu və bu maraqlara xidmət etməsi və s.

Heydər Əliyev ölkənin milli iqtisadi inkişaf modelinin yaradılması məqsədilə həyata keçirdiyi iqtisadi siyasetin səmərəliliyinə, sistemliliyinə, qarşıda duran məqsəd və hədəflərin məntiqi ardıcılığına, prioritetlərin düzgün seçilməsinə, hansı işlərin nə vaxt və hansı intensivliklə həyata keçirilməsinin vacibliyinə müstəsna əhəmiyyət verirdi. Ulu öndər yeni cəmiyyət quruculuğunu hər bir mərhələsində qarşıda dayanan əsas vəzifələri, həlli ilk növbədə vacib olan problemləri, habelə onların həlli üçün zəruri konkret plan və programları, vəzifələrin ardıcıl reallaşdırılmasının istiqamətlərini və mexanizmlərini dəqiqliyənələşdirə bilirdi. Araşdırma göstərir ki, ən ümumi mənada Heydər Əliyevin iqtisadi inkişaf konsepsiyasının ardıcıl reallaşdırılması ilə bağlı islahatların birinci mərhələsi güclü dövlət tənzimləməsi əsasında ölkəni dərin siyasi bohrandan, iqtisadi və sosial tənəzzüldən çıxarmaq və makroiqtisadi sabitliyi təmin etmək, ikinci mərhələsi isə iqtisadi dirçəlişə və iqtisadi artıma nail olmaq məqsədi daşımışdır.

Heydər Əlievin cəmiyyətin, iqtisadiyyatın inkişafının hər bir mövcud və yeni mərhələsinə uyğunlaşmaq üçün çəvik iqtisadi mexanizmlərə, im-

kanlara və potensiala malik olan, deməli, öz mobilliyi ilə seçilən milli iqtisadi inkişaf modelinin sistemlilik prinsipi özünü cari və perspektiv vəzifələrinin əlaqəli və ahəngdar həllində, nəzəriyyə və praktikanın, iqtisadi və sosial sahələrdə islahatların vəhdətində, idarəetmədə dövlət və bazar tənzimləməsinin, habelə makroiqtisadi sabitliyi təmin etmək üçün inflyasiya və məşğulluğun optimal nisbətində, əlverişli biznes, investisiya və innovasiya mühitinin yaradılmasında, islahatlarda müasirlik və milliliyin, yenilik və fundamentallığın qarşılıqlı əlaqələndirilməsində və s. özünü göstərirdi.

Hər bir mərhələdə Ulu öndər tərəfindən iqtisadi, siyasi və sosial sferalarda sabitləşmə, islahatlaşma, liberallaşdırma, demokratikləşdirmənin bərqərar olması və ölkənin dünya iqtisadiyyatına səmərəli və hərtərəfli integrasiyası ilə bağlı ardıcıl, mərhələli və sistemli şəkildə apardığı iqtisadi siyaset nəticəsində 1996-ci ildə ölkə iqtisadiyyatında tənəzzülün dayanması və yüksək inflyasiyanın cilovlanması ilə bağlı makroiqtisadi sabitlik təmin edilmiş, 1997-ci ildən başlayaraq isə sosial-iqtisadi inkişafda müsbət meyillər və ilbəil artan iqtisadi artım özünü göstərməyə başlamışdır. Beləliklə, Ulu öndər makroiqtisadi sabitləşmə və iqtisadi inkişafla bağlı problemləri həll edərkən hökmən onlara sistemli və mərhələli yanaşmanın zəruriliyini öz əməli fəaliyyəti ilə sübut edirdi.

Yuxarıda göstərildiyi kimi, Heydər Əliyevin milli iqtisadi inkişaf modelinin əsas prinsiplərindən biri burada dünyanın müasir inkişaf meyilləri çərçivəsində üç prosesin: qloballaşma, regionlaşma və milli mənafelərin üzvi şəkildə əlaqələndirilməsidir. O, hesab edirdi ki, göstərilmiş bu proseslər bir-biri ilə sıx əlaqədədir və milli iqtisadi inkişaf modelinin təşəkkülü vəzifəsi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini gözləmək və möhkəmlətmək, onların qarşılıqlı əlaqəsini, onlar arasında vəhdəti və optimal nisbəti təmin etməklə həll olunmalıdır.

Həqiqətən də, əgər iqtisadi siyasetdə qlobal mənafelərə üstünlük verilərsə, bu halda ölkə iqtisadiyyatı, əsasən, xarici şirkətlərlə təmsil olunacaq, dövlət öz iqtisadi siyasetini ilk növbədə beynəlxalq maliyyə-kredit, ticarət və iqtisadi qurumların: Beynəlxalq Valyuta Fondu, Ümumdünya Ticarət Təşkilatının, Dünya Bankının, Beynəlxalq Yenidənqurma və Inkişaf Bankının və s. tovsiyələri əsasında qurməli olacaqdır. Əgər region mənafeləri əsas götürülərsə, bu halda ölkənin iqtisadi əlaqələri, əsasən, yaxın region ölkələri ilə qurulmalı, digər ölkələrlə işgüzar əlaqələrdən isə ya tamamilə imtina edilməli, ya da ki onlar son dərəcə məhdudlaşdırılmalıdır. Yalnız milli

maraqlara üstünlük verilsə, bu halda milli iqtisadiyyatla bağlı çox ciddi himayədarlıq siyasəti aparılmalı, xarici şirkətlərin ölkədə fəaliyyət dairəsi son dərəcə məhdudlaşdırılmalı, bununla da region ölkələri və uzaq xarici ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlıq zəifləməli, ölkə daxilində rəqabət mühitinin səmərəsi aşağı düşməli, inhisarçılıq meyilləri artmalı, xarici şirkətlərlə şərīklilik qaydasında işləyən yerli müəssisələr öz fəaliyyətlərini daraltmalı, onlarda çalışanların sayı kəskin azalmalı, ölkə büdcəsi belə şirkətlərdən daxil ola biləcək gəlirlərin bir hissəsindən məhrum olmalıdır və s.

Göründüyü kimi, bu maraq dairələrinin heç biri ayrı-ayrılıqda ölkəmizdə milli iqtisadiyyatın təşəkkülü və bu əsasda Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə və dünya bazarına səmərəli integrasiyası baxımından məqbul sayıla bilməz. Ona görə də Heydər Əliyev milli iqtisadi inkişaf modeli çərçivəsində bu üç maraq dairəsini qovuşdurmaq, optimallaşdırmaq istiqamətində iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsini, onun ölkənin strateji və milli maraqlarına xidmət etməsini tövsiyə edirdi.

Hər bir iqtisadi inkişaf modeli müvafiq və məqsədyönlü iqtisadi strategiya və bu strategiya çərçivəsində həyata keçirilən çoxşaxəli iqtisadi islahatlar vasitəsilə reallaşdırılır. Hec şübhəsiz ki, ölkəmizdə müstəqilliyin ilk dövrlərindən başlayaraq bazar iqtisadi sisteminin prinsipləri və mexanizmlərinin formalaşması məqsədilə həyata keçirilən iqtisadi islahatların ana xəttini iqtisadiyyatın dirçəldilməsinin, iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinin, səmərəli investisiya və innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsinin mühüm, ümdə şərti kimi dəyərləndirilən Ulu öndərin uğurlu neft strategiyası təşkil edir. Əvəzedilməz təbii sərvət olan neft resurslarımız ən səmərəli mütləq üstünlük kimi qiymətləndirilsə də, bu iqtisadi resursun xalqın real maddi sərvətinə çevriləməsi və yeni milli iqtisadiyyatın qurulmasına yönəldilməsi onun hasilatı və ixracı ilə bağlı irihəcmli investisiyalar tələb edirdi. Keçid iqtisadiyyatının əvvəllərində ölkəmizin maliyyə imkanlarının məhdudluğu şəraitində potensial neft ehtiyatlarının xalqın real sərvətinə çevriləməsi üçün xarici investisiyaların iqtisadiyyatın neft sahəsinə cəlb edilməsi, bunun nəticəsində ölkənin maliyyə imkanlarının son dərəcə genişləndirilməsi, dönyanın müasir tələblərə cavab verən texnika və texnologiyalarının, innovativ layihələrinin, mütərəqqi əmək vərdişlərinin, üsul və vasitələrinin, peşə və ixtisaslarının iqtisadiyyatımıza cəlb edilməsi Heydər Əliyevin neft strategiyasının əsas cəhətləri sırasına daxildir.

1993-cü ilin ikinci yarısından etibarən ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitli-

yin tədricən bərqərar edilməsi yerli və xüsusən xarici investorlar üçün yeni imkanlar açmış və əlverişli iqtisadi fəaliyyət mühitini təmin etmişdir ki, bu da 1994-cü ilin sentyabrında bilavasitə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə neft hasilatı və ixracı sahəsində böyük təcrübəyə malik olan bir çox xarici dövlətlərlə "Əsrin müqaviləsi" adlanan neft kontraktlarının bağlanılmasına imkan vermişdir. Ulu öndərin işləyib hazırladığı məqsədyönlü iqtisadi siyaset və neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 14 dövlətin 33 aparıcı şirkəti tərəfindən neft müqavilələrin icrası nəticəsində 2002-ci ildə respublikamızda hasil edilmiş neftin həcmi 15,3 milyon tona çatmışdır ki, bu da əvvəlki 20 illə müqayisədə əldə edilmiş ən rekord göstərici olmuşdur.

Mübaliğəsiz demək lazımdır ki, "neft Azərbaycanın ən böyük sərvəti olub, xalqa, özü də təkcə indiki nəslə deyil, həm də gələcək nəsillərə məxsusdur" deyən Ulu Öndər Heydər Əliyev mütərəqqi dünya təcrübəsinə əsaslanaraq neft gəlirlərinin indiki və gələcək nəsillərin mənafeyi naminə düzgün istifadə və idarəedilməsinin Azərbaycanda ən səmərəli modelini yaratmışdır. Bu model neftin ixracından əldə edilən gəlirlərin Ulu öndər tərəfindən yaradılmış ölkənin Dövlət Neft Fondunda toplanılması və həmin vəsaitlərdən mərkəzləşdirilmiş qaydada bütünlükdə ölkənin, cəmiyyətin, xalqın sosial-iqtisadi tələbatlarının ödənilməsi üçün şəffaflıq prinsipi əsasında səmərəli istifadəsini nəzərdə tutur. Bu baxımdan Heydər Əliyev tərəfindən konseptual əsasları müəyyənləşdirilmiş, bu dahi və uzaqgörən şəxsiyyətin özünün iştirakı ilə reallaşdırılmağa başlanmış neft strategiyası o dövrə Azərbaycanın yeni formalaşmağa başlamış milli iqtisadiyyatının inkişafının aparıcı halqasına və lokomotivinə çevrilmişdir. Bu barədə ölkə Prezidenti İlham Əliyev demişdir ki, əgər 70-ci illərdə Azərbaycanın təkmil neft sənaye kompleksi formalaşmasaydı, müstəqillik dövründə yeni neft strategiyasını uğurla həyata keçirmək də çətin olardı. Heydər Əliyevin bu gün də uğurla reallaşdırılan neft strategiyasının taleyüklü əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, keçid dövrünün ilk illərində ölkəmizdə mövcud olan sistem böhranından çıxılmasını, ölkənin iqtisadi-siyasi müstəqilliyini, təhlükəsizliyini və sabitliyinin təmin edilməsini, müasir dövrdə dinamik inkişafın davamlı və dayanaqlı inkişaf mərhələsinə kecidini şərtləndirən mühüm amillərdən biri olmuşdur.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin iqtisadi inkişaf modelinin əsas cəhətlərindən biri də onun möhkəm elmi konseptual baza, mütərəqqi qanunvericilik əsasları üzərində formalaşmasıdır. Bu baxımdan Ulu öndərin bila-

vasitə tapşırıqları, qanunvericilik təşəbbüsleri və tövsiyələri əsasında müstəqil Azərbaycan dövlətinin iqtisadi əsaslarının möhkəmləndirilməsi, dövlət idarəetməsinin təkmilləşdirilməsi, iqtisadiyyatımızda bazar iqtisadi sisteminin əsaslarının yaradılması, vətəndaşların sosial-iqtisadi hüquqlarının təmin edilməsi ilə bağlı əksər qanunvericilik sənədləri və normativ-hüquqi aktlar qəbul edilmiş, onların səmərəli işlək mexanizmi hazırlanmışdır.

Cəmiyyət həyatının bütün tərəflərinin demokratikləşdirilməsini, sosial-iqtisadi münasibətlərin azad bazar iqtisadiyyatının prinsipləri əsasında yenidən qurulmasını əks etdirən, bilavasitə Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında hazırlanmış, geniş ümumxalq müzakirəsindən sonra 1995-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının konseptual müddəalarına cavab verən bu qanunvericilik sənədlərinin içərisində ölkəmizdə özəl bölmənin yaradılması və sahibkarlığın əsaslarının formalasdırılması məqsədilə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin I və II dövlət proqramları, habelə aqrar islahatları ilə bağlı qanunvericilik sənədləri xüsusi yer tutur. Heydər Əliyevin dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi ilə bağlı konseptual düşüncələrinə görə, iqtisadiyyatın bazar iqtisadi sisteminin prinsipləri əsasında yenidən qurulmasının ilkin şərtlərini yaratmalı olan özəlləşdirmə elə aparılmalıdır ki, bu, sosial ədalətin əsas meyillərinə və halallıq prinsiplərinə zidd olmasın, ölkənin yalnız imkanlı deyil, digər təbəqələrinin də bu prosesdə iştirakı təmin edilsin, dünya təcrübəsini, milli iqtisadi mənafələri və xüsusiyyətləri nəzərə alan strategiyaya əslənləşdirilməsi kompaniya xarakteri daşımın. Özəlləşdirmə sahəsində faktiki materialıların təhlili və onların sahibkarlar sinfinin yaranması baxımından səciyyələndirilməsi göstərir ki, 1995–2001-ci illərdə respublikada 34 minə yaxın kiçik müəssisə öz mülkiyyətçisini dəyişmiş, 1400-ə qədər orta və iri müəssisələrin bazasında yaradılmış səhmdar cəmiyyətlərin bir çoxunun pullu hərəaclarda səhmləri satılmış, bundan dövlət büdcəsinə 1999–2001-ci illərdə 355 mlrd. manat vəsait köçürülmüşdür.

Aqrar islahatlara gəldikdə isə 2003-cü ilin əvvəlinə olan vəziyyətə görə torpağın özəlləşdirilməsi nəticəsində 3,3 milyon nəfər kənd əhalisi və ya orta hesabla 857 min ailə (yəni bütün ailələrin 98,1 faizi) əvəzsiz olaraq fərdi torpaq payına sahib olmuşdur, kolxoz və sovxozlardan yerində fermer təsərrüfatları yaradılmışdır. Bu dövrdə respublikada 1959 kənd təsərrüfatı müəssisələri, o cümlədən 1022 kollektiv müəssisə, 157 kənd təsərrüfatı istehsalı kooperativi fəaliyyət göstərirdi. Özəlləşdirilmiş kənd təsərrüfatı

müəssisələri tərəfindən 2012-ci ildə 2,193,8 min ton taxıl istehsal olunmuşdu ki, bu da 1995-ci illə müqayisədə 2,4 dəfə çox demək idi.

Heydər Əliyevin uğurlu neft strategiyası real sektorun inkişafı ilə bərabər, demək olar ki, iqtisadiyyatın digər bütün sahələrində düşünülmüş sistemli iqtisadi islahatlara yol açmış, onlar üçün zəruri start kapitalının, maddi imkanların və əlverişli sosial-iqtisadi mühitin təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Ölkədə makroiqtisadi sabitliyə nail olunmasına, yeni, bazar iqtisadi sisteminə xas iqtisadi münasibətlərin formallaşmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına, ölkənin iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə, onun dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli iqtisadi integrasiyasına imkan verən bu iqtisadi istehsalatlara işlək, elmi cəhətdən əsaslandırılmış proqramlar əsasında regionların sosial-iqtisadi inkişafının həyata keçirilməsi; əlverişli biznes mühitinin yaradılması, özəl sahibkarlığın formalasdırılması və inkişafı; səmərəli bazar infrastrukturunun yaradılması; büdcə-vergi, pul-kredit sisteminin yenidən qurulması; qiymətlərin, xarici ticarətin liberallaşdırılması və xarici investisiyaların qorunması; ölkənin ərzaq və enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi; respublikanın nəqliyyat-yol sisteminin dünya kommunikasiya məkanına integrasiyası, bu məqsədlə Böyük İpək yolunun bərpası, TRASEKA, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi üzrə tədbirlər; iqtisadiyyatın sahə quruluşunun təkmilləşdirilməsi və qeyri-neft sektorunun inkişafı; səmərəli investisiya və innovasiya mühitinin təmin edilməsi və s. istiqamətlərdə həyata keçirilən uğurlu iqtisadi islahatları misal göstərmək olar.

Bütövlükdə isə bu gün Azərbaycanda cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatının elə bir sahəsi yoxdur ki, onun formallaşması və inkişafı Ümummilli liderin adı ilə bağlı olmasın.

Əsası Heydər Əliyev tərəfindən yaradılmış milli iqtisadi inkişaf modeli, onun fundamental prinsipləri və əsas cəhətləri son 15 ildə ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən ölkəmizin iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi, onun innovativ, dayanaqlı və davamlı inkişaf mərhələsinə keçidi, dünyada nüfuzunun daha da yüksəlməsi, xalqın maddi rifah halının yüksəldilməsi istiqamətində aparılan sistemli və çoxşaxəli islahatların uğurlu nəticələrinin elmi konseptual bazası olmaqla yüksək nəzəri-praktiki əhəmiyyət daşıyır. Bu uğurlar isə, həqiqətən, çox möhtəşəmdir və həyata keçirilən iqtisadi inkişaf strategiyasının gələcəkdə də ölkə həyatının bütün sahələrində yüksək sosial-iqtisadi nəticələrə səbəb olacağını söyləməyə əsas verir.

Belə ki, son 15 il ərzində ümumi daxili məhsul 3,3 dəfə, qeyri-neft sektor 2,8 dəfə, sənaye istehsalı 2,6 dəfə, kənd təsərrüfatı istehsal 1,7 dəfə, qeyri-neft ixracı 4,1 dəfə artmışdır, valyuta ehtiyatları 2004-cü ildəki 1,8 mlrd. dollardan 46 mlrd. dollara çatdırılmış, bu illər ərzində ölkə iqtisadiyyatına 250 mlrd. dollar sərmaya yatırılmışdır. Əhali arasında işsizlik 5 faizə, yoxsulluq səviyyəsi isə 5,1 faizə enmişdir.

İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkədə nəhəng transmilli energetika və nəqliyyat layihələri: Bakı-Tibilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəməri (2006-ci il), Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri (2007-ci il), Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu (2017) , "Cənub Qaz Dəhlizi" və onun tərkib hissəsi olan TANAP boru kəməri (2018) və s. həyata keçirilmişdir.

Azərbaycanın son illərdə əldə etdiyi uğurlar bir çox beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən yüksək dəyərləndirilmişdir. Belə ki, ölkəmiz "Doing Biznes" hesabatında, yəni ölkədə biznesin inkişafı üçün yaradılmış mühitlə bağlı hesabatda 2018-ci ildə 190 ölkə arasında 32 pillə irəliləyərək əvvəlki 57-ci yerdən 25-ci yerə yüksəlmışdır. Qeyd edək ki, bu sıçrayış "Doing Biznes" hesabatı tarixində ilk dəfədir; bu hesabatda ölkəmiz, həmçinin dünyanın 10 ən islahatçı dövləti siyahısına daxil edilərək ən çox islahat aparan ölkə hesab edilmişdir. Ölkəmiz bu gün "Qlobal Rəqabətlilik" hesabatında texnologiyaların insanların əlçatanlığına, vətəndaşların rəqəmsal texnologiyalarda iştirakına görə dünyada 15-ci yerdədir; Azərbaycan dünyada cəmi 3-4 ölkədən biridir ki, son 15-20 ildə onun sərvəti 2 dəfədən çox artmışdır. Bu hesabatda ölkəmiz həmçinin dünyada sosial bərabərliyin ən yüksək səviyyədə olduğu ölkə kimi vurgulanır.

Beləliklə, Azərbaycanın son 15 ildə əldə etdiyi və mənbəyində xalqın mənafeyinin və rifahının dayandığı bu uğurlar belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, birincisi, əsası Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən yaradılmış milli iqtisadi inkişaf modelinin reallaşması ilə bağlı Prezident İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi islahatlar yüksək iqtisadi inkişafın dərin məzmunlu sosial siyasətlə tamamlanması ilə seçilir. İkinci isə aparılan iqtisadi islahatlar ölkəmiz, dövlətimiz, cəmiyyətimiz tərəfindən müasir dünyanın gələcəyə istiqamətlənmiş çağırışlarını nəzərə alına bildiyini, bu çağırışlara cavab vermək iqtidarında olduğunu sübut edir.

Azərbaycanın Milli iqtisadi inkişaf modeli bu gün ölkə qarşısında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 mart 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə qəbul edilmiş "Milli İqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə

Strateji Yol Xəritəsi"nin başlıca istiqamətləri üzrə müəyyən olmuş sosial-iqtisadi vəzifələrin yerinə yetirilməsi: iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının və yüksək artım templərinin qorunub-saxlanması, sənayenin strukturunun təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması, qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi, idxaldan asılılığın azaldılması və ixracın stimullaşdırılması, regionların kompleks və yüksək inkişaf səviyyəsinin təmin edilməsi, iqtisadi inkişafın innovasiya xarakterinin gücləndirilməsi, əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsi və yoxsulluğun azaldılması kursunun davam etdirilməsi davamlı inkişaf mərhələsinə keçid üçün möhkəm təməl yaradır. Bütün bunlar isə o deməkdir ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin milli iqtisadi inkişaf modeli ölkəmizin dünəninin, bugünün və gələcəyinin fundamental, elmi-konseptual, nəzəri-praktiki əsasıdır. Bu barədə Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev uzaqgörənliliklə demişdir: "Mən bu gün böyük iftخار hissi ilə deyirəm ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı bütün sahələrdə ildən-ilə inkişaf edir və yaranmış əsas gələcək inkişaf üçün böyük zəmindir".

3.3. QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ RƏQABƏT QABİLİYYƏTİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ VƏ İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN OLUNMASI İLHAM ƏLİYEVİN İQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASININ TƏMƏL PRİNSİPLƏRİDİR

İlk baxışdan istər siyasi arenada, istərsə də sosial-iqtisadi göstəricilərdə təmin edilmiş dinamikliyə, insanların yaşayış şəraitinin yüksəldilməsinə, ölkədə demokratik mühitin və dinamik inkişaf tempinin əldə edilməsinə və s. yalnız əsrlərlə müddət lazım olduğunu düşünmək mümkündür. Amma ölkə Prezidenti İlham Əliyevin qətiyyətli, düşünlümüş və məqsəd-yönümlü siyasi addımları Azərbaycan Respublikasında mövcud təbii-iqtisadi resurslardan düzgün və səmərəli istifadəni təmin etməklə, qısa müddətdə, ölkəmizi regionda lider dövlətə, beynəlxalq aləmdə nüfuzlu söz sahibinə və ən əsası öz sərvətlərinin şəriksiz sahibinə çevirdi. Artıq Azərbaycan Respublikası beynəlxalq aləmə sürətlə inteqrasiya olunan, dünyada cərəyan edən iqtisadi proseslərdə özünəməxsus yeri və mövqeyi olan, dinamik iqtisadi inkişafını və siyasi stabilliyini təmin etmiş müstəqil bir dövlətdir. Müasir Azərbaycan mötəbər kürsülərdən öz sözünü deməyə, öz haqlı mövqeyini bildirməyə və qorumağa qadir olan, zəngin iqtisadi potensiala malik bir dövlətdir.

Müstəqilliyin ilk illərində məlum səbəblərdən bərbad hala düşmüş ölkə iqtisadiyyatında tərəqqiyə nail olunmasına, çox kövrək, zəif və xaotik dövlət siyasətinin güclü və aparıcı mövqeyə yüksəlməsinə, eləcə də vahid məqsədə xidmət etməsinə, qədim tarixi və çoxəsrlik zəngin mədəniyyəti olan uca millətimizin bütün dünyada tanıtılması istiqamətində yorulmaz fəaliyyətinin nəticələrinə, eləcə də ana vətənə, heç kəsə nəsib olmayan məharətlə başçılıq etdiyinə görə hələ uzun illər öncədən qədirbilən xalqımızın qəlbində əvəzsiz dövlət xadimi qiymətini almış Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi müxtəlif dövrlərdə müayyənləşdirdiyi və həyata keçirdiyi strategiya bütün sahələrdə əldə edilən uğurlarımızın əsasını təşkil edir. Dünya təcrübəsindən də məlumdur ki, dövlət başçısı ölkənin inkişaf tələblərini və xalqın mənafeyini dəqiqliklə qiymətləndirməyə qadir olan, ölkənin mədəni, iqtisadi və təbii resurslarını, potensialını əhalinin rifahı və dövlətçiliyin inkişafına yönəltməyi bacaran şəxs olmalıdır. Bu mənada Azərbaycan xalqı xoşbəxtidir ki, tarix xalqımıza Heydər Əliyev kimi dünya miqyaslı şəxsiyyətin simasında əsl

Ümummilli liderə xas olan parametrlərə tam cavab verən, eləcə də xalqımızın və dövlətimizin qarşısında duran çətinlikləri aradan qaldırmaqla Azərbaycan dövlətini qısa zamanda hüquqi, dünyəvi, demokratik inkişaf yoluna çıxarmağa qadir olan dövlət başçısı, Ümummilli lider bəxş etmişdir. Eyni zamanda belə bir reallıq da mövcuddur ki, əsl siyasetçinin və liderin başlıca xüsusiyyətlərindən biri də özündən sonrakı dövrü düzgün təhlil etməsi, layiqli davamçı yetişdirməsidir. Əlbəttə, dahi Heydər Əliyevin ucağılığını, vətənə və millətə məhəbbətini, əsl Ümummilli lider olmasını sübut edən nümunələrdən biri də zaman-zaman lazımı keyfiyyətlərə cavab verən liderlərin olmamasından zərər çəkmiş xalqımız və vətənimiz üçün cənab İlham Əliyev kimi uzaqgörən, Heydər Əliyev ideyalarını layiqincə davam etdirməyə qadir olan siyasetçi yetişdirməsidir. Başqa sözlə desək, biz Ümummilli lider Heydər Əliyevə həm də ona görə borcluyuq ki, o özündən sonrakı Azərbaycanı təsadüflərin ixtiyarına buraxmadı, layiqli davamçı və gənc lider yetişdirdi.

“Mən hər bir Azərbaycan vətəndaşının Prezidenti olacağam” deməklə fəaliyyətə başlayan cənab İlham Əliyev ötan illər ərzində öz praktiki fəaliyyətində, sözün əsl mənasında, hər bir kəsin prezidenti olduğunu sübut edərək, ölkəmizdə dinamik sosial-iqtisadi tərəqqini təmin edən ictimai-siyasi sabitliyin qorunub-saxlanması, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq arenada nüfuz və mövqelərinin möhkəmləndirilməsi, ictimai həyatın bütün sahələrində mütərəqqi islahatların aparılması istiqamətində çoxlu mühüm addımlar atmışdır.

Ümummilli liderin iqtisadi strategiyasının “Biz Azərbaycanı güclü dövlətə çevirməliyik. Bu vəzifə bir müddət əvvəl qarşıya qoyulmuşdur və biz bu məqsədə doğru irəliləyirik. Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlar öz səmərəsini verməkdədir...” söyləyən cənab İlham Əliyev tərəfindən inamlı həyata keçirilməsinin nəticəsi olaraq Azərbaycan dövləti müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi, ölkədə tarazlı və davamlı inkişafın təmin edilməsi istiqamətində atdığı addımlar və əldə edilən iqtisadi uğurları ilə dünyanın aparıcı dövlətinə, eləcə də beynəlxalq aləmdə nüfuzlu söz sahibinə əvvəlmişdir. Artıq dünya birliyinə yaxından inteqrasiya olunan müstəqil Azərbaycan Respublikasında bütün proseslər xalqımızın milli mentalitetinə və dövlətçilik prinsiplərinə uyğun olaraq beynəlxalq birliyin, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların rəyləri nəzərə alınmaqla müasir dövrün tələbləri səviyyəsində qurulmaqdadır. Ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü

və rəhbərliyi ilə reallaşan layihələr nəticəsində Azərbaycan dövləti öz iqtisadi nəticələri ilə dönyanın sürətlə inkişaf edən ölkələri sırasındadır.

Ümumilikdə İlham Əliyevin prezidentlik dövründə əldə edilmiş iqtisadi uğurlara makroiqtisadi sabitliyin qorunub-saxlanması və davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi, iqtisadi idarəetmənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, qeyri-neft sektorunda inkişafın sürətləndirilməsi, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və regionlarda sahibkarlığın, istehsal, sosial infrastrukturların inkişafı, bu sahədə stimullaşdırıcı addimların atılması, ölkədə yoxsulluğun səviyyəsinin əhəmiyyətli şəkildə azaldılması, məşğulluğun təmin edilməsi, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sistemində səmərəli integrasiyası istiqamətində fəaliyyətin gücləndirilməsi və s. kimi məsələləri aid etmək olar. Bu uğurlu siyasetin sosial-iqtisadi nəticələrini statistik məlumatlar da bir daha təsdiq edir.

Təbii ki, ümumi iqtisadi inkişaf ayrı-ayrı sahələrin tərəqqisi əsasında əldə edilir. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən və ÜDM-də xüsusi çəkisi 50%-dən yüksək olan (2010-cu ildə 52,5%) sənaye sahəsində 2003-2011-ci illər ərzində davamlı inkişaf müşahidə olunmuş, məhsul istehsalının real artımı orta hesabla 14,7%-ə çatmışdır. Neft və qaz hasilatı üzrə ölkəmizdə qazanılmış tarixi rekord nəticələr hər il təzələnməkdədir. Belə ki, Azərbaycanda neft hasilatı tarixində ən yüksək göstərici 1941-ci ilə (23,5 mln. ton), qaz hasilatında isə 1982-ci ilə (14,9 mlrd. kubmetr) təsadüf etmişdisə, 2007-ci ildə hasil edilmiş neftin həcmi 42,6 mln. ton, təbii qazın həcmi 16,9 mlrd. kubmetr, 2008-ci ildə müvafiq olaraq 44,5 mln. ton və 23,4 mlrd. kubmetr, 2009-cu ildə 50,4 mln. ton və 23,6 mlrd. kubmetr, 2010-cu ildə bu rəqəmlər 50,8 mln. ton və 26,3 mlrd. kubmetrə çatmışdır. Bu illər ərzində "Azəri" və dərinsulu "Günəşli" yataqlarından neftin, "Şah-dəniz" yatağından qazın hasilatına başlanılmışdır. Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin, Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin (Bakı-Tbilisi-Ərzurum) tikintisi tamamlanmış və kəmərlər istismara verilmişdir.

Bütün bunlarla yanaşı, 2010-cu ildə yeni "Ümid" qaz yatağı kəşf edilmişdir. Yatağın təxminən 200-250 mlrd. kubmetr qaz ehtiyatına malik olduğu ehtimal edilir. Yataqdan qazla bərabər, 30-40 mln. ton qaz kondensatının da hasil edilməsi gözlənilir. Ümumiyyətlə, ölkənin qaz ehtiyatlarının həcmi 2 trilyon kubmetrdən çoxdur. Qaz hasilatında yaranmış belə uğurlu vəziyyət ölkənin təbii qazla tam təmin edilməsi və hətta qazın bir

hissəsinin ixrac edilməsi üçün ölkəmizə əlverişli imkan verir. Məhz bunların əsasında Azərbaycan Respublikasının əsas inkişaf strategiyasına uyğun olaraq, son illər iqtisadiyyatı ən çox gücləndirən amillərdən olan enerji təhlükəsizliyi təmin edilmişdir. O cümlədən "Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı"na uyğun olaraq ölkədə müasir və səmərəli elektrik stansiyalarının, yüksək gərginlikli elektrik xətlərinin və yarımtansiyalarının tikintisi, paylayıcı şəbəkə təsərrüfatında əsaslı islahatlar və texniki yenidənqurma işləri üzrə layihələr həyata keçirilmişdir. Mühüm enerji layihələri həyata keçirilmiş, yeni elektrik stansiyalarının tikilib işə salınması, elektrik enerjisi şəbəkələrinin infrastrukturunun yeniləşdirilməsi əhalinin və iqtisadiyyatın elektrik enerjisində olan tələbatının daha etibarlı və tam ödənilməsinə imkan vermişdir.

Ölkə başçısı möhtərəm İlham Əliyev regionlarda mövcud olan əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadəni təmin etmək, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafı və aqrar sektorda islahatları sürətləndirmək, yeni iş yerləri yaratmaq, məşğulluq səviyyəsini və insanların yaşayış şəraitini yüksəltməklə yoxsulluğu azaltmaq, infrastruktur sahələri təkmilləşdirmək və yeniləşdirmək, əlverişli investisiya şəraiti formalasdırmaqla ölkənin, xüsusiylə regionların investisiya cəlbəciliyinə nail olmaq, mövcud potensiala və yerli şəraitə uyğun müasir müəssisələr yaratmaq və beləliklə də, tarazlı regional inkişafa nail olmaq istiqamətində sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə 2004-cü il 11 fevral tarixli fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı (2004-2008-ci illər üzrə) Dövlət Proqramı"nı təsdiq etmişdir. Eyni zamanda ölkə başçısı son beş ildə Quba-Xaçmaz, Şəki-Zaqatala, Lənkəran, Aran, Gəncə-Qazax və s. iqtisadi rayonlarına daxil olan şəhər və rayonların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə sərəncamlar da imzalamışdır.

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycan hökumətinin sosial məsuliyyət prinsipinə ciddiliklə riayət edərək, fəaliyyəti ilə bağlı vaxtaşırı xalq qarşısında hesabat verməsi artıq ənənə halını almışdır. Eyni zamanda bu istiqamətdə bir məsələni də xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, cənab İlham Əliyevin Azərbaycanın dövlətçilik tarixində əsasını qoyduğu xoş bir ənənə də mövcuddur ki, bu da prezidentlik vəzifəsinin kabinetdən regionlara keçirilməsi, verilən göstərişlərin icra vəziyyətinə birbaşa nəzarət olunmasıdır.

Məhz bunun nəticəsidir ki, yalnız 2003-2008-ci illər ərzində ölkə başçısı regionların bütün rayonlarını əhatə etməklə 127 səfər etmiş, o cümlədən 6 dəfə Naxçıvan Muxtar Respublikasında olmuş, yerlərdə görülən işlərlə, xalqımızın həyat səviyyəsi ilə maraqlanmış, tapşırıq və tövsiyələrini vermiş, "Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı (2004-2008-ci illər üzrə) Dövlət Programı"nda nəzərdə tutulmuş vəzifələrin icrası ilə tanış olmuş, ölkəmizin abadlaşması və inkişafı üçün əhəmiyyətli olan 500-dək müəssisə və obyektin təməlqoyma və açılış mərasimlərində şəxsən iştirak etmişdir. Sumqayıt şəhərində, Quba, Şəki, Astara və Xaçmaz rayonlarında elektrik stansiyaları, Gəncədə "Kəpəz" markalı avtokran, "Belarus" tipli traktor və "Maz" tipli ağır tonnajlı yük avtomobili istehsal edən avtomobil zavodu, İmişlidə şəkər zavodu, Şamaxıda müasir standartlara cavab verən televizorlar, kondisionerlər istehsal edən zavod, Naxçıvanda "Lifan" markalı minik avtomobilləri istehsal edən avtomobil zavodu, müxtəlif regionlarda asfalt-beton zavodları, Abşeron rayonunda duz zavodu, Lənkəran rayonunda yağ-süd, dondurma və pivə zavodları, Masallı rayonunda mebel zavodu, Biləsuvar rayonunda konserv zavodu, Hacıqabul rayonunda kərpic zavodu, Xaçmaz rayonunda konserv və pivə zavodları, Qəbələ rayonunda meyvə şirələri istehsal edən zavod və Gədəbəy rayonunda qızıl-mis emalı zavodu və s. yüzlərlə yeni sənaye müəssisələri yaradılmış və məhsul növlərinin çeşidi xeyli artmışdır. Nəticədə regionlarda mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməklə istehsal müəssisələrinin fəaliyyəti daha da genişləndirilmiş, ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması, yerli sahibkarlığın inkişafı yolu ilə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, məşğulluğun artırılması və ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafının təmin edilməsi istiqamətində müəyyən uğurlar əldə edilmişdir.

Son illər sürətlə inkişaf edən sahələrdən biri də həm regionların sosial-iqtisadi inkişafında, həm regionlarda məşğulluğun təmin olunmasında, həm də ən əsası ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin qorunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən aqrar sektordur. Statistik məlumatlardan aydınlaşdır ki, yalnız 2003-2008-ci illər ərzində aqrar bölmədə real artım 4,5 faiz olmuş, 1191 kollektiv, 156 kənd təsərrüfatı istehsal kooperativləri, 2651 kəndli-fermer təsərrüfatı yaradılmışdır. Eyni zamanda ölkə başçısının sərəncamı ilə kənd təsərrüfatı istehsalçularına məhsul istehsalı üçün istifadə etdikləri yanacağın, mühərrik yağlarının və mineral gübrələrin

dəyərinin təqribən 50 faizinin dövlət tərəfindən ödənilməsi, "Aqrolizinq" Səhmdar Cəmiyyətinin yaradılması, ASC tərəfindən kənd təsərrüfatı texnikalarının və texnoloji avadanlığın lizinqlə verilməsi, ödəmə müddətinin 5 ildən 10 ilə qədər artırılması, bugda istehsalçılara əkilən hər hektar sahəyə görə 40 manat miqdarında yardım verilməsi və s. tədbirlərin nəticəsidir ki, aqrar bölmədə bütün zəruri məhsulların istehsalı üzrə müvafiq uğurlar təmin edilmişdir.

Belə ki, regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə dövlət proqramlarında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi və "Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara dövlət dəstəyi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 23 yanvar tarixli Sərəncamına uyğun olaraq həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində əhalinin normal yaşayışı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən aqrar sektor sürətlə inkişaf etməkdədir. Aqrar sektorun inkişafı istiqamətində atılan addımlara misal olaraq aşağıdakı məsələləri göstərmək olar:

- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçlarının məhsul istehsalı üçün istifadə etdikləri yanacağın, mühərrik yağlarının və mineral gübrələrin dəyərinin 50,0 faizinin dövlət tərəfindən ödənilməsi;
- bugda istehsalçlarının maddi marağının artırılması və bugda istehsalçlarının stimullaşdırılması məqsədilə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına əkilən hər hektar üçün 40 manat yardımın verilməsi;
- məhsuldarlığa təsir göstərən reproduksiyalı toxum materialının satışına görə hər kq-a 30-40 faiz əlavə maliyyə vəsaitinin ayrılması;
- həmçinin 2009-cu ilin yanvar ayının birindən "Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara müddətli vergi güzəştərinin verilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun qüvvədə olma müddətinin 5 il müddətinə uzadılması;
- müntəzəm olaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı üzrə yarmarkaların təşkil edilməsi;
- Kənd təsərrüfatı istehsalçılara yardım etmək məqsədilə "Aqrar bölmədə lizinqlə genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" 23 oktyabr 2004-cü il tarixli 468 nömrəli Sərəncamı əsasında "Aqrolizinq" Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin yaradılması;
- meyvə və tərəvəz məhsullarının saxlanılması üçün xüsusi anbarların tikilməsi.

Son illərdə ölkənin sürətlə inkişaf edən sahələrindən biri də nəqliyyat

sektorunu olmuşdur. Bu sahə istər yeni yol və yol ötürücülərinin tikilib istifadəyə verilməsi, istər sərnişin və yükdaşımalarına dair müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi, istərsə də daşima xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və s. istiqamətlərdə atılan mühüm addımlarla yadda qalmışdır. Şəhərdaxili və şəhərlərarası sərnişindəşmalarına yeni komfort və iritutumlu avtobusların cəlb edilməsi, bütün ölkə boyunca yolların və yol infrastrukturlarının yenidən qurulması, yollarda hərəkətin təşkili və təhlükəsizliyi istiqamətində müvafiq tədbirlərin görülməsi və s. Azərbaycan hökumətinin bu istiqamətdə atdığı addımların bir nümunəsidir. Məhz ölkə başçısının qətiyyətliliyinin, verilən tapşırıqların icrasına birbaşa və ciddi nəzarətinin, eləcə də regional infrastrukturların inkişafına göstərdiyi diqqət və qayğının nəticəsidir ki, 2003–2008-ci illər ərzində ölkənin həmçinin regionların inkişafında böyük rol olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin inşası, Şimal-Cənub, Şərqi-Qərb nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılması kimi möhtəşəm layihələr başa çatdırılmış, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu inşasına başlanılmış və beləliklə, Azərbaycan regionun mühüm iqtisadi güc mərkəzinə, eyni zamanda dünyanın enerji təhlükəsizliyində aparıcı mövqeyə malik güclü dövlətə çevrilmişdir. Nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədilə 2003–2008-ci illər ərzində regionlarda 1000 kilometrdən çox magistral yollar çəkilmiş və ya əsaslı təmir edilmiş, 600 kilometr respublika əhəmiyyətli və 2700 kilometr yerli əhəmiyyətli yollarda təmir işləri aparılmış, 69 yeni körpü tikilmiş, 34 körpü təmir edilmiş, eləcə də Naxçıvan, Gəncə, Lənkəran və Zaqatala şəhərlərində müasir standartlara uyğun yeni hava limanları tikilmişdir. Hal-hazırda da yolların abadlaşdırılması, yenidən qurulması, Əlat qəsəbəsində böyük terminalın yaradılması və Lənkəranda yeni dəniz limanının tikintisi və s. istiqamətlərdə işlər davam etdirilir. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində artıq Azərbaycan Respublikası Avropanın enerji təhlükəsizliyində aparıcı mövqeyə malik bir dövlətə çevrilmişdir.

Təbii ki, bütün bunlar milli iqtisadiyyatın digər sahələri ilə yanaşı, turizm, nəqliyyat və s. kimi xidmət sahələrinə də təsirsiz ötüşə bilməzdi. Xüsusilə dinamik artan yerli istehsal, sürətlə genişlənən xarici əlaqələr, ölkəmizin əlverişli coğrafi-strateji mövqeyi və s. səbəblərdən daşima xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, daşımaların operativ, təhlükəsiz və qısa zamanda təşkili artıq zərurətə çevrilmişdir. Eyni zamanda ölkəmizin qoşulduğu beynəlxalq və regional layihələr Azərbaycanı zəngin tranzit

potensialına malik bir ölkəyə çevirmişdir. Transmilli nəqliyyat programları və layihələri çərçivəsində, o cümlədən TRASEKA və Şimal-Cənub beynəlxalq dəhlizlərinin Azərbaycan seqmentində avtomobil magistrallarının tikintisi və yenidənqurulması, regionlarda, xüsusən dağ rayonlarında yol şəbəkəsinin bərpası və təkmilləşdirilməsi işləri həyata keçirilmişdir ki, bütün bunlar da daşima xidmətlərinin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin artmasına təsir göstərmişdir. Əldə edilən nailiyyətlər yalnız avtomobil daşımaları xidmətinə deyil, bütün nəqliyyat xidmətlərinə təsir edirdi. Məsələn, Azərbaycanda hasil edilmiş karbohidrogenin dünya bazarlarına nəql edilməsi məqsədilə illik layihə gücü 50 milyon ton olan Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəməri, eləcə də Bakı-Tbilisi-Ərzurum Cənubi Qafqaz Boru Kəməri istismara verilmişdir ki, bu da boru kəməri daşımalarını inkişaf etdirməklə yanaşı, həm də ölkəmizi Avropanın enerji təhlükəsizliyində aparıcı bir dövlətə çevirmişdir. Bütün bunlar isə ölkəmizin dünya iqtisadi sisteminə integrasiyasını şərtləndirən Ulu Öndər Heydər Əliyevin ideyalarının reallaşmasının bariz nümunəsidir. Prezident İlham Əliyevin uğurla davam etdiridiyi çəvik və ardıcıl siyaset Azərbaycanı Xəzər regionunda əsas multimodal nəqliyyat qovşağına və beynəlxalq aləmdə əhəmiyyət kəsb edən neft və qaz tranziti ölkəsinə çevirmişdir. Həmçinin “Bakı şəhərində nəqliyyat sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə Tədbirlər Planı” və “Bakı şəhərində nəqliyyat sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə 2008–2013-cü illər üçün əlavə Tədbirlər Planı”nda yol infrastrukturunu üzrə nəzərdə tutulmuş işlərin icrası ilə bağlı olaraq son illərdə yol qovşaqlarının və piyada keçidlərinin inşası və yolların yenidən qurulması davam etdirilmişdir. Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə arasında imzalanmış “Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmiryol xətti haqqında” sazişə müvafiq olaraq, Türkiyə və Gürcüstanın ərazilərində dəmir yolu xətlərinin inşası və yenidənqurulması işlərinin aparılması nəticəsində Türkiyə ilə Azərbaycan arasında birbaşa dəmir yolu əlaqəsinin yaradılması, eləcə də Qara dəniz və Xəzəryanı ölkələrin Avropanın dəmir yolu şəbəkəsinə qoşulması mümkün olmuşdur.

Son illər İKT və poçt sektorunu sürətlə inkişaf edərək gəlirlərinin orta illik artım tempi 30-35% arasında dəyişmişdir və demək olar ki, inkişaf tempinə görə bu sahə ölkə iqtisadiyyatının bütün sektorlarını qabaqlayır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, qeyri-neft sektorunun inkişafında informasiya texnologiyalarının rolü xüsusilə əhəmiyyətlidir. Daim texnoloji yeniliklərlə

müşayiət olunan İKT sektorunda həm yeni xidmət növlərinin yaradılması, həm də mövcud xidmətlərin həcmiinin genişlənməsi hesabına son illər ərzində yaradılmış əlavə dəyərin qeyri-neft ÜDM-də xüsusi çəkisi 4-5% təşkil etmişdir. İKT sektorunun gələcək inkişafının hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirmiş “2003-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının inkişafı üçün informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya” sənədini əhatə edən tədbirlərin icrası bu sahənin inkişafının davamlılığının təmin edilməsinə xidmət etmişdir.

Davos Dünya İqtisadi Forumunun “Global Information Technologies 2009-2010” hesabatında Azərbaycan, əvvəlki illərdə olduğu kimi, MDB olkələri arasında liderliyini qoruyub-saxlamış və bu dəfə “şəbəkə hazırlığı indeksinə” (Networked Readiness Index) görə dünyadan 133 ölkəsi arasında 64-cü yeri paylaşmışdır. Azərbaycan bu reytinqin ilk yarısına düşən yeganə MDB ölkəsidir. Qeyd edək ki, Rusiya 80-ci, Qazaxıstan 68-ci, Ukrayna 82-ci, Gürcüstan 93-cü, Ermənistan isə 101-ci yerdə qərarlaşmışdır. Bu hesabata əsasən, Azərbaycan nəinki MDB dövlətlərini, həmçinin Türkiyə (69-cu yer), Polşa (65-ci yer), Misir (70-ci yer), Meksika (78-ci yer) kimi olkələri də qabaqlaya bilmışdır. O cümlədən Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının (BTİ) “Measuring the Information Society - 2010” adlı hesabatında aparılan “İKT İnkişaf İndeksi” üzrə qiymətləndirmə 159 ölkəni əhatə etmişdir ki, bu hesabata görə, Azərbaycan 2009-cu il üzrə 159 ölkə arasında 81-ci yeri tutmuş və ötən illə müqayisədə öz mövqeyini 1 pillə daha da yüksəltmişdir. Bütün bunlardan əlavə, Economist Intelligence Unit (EIU) tərəfindən aparılan “2009-cu ildə IT-industriyada rəqabətqabiliyyətliliyin müqayisəli təhlili” hesabatında ötən ilin yekunlarına görə Azərbaycan informasiya texnologiyaları sektorunda 63-cü yerdən 61-ci yerə qədər yüksəlmışdır. Müsbət haldır ki, Azərbaycan hesabatın nəticələrinə əsasən MDB olkələri arasında Rusiya Federasiyası, Ukrayna və Qazaxıstandan sonra 4-cü yeri tutmuşdur.

2003-2011-ci illər ərzində əsas kapitala yönəldilən investisiyaların həcmi əhəmiyyətli şəkildə artmış, 2010-cu ildə 2003-cü illə müqayisədə 2,9 dəfə, o cümlədən daxili investisiyalar üzrə 7,7 dəfə artmışdır. Təhlil olunan dövrda daxili investisiyaların ümumi investisiyalarda xüsusi çəkisi 24,8%-dən 75,7%-ə qədər artmış, xarici investisiyaların payı isə müvafiq olaraq 75,2%-dən 24,3%-ə qədər azalmışdır. Yalnız 2003-2010-cu illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilmiş 84,3 milyard ABŞ

dollarının 45,1 milyard dolları xarici sərmayələr olmuş və bunun üçdə iki hissəsini birbaşa xarici investisiyalar təşkil etmişdir. Investisiyaları cəlb etməklə yanaşı, Azərbaycan eyni zamanda onları ixrac edən ölkəyə çevrilmiş və son səkkiz ildə başqa dövlətlərə 5,7 milyard dollarlıq və ya hər il orta hesabla 711 milyon ABŞ dollar Azərbaycan sərmayəsi yatırılmışdır. Bu müddət ərzində ölkəmizdə 161 sənaye müəssisəsi və obyekti, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin Azərbaycan hissəsi, 490 km uzunluğunda avtomobil yolları, 4 beynəlxalq hava limanı, 3 metrostansiya, Bakı Beynəlxalq Avtovağzal Kompleksi, 737 km uzunluğunda qaz kəmərləri istifadəyə verilmiş, 1,3 milyon nömrəlik avtomat telefon stansiyaları tikilmiş və ya yenidən qurularaq istismara verilmişdir. Eyni zamanda, bu dövr ərzində ümumi sahəsi 13,2 milyon kvadratmetr olan 101,3 min yeni mənzil, 3,9 min çarpayılıq xəstəxana, növbədə 5,1 min xəstəni qəbul edən ambulatoriya-poliklinika müəssisələri, 323,2 min şagird yerlik ümumtəhsil məktəbi, 7,9 min yerlik məktəbəqədər uşaq müəssisələri, 23 olimpiya idman kompleksi və digər mühüm sosial-mədəni obyektlər tikilib istifadəyə verilmişdir.

Aparılan təhlil və araşdırılmalardan aydın olur ki, 2003-2011-ci illərdə büdcə və vergi (fiskal) siyasetinin əsas məqsədi dövlət bütçəsini əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılmasına, onların gəlirlərinin və məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə, ölkə iqtisadiyyatının idarə olunmasına, neft sektorundan yüksək gəlirlilik əldə edildiyi orta və uzunmüddətli perspektivdə vəsaitlərdən maksimum səmərəli istifadə edilməsinə, maliyyə intizamının gücləndirilməsinə, həmçinin qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişaf sürətinə, ölkənin makroiqtisadi vəziyyətinin sabit saxlanılmasına, maliyyə və iqtisadi böhranın, inflyasiya təzyiqlərinin mümkün qədər azaldılmasına, habelə ölkənin dinamik inkişafının stimullaşdırılması üçün əsas maliyyə mənbəyinə və iqtisadi alətinə çevirmək mümkün olmuşdur.

Ümumiyyətlə, son illər həm də Dövlət Neft Fondu və Heydər Əliyev Fondu tərəfindən həyata keçirilən çoxsaylı layihələrlə yadda qalmışdır. Sosial sahələrin inkişafında Heydər Əliyev Fondu tərəfindən təhsil, mədəniyyət, səhiyyə və digər sahələrdə həyata keçirilən program və layihələr müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu nəticələr beynəlxalq qurumlar tərəfindən də müsbət qiymətləndirilmişdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, BMT-nin İnkişaf Programının əhalinin rifah səviyyəsini əks etdirən İnsan İnkişafı Hesabatına əsasən, Azərbaycan 2005-2010-cu illərdə 34 pillə irəliləyərək

169 ölkə arasında 2005-ci ildə tutduğu 101-ci yerdən 2010-cu ildə 67-ci yerə yüksəlmışdır. 2000-2010-cu illər üzrə ölkəmiz insan inkişafı indeksinin orta illik artım tempinə görə MDB məkanında birinci yerə layiq görülmüş və "orta insan inkişafı" ölkələri qrupundan "yüksek insan inkişafı" qrupuna keçmişdir.

Bu gün elm və təhsil müəssisələrinin kompüterləşdirilməsi, beləliklə də, gənclərin müasir texnologiyalardan istifadə vərdişlərinə yiyələnməsinə şərait yaradılması, onların virtual dünyaya çıxışının təmin edilməsi ölkədə müasir intellektual səviyyəyə malik gənclərin formalasdırılması istiqamətində atılmış məqsədyönlü addımlardır. "İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə nəzər salsaq, görərik ki, onlarda uğurun əsas səbəbi neft-qaz deyil, bilikdir, savaddır, müasirlikdir. Bizdə isə həm bu olmalıdır, həm də, əlbəttə ki, təbii ehtiyatlar var. Bu amillərin sintezi Azərbaycanı çox qabaqcıl, müasir ölkəyə çevirəcəkdir", – deyən ölkə başçısının əsas məqsədi "qara qızılı insan kapitalına çevirməklə" Azərbaycan Respublikasında dayanıqlı və sabit sosial-iqtisadi inkişafa nail olmaqdan ibarətdir. Məhz bu baxımdan İlham Əliyev cənablarının 19 oktyabr 2006-cı il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilən "Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsil almasına dair Dövlət Proqramı" xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət başçısının da vurğuladığı kimi, bu proqram 5, 10 ildən sonra, bəlkə də, daha da gec bəhrə verəcəkdir, amma intellektual gələcəyə yönəldilən investisiya kimi mütləq özünü doğruldacaqdır. 2011-ci ilin aprel ayının məlumatlarına görə, "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı" çərçivəsində 740 nəfərin təhsili ilə bağlı xərclər Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu tərəfindən ödənilmişdir. Dövlət Proqramında iştirak edən gənclərin əksər hissəsi Böyük Britaniya (22,3%), Türkiyə (16,9%), Almaniya (15,1%) və Fransanın (9,1%) universitetlərində təhsil alırlar. Proqram çərçivəsində xarici ölkələrdə təhsil alanların 309 nəfəri bakalavr, 307 nəfəri isə magistratura pilləsində təhsil alır. Xarici ölkələrin universitetlərində bakalavr (mütəxəssis) pilləsində təhsil alan tələbələrin əksər hissəsi idarəetmə (91 nəfər), tibb (70 nəfər) və informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (52 nəfər) sahələrində, magistratura pilləsində təhsil alanların əksəriyyəti, bakalavr pilləsində olduğu kimi, əsasən iqtisadiyyat və idarəetmə (184 nəfər) sahəsində oxuyanlardır. Ali təhsilli kadrların hazırlanması istiqamətində atılan bu məqsədyönümlü adımlar həm də elm sahəsində görülən işlərlə, həyata keçirilən islahatlarla

müşayiət edilir. Məhz bunun bariz nümunəsidir ki, Azərbaycan Respublikasında elmin inkişaf etdirilməsi məqsədilə 4 may 2009-cu ildə "Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya və bu strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı program" qəbul edilmişdir. Bu əsasda 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yənində Elmin İnkişafı Fondu yaradılmışdır. Fond elmin müxtəlif sahələri ilə bağlı qrant müsabiqələri keçirir ki, bu da ölkəmizdə elmin maliyyələşdirilməsi baxımdından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Beləliklə, qeyd edilənlərdən aydın olur ki, artıq ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikasında təbii-iqtisadi imkanlardan istifadə etməklə çox güclü və dayanıqlı bir iqtisadiyyat formalasmışdır. İstər ümumi iqtisadi göstəricilərdə, istərsə də sənaye, kənd təsərrüfatı, sosial və s. sahələrə dair göstəricilərin dinamik formada dəyişməsi, ilbəil artması ölkəmizin iqtisadi qüdrətini və inkişaf tempini xarakterizə edir. Eyni zamanda dünyada davam edən iqtisadi böhran nəticəsində ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi vəziyyətinin pisləşdiyini, ÜDM həcminin azaldığını, investisiya qoyuluşları və kreditlərin cəlb edilməsi imkanlarının məhdudlaşdığını, bir çox ölkələrin milli pul vahidlərinin devalvasiya edildiyini, işsizlik səviyyəsinin arttığını və bütün bunların Azərbaycanda ciddi formada hiss edilmədiyini nəzərə alsaq, ölkəmizin iqtisadi qüdrətini təsəvvür etmək olar. Uzağa getmədən, MDB ölkələrinin timsalında iqtisadi böhranın ümumi mənzərəsi ilə tanışlıqdan aydın olur ki, bir çox qonşu respublikalarda iqtisadi vəziyyət kəskin pisləşmiş və 2009-cu ilin əvvəlindən ölkənin iqtisadi durumunu xarakterizə edən makroiqtisadi göstəricilər aşağı düşmüşdür. Konkret olaraq bu ölkələrdə ÜDM 9 faiz, sənaye istehsalı 14 faiz, o cümlədən ölkələr üzrə Rusiyada 14 faiz, Qazaxistanda 1,5 faiz, Belarusda 4,6 faiz, Qırğızistanda 12,7 faiz, Ukraynada 29,6 faiz və s. azalmışdır. Təsadüfi deyil ki, artıq öz iqtisadi inkişaf yolu olan, qlobal maliyyə böhranının təsirini minimum həddə endirməyi bacaran Azərbaycanın uğurları bütün dünyada diqqətlə izlənilir və ölkəmizin inkişaf tempini təmin edən şərtlər geniş təhlil obyektiñə çevrilir. Bunu son vaxtlar dünyadan aparıcı mətbü orqanlarında Azərbaycanın iqtisadi artımına dair dərc olunan yazıldan, beynəlxalq reytinq agentliklərinin ölkəmizə verdiyi qiymətlərdən də əyani görmək mümkündür. Internet saytlarında aparılan araşdırmlar dan aydın olur ki, Böyük Britaniyada nəşr edilən "Financial Times" qəzeti də Azərbaycanın investisiya imkanlarını şərh edərək yazar ki, qlobal maliyyə

yə böhranı Azərbaycan iqtisadiyyatına təsir göstərməyib. Ölkə iqtisadiyyatında son on ildə 900 faiz artım olduğunu qeyd edən qəzet, bu inkişafda özəl sektorun böyük rol oynadığını xüsusi vurğulayıb. Məqaladə o da qeyd edilir ki, Mərkəzi Asiya regionunun digər ölkələri böhrandan çıxmak üçün səylər göstərdiyi halda, Azərbaycanda sürətli dinamik iqtisadi artım müşahidə olunur. Ölkəmizdə əlverişli investisiya mühitinin olduğuna qeyd edən "Financial Times"ın beynəlxalq ekspertlərin fikirlərinə əsaslanaraq 2010-cu ildə Azərbaycana daha çox investisiya cəlb ediləcəyini qeyd edir. Eyni zamanda nüfuzlu "The Economist" də yazır ki, beynəlxalq maliyyə böhranı 2010-cu ildə də davam edəcək, bununla belə, Azərbaycan sürətlə inkişaf edərək liderlər sırasında yer alacaqdır.

Məlumdur ki, iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və coğrafi mövqeyindən asılı olmayaraq bütün ölkələrin investisiya qoyuluşuna ehtiyacı vardır. Ölkə iqtisadiyyatına qoyulan investisiya məqsəd deyil, vasitə olmalıdır. Ölkəyə investisiyanı cəlb etməklə əvvəllər səmərəsiz istifadə olunmuş təbii, istehsal və əmək resurslarını daha effektiv şəkildə istifadə etmək olar. Yerli və xarici investorların fəaliyyətindən səmərəli istifadə etməklə nəinki maddi və maliyyə resurslarına, həm də vaxta qənaət etmək olar.

İnvestisiyanın əsas növlərindən biri birbaşa investisiyalardır. Bu zaman investor investisiya obyektinin və qoyulacaq vəsaitin seçilməsində bilavasitə iştirak edir. Belə investisiyalara real intellektual investisiyaları da aid etmək olar. İqtisadi adəbiyyatda qlobal şirkətlərin birbaşa xarici kapital investisiyalarına yönəlmələrinin ümumi olaraq üç səbəbi göstərilir: bazarın genişlənməsi üçün məqsədli investisiyalar, məhsuldarlığa və təbii sərvətlərə yönəldilmiş investisiyalardır.

BVF-in qəbul etdiyi qaydaya görə, birbaşa investisiyaların xarakterik xüsusiyyəti investorun investisiya qoyulmuş obyektin idarə edilməsində iştirak etməsidir. Bunun üçün isə həmin obyektin səhmlərinin 10%-nə malik olmaq kifayətdir. Birbaşa investisiyaların idxal olunma səbəbləri isə yuxarıda deyilənlərlə, demək olar ki, üst-üstə düşür. Ümumiyyətlə, birbaşa investisiyanın əsas xarakterik xüsusiyyətlərinə aşağıdakılardır aid edilir:

Texnoloji liderlik. Müəssisənin elmi-tədqiqat və konstruktur-layihə işlərinə çəkdiyi xərc nə qədər yüksəkdirsə, birbaşa investisiyaların həcmi bir o qədər böyündür və əksinə. Elmi-tədqiqata çəkilən xərclərlə birbaşa investisiyaların ixracı arasında asılılığın olması artıq əksər ölkələrin təcrübəsində özünü göstərib.

İşçi qüvvəsinin ixtisaslaşmasında olan üstünlük. Müəssisədə əmək-haqqının səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, müəssisə bir o qədər çox birbaşa investisiya ixrac edir. Və əksinə, əməkhaqqının səviyyəsi nə qədər aşağıdırsa, müəssisə bir o qədər az həcmdə birbaşa investisiya ixrac edir.

Reklamda üstünlük. Bu, beynəlxalq marketinqdə toplanmış təcrübə ilə ifadə olunur. Müəssisənin reklam xərcləri nə qədər yüksəkdirsə, onun birbaşa investisiya ixracı da bir o qədər yüksək olur.

İstehsalın həcmi. Birbaşa investisiyaların həcmi müəssisənin daxili bazardakı istehsal həcmindən də asılıdır. Belə ki, müəssisənin daxili bazarda istehsal həcmi nə qədər yüksək olarsa, birbaşa investisiyaların həcmi də bir o qədər yüksək olacaqdır.

Təbii resurslarla təmin olunma. Müəssisənin hər hansı bir təbii resursa olan tələbatı yüksək olarsa, müəssisə məhz bu resursla zəngin olan ölkəyə daha çox birbaşa investisiya qoyacaqdır.

Birbaşa investisiyanın ixracının əsas səbəblərinə nəqliyyat xərclərinin azaldılması məqsədilə müəssisənin istehlakçıya yaxın yerdə tikilməsi və idxal prosesini sadələşdirmək üçün xarici ölkə ərazisində istehsalı təşkil etməsi də aiddir.

Kapitala olan tələb. Müəssisənin kapitala olan tələbi nə qədər yüksəkdirsə, firma bir o qədər çox birbaşa investisiya idxal edəcək.

Milli filialların sayı. Müəssisənin ölkə daxilində filiallarının sayı çox olduqca, onun birbaşa investisiya idxalı da yüksək olacaqdır.

İstehsal xərcləri. İstehsal xərclərinin səviyyəsi aşağı olduqca, birbaşa investisiyaların idxal səviyyəsi yüksək olacaqdır.

Daxili bazarın qorunma səviyyəsi. Kapitalın idxalı mal idxalına alternativ olduğundan, daxili bazarın gömrük və digər vasitələrlə qorunma səviyyəsi yüksək olduqca birbaşa investisiyaların idxalı da yüksək olacaqdır.

Bazarın ölçüsü. Daxili bazarın ölçüsü nə qədər böyükdürsə, birbaşa investisiyalara olan tələb də bir o qədər yüksəkdir.

Birbaşa investisiyaların həcmi haqqında tarixi məlumatların yox dərəcədə olması ilə əlaqədar olaraq, onların qiymətləndirilməsi praktik olaraq hesablanır bilmir. Yalnız ayrı-ayrı misallar timsalında bu haqda fikir yürütülmək olar. Tarixdən məlum olur ki, ilk birbaşa investisiya qoyuluşu XVII əsrədə İngiltərənin Ost-Hind kompaniyasının adı ilə bağlı olmuşdur.

Ümumi investisiya anlayışına görə birbaşa investisiyaların bir növü

birbaşa xarici investisiyalardır. BVF-nin tərifinə görə, birbaşa xarici investisiyalar dedikdə "məqsədi uzunmüddətli mənfəət əldə etmək olan, investorun ölkəsində deyil, başqa ölkə iqtisadiyyatının istənilən sahəsi üzrə müəssisəyə qoyulan birbaşa investisiyalar" başa düşülür. Investorun vəzifəsi xarici müəssisənin idarə edilməsində mühüm səs hüququnun əldə edilməsindən ibarətdir. Əgər səs hüququna malik səhmlərin 10%-dən çoxu investora malik olarsa, o digər ölkədə yerləşmiş müəssisənin idarə edilməsinə böyük təsir göstərə bilər. Son 30 ildə birbaşa xarici investisiyalar stabil olaraq artmışdır. Əsas xarici investisiyalar inkişaf etmiş ölkələrdə yerləşmişdir. Son vaxtlar nisbətən iqtisadi irəliləyiş əldə etmiş inkişaf etməkdə olan ölkələr investor rolunda çıxış etməyə başlamışdır. Birbaşa investisiya formasında əsas kapital ixracatçıları iri TMK-dır. Dünyada daha iri birbaşa investisiyaların təqribən yarısı Avropa İttifaqı ərazisində yerləşmiş şirkətlərə məxsusdur.

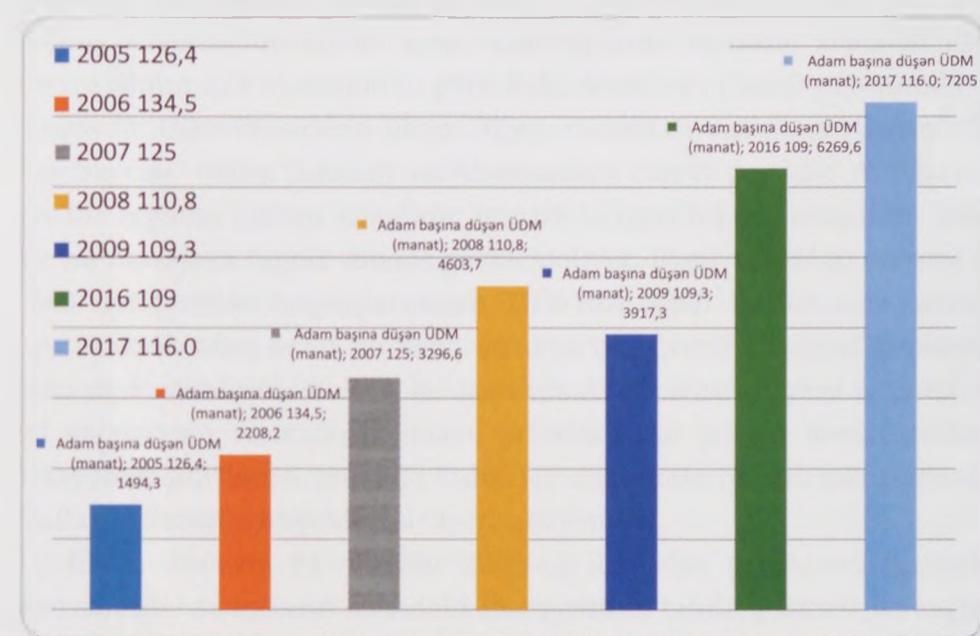
Birbaşa xarici investisiya qoyuluşlarında ana şirkət törəmə şirkətə qismən müstəqillik versə belə, çox vaxt idarəetməni öz əlində saxlayır. Bu investisiya qoyuluşu zamanı xarici investor kapitalla yanaşı, istehsal texnologiyasını, öz yeni ideyalarını da həmin ölkəyə gətirir. Bu cür investisiyalarda ev sahibi ölkə maliyyə ehtiyacını ödəməklə yanaşı, eyni zamanda yeni texnologiyalar qazanmış olur. Birbaşa xarici investisiya qoyuluşlarında gəlirlərin ana şirkətə transfer edilməsi dövlətin bu istiqamətdəki davranışlarından asılıdır. Belə ki, bəzi ölkələr investorun mənfəətini təkrar investisiyaya çəvrilməsini təmin etmək üçün investorun mənfəətinin ana şirkətə transferini çətinləşdirir. Ölkəni bir dəfə tərk edən birbaşa xarici investisiya qoyuluşunun həmin ölkəyə geri qayıtması isə daha çətin olur. Ölkəyə birbaşa xarici investisiya qoyulan zamanı müəyyən faktorlar nəzərə alınır. Bunlara iqtisadi, siyasi, sosial və psixoloji, əxlaqi və mənəvi dəyərlər daxildir.

1995-1996-ci illərdə Azərbaycanda makroiqtisadi sabitləşmə və struktur dəyişikliklər üzrə iqtisadi programların reallaşdırılması hesabına artıq 1996-ci ildən etibarən real ümumi daxili məhsulun artımına nail olundu: 1996-ci ildə ÜDM-in artım sürəti 1,3%; 1998-ci ildə 10,0%; 2000-ci ildə isə 11,1%, təşkil etmişdir. 2005, 2006 və 2007-ci illərdə isə ÜDM-in artım templəri yüksək olmuşdur, müvafiq olaraq 26,4%, 34%; və 25,0%. Artıq 2011-ci ildə ölkədə ÜDM-in həcmi 51,2 mlrd. manat təşkil etmiş, onun adambaşına düşən məbləği 5650,8 manat olmuşdur ki, bu da

2005-ci ilin eyniadlı göstəricisi ilə müqayisədə 3,8 dəfə çoxdur. 2017-ci ildə ÜDM-in həcmi 70135,1 mln. manat olmuşdur (cədvəl 4.).

Cədvəl 4.

Göstəricilər	2005	2006	2007	2008	2009	2016	2017
ÜDM-in artım tempi (əvvəlki ilə nisbətən %-lə)	126,4	134,5	125,0	110,8	109,3	109,0	116,0
Adambaşına düşən ÜDM (manat)	1494,3	2208,2	3296,6	4603,7	3917,3	6269,6	7205

Şəkil 2. Adam başına düşən ÜDM (manat)

Əlverişli investisiya mühitinin təmin edilməsində, yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsinin stimullaşdırılmasında Azərbaycanda icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti böyük əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət orqanları, müvafiq sərgilərin təşkili və beynəlxalq investisiya layihələrin iştirakı ilə, zəruri nəşrlərdə, reklam-məlumat kompaniyalarının informasiya vasitəsilə Azərbaycanda əlverişli investisiya mühitinin təbliğini genişləndirməyi planlaşdırırlar.

dirmək və bu sahəyə marağı artırmaq olar. İqtisadiyyat Nazirliyi marağı olan dövlət hakimiyyət orqanları ilə birlikdə Azərbaycan regionlarının iqtisadiyyatına xarici investorların cəlb edilməsi məsələləri üzrə tədbirlər planı işləyib hazırlanmışdır. Həmin sənəd regional investisiya siyasetinin bütün istiqamətlərini əhatə edir və Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsinə yönəldilmiş konkret tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Yaxın və uzaq xarici ölkələrlə investisiya əməkdaşlığı hər bir ölkənin iqtisadiyyatının gələcək inkişafının sabitləşməsi üçün əsas vasitələrdən biridir. Bu, ölkələrə zəruri olan məhsul növlərinin ixtisaslaşmasını, kooperasiyاسını nəzərə alan razılışdırılmış iqtisadi siyaset olmadan uğurla həyata keçirilə bilməz.

3.4. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN REGIONAL SİYASƏTİNİN XARAKTERİK CƏHƏTLƏRİ VƏ PRİORİTETLƏRİ

Müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu Ümummilli lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu inkişaf strategiyası bu gün dəyişən şəraitə, qabaqcıl dünya təcrübəsinə, milli iqtisadi reallıqlara əsaslanaraq ölkə Prezidenti İlham Əliyev cənabları tərəfindən uğurla və yaradıcılıqla davam etdirilir. Məhz son illərdə belə bir uğurlu, düşünülmüş real və çevik iqtisadi siyasetin reallaşdırılması nəticəsində ölkəmizdə milli iqtisadiyyatın dinamik və davamlı inkişafını təmin etmək üçün kifayət qədər güclü istehsal, elmi-texniki kadr, maliyyə potensialı, infrastruktur və institusional baza yaradılmışdır ki, bu da ölkəmizə regionların sosial-iqtisadi inkişafını əməli bir problem kimi qarşıya qoymağa imkan vermişdir. Məlumdur ki, tarixən keçmiş sovetlər dövründə belə, Azərbaycanın iqtisadi, xüsusən sənaye potensialının 2/3 hissəsindən çoxu Bakı-Abşeron iqtisadi rayonunda cəmlənmişdir. Ölkə Prezidenti İlham Əliyev cənabları vaxtilə qeyd etmişdir ki, Azərbaycan təkcə Bakıdan və Abşerondan ibarət deyildir. Azərbaycanın hər bir regionu inkişaf etməlidir, hər bir bölgəsi inkişaf etməlidir. Əlbəttə, biz bu məsələyə böyük diqqət göstərməliyik. Digər tərəfdən erməni təcavüzü nəticəsində torpaqlarımızın 20%-nin işğalı nəticəsində onsuz da qeyri-təkmil olan ərazi və sahə strukturu mövcud regional problemləri daha da kəskinləşdirdi. Belə bir şəraitdə Azərbaycanda yeni regional inkişaf siyasetinin formalasdırılması, prioritetlərin inkişaf mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi, müvafiq tədbirlər sisteminin işlənib hazırlanması və reallaşdırılmasını obyektiv zərurətə çevirmişdi.

İlham Əliyevin 31 oktyabr 2003-cü ildə ölkə prezidenti seçildikdən sonrakı dövrədə iqtisadi sahədəki fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, regionların sosial-iqtisadi inkişafı problemi onun iqtisadi siyasetinin əsas prioriteti kimi qiymətləndirilə bilər.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənablarının ilk fərmanlarından biri də məhz "Azərbaycan Respublikasında regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın (2004-2008-ci illər) təsdiqi olmuşdur.

Ümumən, ölkə Prezidenti İlham Əliyev cənablarının son 15 ildə həyata keçirdiyi iqtisadi siyasetin xarakterinin təhlili göstərir ki, o bütün hallarda

problemin həllinə sistemli yanaşılmasına, cari və perspektiv məqsədlərin uzlaşdırılmasına, mütərəqqi dünya təcrübəsinin və milli reallıqların nəzərə alınmasına üstünlük verir.

Bu baxımdan 2004-cü il fevral ayının 11-də qəbul olunan "Regionların sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı" da diqqəti cəlb edir.

Bu proqram, hər şeydən əvvəl, qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrin çoxcəhətliliyi ilə diqqəti cəlb edir. Əslində, regionların iqtisadi, sosial, mədəni həyatının elə bir sahəsi yoxdur ki, bu proqramda öz əksini tapmamış olsun. Bütövlükdə, proqramda həm respublika, həm də onun ayrı-ayrı inzibati-ərazi vahidləri və iqtisadi-coğrafi regionları səviyyəsində konkret vəzifələr qarşıya qoyulmuş və həlli istiqamətləri əsaslandırılmışdır. Qəbul olunmuş proqramda regionların inkişafını təmin etmək üçün 46 respublika miqyaslı tədbir-inkişaf istiqaməti, respublikadaxili iqtisadi rayonların kompleks sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün isə 668 region miqyaslı tədbirin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Proqramın yerinə yetirilməsi ilə bağlı görülən işlərin miqyasını təsəvvür etmək üçün qeyd etmək kifayətdir ki, 2008-ci ilə qədər olan 4 il ərzində 600 minə yaxın yeni iş yeri yaradılmışdır ki, onun da çox hissəsi daimi iş yeri olmuşdur. Bu proqram yalnız öz əhatəliyi ilə seçilmir. O eyni zamanda Azərbaycan reallıqlarını nəzərə alaraq regional sosial-iqtisadi inkişafın idarə olunması və tənzimlənməsi təcrübəsi və yeni bir yanaşma prinsiplərini özündə əks etdirir. Belə ki, bütöv bir regionun ayrı-ayrı sahələrinin, sferalarının, sahibkarlığın tənzimlənməsi və stimullaşdırılması vahid bir proqram əsasında həyata keçirilmişdir.

Təhlil göstərir ki, 2004–2008-ci illəri əhatə edən Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının I Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan rayonlarının hər birinin malik olduğu özünəməxsus, təbii, maddi əmək resurslarından, coğrafi, nəqliyyat-kommunikasiya imkanlarından səmərəli istifadə edilməsi, yoxsulluq səviyyəsinin aşağı salınması, məşgulluq problemlərinin həllinə kifayət qədər zəmin yaratmışdır.

Onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, regionların inkişafının Birinci Dövlət Proqramı daha çox aqrar bölmənin və onun məhsullarını emal edən sahələrin inkişafı ilə bağlı olmuşdur. Bu da, öz növbəsində, ölkəmizdə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində mühüm bir addım kimi qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasında regionların sosial-iqtisadi inkişafının Birinci Dövlət Proqramının uğurla reallaşdırılması nəticəsində ölkə rayonlarında yaradılmış baza, infrastruktura, iqtisadi potensial və bu sahədə qazanılmış təcrübə ölkə prezidentinə 2009–2013-cü illəri əhatə edən regionların inkişafının ikinci Dövlət Proqramını qəbul etməyə tam imkan verdi.

Regional inkişafın ikinci Dövlət Proqramında qarşıya qoyulan məqsədlər və vəzifələr, həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlər, əslində, regionların davamlı və tarazlı inkişafının tələblərinə uyğun hazırlanmışdı. Çünkü bu dövrə ölkəmiz artıq iqtisadi inkişafın keyfiyyətcə yeni mərhələsinə daxil olmaq ərəfəsində idi.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları 14 aprel 2009-cu il tarixli sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasının regionlarının 2009–2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafının ikinci Dövlət Proqramı"nın qəbulu haqqında sərəncam verdi. İkinci Dövlət Proqramında qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrin icrası nəticəsinin təhlili göstərir ki, bu proqramlar bir tərəfdən Birinci Dövlət Proqramında görülən işlərin varislik prinsipi üzrə davamı olsa da, onlar keyfiyyət və miqyas baxımından əsaslı surətdə fərqlənir. Belə ki, yeni Proqram həmin dövrün konkret inkişaf səviyyəsi, potensialı, maliyyə mənbələri, xüsusiyətləri nəzərə alınaraq işlənib hazırlanmışdır. Belə ki, ölkəmizdə neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması nəticəsində yaranan böyük maliyyə və investisiya imkanlarının mühüm bir hissəsinə regionların sosial-iqtisadi inkişafına yönəltmək mümkün oldu. Ümumən, ikinci Dövlət Proqramında 58 respublika səviyyəli, 1008 rayon səviyyəli tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da əvvəlki Birinci Proqramda nəzərdə tutulan tədbirlərdən müvafiq olaraq 1,3 və 1,5 dəfə çoxdur. Qeyd etmək lazımdır ki, reallaşdırılan ikinci Proqramda sahibkarlığın inkişafı, sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması, maliyyə-investisiyalardan səmərəli istifadəni təmin etməklə makroiqtisadi sabitliyə nail olmaq, qeyri-neft sektorunun inkişafını stimullaşdırmaq, yeni, xüsusən xidmət sferası ilə bağlı infrastrukturların yaxşılaşdırılması tədbirlərinin reallaşdırılması üstünlük təşkil edir. Bütün bu tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsi ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişafa, qeyri-neft sektorunun üstün inkişafını təmin etməklə iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, həyat səviyyəsinin, sosial təminatın yaxşılaşdırılması, yoxsulluğun azaldılması və sair problemləri səmərəli şəkildə tənzimləməyə və stimullaşdırmağa imkan vermişdir.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, ölkə səviyyəsində qəbul olunmuş programlar və verilmiş sərəncamlar kimi Dövlət Programının da keyfiyyətlə və vaxtında yerinə yetirilməsi İlham Əliyev cənablarının daima nəzarətində olmuşdur. Belə ki, bu Programın reallaşdırılması gedişində meydana çıxan problemlər vaxtında aşkarlanmış, müvafiq tədbirlər görülmüş və onların səmərəli həlli təmin olunmuşdur. Ölkənin iqtisadi regionlarının, eləcə də onun ayrı-ayrı şəhər və rayonlarının sosial inkişafını, habelə İkinci Regional Dövlət Programının vaxtında reallaşmasını təmin etmək üçün ölkə prezidenti 64 və bütünlükdə, hər iki programın icrası ilə bağlı 200-dən çox əlavə sərəncam imzalımış və tədbirlər görmüşdür.

Bütünlükdə, son illərdə bütün maliyyə mənbələri hesabına regionların inkişafına 51,7 milyard manat vəsait sərf edilmişdir.

Beləliklə, hər iki regional inkişaf Programının uğurla reallaşdırılması, əslində, 2014-2018-ci illəri əhatə edən keyfiyyətcə yeni, Üçüncü regional inkişaf Dövlət Programının qəbulunu şərtləndirdi. Üçüncü regional inkişaf Programı bu baxımdan postneft dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının və ixracının diversifikasiyasına, qeyri-neft sektorunun inkişafına və səmərəli-liyinə əsaslanan inkişaf programı kimi dəyərləndirilməlidir.

Ölkə prezidenti 27 fevral 2014-cü il sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının regionlarının "2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafın Üçüncü Dövlət Programı"nı təsdiq etdi. Üçüncü Dövlət Programının başlıca məqsədi kimi ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafı, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, regionların sürətli inkişafını təmin etmək istiqamətlərinə sistemli tədbirlərin davam etdirilməsi, xüsusən regionlarda kəndlərin inkişafı ilə bağlı zəruri infrastrukturun və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılması müəyyənləşdirilmişdir. Dövlət Programında qeyd olunduğu kimi, orada nəzərdə tutulan tədbirlərin uğurla reallaşdırılması son nəticədə ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsinə güclü təsir göstərəcəkdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün Üçüncü Regional Inkişaf Programında bütünlükdə ölkə üzrə illik inflyasiya tempinin və milli valyutanın məzənnəsinin məqbul həddə saxlanması, vergi və gömrük dərəcələrinin optimal həddə müəyyənləşdirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafı və diversifikasiyası üçün zəruri stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin möhkəmləndirilməsi zəruriyyəti xüsusi qeyd olunmuşdur.

Əvvəlki regional inkişaf programlarında olduğu kimi, Üçüncü Dövlət

Programında da məşğulluğun təmin edilməsi ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi prioritet bir vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur. Bu məqsədlə regionların sosial-iqtisadi inkişafına daxili və xarici mənbələr hesabına mümkün qədər daha çox investisiya cəlb edilməsi proqnozlaşdırılmışdır. Aydındır ki, regional inkişafın təmin edilməsi həllədici dərəcədə regionlarda biznes və sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılmasından çox asılıdır. Bu məqsədlə Üçüncü Regional Inkişaf Programının reallaşdırılması nəticəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin normativ-hüquqi bazası təkmilləşdirilmiş, istehsal bazası və sosial infrastruktur yaxşılaşdırılmışdır. Qeyd olunduğu kimi, ilk iki regional inkişaf programlarının reallaşdırılması nəticəsində yaradılan infrastrukturlar bu mərhələdə regionlarda yerli xammaldan istifadəyə əsaslanan yeni sənaye parkları və məhəllələri yaradılmış və ya bərpa olunmuşdur. Bu məqsədlə regionlarda sənaye parklarının və infrastrukturlarının yaradılması və inkişafına zəruri dövlət dəstəyinin göstərilməsi təmin edilmişdir.

Prezident İlham Əliyev cənabları 23 yanvar 2018-ci ildə Davos İqtisadi Forumu çərçivəsində keçirilən "Strateji baxış: Avrasiya" mövzusunda interaktiv iclasda qeyd etmişdir: "Biz bu gün regionların inkişafı ilə bağlı Üçüncü Dövlət Programını icra edirik ki, bu da kiçik sahibkarlara bizneslə məşğul olmağa imkan yaratmışdır".

Məlumdur ki, müasir mərhələdə regionların inkişafının təmin edilməsinin əsas mənbəyi daha çox qeyri-neft sektorunun, xüsusən kənd təsərrüfatı və aqrar sektorun inkişafı ilə bağlıdır. Bu məqsədlə aqrar bölmənin aşağıdakı konkret istiqamətləri Programda öz əksini tapmışdır: aqrar bölmənin xammal istehsalı və emalı sahələrinin əlaqəli inkişafı nəticəsində rəqabət qabiliyyətli və ixrac yönümlü məhsul istehsalının artırılması və stimullaşdırılması; regionlarda ənənəvi kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafına stimullaşdırıcı tədbirlərin davam etdirilməsi; bitkiçilikdə və heyvandarlıqda ekoloji cəhətdən zəruri tələbləri ödəyən texnoloji proseslərin tətbiqi; iri taxılçılıq və toxumçuluq; tütünçülük; tingçilik; fındıqçılıq; baramaçılıq; sitrus sahələrinin inkişafı və sair kənd təsərrüfatı sahələrinin üstün inkişafı.

Bu Programda qeyri-neft sektorunun inkişafı, xüsusən onun ixracının artırılması və diversifikasiyası ilə bağlı konkret istiqamətlər müəyyənləşdirilmiş və onların yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi üçün stimullaşdırıcı mexanizmlər müəyyənləşdirilmişdir.

Üçüncü Regional Dövlət Inkişaf Programı daha çox innovativ inkişaf

prinsiplərinə əsaslandığına görə bu mərhələdə regionlarda informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə bağlı infrastrukturların inkişaf etdirilməsi, bu istiqamətdə zəruri infrastruktur və kadr potensialının yaradılması ilə bağlı tədbirlər planı nəzərdə tutulmuşdur.

Müasir dövrda Azərbaycanda ixracın diversifikasiyası çərçivəsində regionların inkişafında turizmin rolü bu programda prioritet istiqamət kimi müəyyənləşdirilmişdir. Bununla bağlı Programda regionlarda turizm bazasının beynəlxalq tələblərə və standartlara cavab verən müvafiq infrastrukturun yaradılması, turizm sektorunda çalışan insanların peşə hazırlığının yüksəldilməsi ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsinə önəm verilmişdir.

Üçüncü Dövlət Programında regionların yanacaq-enerji təminatının yaxşılaşdırılması, mənzil-kommunal təsərrüfatının inkişafı, nəqliyyat xidmətlərinin yaxşılaşdırılması və keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə bağlı kompleks tədbirlər sistemi müəyyənləşdirilmişdir. Aydındır ki, regionların sosial-iqtisadi inkişafının keyfiyyətcə bu yeni mərhələsində insan kapitalının inkişafı və əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsi məsələləri, o cümlədən səhiyyə xidmətinin yaxşılaşdırılması üçün zəruri infrastrukturların yaradılması ilə bağlı tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsi planlaşdırılmışdır.

Son vaxtlar ölkə prezidenti regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair qəbul olunmuş regional inkişaf proqramlarında irəli sürülmüş başlıca məqsəd və istiqamətlərin əməli cəhətdən konkret səmərəli reallaşmasını təmin etmək üçün ölkənin ayrı-ayrı bölgələrinə çoxsaylı səfərlər etmiş və orada böyük əhəmiyyət kəsb edən müşavirələr keçirmişdi. Bu baxımdan 2017-ci ildə qeyri-neft ixracatçılarının Yevlaxda keçirilən Birinci Respublik Müşavirəsində müəyyən edilən başlıca vəzifələr, verilən tapşırıqlar, qəbul olunan qərarlar ölkəmizdə regional inkişafın təmin edilməsi baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb etmişdir. Belə ki, müşavirədə regionlarda qeyri-neft ixracının artırılmasını və diversifikasiyasını, sahibkarlığı stimullaşdırmaq məqsədilə tədbirlər sistemi müəyyənləşdirilmiş, başqa sözlə, dövlətin güclü iqtisadi, maliyyə, siyasi, mənəvi və böyük metodiki dəstəyi nümayiş olunmuşdur. Bu mərhələni xarakterizə edərək ölkə prezidenti xüsusi vurğulamışdı ki: "Biz yeni inkişaf modelinə keçməklə bundan sonra iqtisadiyyatımızı ancaq islahatlar, innovasiyalar, texnologiyalar və qeyri-neft sektorunun hesabına inkişaf etdirəcəyik".

Ölkə Prezidenti İlham Əliyev cənabları Lənkəran şəhərində çay, çəltik

və sitrus meyvələrinin inkişafı ilə bağlı geniş müşavirə keçirdi. Müşavirədə qeyd etmişdir ki, ölkəmizdə vaxtilə bu sahələrin inkişafında böyük uğurlar əldə olunmuşdur. Bu gün bu sahədə qarşıda duran əsas vəzifə bu regionun ənənəvi sahələrinin, yəni çayçılığın, çəltikçiliyin və sitrus meyvələrinin bərpa və inkişaf etdirilməsidir. Bununla bağlı o, müvafiq təklif, tövsiyə və tapşırıqlarını verməklə bu istiqamətdə dövlətin görəcəyi konkret işləri də qeyd etdi.

4 avqust 2018-ci il tarixində ölkə prezidenti üçüncü regional inkişaf Programının əməli cəhətdən reallaşdırılması ilə bağlı Qax şəhərində barama, tütün, fındıq istehsalının inkişafına dair Respublika Müşavirəsi keçmiş, Balakən, Şəki, Zaqatala rayonlarında bu sahələrin inkişafının mövcud vəziyyəti və inkişaf imkanları təhlil olunmuşdur. Dövlət başçısı idxaldan asılılığının azaldılması, suvarılmayan ən azı 100 min hektar torpaqlara suyun verilməsi, 300 subartezian quyusunun qazılması, fındıqçılığın, zeytunculuğun inkişafı, yeni zeytun bağlarının salınması, tütünçülüyünün bərpası və tütünün nəinki xammal, həm də hazır məhsul kimi ixracı, arıcılığın ixrac potensialının genişləndirilməsi, turizmin inkişafı, ixrac yönümlü məhsulların hacminin artırılması, ticarət nümayəndəliklərinin yaradıldığı və ixrac missiyalarının təşkil edildiyi ölkələrə ixracın genişləndirilməsi və s. barədə tapşırıqlarını da verərək müvafiq qərarlar qəbul etmişdir.

2017-ci ildə dövlət başçısı Sabirabad Sənaye Məhəlləsinin yaradılması barədə sərəncam imzalayıb və sənaye məhəlləsinin təməlini qoyub. 20,3 hektar ərazidə salınacaq sənaye məhəlləsində tikinti işlərinə 2018-ci ilin fevral ayının sonlarında başlanılması və birinci mərhələnin iyul ayında başa çatdırılması nəzərdə tutulurdu. Ölkə prezidenti 28 noyabr 2017-ci ildə Sabirabad şəhərində ictimaiyyət nümayəndələri ilə görüşündə bu regionda pambıqçılığın inkişafının yenidən bərpa edilməsi ilə bağlı konkret göstərişlər vermişdir. Həmin müşavirədə ölkə prezidenti regionun sənaye inkişafını təmin etmək üçün Sabirabad, Masallı və Hacıqabulda sənaye parklarının yaradılması ilə bağlı konkret fikirlərini bildirmişdi. Qeyd etmək lazımdır ki, Masallı Sənaye Məhəlləsində tikinti işləri sürətlə aparılır və birinci mərhələ çərçivəsində tikinti işləri 2018-ci ilin fevral ayında başa çatdırılmış və sənaye məhəlləsindəki istehsal sahələri sahibkarların istifadəsinə verilmişdir. Ümumi ərazisi 10 hektar olan Masallı Sənaye Məhəlləsində birinci mərhələdə üç istehsalat korpusu, inzibati və texniki binalar, köməkçi sahələr tikilmişdir. Eyni zamanda sahibkarlar tərəfindən artıq

ümumi dəyəri 33 milyon manatdan çox olan yeni 33 layihə təklif olunmuşdur.

Ümumən son vaxtlar dövlət başçısının tapşırığına uyğun olaraq, ölkənin 28 rayonu üzrə qeyri-səmərəli və istifadəsiz kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlarda 183 min hektar ərazidə 43 aqroparkın yaradılması prosesi sürtələ aparılır. Aqroparkların yaradılmasına 251 milyon manat, o cümlədən infrastruktur təminatına 149 milyon manat dövlət investisiyası və 102 milyon manat güzəştli kredit ayrılmış, 11 aqropark üzrə 350 milyon manat dəyərində dövlət investisiya təşviqi sənədi verilmiş, kompleks aqrolizing xidmətləri göstərilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, təkcə 2017-ci ildə istifadəyə verilmiş Neftçala Sənaye Məhəlləsində 9 müəssisə və 1 kiçik sahibkarlıq emalatxanası, habelə 6 müəssisə fəaliyyət göstərir.

Son illərdə ölkəmizdə reallaşdırılan regional inkişaf proqramları və eləcə də konkret tədbirlər çərçivəsində Mingəçevir Sənaye Parkında yün-gül sənaye məhsulları, o cümlədən iplik, boyama, toxuma, tikiş, corab, ayaqqabı və tibbi kosmetika istehsalı üzrə 9 fabrikin yaradılması ilə 150-200 milyon dollar investisiya qoyuluşu və 5 mindən çox yeni iş yerinin açılması nəzərdə tutulur.

2017-ci ildə Yevlaxda yerləşən Aran Regional İnkışaf Mərkəzində 2-ci regional biznes inkubator yaradılıb və hazırda burada 21 gənc biznes sahəsində biliklərini artırır, sahibkarlıq sahəsində formalasırlar. Xaçmazda yerləşən Quba-Xaçmaz Regional İnkışaf Mərkəzində də 2014-cü ildən biznes inkubator fəaliyyət göstərir və indiyədək 50-yə yaxın gənc bu imkanlardan yararlanıb. Bununla yanaşı, ötən il Quba-Xaçmaz və Aran Regional İnkışaf mərkəzlərində qadınlar üçün də biznes inkubatorlar və xalçaçılıq fabrikları öz fəaliyyətinə başlamışdır.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, İlham Əliyev cənablarının regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı yeritdiyi regional siyasetdə bölgələrdə iqtisadi, sosial və bazar infrastrukturunun yaradılması ən prioritet istiqamətlərdən biridir. Təhlil göstərir ki, son 15 il ərzində bu sahədə çox böyük işlər görülmüşdür.

Aydındır ki, regionların uzunmüddətli davamlı və dayanıqlı inkişafını təmin etmək, rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi regionlarda təhsilin, sosial sferanın və bütünlükdə insan kapitalının inkişafının təmin edilməsini tələb edir. Bununla bağlı "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nda konkret istiqamətlər və prioritetlər müəyyən-

ləşdirilmişdir ki, onlar da bu gün uğurla həyata keçirilir. Beləliklə, təhlil göstərir ki, ölkəmizdə regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair Üçüncü Dövlət Proqramının qəbulu və orada qarşıya qoyulan vəzifələrin, məqsədlərin uğurla reallaşdırılması sayəsində respublikamızın bütün regionlarının sosial-iqtisadi infrastrukturunu keyfiyyətə yaxşılaşmış, rayonların qazla təminatı səviyyəsi 95%-ə çatmış, əksər yaşayış məntəqələri içməli su ilə təmin olunmuş, yoxsulluğun səviyyəsi kəskin azalmış, məşğulluğun səviyyəsi kəskin yüksəlmiş, sosial infrastrukturlarla təminat baxımından şəhərlə kəndlər arasında fərqlərin əhəmiyyətli dərəcədə azalması, ixtisaslı əmək tələb edən yeni iş yerlərinin sayının artması bütünlükdə region əhalisinin həyat səviyyəsinin və rifahının yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Məlumdur ki, inklüziv iqtisadi artımın təmin edilməsində ölkənin regionları arasında həyat səviyyəsi, sosial inkişafa görə mühüm fərqlər mövcud idi. Son vaxtlar ölkəmizdə həyata keçirilən regional inkişaf proqramları nəticəsində sosial inkişaf və məşğulluq sahəsində rayonlar arasında olan fərqlər kəskin azalmışdır.

Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin regional inkişaf siyasetinin xarakterik cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, o, daim regional inkişaf problemlərini həll edərkən dövlətin özəl sektora müdaxiləsinin optimal həddə olmasını tələb edir. Məlumdur ki, sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsinin optimallığını və səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün "tənzimləmə yükü" deyilən indikatorдан istifadə olunur. DAVOS İqtisadi Forumunun 2017-2018-ci il üçün hesabatında Azərbaycan bu göstərici üzrə dünyada 15-ci yeri tutmuş, habelə infrastrukturun inkişaf səviyyəsinə görə 4 pillə yüksələrək 51-ci yera yüksəlmişdir. Zənnimizcə, bu uğurda ölkəmizdə reallaşdırılan regional inkişafın təmin edilməsinin dövlət və bazar məxanizmlərinin optimal nisbətdə və səmərəli tətbiqinin rolü da əsla nəzərdən qaçırlıkmamalıdır.

Beləliklə, son 15 il ərzində ölkəmizdə "Regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi ilə bağlı" qəbul olunmuş 3 Dövlət Proqramında nəzərdə tutulmuş bütün tədbirlər vaxtında və keyfiyyətlə başa çatdırılmışdır. Ölkə prezidenti 29 yanvar 2019-cu il tarixdə "Azərbaycan Regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət proqramı"nın icrasının yekunlarına həsr olunmuş konfransda qeyd etmişdir ki, 2004-2018-ci illər ərzində ölkəmizdə ümumi daxili məhsul 3,3 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektorу üzrə 2,8 dəfə, sənaye üzrə 2,6 dəfə, kənd təsərrüfatı üzrə 1,7

dəfə artmışdır. İki milyondan çox yeni iş yerləri açılmış, 100 mindən çox müəssisə yaradılmış, işsizlik 5%-ə, yoxsulluq səviyyəsi 5,1%-ə enmişdir. Valyuta ehtiyatlarımız 24 dəfə artaraq 45 milyard dollara çatmış və bütünlükdə ölkə iqtisadiyyatına 250 milyard dollar sərmayə qoyulmuşdur.

Son 15 ildə ölkəmizin regionlarında sosial-iqtisadi inkişafda əldə olunan uğurlar, yaradılmış potensial, xüsusən infrastruktur, habelə sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılması, bölgələrdə yaşayan əhalinin məşğulluğunu, rifahını daha da yüksəltmək məqsədini nəzərə alaraq, ölkə prezidenti 29 yanvar 2019-cu il tarixdə "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafi Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında Sərəncam verdi.

Ümumən, Prezident İlham Əliyevin son 15 ildə reallaşdırıldığı regional inkişaf strategiyası ölkədə həyata keçirilən ümummilli iqtisadi inkişaf siyasetinin mühüm tərkib hissəsidir. Öz növbəsində ölkəmizdə regionların sosial-iqtisadi inkişafının 2019–2023-cü illəri əhatə edən "Regionların sosial-iqtisadi İnkişaf Proqramı" tamamilə 2016-ci ildə ölkəmizdə 11 sektor üzrə qəbul olunmuş 12 strateji yol xəritələrinin prinsipial müddələlərinə, məqsədlərinə, hədəflərinə və prioritetlərinə əsaslanır. Ümumən regionların inkişafı ilə bağlı 2014–2018-ci illərdə ölkəmizdə qəbul olunmuş Dövlət Proqramlarını və bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər sistemini obyektiv və çox düzgün xarakterizə edərək ölkə Prezidenti İlham Əliyev cənabları qeyd etmişdir: "2004-cü ildə mənim təşəbbüsümlə Dövlət Proqramı qəbul edilmişdir. Bu proqramın ölkə tarixində böyük rolu vardır. Əgər bu proqram qəbul edilməsəydi, bizim bölgələrimiz hansı problemlərlə üzləşə bilərdi. Məhz bu birinci proqramın reallaşmasından sonra ikinci, üçüncü proqramların qəbulu nəticəsində bölgələr dirçəldi, inkişaf etdi... 2004-cü ildən bu günə qədər Azərbaycan bölgələrinin inkişafı, hesab edirəm ki, tarixi nailiyyətdir. Heç vaxt Azərbaycan tarixində belə qısa müddət ərzində bu qədər işlər görülməmişdi. Azərbaycanın bu gün regional inkişafda əldə etdiyi uğurlar nəticəsində onun bölgələri dövlətdən dotsiya alan bir ərazidən ölkənin milli iqtisadiyyatının dinamik və davamlı inkişafına təkan verən aparıcı bir qüvvəyə çevrilmişdir".

3.5. AZƏRBAYCANDA İNSAN KAPİTALININ İNKİŞAFININ İLHAM ƏLİYEV STRATEGIYASI

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin "Biz maddi dəyərlərimizi, iqtisadi potensialımızı insan kapitalına çevirməliyik" kəlamı Azərbaycanda insan kapitalının inkişafının ana xəttini təşkil edir. Çünkü onun bu strategiyası, yəni insanların savadı, biliyi onun gələcək həyatını müəyyən edir, ölkənin hərtərəfli inkişafını təmin edir və beləliklə də, ölkənin intellektual potensialını möhkəmləndirir.

Tarixən insanlar ictimai istehsal prosesinin aparıcı məhsuldar qüvvəsi olub, ölkənin milli sərvətinin artımını müəyyən edən əsas amil kimi çıxış etmişlər. Müasir dövrdə uğurlu və davamlı xarakter daşıyan inkişafın əsasında insan, onun bilik və bacarıqları dayanır. Fiziki və əqli qabiliyyətə, fiziki inkişafa, mənəvi keyfiyyətlərə, bacarığa, təhsilə, mədəniyyətə, vətəndaşlıq mövqeyinə malik olan insanların rolu tarixi inkişafın bütün mərhələlərində mühüm əhəmiyyət kəsb etmiş və cəmiyyət inkişaf etdikcə gündən-günə daha da aktuallaşdırılmışdır.

Iqtisadi tərəqqinin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi insan potensialı cəmiyyətin başlıca milli sərvətini təşkil edir. Elmi-texniki tərəqqinin sürəti, əməyin təşkili və onun məhsuldarlığı insan potensialının kəmiyyət və keyfiyyətindən asılıdır. İnsan potensialının formalaşdırılması və səfərbər edilməsi surətli və innovativ inkişafın təminatçısıdır. Bu istiqamətdə məqsədönlü siyaset isə cəmiyyətdə bilik və bacarıqların formalaşdırılmasına, daim yeniləşdirilməsinə və təkmilləşdirilməsinə əsaslanır. Bütövlükdə, elm və texnologiyaları tələb olunan səviyyədə inkişaf etdirmədən, mükəmməl bilik qazanmaq üçün şərait yaratmadan hər hansı bir sahədə uğurlu fəaliyyət göstərmək mümkün deyil. Bu nöqtəyi-nəzərdən çağdaş idarəetmənin ən vacib elementlərindən olan insan potensialının formalaşması, inkişafı və bu tükənməz sərvətin optimal istifadəsi olduqca vacibdir.

İnsan kapitalının inkişafı, yəni bilik və bacarıqların artırılması, kreativ şəxslərin formalaşması tərəqqinin ən mühüm amilidir. Bu istiqamətdə aparılan siyaset özündə bir sıra cəhətləri əhatə edir. Belə ki, peşəkar mütəxəssislər tərəfindən yeni elmi biliklər yaradılmalı, kreativ şəxslər yeni biliklərin əsasında yaradılmış innovativ texnologiyaların sənaye və kənd təsərrüfatına, eləcə də xidmət sahələrinə tətbiqinə hazır olmalı, onların əsasında yeni yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik məhsul

və xidmətlərin istehsalını və tətbiqini həyata keçirməlidirlər. Bununla bərabər, cəmiyyətin bütün üzvləri innovativ inkişafın imkanları barəsində məlumatlandırılmalı və bu yenilikləri istehlakçı və iştirakçı kimi qəbul etməlidirlər. Məhz cəmiyyətin innovativ tərəqqiyə hazırlığı olmasına insan kapitalının inkişafının əvəzolunmaz amili rolunu oynayır. Bu istiqamətdə planlaşdırılan və həyata keçirilən siyasetin dövlət qurumları, vətəndaş cəmiyyəti və özəl sektorun birgə fəaliyyətinə əsaslanması olduqca vacibdir. Vahid milli strategiya kimi çıxış edən bu fəaliyyət reallaşan tədbirlərin səmərəliliyini artırır.

Uzun tarixi inkişaf prosesində iqtisadi həyatın subyekti kimi insanın cəmiyyətin inkişafındakı rolu və yeri daha dəqiq və düzgün başa düşüldükçə, onun haqqındaki təsəvvürlər tədricən dəyişmiş və bir sırada anlayışlar meydana gəlmişdir. Bu anlayışlardan biri də "insan kapitalı" kateqoriyasıdır. İnfomasiya cəmiyyətinə kecidlə əlaqədar olaraq insanın cəmiyyətdəki rolü artmış və bu səbəbdən də insan kapitalı anlayışı öncənən keçmişdir.

Kapital qoyuluşlarının növü olan insan kapitalı insan potensialının təkrar istehsalının inkişafına, məhsulun keyfiyyətinə və işçi qüvvəsinin fəaliyyət göstərməsinin yaxşılaşmasına çəkilən məsrəflərin məcmusunu ifadə edir. İnsan kapitalı obyektinə, adətən, ümumi təhsil və xüsusi xarakterli biliklər, vərdişlər, toplanmış təcrübə aid edilir. İnsan kapitalına həmçinin iqtisadi subyektin malik olduğu sağlamlığın vəziyyəti, eləcə də işçilərin sürətlə işgörmə qabiliyyəti ilə əlaqədar və əmək bazارında infomasiyanın axtarışına çəkilən xərclər də aiddir. Bu baxımdan insan kapitalını formalasdıran fəaliyyət dairələri (ilk növbədə elm-təhsil kompleksi) qeyri-maddi istehsalın investisiya sahələri kimi nəzərdən keçirilir.

İnsan kapitalı nəzəriyyəsi ilk dəfə məşhur Amerika iqtisadçısı Teodor Şuls tərəfindən irəli sürülmüş və sonralar digər alimlər tərəfindən bu nəzəriyyə inkişaf etdirilərək ona geniş istinadlar olunmuşdur. T.Şulsa görə, insanlar lazımı vərdişləri və biliyi əldə etdikləri halda, əslində, onların insan kapitalının bir forması olduğunu bilmirlər. O, insan kapitalının Qərb cəmiyyətlərində ənənəvi kapitaldan daha sürətlə inkişaf etdiyini və bu inkişafın iqtisadi sistemin ən səciyyəvi xüsusiyyəti olduğunu qeyd etmişdir.

T.Şulsun fikrincə, insan ehtiyatlarını inkişaf etdirməyin 5 yolu mövcuddur:

- 1) sağlamlıq imkanlarına, insan ömrünə, gücünə, zəruri qüvvələr

ehtiyatına, insanların enerji və həyat qabiliyyətinə təsir göstərən bütün xərcləri özündə birləşdirən xidmətlər;

- 2) peşə təlimi, eləcə də firma tərəfindən təşkil edilən təlim müddətinin növləri;
- 3) ibtidai, ikinci dərəcəli və ali səviyyələrdə təşkil edilmiş təhsil;
- 4) firma tərəfindən təşkil edilməyən başqa proqramlar;
- 5) iş şəraitini və imkanlarını dəyişmək üçün fərdlərin və ailələrin miqrasiyası.

İnsan kapitalı - insanın və bütövlükdə cəmiyyətin çoxşaxəli tələblərinin ödənilməsi məqsədilə istifadə edilən biliklərin, bacarıqların və səriştələrin toplusudur. Bu termini daha da məşhurlaşdırıran Heri Bekker insan kapitalına əmanətlərin qoyulmasının səmərəliliyini əsaslandırmaqla və insan davranışına iqtisadi baxımdan yanaşması ilə bu ideyanı inkişaf etdirmişdir. H.S.Bekker qeyd edir ki, təhsil, təlim, sağlamlıq vəziyyəti insan kapitalında ən vacib amillərdir. Bu amillər ona görə insan kapitalına daxil edilir ki, insanlar öz bilik, vərdiş, bacarıq, sağlamlıq vəziyyəti və bu kimi dəyərlərindən maliyyə vəsaitləri kimi təcrid oluna bilməzlər. Onun fikrincə, ABŞ-da ali təhsil və kolleq təhsili insanların şəxsi gəlirini yüksəldir. Oxşar hala həmçinin digər müxtəlif mədəniyyətli və iqtisadi sistemə malik olan ölkələrdə də rast gəlinir.

H.Bekker insan kapitalına yönəldilən investisiyalara təkcə ümumi və peşə təhsilinə ayrılan xərclərin deyil, həm də sahiyyəyə, uşaqların tərbiyə edilməsinə, peşənin və işin dəyişilməsinə, infomasiyaların axtarışına və insanların əmək potensialının və istehsal gücünün yüksəlməsinə təminat yaradan digər sahələri də daxil etmişdir.

İnsan kapitalının tərkibinə biliyin əldə olunması, təcrübə, fiziki, mənəvi, psixoloji və sosial sağlamlıq, mənəvi keyfiyyətlər, yaradıcı potensial, insanların səfərbər olunması qabiliyyəti aid edilir. Yəni insan kapitalı dedikdə sahibinə (daşıyıcısına) gəlirin artımını təmin edən xüsusiyyətlərin məcmusu və sahibkara çatan mənfaətin artırılması nəzərdə tutulur.

İnsan kapitalı iqtisadi kontekstdə istehsal və innovasiya amili kimi müəyyən edilir və bu amil ölkənin iqtisadi və siyasi inkişafı üçün vacib olan bacarıqlara, təhsilə və təcrübəyə malik insanların sayının artımı prosesinə əsaslanır. İnsan kapitalının formalasması yaradıcı və məhsuldar ehtiyat kimi insana və onun inkişafına qoyulan investisiya ilə əlaqədardır.

İnsan kapitalı iqtisadi inkişafın amilləri arasında olduqca böyük

əhəmiyyət kəsb edir, çünki iqtisadi proseslər yalnız təhsilli və ixtisaslı işçilər tərəfindən səmərəli şəkildə idarə oluna bilər.

İnsan kapitalı maddi (fiziki) kapitaldan fərqlənir. Belə ki, insan kapitalı satılmır, alınmır, yalnız onun yaratdığı xidmətlər satıla bilər. İnsan kapitalının formallaşması üçün maddi vəsaitlər kifayət deyil, bu kapitalın daşıyıcısının əməyi, eləcə də ailənin, cəmiyyətin mədəni və mənəvi qoyuluşları zəruridır. İnsan kapitalının daşıyıcısı həm də onun sahibi olduğuna görə insan kapitalının istifadə olunmasına birbaşa onun tərəfindən nəzarət həyata keçirilir. Bundan əlavə, insan kapitalını sahibindən ayırmak olmaz. Burada bılıklər istisnalıq təşkil edir ki, onları patentləşdirmək və satmaq mümkündür.

İnsan kapitalı uzunmüddətli iqtisadi resurs kimi nəzərdən keçirilir, çünki əsas kapitalın dövriyyəsinin orta müddətindən insan kapitalının geniş təkrar istehsal dövriyyəsi 5-6 dəfə və ya daha çox davam edir. İnsan kapitalının iqtisadi "aşınması" zamanı işçilərin istehsal cəhətdən qiymətləndirilməsi müəyyən müddətdən sonra artır. Həmçinin öz kəmiyyətinə görə insan kapitalı fondları və ona yönəldilən milli sərvət ünsürləri də üstün sürətlə artmaqdə davam edir.

İnsan kapitalı geniş mənada ailənin, cəmiyyətin və iqtisadi inkişafın intensiv amili kimi insan ehtiyatlarının təhsilli hissəsini, bılıkları, intellektual və insan kapitalının səmərəli şəkildə işləməsini təmin edən əmək fəaliyyəti mühitini özündə birləşdirir. Dar mənada isə insan kapitalı innovasiyalı iqtisadiyyatın və iqtisadi bılıkların inkişafının başlıca amilidir.

Innovasiya metodlarının daşıyıcısı kimi insan kapitalı müasir iqtisadi münasibətlər şəraitində böyük gəlirlər gətirən, iqtisadiyyatın inkişafını sürətləndirən kapital kimi qiymətləndirilir. Belə ki, yalnız təhsilli insan yeni bılıkların, yüksək texnologiyaların daşıyıcısı kimi istehsal prosesinin yüksək səmərəliliyini təmin etməyə qadirdir.

İnsan kapitalı aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- Fərdi insan kapitalı;
- Firmanın insan kapitalı;
- Milli insan kapitalı.

Bir sıra tədqiqatçılar fərdi insan kapitalının daxili əmək bazarında fərdi əmək məhsuldarlığının nəticəsi olan şəxsi gəlirin artırılması imkanına əsaslandığını qeyd etmişlər. Fərdi insan kapitalının gün keçdikcə artması səbəbindən bir çox sahibkarlar firmanın mənfəətini artırmaq məqsədilə istehsal qabiliyyəti yüksək olan şəxslərə üstünlük verirlər.

Firmanın insan kapitalı təşkilatın fəaliyyəti və rəqabət qabiliyyəti ilə sıx əlaqədardır.

Ölkənin milli sərvətinin tərkib hissəsinə daxil olan insan kapitalının bir növü də milli insan kapitalıdır. Milli insan kapitalı həm fərdi, həm də firmanın insan kapitalını özündə birləşdirir. Bu kapital müxtəlif metodlarla – sərmayələr üzrə, diskontlaşdırma, yəni müxtəlif zamanlarda meydana gələn məsrəflərlə gəlirlərin (mənfəətlərin) müqayisəsi metodu ilə hesablanır və onun dəyəri ilə ölçülür. Milli insan kapitalı dünyadan inkişaf etmiş ölkələrinin hər birinin milli sərvətinin 70-80%-dən çoxunu, inkişaf etməkdə olan ölkələrin isə milli sərvətinin yarısından çoxunu təşkil edir. Milli insan kapitalı dünya sivilizasiyalarının və ölkələrinin tarixi inkişafına güclü təsir göstərmişdir. İnsan kapitalı və ictimai şüur arasındaki əlaqə sosial-siyasi inkişafla nəticələnən qarşılıqlı əlaqəyə əsaslanır.

İnsan kapitalı probleminin tədqiqinin əsas amili təhsilin iqtisadiyyatıdır. Hesab edilir ki, ona yönəldilən vəsaitlər milli gəlirin artımının 30% və daha çox hissəsini təmin edir. Təhsilin alınmasına sərf olunan məsrəflərlə diskontlaşmış ömürlük məvaciblərin müqayisə edilməsi ilə hesablanan insan kapitalına qoyuluşların gəliri əsas kapitala yönəldilən qoyuluşlardan əldə edilən mənfəətdən xeyli yüksəkdir. Təhsil məqsədləri üçün sərf olunan investisiyaların iqtisadi baxımdan səmərəsi ondadır ki, belə ixtisaslı mütəxəssislər bütün həyatı boyu öz əmək fəaliyyəti prosesində əldə edə biləcəkləri əlavə gəlir kimi qiymətləndirilir.

İnsan kapitalının əsasını təhsilli, yaradıcı, təşəbbüskar, yüksək peşəkarlıq qabiliyyətinə malik olan insanlar təşkil edir. Müasir iqtisadiyyatda insan kapitalı ölkənin, regionların, təşkilatların və bələdiyyə qurumlarının milli sərvətdəki əsas payını əks etdirir. İnsan kapitalının məhsuldar şəkildə işləməsi təhlükəsizliklə, səmərəli innovasiyalı iqtisadiyyata, əmək fəaliyyətinə, qanunun alılıyinin maddi və mənəvi motivlərinə və bazar rəqabəti şəraitinə əsaslandıqda mümkün ola bilər. İnsan kapitalında sərmayə qoyuluşunun obyekti kimi insan çıxış edir ki, qoyulan sərmayələr sonradan bilik və qabiliyyətlərin məcmusuna çevrilərək cəmiyyətdə reallaşdırılır.

İnsan kapitalına investisiyalar – işçilərin ixtisas səviyyəsinin artmasına şərait yaradan müxtəlif tədbirləri və fəaliyyətləri özündə birləşdirir. İnsan kapitalı nəzəriyyəsinə görə, əməkhaqqının differensiasiyası insan kapitalına investisiyalarda fərqlərin nəticəsi kimi çıxış edir. Başqa sözlə, bu cür investisiyaların həcmiňin çoxalması aşağı maaşlı işçilərin

gəlirlərinin artmasına səbəb olur.

İşçilərin əməyinin məhsuldarlığının artmasına insan kapitalına investisiyalar bilavasitə əlverişli təsir göstərir. İnsan kapitalına investisiya qoyuluşlarının 3 növü fərqləndirilir:

- Ümumi və xüsusi təhsil üçün, o cümlədən fəaliyyət yerində, iş yerində hazırlıq üçün xərclər;

- Tibb mütəxəssisləri tərəfindən xidmət göstərilməsi, xəstəliklərin profilaktikası, pəhriz qidalanması, mənzil şəraitinin optimallaşdırılması ilə əlaqədar səhiyyə xərcləri. Bu tədbirlər sayesində işçinin ömrü uzanır, onun əmək qabiliyyəti və əməyinin məhsuldarlığı artır.

- İşçilərin mobilliyi üçün xərclər – onların bir iş yerindən başqa, daha məhsuldar iş yerinə getməsinə imkan verir. İnsan kapitalına investisiyaların bu növü aşkar görünür.

2015-ci ildə təhsil sahəsinə çəkilən xərclərin 81,1% əməkhaqqı ödənişinin payına düşür. Burada tarif, vəzifə maaşları 71,2%, işlənməyən vaxta görə ödəmələr 8,8%, istehsalın nəticələrinə görə ödənilən mükafatlar 0,8%, digər ödəmələr isə 0,3% təşkil edir. Təhsil sahəsində əməkhaqqına daxil edilməyən ödəniş və xərclər 18,9% təşkil edir ki, onun 17,8%-i sosial sigortanın bütün növləri üzrə əməkhaqqı fonduna əlavələr, 1,1%-i isə digər xərclərin payına düşür.

Əhaliyə səhiyyə və digər sosial xidmətlərin göstərilməsi sahəsində 2015-ci ildə əmək ödənişləri 81,6% təşkil etmişdir. Onun 74,4%-i tarif, vəzifə maaşlarının, 5,6%-i işlənməyən vaxta görə ödəmələrin, 0,8%-i istehsalın nəticələrinə görə ödənilən mükafatların, 0,8%-i digər ödəmələrin payına düşür.

Dünya ölkələrinin insan kapitalından nə qədər səmərəli istifadə etməsini müəyyənləşdirmək üçün insan kapitalı indeksindən istifadə olunur. Bu indeksin əsasında sağlam, təhsilli və ixtisaslı məhsuldar qüvvələri yetişdirmək qabiliyyəti dayanır. İnsan kapitalı indeksi təhsil, səhiyyə, məşğulluq, əhalinin işlə təmin olunması, ixtisasartırma və insan istedadının inkişafı, sağlam iş mühiti, yəni əhalinin hüquqi cəhətdən müdafiəsi səviyyəsi, əhalinin uzun ömürlülüyü və s. nəzərdən keçirilir. Siyahı tərtib edilərkən bu göstəricilər də daxil olmaqla 45 və daha çox göstəricidən istifadə olunur. Bu indeks təhsil, iş və işçi qüvvəsi kompleksini müəyyənləşdirir və insan kapitalına maraqlı tərəflərə daha yaxşı qərar vermələrinə kömək edir.

İnsan kapitalı indeksinin əsas məqsədi insan kapitalına qoyulan keçmiş və indiki sərmayələrin nəticəsini müəyyənləşdirmək və ölkənin gələcək rəqabət qabiliyyətliliyini proqnozlaşdırmaqdan ibarətdir.

2016-cı ildə Dünya İqtisadi Forumu tərəfindən tərtib edilən dünya ölkələrinin insan kapitalı indeksi siyahısı 130 ölkənin insan kapitalı potensialından istifadə və inkişaf dərəcəsini özündə əks etdirir. Bu indeks ölkələrin demoqrafik profilini təyin etmək üçün təhsil və iş nəticələrini 5 fərqli yaş qrupuna müvafiq olaraq 0 (ən pis) – 100 (ən yaxşı) miqyasında müəyyənləşdirir.

İnsan kapitalı indeksi üzrə 5 fərqli yaş qrupuna aşağıdakılard aid edilir:

- 0-14 yaş - əhalinin ən gənc üzvləri hesab olunur və bu yaş qrupunda təhsil ən önəmli amil kimi qiymətləndirilir.
- 15-24 yaş - bu yaş qrupunun əsasını gənclər təşkil edir. Onlar üçün ali təhsil və bacarıq, vərdişlərin iş yerində istifadəsi zəruri əhəmiyyət kəsb edir.
- 25-54 yaş - bu yaş qrupu iş qüvvəsinin əsas kütləsini təşkil edir. Onlarda təhsilin davam etdirilməsi xüsusiyyətləri və iş keyfiyyətləri qiymətləndirilir.
- 55-64 yaş - işçi qüvvəsinin ən yaşılı üzvlərindən ibarət olan bu qrupda nailiyyətlər və davam edən vəzifə öhdəlikləri qiymətləndirilir.
- 65 və daha yuxarı yaş - bu qrup əhalinin ən yaşılı üzvlərindən təşkil olunur və onlarda həm davam edən imkanlar, həm də sağlamlıq vəziyyəti qiymətləndirilir.

Cədvəl 5

İnsan kapitalı indeksi (2016)

Ölkə	Cəm indeks		0-14 yaş qrupu		15-24 yaş qrupu		25-54 yaş qrupu		55-64 yaş qrupu		65 və yuxarı yaş qrupu	
	Hesab	Sıra	Hesab	Sıra	Hesab	Sıra	Hesab	Sıra	Hesab	Sıra	Hesab	Sıra
Finlandiya	85.86	1	98.17	1	85.35	1	81.24	1	83.90	7	72.95	9
Norveç	84.64	2	94.69	11	84.72	2	80.11	4	85.34	3	74.53	2
İsveçrə	84.61	3	95.76	7	83.34	4	80.51	2	83.54	8	73.28	7
Yaponiya	83.44	4	95.78	6	77.26	19	79.13	5	85.72	1	75.61	1
İsveç	83.29	5	93.25	14	81.03	9	80.17	3	84.58	1	70.43	16
Yeni Zelandiya	82.79	6	95.20	9	82.25	7	76.25	17	85.70	2	74.07	3
Danimarka	82.47	7	91.77	22	81.89	8	78.17	8	83.99	6	74.04	4

Cədvəl 5-in ardı

Hollanda	82.18	8	92.81	17	83.70	3	77.58	10	81.06	13	69.59	18
Kanada	81.95	9	93.46	13	77.74	16	77.61	9	84.22	5	73.05	8
Belçika	81.59	10	95.29	8	78.25	13	77.55	11	78.33	27	68.32	23
Almaniya	81.55	11	89.56	38	79.78	10	78.39	7	83.31	9	73.54	6
Avstriya	81.52	12	92.29	20	82.41	6	76.75	15	79.06	23	72.00	12
Singapur	80.94	13	95.81	5	76.12	25	78.70	6	75.17	39	60.59	52
İrlandiya	80.79	14	95.87	4	75.84	29	76.32	16	78.16	28	67.77	26
Estoniya	80.63	15	95.09	10	77.35	18	74.02	24	82.98	10	71.77	13
Sloveniya	80.33	16	92.90	16	79.13	12	75.30	20	77.04	32	71.39	14
Fransa	80.32	17	93.07	15	76.00	26	77.32	12	77.59	30	66.32	31
Australiya	80.08	18	91.36	24	82.56	5	74.33	22	80.85	15	67.27	27
Birləşmiş Krallıq	80.04	19	91.91	21	76.64	22	76.78	14	79.07	22	66.43	30
İslandiya	79.74	20	93.85	12	79.63	11	75.78	18	74.62	40	60.30	54
Azərbaycan	70.72	54	83.18	68	61.65	87	66.66	48	78.85	24	60.93	50
Malta	49.37	126	61.66	124	49.89	121	44.83	125	44.98	123	36.57	115
Nigeriya	48.86	127	53.19	128	56.58	105	46.96	123	45.71	122	32.62	121
Çad	44.23	128	52.03	130	44.38	128	43.96	128	37.28	128	27.87	126
Yəmən	42.98	129	70.40	103	45.36	127	33.25	130	25.82	130	17.79	130
Mavritaniya	42.33	130	59.57	125	38.85	130	38.02	129	34.04	129	24.21	128

Mənbə: The Human Capital Report 2016 // World Economic Forum. 2016, p. 4

Siyahıya əsasən, ilk 3 yeri Finlandiya, Norveç və İsveçrə tutur. Hər üç ölkə bütünlükdə öz insan kapitalı potensialının təxminən 85%-ni səmərəli və məqsədyönlü şəkildə inkişaf etdirir və istifadə edir. Bu siyahını Yaponiya, İsveç və Yeni Zelandiya ölkələri davam etdirir. Azərbaycan bu reyting siyahısında 54-cü pillədə qərar tutur. Siyahıya əsasən aydın şəkildə görmək olar ki, ölkəmizdə 55-64 yaş qrupunda olan insan potensialından daha yaxşı istifadə olunur. Fərqləndirilmiş 5 yaş qrupunda sıralama yerinə görə ən az göstərici isə 15-24 yaş qrupundadır. Burada miqyas 2016-cı ildə ümumi 100 göstəricisindən 61, 65 kimi qiymətləndirilmişdir. Yekun olaraq siyahını isə Çad, Yəmən və Mavritaniya ölkələri tamamlayırlar.

Beləliklə, son illər iqtisadiyyatın və cəmiyyətin inkişafının başlıca amili kimi insan kapitalına diqqət getdikcə artır və dünya ölkələrinin inkişaf məqsədli siyasetinin prioritet məsələlərindən birinə çevrilir. İnsan kapitalının formallaşması üçün təhsilə, səhiyyəyə, uşaqlara qulluğa, işçi mobilliyyinin təmin olunmasına, informasiya sahəsinə investisiya qoyulmalıdır.

İnsan kapitalına qoyulan investisiyaların ən mühüm istiqamətlərin-

dən biri təhsilə yönələn qoyuluşdur ki, iş yerində təlim də bura aid edilir. Müəssisələrin və təşkilatların fəaliyyətinin səmərəliliyinin təmin olunmasında iş yerində təlim önəmli rola malikdir. Belə ki, bu, ixtisaslaşdırılmış fiziki və əqli əməyin çökisinin artmasına səbəb olur. Təhsil insan kapitalının, insan əməyinin məhsuldarlığının, eləcə də işçilərin və işəgötürənlərin, nəticədə dövlətin gəlirlərinin artırılmasında olduqca əhəmiyyətli rola malikdir. Ölkədə keyfiyyətli ali və orta ixtisas təhsili olan əhalinin sayı nə qədər çox olarsa, onda insan inkişafi və nəticə etibarilə iqtisadi inkişafın səviyyəsi də bir o qədər yüksək olar. Şagirdlərin yüksək səviyyəli təhsil alması üçün təhsil sistemi daim yenilikləri özündə əks etdirməli, artıq özünü təsdiq etmiş xarici təcrübənin təhsil sistemində tətbiq edilməsinə şərait yaradılmalıdır. Deməli, təhsilə ayrılan investisiya qoyuluşlarını perspektivli kapital qoyuluşları kimi də hesab etmək olar.

Əhalinin sağlamlığı ölkənin gələcək inkişafı üçün ən vacib amil olduğuna görə dövlətin səhiyyə sferasında insan kapitalının artmasına yönəldilən tədbirləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkədə orta ömür müddətinin artırılması ilə bağlı tədbirlər, səhiyyə müəssisələrində əhalinin müalicə olunmasında, profilaktik tədbirlərin görülməsində qoyulan sərmayələri, edilən güzəştələri əhalinin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsinə təsir edən amillər sırasına daxil etmək olar.

Hər bir ölkənin sosial-iqtisadi fəaliyyətində kreativliyin və innovasiyalılığın təmin edilməsi ölkənin insan kapitalının, sağlamlığının, əhalinin həyat səviyyasının, elmi inkişaf səviyyəsinin və biliklərin keyfiyyətinin dərəcəsi ilə müəyyənləşdirilir. Buna görə də innovasiyalı iqtisadiyyatın inkişafı üçün həm dövlət, həm də insan kapitalına maraqlı olan tərəflər ciddi tədbirlər görməlidir. Milli insan kapitalına, fərdi kapitala və firmanın insan kapitalı hesab edilən kadrların inkişafına qoyulacaq sərmayələr innovasiyaların iqtisadiyyata tətbiqini sürətləndirməklə ölkənin dünya bazarında rəqabətqabiliyyətliliyinin artımına və dünya iqtisadiyyatında mühüm mövqelərdən birini tutmasına səbəb olur. Buna görə də inkişaf etmiş ölkələrin insan kapitalının inkişafı istiqamətində apardığı siyaset izlənilməli və müsbət nəticələr əldə edilən tədbirlərin ölkədə reallaşdırılmasına diqqət edilməlidir.

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, insan kapitalının formallaşması istiqamətindən asılı olmayaraq bu kapitala qoyulan investisiyalar əmək məhsuldarlığını yüksəldir və dayanıqlı iqtisadi inkişafa səbəb olur.

3.6. SAHİBKARLIQLA BAĞLI HEYDƏR ƏLİYEV STRATEGİYASI VƏ ONUN İLHAM ƏLİYEV TƏRƏFINDƏN İNKİŞAFI

1993-cü ildə xalqın təkidi ilə respublikanın siyasi rəhbərliyinə qayıt-dıqdan az müddət sonra Ümummilli lider Heydər Əliyev dahi uzaq-görənliklə ölkənin müstəqillik dövründə özünün sistemliliyi, məqsədönlüyü, təminatlığı və çoxşaxəliyi ilə seçilən milli iqtisadi inkişaf modelinin əsas prinsiplərini müəyyənləşdirərək bütün xalqa və dünyaya bəyan etdi ki, bizim strateji yolumuz sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, sərbəst bazar iqtisadiyyatının yaradılmasıdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin sahibkarlıqla bağlı iqtisadi konsepsiyasında Azərbaycanda yeni iqtisadi sistemin təşəkkülü üçün özəl bölmənin və sahibkarlığın əhəmiyyəti yüksək səviyyədə dəyərləndirilmiş, işgüzar fəaliyyətin formallaşması və inkişafının zəruri şərtləri, amilləri, hərəkətverici qüvvələri, onlardan istifadənin səmərəli forma və üsulları, milli sahibkarlığın dövlət tərəfindən qorunması, stimullaşdırılması və yönəldilməsi üzrə iqtisadi siyasetin reallaşdırma mexanizmləri və xüsusiyyətləri öz əksini tapmışdır.

Heydər Əliyev haqlı olaraq hesab edirdi ki, iqtisadi tərəqqinin aparıcı ünsürü olan sahibkarlıq bazar iqtisadiyyatının müəyyənedici cəhətlərdən biridir, ölkənin zəngin iqtisadi, texnoloji və intellektual potensialının işgüzar fəaliyyət vasitəsilə tam və səmərəli şəkildə reallaşdırılmasının, yeni istehsal, kommersiya və xidmət təklifinin yaradılmasının, tədiyyə qabiliyyətli tələbin daha dolğun ödənilməsinin, işsizlik və yoxsulluq problemlərinin həllinin, yeni iş yerlərinin yaradılmasının, son nəticədə xalqın maddi rifah halının köklü şəkildə yüksəldilməsinin mühüm şərtidir və onsuz bazar iqtisadiyyatının mövcudluğu və inkişafi mümkün deyildir. Bununla yanaşı, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı bazar iqtisadi sisteminin zəruri sosial bazası kimi çıxış edən, işgüzar davranışları daimi təşəbbüskarlıq və innovasiya prosesləri ilə, yüksək risk və məsuliyyətlə səciyyələnən sahibkarlar Ulu öndər tərəfindən cəmiyyətin ən aparıcı və çevik təbəqəsi, ölkədə bazar iqtisadiyyatı istiqamətində həyata keçirilən iqtisadi islahatların mühüm sosial zümrəsi kimi qiymətləndirilmişdir.

Iqtisadiyyatda dövlət siyasetinin məzmunu haqqında danışarkən Ulu Öndər Heydər Əliyev demişdir: "Bu, islahatlar yoludur, islahatlar vasitəsilə istehsalın artırılması, inkişaf etdirilməsi, mülkiyyətin özəlləşdirilməsi, özəl

bölmənin inkişafına geniş yer verilməsi, bazar iqtisadiyyatı, insanlara sərbəstlik verilməsi, sahibkarlığa, təşəbbüskarlığa şərait yaratmışdır. Bu, dövlət siyasetimizin əsas prinsipləridir".

Heç şübhəsiz ki, belə bir siyasetin uğurla reallaşdırılması üçün, hər şeydən əvvəl, zəruri siyasi və iqtisadi mühit tələb olunur. Ulu öndərin dövlətə rəhbərliyinin elə ilk dövrlərindən başlayaraq belə bir mühitin yaradılması istiqamətində köklü tədbirlər həyata keçirilirdi və bir sıra gözlənilən nəticələr əldə edildi: siyasi və makroiqtisadi sabitlik təmin edildi, neft müqavilələri imzalandı, xarici iqtisadi əlaqələr liberallaşdırıldı, ölkəmizdə sahibkarlığa müsbət təsir edə biləcək bir çox nüfuzlu beynəlxalq maliyyə-iqtisadi təşkilatlarla qarşılıqlı əməkdaşlıq mexanizmi quruldu.

Ümumiyyətlə, göstərmək lazımdır ki, Ulu öndərin ölkəyə başçılıq etdiyi dövrdə sahibkarlığın inkişafı və ona dövlət köməyinin təmin edilməsi ilə bağlı ciddi qanunvericilik bazası yaradılmışdır ki, bunların da sırasında geniş əhatəli dövlət proqramları və iqtisadi xarakterli hüquqi qanunlar, ölkə başçısının sahibkarlıq fəaliyyəti üçün zəruri iqtisadi və təşkilati mühitin təmin edilməsinə yönəlmüş fərmanları xüsusilə öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə milli sahibkarlığın formallaşdırılması və inkişafı ilə əlaqədar 1997-2000-ci və 2002-2005-ci illəri əhatə edən iki dövlət proqramı qəbul edilmişədir. Bu proqramlar bütövlükdə ölkəmizdə sahibkarlığın təşəkkülünə, onun qanunvericilik əsaslarının daha da təkmilləşdirilməsinə, maliyyə-kredit, elmi-metodiki, informasiya və kadrlar təminatının formallaşdırılmasına, ölkə iqtisadiyyatunda özəl bölmənin üstün rolunun təmin edilməsinə, kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf mexanizmlərinin maneəsiz fəaliyyəti üçün zəruri işgüzar mühitin daha da səmərələşdirilməsinə, onun qorunması, yönəldilməsi və stimullaşdırılması üçün dövlət köməyinin səmərəli formalarının bərqərar olmasına, sahibkarlığın regional inkişafının sürətləndirilməsinə və sahibkarlıq üçün regional infrastrukturun yaradılmasına və inkişaf etdirilməsinə, sahibkarların qanuni hüquqlarının qorunması üzrə zəruri mexanizmlərin yaradılmasına və onların əvəz, ardıcıl fəaliyyətinin təmin edilməsinə və s. yönəldilmişdir.

O dövrdə ölkəmizdə sahibkarlığın formallaşması və inkişafı qarşısında dayanan əsas problemlərdən biri iş adamlarının fəaliyyətinə müxtəlif dövlət orqanları tərəfindən əsassız müdaxilələr olmuşdur. Bu problemin həll edilməsi, sahibkarların fəaliyyətinə qanunsuz müdaxilələrin qarşısının

daha qətiyyətlə alınması, sahibkarlıq subyektlərində əsassız yoxlamalar qarşısında sərt qaydaların müəyyənləşdirilməsi, məmər özbaşinalığının və bürokratik əngəllər qarşısında etibarlı sədd çəkilməsi üçün 1996, 1999 və 2002-ci illərdə bir-birini tamamlayan və bu sahədə prezidentin qəti mövqeyini əks etdirən üç fərman qəbul edilmişdir. Ölkəmizdə sahibkarlığın hüquqlarının və qanuni mənafelərinin qorunması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə yönəlmış həmin fərmanlarla hüquq-mühafizə orqanlarının (məhkəmənin qərarları əsasında hallar istisna olmaqla) sahibkarlıq subyektlərinə müdaxilələri qadağan edilmiş, bu sahəyə müdaxilə edən bir sıra orqanlarda ciddi struktur islahatları aparılmış, İqtisad İnkişaf və Vergilər nazirliklərinin müvafiq səlahiyyətləri və funksiyaları dəqiqləşdirilmiş, digər dövlət strukturları, o cümlədən Ədliyyə, Rabitə, Səhiyyə nazirlikləri, Dövlət Gömrük Komitəsi, məhkəmə sistemi, Auditorlar Palatası və s. qarşısında müvafiq tapşırıq və konkret vəzifələr irəli sürülmüşdür.

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycanda sahibkarlığın real vəziyyəti, bu sahədə mövcud olan obyektiv və subyektiv xarakterli problemlərin ilkin mənbələrdən, üzərzə üzü görüşlərdən aşkarlanması gələcəkdə sahibkarlığın inkişafı vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi, yolları və mexanizmlərinin konkretləşdirilməsi məqsədilə yerli və xarici iş adamları ilə keçirilən görüşlər dərin siyasi və böyük praktiki məna daşıyırdı. Bu görüşlərdə yerli və xarici iş adamları tərəfindən söylənilən fikirlərdən belə bir qənaətə gəlinmişdir ki, sahibkarlığın inkişafının, onun təşviqi sisteminin formalaşdırılmasının, son nəticədə isə ölkənin makroiqtisadi göstəriciləri baxımından sahibkarlığın zəngin potensialının daha dolğun reallaşdırılmasının əsas vəzifələri kimi aşağıdakılardır çıxış etməlidirlər:

- iqtisadiyyatın öncül istiqamətləri üzrə istehsal sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi;
- sahibkarlığın investisiya fəallığının genişləndirilməsi, daxili və xarici kredit mənbələrindən onların istifadəsi mexanizmlərinin qurulması;
- işgüzar fəaliyyətin regionlar üzrə səmərəli yerləşdirilməsi və inkişafına nail olunması;
- sahibkarlığın infrastrukturunun təşəkkülü, daxili əmtəə istehsalçılarının və daxili bazarın səmərəli qorunması;
- inhisarlılığın məhdudlaşdırılması və rəqabət mühitinin gücləndirilməsi;

- ölkənin ixrac potensialının gücləndirilməsinə və strukturunun təkmilləşdirilməsinə kiçik və orta sahibkarlığın təsirinin genişləndirilməsi;
- sahibkarlıq üçün keyfiyyətli kadr təminatına nail olunması;
- sahibkarların işinə əsassız müdaxilələrin aradan qaldırılması;
- azərbaycanlı və xarici iş adamları arasında, habelə dövlət strukturları ilə sahibkarlar arasında səmərəli əməkdaşlıq mexanizmlərinin və formalarının möhkəmləndirilməsi və s.

Göstərilən istiqamətlərdə köklü tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə ölkə başçısının tapşırıqları əsasında sahibkarlığın inkişafına şərait yaradan bir sıra faydalı icra mexanizmləri formalaşdırılmış, müvafiq təşkilati tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu baxımdan sahibkarlar üçün vergi sisteminin səmərələşdirilməsi, idxal-ixrac mexanizminin təkmilləşdirilməsi, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondundan güzəştli kreditlərin artırılması, onların paylanması mexanizmlərinin sadələşdirilməsi, sahibkarlıqla məşğul olmaq üçün xüsusi icazələrin (lisenziyaların) sayının azaldılması, sahibkarların işinə əsassız müdaxilələrin qarşısının alınması, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Sahibkarlar Şurasının yaradılması, regional sahibkarlığın inkişafı üzrə hüquqi bazanın formalaşdırılması və s. xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi.

Sahibkarlığın təşəkkülli məqsədilə bilavasitə Ümummilli liderin göstərişləri, tapşırıqları və tövsiyələri əsasında hazırlanmış və icra edilən vacib tədbirlərin sırasına yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı, azad sahibkarlığın iqtisadi əsası olan xüsusi mülkiyyətin təşəkkülünə yönəlmış dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında dövlət proqramlarını, sahibkarlığın bazar infrastrukturunun yaradılması, o cümlədən əmtəə birjası, auditor xidməti, lizinq xidməti haqqında qanunvericilik və təşkilati xarakterli tədbirləri, torpaq münasibətlərinin, o cümlədən aqrar sahədə sahibkarlıq münasibətlərinin tənzimlənməsinə yönəlmış aqrar islahatları, sahibkarlıqla bağlı vergi münasibətlərini tənzimləyən "Vergi Məcəlləsini" və s. əlavə etsək, görərik ki, sahibkarlıqla bağlı bu fundamental xarakterli tədbirlər möhkəm elmi-nəzəri və praktiki dayaqlara söykənir, özünün kompleks sistemli xarakteri ilə səciyyələnir, sahibkarlığın dövlət tərəfindən səmərəli təminatına və qorunmasına imkan verir və işgüzar fəaliyyət üçün zəruri biznes mühitinin təşəkkül tapmasına şərait yaradır.

Müstəqillik illərində Ulu öndər tərəfindən ölkədə həyata keçirilən

elmi cəhətdən əsaslandırılmış, qabaqcıl dünya ölkələrinin təcrübəsini ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatının xüsusiyyətləri və milli dəyərlər ilə üzvü vəhdət halında əlaqələndirən sahibkarlıq strategiyası respublikamızın Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ölkədə sahibkarlığın inkişafı istiqamətində həyata keçirilmiş çoxşaxəli tədbirlər və əldə edilmiş böyük uğurlar üçün də mühüm təməl olmuşdur.

Bütövlükdə 2003-cü ildən İlham Əliyevin ölkə rəhbərliyinə gəlməsi ilə sahibkarlığın inkişafında yeni mərhələ başlamışdır. Bu dövrdən başlayaraq ölkə Prezidenti İlham Əliyevin irəli sürdüyü "tarazlı iqtisadi inkişaf", "İdxalı əvəz edən iqtisadi siyasət", "neftin dünya qiymətindən asılı olmayan iqtisadiyyat", "qeyri-neft bölməsinin üstün inkişafı", "insan kapitalının inkişafı", "Innovativ iqtisadiyyat" və s. konsepsiyaları Azərbaycanda sahibkarlığın yeni inkişaf hədəflərini müəyyən etməyə imkan vermişdir. Bu yönündə ardıcıl şəkildə dövlət-sahibkar münasibətlərini inkişaf etdirmək, sahibkarlığın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi sistemini, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı qanunvericiliyi və inzibati prosedurları təkmilləşdirmək, regionlar üzrə sahibkarlığı inkişaf etdirmək, sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizmlərini daha da yaxşılaşdırmaq kimi sistemli tədbirlər reallaşdırılmışdır. Ölkədə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi istiqamətində nəzərə çarpan müsbət meyillər iqtisadiyyatda şaxələnmənin daha da genişləndirilməsinə zəruri şərait təmin etmişdir. Ötən müddətlərdə aparılan iqtisadi islahatların nəticəsi olaraq 2018-ci ildə ümumi daxili məhsulda özəl sektorun payı 84% olmuş, məşğulluqda 75 faizi, dövlət qeydiyyatına alınmış sahibkarlıq subyektlərinin sayı isə 880 mini ötmüşdür. 2018-ci ilin əvvəlində ölkə müəssisələrinin ümumi sayında sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan kiçik müəssisələrin payı 81,5 faizə bərabər olmuşdur; ölkə üzrə sahibkarların məcmu strukturunda hüquqi şəxslərin xüsusi çəkisi 13 faizə, fiziki şəxslərin payı isə 87 faizə çatmışdır.

Məlumdur ki, Azərbaycanda məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsi ölkənin iqtisadi inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, istehsalın ölkə ərazisi üzrə optimal yerləşdirilməsi təbii sərvətlərdən səmərəli istifadəni, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasını, əmək məhsuldarlığının yüksəlməsi və iqtisadi resurslardan qənaətlə istifadə əsasında istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsini, iqtisadi rayonların sosial-iqtisadi inkişafını, regionların sahibkarlıq potensialının daha dolğun reallaşdırılmasını təmin edir. Odur ki, ölkədə

uğurla həyata keçirilən davamlı sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissələrindən biri məhz regionların inkişafıdır.

Ulu öndərin layiqli davamçısı İlham Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə respublikanın iqtisadi rayonlarında mövcud olan iqtisadi potensialdan tam və səmərəli istifadə etməklə onların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyələrini artırmaq ölkədə aparılan iqtisadi islahatların strateji istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir. Ölkə rəhbərinin 11 fevral 2004-cü il tarixdə imzaladığı "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı (2004-2008-ci illər) Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi barədə" fərman, ilk növbədə, regionların qeyri-proporsional inkişafının qarşısını almağa xidmət edən təkmil konsepsiya olmuşdur. Bu dövlət proqramı regionlarda sahibkarlığın inkişafını sürətləndirməklə, oradakı əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi resurslardan kifayət qədər səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın dinamik inkişafı, əhalinin məşğulluğunun artırılması, yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması məsələlərini özündə ehtiva edirdi. Bölgələrdə yaşayan vətəndaşların zəruri arzu və istəkləri, eləcə də onları illərdən bəri narahat edən, qayğılandıran sosial problemlərin həlli fərmando dolğunluğu ilə öz əksini tapmışdır. Bu proqram regional inkişafdakı kəskin fərqli aradan qaldırılması, yerlərdə sosial-infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi, sahibkarlığın inkişafı baxımından vacib, əlahiddə əhəmiyyətli sənəd olmuş, bu mükəmməl konsepsiyanın icra vəziyyəti ilə bağlı hər il hökumətin müşavirələri keçirilmişdir.

Təsadüfi deyildir ki, 2004-2008-ci illər regionların sosial-iqtisadi inkişafında əsaslı dönüş mərhələsi kimi qiymətləndirilir. Bu mərhələdə regionların inkişafında mühüm rol ola Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin inşası, Şimal-Cənub və Şərqi-Qərb nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılması kimi mühüm layihələr başa çatdırılmış, Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolunun inşasına başlanmış, Azərbaycan regionun mühüm iqtisadi güc mərkəzinə çevrilmişdir. 2003-2008-ci illərdə həmçinin Naxçıvan, Gəncə, Lənkəran və Zaqatala şəhərlərində müasir standartlara cavab verən yeni hava limanları tikilmişdir.

Prezident İlham Əliyevin 14 aprel 2009-cu il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın əsas məqsədi bu sahədə həyata keçirilən siyasətin davamı olaraq ölkədə qeyri-neft sektorunda sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsinə, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, ta-

razlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olmaq idi. İkinci Dövlət Proqramı regionların davamlı inkişafı, sosial infrastrukturun yenidən qurulması, milli iqtisadiyyatın neft amilindən asılılığının qeyri-neft sektorunun tərəqqisi hesabına azaltmaq üçün kompleks tədbirlər müəyyənləşdirməklə yanaşı, iş adamlarının fəaliyyəti üçün də yaxşı imkanlar açmışdır. Bütövlükdə isə regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı 2004-2008-ci və 2009-2013-cü illəri əhatə edən dövlət proqramlarının uğurla həyata keçirildiyi 10 ildə regionlarda 56 minə yaxın müəssisə fəaliyyətə başlamış, 300 mindəmələ olmaqla 1,2 milyondan çox yeni iş yerləri yaradılmışdır.

Bundan sonrakı mərhələdə neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması iqtisadi regionların inkişafının maliyyələşdirilməsi üçün zəruri vəsaitlərin formallaşmasına səbəb olmuşdur. Bu baxımdan regionların inkişafı sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin davam etdirilməsi məqsədilə ölkə prezidentinin 27 fevral 2014-cü il fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" təsdiq edilmişdir. İcrası artıq başa çatmış bu dövlət proqramı çərçivəsində regionların inkişafına ümumilikdə 24,2 milyard manat vəsait yönəldilmişdir. Əgər birinci və ikinci dövlət proqramlarında üstünlük bölgələrdə quruculuq işlərinə, qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə verilirdi, ölkə əhəmiyyətli 43, iqtisadi rayon əhəmiyyətli 1084 tədbirdən ibarət yeni Proqramda bu işləri davam etdirməklə yanaşı, makroiqtisadi sabitlik təmin olunmaqla, regionlarda sənaye parklarının və məhəllələrinin, logistik mərkəzlərin, iri fermer və ailə kəndli təsərrüfatlarının yaradılması, yeni emal müəssisələrinin və iş yerlərinin açılması, kəndlərin inkişafı ilə bağlı infrastrukturun və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılması və digər məsələlər qarşıya əsas məqsəd kimi qoyulmuş və uğurla icra edilmişdir.

Regionların sosial-iqtisadi tərəqqisinə yönəldilmiş dövlət proqramları iqtisadiyyatın inkişafında vacib mərhələ olmaqla qeyri-neft sektorunda sahibkarlığın stimullaşdırılmasında, ixrac yönümlü məhsul istehsalının genişləndirilməsində və əhalinin rifahının daha da yaxşılaşdırılmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Dövlət proqramları çərçivəsində regionlarda infrastrukturun inkişafı, o cümlədən elektrik enerjisi, qaz və su ilə təchizatının yaxşılaşdırılması, səhiyyə və təhsil müəssisələrinin tikintisi istiqamətində mühüm tədbirlər həyata ke-

çirilmiş, bu sahəyə irihəcmli dövlət investisiyaları yatırılmışdır. Əsas məqsəd iqtisadiyyatda qazanılan uğurların miqyasını genişləndirmək, o cümlədən respublikanın regionlarını sosial-iqtisadi baxımdan inkişaf etdirmək olmuşdur. Bu hədəflərə çatmaq üçün mövcud potensialdan istifadənin səmərəsini artırmaq, iqtisadiyyatın və sənayenin ayrı-ayrı sahələrinin, aqrar sektorun, turizmin inkişafını təmin etmək, bir sözlə, kompleks tərəqqiyə nail olmaq kimi əsas vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur. Dövlət proqramlarının uğurla reallaşdırılması bütün bölgələrin sosial-iqtisadi mənzərəsini xeyli yaxşılaşdırılmış, yerlərdə sahibkarlığın, iqtisadi fəallığın və təşəbbüskarlığın artmasına, mühüm infrastruktur layihələrin həyata keçirilməsinə imkan yaratmışdır.

Regionların inkişafı ilə bağlı dövlət proqramlarının icrası son 15 ildə regionlarda sənayenin, aqrar sektorun inkişafına güclü təkan vermiş, bölgələrdə fəaliyyətə başlamış sənaye parkları və məhəllələri, aqro-parklar, fabrik və zavodlarda yüzlərlə insan işlə təmin olunmuşdur.

Regionlarda işgüzar fəaliyyətin sürətləndirilməsi tədbirləri son 15 il ərzində Azərbaycanda güclü sahibkar sinfinin yaranmasına yeni təkan vermişdir. 2018-ci ilin əvvəlinə respublikanın regionlarında qeydiyyatdan keçmiş sahibkarlıq subyektlərinin ümumi sayıda payı 67,2 faiz təşkil etmişdir.

2004-2018-ci illər ərzində icra olunmuş dövlət proqramlarının sayasində ölkədə ümumi daxili məhsul istehsalı 3,3 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektorunda 2,8 dəfə, sənayedə 2,6 dəfə, aqrar sahədə 1,7 dəfə artım qeydə alınmışdır. Bu dövrdə ölkədə 1,5 milyonu daimi olmaqla 2 milyondan çox yeni iş yeri, 100 mindən çox müəssisə yaradılmış, işsizlik 5 faizə, yoxsulluq səviyyəsi isə 5,1 faizə qədər azalmışdır. Söyügedən dövlət proqramları çərçivəsində reallaşdırılan genişmiqyaslı işlər regionlar qarşısında gələcək illərdə də inkişafın davamlı olması ilə bağlı yeni hədəflərə nail olunması vəzifələrini irəli sürmüştür.

Bu baxımdan regionlarda sahibkarlığın inkişafı sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin davam etdirilməsi, eləcə də infrastrukturun və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılması, bölgələrdə yaşayan əhalinin məşğulluğunun və maddi rifahının yüksəldilməsi məqsədilə ölkə prezidentinin 29 yanvar 2019-cu il fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafın Dövlət Proqramı" təsdiq edilmişdir. Əvvəllərdə olduğu kimi, bu Dövlət Proqramında da re-

gionlarda sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı siyasetin davam etdirilməsi, iş adamlarına yenə də dövlət tərəfindən böyük dəstək verilməsi və bu sahədə təkmilləşmələrin davam etdirilməsi müəyyənləşdirilmişdir.

Son dövrlərdə ölkədə kiçik və orta sahibkarlıq (KOS) subyektlərinin xüsusilə dövlət büdcəsi vəsaitləri hesabına maliyyə əlçatanlığının genişləndirilməsində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondundan (indiki Sahibkarlığın İnkışaf Fondu) ayrılan dövlət büdcəsi vəsaitlərinin həcmi xeyli yüksəlmüşdir. Bu fond vasitəsilə son illər ərzində respublika iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunu üzrə layihələrinin ümumi dəyəri 4,4 milyard manatdan çox olan 34,6 min sahibkara 2,1 milyard manat güzəştli kredit verilmiş və 156,2 min yeni iş yeri yaradılmışdır. Güzəştli kreditlərin 67,6 faizi aqrar sektora, 32,4 faizi müxtəlif sənaye məhsullarının istehsalı və emalına verilmişdir, kreditlərin 65 faizi regionların payına düşmüşdür.

Yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı, sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların vahid reyestrinin yaradılması bu sahədə dövlət nəzarəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə, yoxlamaların tənzimlənməsi vasitəsilə sahibkarların hüquqlarının qorunmasına, sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasına xidmət etmişdir.

Son 15 il ərzində Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin dövlət qeydiyyatını sadələşdirmək, bu istiqamətdə müasir informasiya texnologiyaları və kommunikasiyaları üzrə mütərəqqi yeniliklərin tətbiqi istiqamətində sistemli tədbirlər reallaşdırılmış, elektron xidmətlərin geniş tətbiqi ilə biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına nail olunmuşdur.

Bu baxımdan ötən illərdə sahibkarlıq subyektlərinin "bir pəncərə" prinsipi üzrə qeydiyyat sisteminin tətbiqi, habelə bu sahədə elektron xidmətlərin genişləndirilməsi sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin qeydiyyat dinamikasına müsbət təsir etmişdir. Bu gün ölkədə biznesə başlama ilə bağlı prosedurlar 15-dən 2-yə, sərf olunan vaxt isə 30 gündən 2 günə endirilib. Fərdi sahibkarlar 2011-ci ildən, yerli investisiyalı müəssisələr isə 2012-ci ildən etibarən elektron qaydada qeydiyyata alınırlar. Bu sistemin tətbiqindən sonra ölkəmizin investisiya cəlbediciliyi də əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmüş, sahibkarlığın inkişafı və biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılan islahatlar beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatında sahibkarlığın inkişaf istiqamətində həyata keçirilən iqtisadi islahatlar innovativ layihələrin uğurla reallaş-

dırılmasına, rəqabətqabiliyyətli Azərbaycan məhsullarının istehsalının və ixracının artmasına, "Made in Azerbaijan" brendi ilə uğurla təmsil olunmasına, sənayenin ənənəvi sahələri ilə yanaşı, yeni sənaye sahələrinin formalaşması və inkişafına səbəb olmuş, son 15 ildə qeyri-neft ixracı 4 dəfədən çox artmışdır.

Məlum olduğu kimi, Ulu Öndər Heydər Əliyev bazar iqtisadiyyatının inkişafında vergi mexanizminin rolunu yüksək qiymətləndirərək demişdir ki, biz iqtisadiyyati vergilər vasitəsilə idarə etməliyik. Ümummilli liderin iqtisadiyyatın, o cümlədən sahibkarlığın tənzimlənməsində verginin rolu haqqında bu konseptual müddəasından çıxış edərək son 15 ildə bu sahədə mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalını artırmaq və bu sahədə sahibkarlığın ikişafını sürətləndirmək məqsədilə hələ Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdən indiyədək kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları üçün vergi güzəştəri tətbiq edilir.

Sənayenin innovasiyalar əsasında inkişaf etdirilməsi, mühüm strateji layihə olaraq texnoparkların və sənaye məhəllələrinin yaradılması, onların inkişafının stimullaşdırılması üçün vergi qanunvericiliyində sənaye və texnologiyalar parkında çalışan fiziki və hüquqi şəxslərə mənfəət, ƏDV, əmlak və torpaq vergiləri üzrə 7 il ərzində vergi güzəştəri müəyyən edilmişdir. Bu addımın atılması texnoparklarda həyata keçirilən layihələrin miqyasının artmasına, bu sahəyə investorların cəlb olunmasına, yüksək texnologiyalar əsasında rəqabətqabiliyyətli sənaye məhsullarının istehsalına, yeni iş yerlərinin yaradılmasına əhəmiyyətli stimul vermİŞdir.

Bu baxımdan hazırda Azərbaycanda 5 sənaye parkı, 4 sənaye məhəlləsi var. Təkcə Sumqayıt Kimya Sənaye parkında 3 milyard dollar həcmində investisiya yatırılıb və burada yerləşən müəssisələrdə 6 minədək insan çalışır.

Azərbaycan Respublikasının 2018-ci ilin 30 noyabrında qəbul edilmiş "Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında" Qanununda Vergi Məcəlləsində edilmiş 241 dəyişikliklər arasında mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərində sahibkarlığı dəstəkləmək məsələlərinə də xüsusi yer verilir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının sahibkarlığın inkişafı və biznes mühitinin durmadan yaxşılaşdırılması istiqamətində əldə etdiyi uğurlar beynəlxalq maliyyə qurumları və reyting agentlikləri tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir. Belə ki, ölkəmiz "Doing Biznes" hesabatında, yəni ölkə-

də biznesin inkişafı üçün yaradılmış mühitlə bağlı hesabatda 2018-ci ildə 190 ölkə arasında 32 pillə irəliləyərək əvvəlki 57-ci yerdə 25-ci yerə yüksəlmışdır. Bu hesabatda ölkəmiz həmcinin dönyanın 10 ən islahatçı dövləti siyahısına daxil edilərək, ən çox islahat aparan ölkə hesab edilmişdir.

Sahibkarlığın inkişafı sahəsində əldə edilmiş uğurlarla yanaşı, iqtisadiyyatın neftdən asılılığını minimuma endirmək, kiçik və orta sahibkarlığın rəqabətqabiliyyətli istehsal potensialını artırmaq, eləcə də qeyri-neft sahələrində sahibkarlığı inkişaf etdirmək məqsədi növbəti dövrlərdə bu sahədə əlavə tədbirlərin icrasını tələb edir. Bu baxımdan Azərbaycanda sahibkarlığın gələcək inkişaf hədəflərinin və istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, onların reallığa çevrilməsini təmin etmək üçün ölkə prezidenti tərəfindən 2016-ci ilin 6 dekabrında 1138 sayılı Fərmanla 11 istiqamətdə yol xəritələrinin, xüsusən də "Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi"nin təsdiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kiçik və orta sahibkarlıqla bağlı yol xəritəsində biznes mühitini və tənzimləmə bazasını daha da yaxşılaşdırmaq, KOS subyektləri üzrə maliyyələşdirmə resursları üçün əlverişli və effektiv çıxışı təmin etmək, KOS-un fəaliyyətini beynəlmiləşdirmək və xarici bazarlara çıxış imkanlarını genişləndirmək, ixtisaslı işçi qüvvəsini hazırlamağa və KOS subyektləri üzrə bacarıqların inkişaf etdirilməsinə ayrıca diqqət yetirməklə, region bazarlarında keyfiyyətli məhsul və xidmət təkliflərini artırmaq, KOS subyektləri üzrə rəqabət qabiliyyətini artırmaq məqsədilə innovasiyaları təşviq etmək, sözügedən sahə ilə əlaqədar tədqiqat və inkişaf fəaliyyətini gücləndirmək mühüm hədəflər kimi müəyyənləşdirilmişdir. "Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi"ndə nəzərdə tutulmuş tədbirlər çərçivəsində müəyyənləşdirilmiş işlərin icrası üzrə işçi qruplarının yaradılması, onların yerinə yetirilməsi istiqamətində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi, ölkə və onun regionları fonunda tətbiqi məsələlərinin təhlil olunması, qanunvericilik layihələrinin hazırlanması, beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlığın davam etdirilməsi və bu yönündə işlərin görülməsi müasir dövrdə sahibkarlığın inkişafına diqqət çəkən mühüm məqamlardandır.

^{*}Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi"ndə ölkədə 2020-ci ilədək (strateji baxış), 2025-ci ilə qədər (uzunmüddətli baxış) və 2025-ci

ildən sonrakı (hədəf baxış) dövrlərdə sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı hədəflər və vəzifələr konkretləşdirilmişdir. Belə ki, 2020-ci ilə qədər olan müddətdə ölkədə sahibkarlığın inkişafı yönümüzə normativ-hüquqi bazanı daha da təkmilləşdirmək, institusional islahatların genişləndirilməsi yolu ilə rəqabət mühitini gücləndirmək və KOS agentliyi yaratmaq, fəaliyyət məqsədilə lazımi əqli və texniki resurslar, habelə icazə sənədləri almaq sistemini bir qədər də asanlaşdırmaq tədbirlərinin icrası nəzərdə tutulur. Sadalanan tədbirləri icra etməklə ÜDM və məşğulluq göstəricisi üzrə KOS-un xüsusi çəkisinin uyğun şəkildə 15 və 20 faizə, qeyri-neft ixracında payının isə 10 faizə çatdırılması əsas hədəf kimi müəyyən edilmişdir.

2025-ci ilə qədər olan dövrdə uzunmüddətli baxışda Azərbaycanın KOS subyektlərinin rəqabət qabiliyyətini daha da artırmaq, gündəlik istehlak malları ilə təminatı başlıca olaraq KOS subyektləri vasitəsilə həyata keçirmək, KOS subyektlərinin ÜDM və məşğulluqda payını əhəmiyyətli dərəcədə artırmaq nəzərdə tutulur.

Azərbaycan üzrə 2025-ci ilə qədər olan dövrdə uzunmüddətli baxışın reallaşdırılmasının nəticəsi olaraq kiçik və orta sahibkarlığın ümumi daxili məhsulda və məşğulluqda xüsusi çəkisinin uyğun şəkildə 35 və 40 faiz, ölkənin qeyri-neft ixracında xüsusi çəkisinin isə 25 faiz təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılır.

Ölkədə ümum daxili məhsulun ən azı 60 faizini KOS hesabına təmin etmək, qlobal dəyər zəncirlərinə qoşulmuş yerli KOS şəbəkəsini yaratmaq 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün hədəf baxışın mahiyyətini təşkil edir.

2025-ci ildən sonrakı dövrdə daha çox şaxələndirilmiş qeyri-neft iqtisadiyyatını formalasdırmaq üzrə tədbirlərin davam etdirilməsi və dəyər zəncirlərində yüksək dəyər formalasdırılan halqalar üzrə əhatə dairəsinin genişləndirilməsi hesabına KOS subyektləri bu transformasiyanın başlıca təkanverici qüvvəsinə çevriləcəkdir.

Bu dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatında, xüsusilə də onun xarici ticarətində kiçik və orta sahibkarlığın xüsusi çəkisinin 40 faizə çatdırılması nəzərdə tutulur. Bundan əlavə, həmin dövrdə kiçik və orta sahibkarlığın məcmu daxili məhsulda və əhali məşğulluğunda xüsusi çəkisinin uyğun surətdə 60 və 70 faizə qaldırılması hədəflənmişdir.

Beləliklə, Prezident İlham Əliyev tərəfindən sahibkarlığın inkişafı istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər, bu sahədə əldə edilmiş ciddi uğurlar və qarşidakı dövrlərdəki hədəflər bir daha sübut edir ki, Ümummilli li-

der Heydər Əliyevin sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı müəyyənləşdirdiyi strateji inkişaf kursu bu gün ölkəmizdə yüksək yaradıcılıq və səmərəliliklə davam etdirilir. Bu sistemli və məqsədyönlü təbirlərin nəticəsi olaraq ölkə əhalisinin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsinin dairəsi getdikcə genişlənir, milli iqtisadiyyatın regional strukturunun yenidən qurulmasında, onun rəqabət potensialının artırılmasında kiçik və orta sahibkarlığın rolü durmadan güclənir, ölkənin xarici ticarət fəaliyyətində özəl bölmənin payı getdikcə artır, cəmiyyətin sosial problemlərinin həllində özəl bölmə daha fəal şəkildə iştirak edir.

3.7. MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANDA REALLAŞDIRILAN AQRAR SİYASƏTİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Müstəqil dövlət quruculuğuna açılan yol, əslində, 1969-cu ildən başlanılmışdır. 1970-ci ildə Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Sov.İKP MK və SSRİ Nazirlər Soveti "Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında" qərarla Azərbaycanın kənd əməkçiləri 1971-1975-ci illərdə məhsul istehsalının artırılması, əkinçilik və heyvandarlıq mədəniyyətinin yüksəldilməsi sahəsində çox böyük nailiyyətlər qazandılar. Kənd təsərrüfatının orta illik ümumi məhsul istehsalının dəyəri 1971-1975-ci illərdə 1,4 milyard manata çatdı ki, bu da 1966-1970-ci illərdə olan müvafiq göstəricidən 34 faiz çox idi. 1975-ci ildə kənd təsərrüfatında ümumi məhsul istehsalı 1969-cu ildəki 999 milyon manatlıq əvəzinə 1 milyard 572 milyon manatlıq oldu, başqa sözlə, 57 faiz artdı.

1976-1980-ci illərdə böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycanın kənd təsərrüfatı yeni, daha yüksək pilləyə qalxmışdır. 1980-1981-ci illərdə respublikamızda istehsal olunan kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsulun dəyəri 2,4 milyard manatdan çox olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, kənd təsərrüfatının inkişaf sürətinə görə o dövrlərdə Azərbaycan keçmiş sovet respublikaları arasında birincilər sırasına çıxmışdır və 1970-1980-ci illərdə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulun təxminən 2 dəfə çoxalmışdır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının belə sürətli artımı həlliəcə məhsuldarlığın yüksəlməsi ilə bağlı olmuşdur. 5 il ərzində taxılçılığın məhsuldarlığı 48%, pambıqçılıqda məhsuldarlıq 29%, üzümçülükdə məhsuldarlıq 51%, tərəvəzçilikdə məhsuldarlıq 37%, meyvəçilikdə məhsuldarlıq 45% artmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə "Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatı istehsalını daha da intensivləşdirmək tədbirləri haqqında" 1975-ci il 9 iyul tarixli, həmçinin Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatı istehsalını daha da ixtisaslaşdırmaq, üzümçülüyü və şərabçılığı inkişaf etdirmək, habelə irriqasiya-meliorasiya obyektlərinin layihələşdirilməsi və tikilməsi tədbirləri haqqında qərarlar qəbul edilmişdir. Bu qərarların 1970-1980-ci illərdə respublikanın sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsində mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. Həmin illərdə respublikanın iqtisadi və sosial sahələrinin inkişaf etdirilməsi üzrə qarşıya qoyulmuş vəzifələrin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi nəticəsində

respublikada irriqasiya-meliorasiya işləri, eləcə də üzümçülükdə çox böyük uğurlar əldə edilmişdir. 1969-1980-ci illərdə üzümçülüyün ərazi strukturu xeyli dəyişdirilmiş, yeni üzümçülük rayonları yaradılmışdır. Xüsusən dağ rayonlarında üzümçülük inkişaf etdirilmişdir ki, bu da onların iqtisadiyyatının möhkəmləndirilməsinə, mövcud əmək ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə olunmasına müsbət təsir göstərmişdir. 1969-cu ildə Azərbaycanda 299 min ton pambıq istehsal olunmuşdur. 1982-ci ildə isə pambıq istehsalı təqribən 1 milyon tona çatdırılmışdır. 1980-ci ildə respublikamızda üzüm istehsalı 1,4 milyon ton olmuşdur ki, bu da Azərbaycan üçün rekord göstərici idi. Üzümlüklərin məhsuldarlığı orta hesabla 91 sentnerə çatdırılmışdır ki, bu da 1975-ci ildəkindən 26 sentner çox idi. Üzümçülüyün intensiv inkişafı, əlbəttə ki, həm şərabçılıq sənayesinin, həm də Azərbaycan kəndinin sosial-iqtisadi inkişafına təkan vermişdir.

Həmin illərdə şərabçılıq sənayesinin istehsal həcmi 6 dəfədən çox artmış və respublikadakı bütün sənaye istehsalı həcminin altında bir hissəsini təşkil etmişdir. Azərbaycanda həmin dövrdə istehsal olunan üzümün miqdarı Moldovanın, Şimali Qafqazın, Ermənistanın, Gürcüstanın, Orta Asiya respublikalarının və Ukraynanın birgə istehsal etdikləri üzümün ümumi həcmindən çox idi.

Beləliklə, Ulu Öndər Heydər Əliyevin 1969-1982-ci illər ərzində ölkəyə rəhbərlik etdiyi dövrdə həyata keçirilən islahatlar və görülən strateji tədbirlərin fonunda respublikamız sürətlə inkişaf edərək SSRİ miqyasında xüsusi çəkiyə malik olan respublikaya çevrildi. Görülən tədbirlərin fonunda tənəzzül meyllərinə son qoyuldu və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına, dirçəlişinə şərait yaratdı.

Azərbaycanın müstəqillik illərində Heydər Əliyevin agrar siyaseti:

Heydər Əliyevin ölkəmizə bəxş etdiyi agrar torpaq islahatları həm vətəndaşların, həm də respublikamızın iqtisadi, siyasi həyatında təkzib olunmaz nailiyyətlərə yol açdı ki, məhz bu səbəbdən ölkəmizin siyasi-iqtisadi tarixində “Heydər Əliyevin torpaq islahatları” modeli qızıl hərflərlə özəksini tapdı. Mustəqillik qazandıqdan sonra torpaq öz sahibinə verildi və bununla da Azərbaycanda vətəndaşlar torpaq mülkiyyətçisinə çevrildilər. Qəbul edilmiş fərman, qanun və digər hüquqi-normativ aktlar Azərbaycanda torpaq islahatlarını həyata keçirməyə əsaslı zəmin yaratdı və Heydər Əliyevin Naxçıvan MR-ə rəhbərlik etdiyi dövrdə bunövrəsini qoymuştu.

torpaq islahatları bütün ölkəyə tətbiq edilməyə başlandı.

Nəticədə respublikamızda mövcud olmuş 2032 təsərrüfat, yəni kolxoz və sovxoqlar ləğv edilərək əkinə yararlı münbit torpaqları əhaliyə əvəzsiz paylandı. İşğal olunmuş rayonlarımız istisna olmaqla ölkəmizdə torpaq payı almaq hüququ olan 870 min ailəyə torpaq payı verildi. Bu, 3 milyon 442 min 778 subyekt demək idi. Azərbaycanın vahid torpaq fonunu təşkil edən 8 milyon 641 min 506 hektar torpaq sahəsindən 56,9% dövlət mülkiyyətində saxlanıldı, 23,5% bələdiyyə mülkiyyətinə, 19,6% isə xüsusi mülkiyyətə verildi.

Ölkənin kənd təsərrüfatının inkişafında mühüm nailiyyətlər qazanmasına səbəb olan agrar islahatlar başqa dövlətlərdə həyata keçirilən analoji islahatlardan Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi aşağıdakı mühüm prinsiplə fərqlənirdi:

Birincisi, Azərbaycanda torpaqlar məhz Ümummilli liderin təşəbbüsü ilə vətəndaşlara pulsuz olaraq əvəzsiz verildi. Nəticədə 3 milyon 500 minə qədər insan torpaq mülkiyyətçisinə çevrildi. Bu isə yeni, güclü mülkiyyətçilər sinfi yaratmaqla yeni iqtisadi münasibətləri formalasdıraraq torpaqdan səmərəli və məhsuldar istifadətməni şərtləndirdi, torpağa doğma münasibəti zəruri etdi;

Ikinciisi, torpaqların ən yararlısı və keyfiyyətli özəlləşdirildi, MDB məkanının digər ölkələrindən fərqli olaraq, Azərbaycanda vətəndaşa yararsız və ya az yararlı torpaqlar deyil, keçmiş kolxoz və sovxoqların ən yararlı və münbit torpaqları verildi. Azərbaycanın fiziki və hüquqi şəxslərinə mülkiyyətlərindəki torpaq sahələri üzərində müstəsna hüquqlar, alqı-satqı, bağışlama, icarəyə və ya istifadəyə vermə, vərəsəlik, girov qoyma və s. kimi hüquqlar verildi ki, bu da ölkəmizdə torpaq islahatlarının əsaslı zəmində həyata keçirildiyini bir daha sübut etdi;

Üçüncüüsü, respublikamızın ərazisində yaşayan bütün vətəndaşlara harada yaşamasından və kimliyindən asılı olmayaraq torpaqlardan istifadə və icarə hüququ verildi, eyni zamanda Azərbaycanın hər bir vətəndaşı torpaq alqı-satqısı prosesində, torpaqla bağlı müxtəlif müqavilə və əqdlərin bağlanmasında iştirak etmək hüququ əldə etdi;

Dördüncüüsü, məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə ölkəmizdə Azərbaycan vətəndaşı olmayan fiziki və hüquqi şəxslərə torpaq mülkiyyətçilik hüququ verilmədi ki, bu da nəinki mühüm iqtisadi, həmçinin ciddi siyasi əhəmiyyət daşıyırırdı.

Prezident İlham Əliyev Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən fundamental formada bünövrəsi qoyulan regionların və aqrar sektorun inkişafına xüsusi diqqət yetirir.

Ölkə başçısı İlham Əliyevin həyata keçirdiyi iqtisadi islahatlar müasir elmi bazaya söykənməsi və müvafiq sahələrdə elmi tədqiqatların inkişaf etdirilməsi ilə səciyyələnir. Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi prezidentin tamamilə elmi əsaslara söykənən müasir aqrar sahənin inkişafına göstərdiyi yüksək diqqət və qayğıından irəli gəlmışdır.

Beləliklə, qarşıda duran vəzifələr 2003-2019-cu illərdə Prezident İlham Əliyev tərəfindən aparılmış uğurlu islahatlarla müəyyənləşdirilmiş iqtisadi islahatından aqrar islahatına kecid strateji inkişaf vektoru ilə təyin olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 6 dekabr 2016-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının Milli İqtisadiyyat Perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi" sözügedən istiqamətlər üzrə strateji məqsəd və hədəfləri, nəzərdə tutulan tədbirlərin qiymətləndirmə və maliyyələşdirmə mexanizmlərini müəyyən edir. Strateji yol xəritəsində milli iqtisadiyyatda yüksək sosial-iqtisadi əhəmiyyətə malik olan kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişafı ilə bağlı həm orta, həm də uzunmüddətli dövr üzrə strateji inkişaf hədəflərinə nail olmaq üçün dövlətin ardıcıl mərhələlərlə icra ediləcək aydın yol xəritəsinə malik olması ifadə olunur.

Belə ki, burada kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının davamlılığına təsir edən amillərin müəyyən edilməsi əsasında "Kənd təsərrüfatı və kənd təsərrüfat məhsullarının emalı üzrə Strateji Yol Xəritəsinin" əsas prinsipləri müəyyənləşmişdir. Ən əsas prinsip ölkənin aqrar sektorunun mövcud istehsal imkanlarının və daxili ərzaq bazarının tələbatına uyğun, gələcək inkişaf baxımından strateji planın hazırlanmasıdır. Bu prinsipin reallaşması sabit istehsal dinamikasının artması nəticəsində əhalinin ərzaqla təmin olunmasında daxili imkanlardan faydallanması, əsas prioritet kimi hesab olunur.

Burada, ilk önce, maksimum dərəcədə xarici ölkələrdən ərzaq asılılığının azaldılması nəzərdə tutulurdu. Buna nail olmaq üçün daxili istehsalçının rəqabəti təmin edən amillərin artması baxımından ilk növbədə gəlirli sahələrin, istehsalatların genişlənməsi yolu ilə istehsalın stimullaşdırılması üçün konkret tədbirlər (diferensial subsidiyalashma, məhsuldarlığın və gəlirlərin sığortalanması, transaksion xərclərin endirilməsi

və sair) planlaşdırılırdı. Bu prinsiplərin reallaşması naminə aqrar siyasətin üç əsas istiqamətdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. Belə ki, burada daxili kənd təsərrüfatı məhsulları tələb və təklifin parametrlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi baxımından, aqroərzaq məhsullarının qiymət tənzimlənməsi mexanizmlərinin işləniləb hazırlanması zərurətə çevrildi. Ən önəmlisi, rəqabət qabiliyyətli yerli məhsulların hesabına daxili bazarda yerli istehlakçıların tələbinin ödənilməsidir. Daxili bazarın xüsusiyyətlərini təhlil edərək çeşidlilik və digər elementlər nəzərə alındı. Bunun üçün ərzaq təhlükəsizliyi və idxaləvəzedici mexanizmlərin ayrı-ayrılıqda yox, birgə, bir-birini tamamlayan formada həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. Burada, ilk önce, ərzaq təhlükəsizliyi səviyyəsinin artırılmasına əsaslanan tədbirlərin davamlılığı ilə bərabər, daxili bazarda idxal məhsullarına qarşı iqtisadi üsulların vasitəsilə rəqabət mübarizəsinə aparmaqla daxili istehlakçının alıcılıq qabiliyyətinə uyğun keyfiyyətli məhsulların təklifi artırılmalıdır.

Növbəti prinsip - texnologiyalardan kifayət dərəcədə bəhrələnmək üçün onların istehsal prosesində aktiv şəkildə tətbiq olunmasıdır. Texnologiyaların istifadə edilməsi səhəндə diqqət, əsasən, məhsuldarlığın artırılmasına, il ərzində ən azı 2 dəfə məhsul istehsalına, ərzaq məhsulların istehsalında daha dərin emal prosesinin qurulmasına yönəldilir. Təbii ki, burada ən əsası xarici texnologiyaların lokallaşması və mənimşənilməsi əsas şərtidir. Yerli istehsalın stimullaşdırılması sahəндə ixrac potensialının artması nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da, birinci növbədə, istehlak dərəcəsinin genişlənməsini, yəni daxili bazarın tələbatını ödəyərək ümumilikdə kənd təsərrüfatı istehsalının canlandırılmasına şərait yaradacaqdır. Bundan sonra mövcud təsərrüfatlar arasında istehsal maraqlarının ümumi təmas nöqtələrinin müəyyən edilməsi nəticəsində, istehsal və istehlak maraqları əsasında bütöv texnoloji və istehsal tsiklə malik iri təsərrüfatların meydana gəlməsinə zəmin yaradacaqdır.

Kənd təsərrüfatının texnologiyatutumluq səviyyəsinin artması sahəsi üzrə mahiyyət etibarilə bu, kənd təsərrüfatı bitkilərinin istehsal texnologiyalarının, müasir aqrotexniki üsulların və sxemlərin təmərküzləşmə səviyyəsinin artması deməkdir. Elmi-texniki tərəqqinin nailiyətlərinin öyrənilməsi və istehsal prosesində istifadə edilməsi, müvafiq üsulların iqtisadi səmərəliliyi baxımından seçilməsi və tətbiq edilməsi məhsulun istehsalında texnologiya intensivlik faktorunu gücləndirəcəkdir.

Bura ixtisaslaşmanın dərinləşməsi, aqrar istehsalın təmərküzləşməsi, məhsul emalında forma və metodların təkmilləşdirilməsi, əməyin təşkili və digər metodların istifadə edilməsi daxildir.

“Kənd təsərrüfatı və kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı” üzrə Strategi Yol Xəritəsinin əsas məqsədi dünya ərzaq və kənd təsərrüfatı bazarına ekoloji cəhətdən təmiz məhsulların ixracının artırılması ilə əlaqəlidir. Burada, əsasən, texnoloji cəhətdən ərzaq məhsullarının dərin emal prosesində robotlaşdırma texnologiyalarının tətbiqi, yüksək məhsuldar cins heyvanların, bitki sortlarının və biotexnologiyaların istifadəsi nəzərdə tutulur. Bu istiqamətdə dövlət tərəfindən böyük dəstəyə ehtiyac vardır. Burada güclü elm və təhsil komplekslərinin yaradılması, kənd təsərrüfatı məhsullarının və ərzaq tullantıları dərin və kompleks emal texnologiyaların tətbiqi və sair nəzərdə tutulur.

Yuxarıda göstərilən hədəflərə nail olunması nəticəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sektorunda 2020-ci ildə real ÜDM-i birbaşa 575 milyon manat, dolayı şəkildə isə 660 milyon manat olmaqla, ümumilikdə 1235 milyon manat artacağı və təxminən 20 min yeni iş yerinin yaradılacağı proqnozlaşdırılır. Təsirin gerçəkləşdirilməsi dövlət-özəl resursları hesabına 1170 milyon manat investisiya qoyuluşu tələb ediləcəyi proqnozlaşdırılır.

Belə ki, son illər ölkəmizdə qeyri-neft iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi, xüsusilə aqrar sektorun, onun bir istiqaməti olan ənənəvi sahələrin dirçəldilməsi prioritet məsələlərdəndir. Tütünçülük, baramaçılıq və findiqçılıq da hələ uzun illər öncə Azərbaycanda ənənəvi və ixracyonümlü sahələrdən olub. Hazırda bu sahələrin daha da inkişaf etdirilməsinə mühüm dövlət dəstəyi göstərilir. Qaxda keçirilən respublika müşavirəsində Prezident İlham Əliyev bir daha bu məsələlərə toxunub, mövcud vəziyyətdən və perspektivdən danışıb. Dövlətimizin başçısının həmin müşavirədə qarşıya qoyduğu tapşırıq və vəzifələrin yerinə yetirilməsi məşğulluğun təmin olunmasına, insanların əlavə qazanc əldə etmələrinə, ixracın artırılmasına və ölkəyə valyuta axınına səbəb olacaq.

2004-cü ildə Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı qəbul edilib. Bu gün tam əminliklə deyə bilərik ki, əgər o proqram qəbul edilməsəydi, milli iqtisadiyyatımızda qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün zəruri fundamental baza olmayıcaqdı. Bundan başqa, konkret sahələri əhatə edən daha bir neçə dövlət proqramı

qəbul edildi. Bu proqramlar olmasaydı, 2015-ci ildə qlobal maliyyə böhranının mənfi və dağıdıcı təzahürləri milli iqtisadiyyatımıza da təsir edərək, staqflyasiya vəziyyətindən çıxmasını çətinləşdirirdi. Ölkəmizin iri şəhərlərindən uzaqda yerləşən bölgələrimiz, kənd əhalisi ağır sosial-iqtisadi problemlərlə üzləşə bilərdi. Məhz regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramlarının qəbul edilməsi sayəsində milli iqtisadiyyatımızda dərin və geniş şaxələndirmənin həyata keçirilməsinə müsbət şərait yarandı. Belə ki, ölkəmizdə milli valyutamızın devalvasiya ilə üzləşməsinə baxmayaraq, 2015-ci ilin son 6 ay ərzində ixrac 36 faiz, qeyri-neft ixracı 27 faiz, o cümlədən kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı 40 faiz artmışdır. Nəticədə ölkənin valyuta ehtiyatları 3 milyard dollar artıb. Eyni zamanda Azərbaycana bu dövrə 5 milyard investisiya qoyulmuşdur.

Bölgələrdə zəruri və irimiyyaslı işlərin aparılması nəticəsində 20-dən çox yeni elektrik stansiyası tikilib, qazlaşdırma səviyyəsi 93 faizə çatıb, 15 min kilometr yeni magistral və kənddarası yollar salınıb, böyük meliorasiya layihələri icra edilib. Bütün bu işlər bölgələrdə rahat və səmərəli biznes fəaliyyətinin aparılmasına şərait yaradıb, sahibkarlara verilən kreditlər hesabına yüz minlərlə yeni iş yeri açılıb. Üç mindən çox məktəb, 600-dən çox xəstəxana, bölgələrdə 50-yə yaxın olimpiya idman kompleksləri tikilib.

Aqrar sektorda texniki və valyutatutumlu məhsulların bilavasitə istehsalına dair böyük diqqət yetirilmişdir. Belə ki, cənab Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə 2017-ci ildə barama, tütün və findiq istehsalının inkişafı məsələlərinə dair respublika müşavirəsi keçirilmişdir. Müşavirədə şimal-qərb zonasında, ümumilikdə, iqtisadiyyatın inkişafı və əsasən, texniki bitkilərin istehsal vəziyyəti ətraflı təhlil edildi, bu istiqamətdə görülən işlərə ümumi iqtisadi səmərəlilik, yerli xammaldan kompleks istifadə baxımından qiymət verildi. Azərbaycanın şimal-qərb zonasında baramaçılıq, tütünçülük və findiqçılığın inkişafına həsr olunmuş müşavirənin keçirilməsi onu göstərir ki, dövlət artıq iqtisadi rayonların konkret bitkilər üzrə ixtisaslaşması, kompleks və səmərəli inkişafı, bölgələr arasında istehsalın daha optimal yerləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirib. Belə ki, sözügedən sahələr bu bölgədə əsrlər boyu inkişaf edib, istehsalın böyük və zəngin ənənələri mövcuddur.

Qeyd etməliyik ki, texniki bitkilərin istehsalı kənd təsərrüfatının ən mürəkkəb sahələridir, burada sahələrarası qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr,

istehsal və satış əməliyyatları, bu bitkilərə məxsus xüsusi tələb olunan mütərəqqi texnologiyalar, peşəkarlıq, sənaye sahələri ilə birbaşa əlaqəsi, dünya bazarında qiymətlərin dəyişkənliyi, tez-tez inhisar situasiyalarının yaranması, mürəkkəb texnoloji tsiklin olması və sair amillər istehsal prosesini çətinləşdirir. Lakin milli iqtisadiyyatın səmərəli sahə-iqtisadi strukturunun qurulması dünya bazarında daimi tələbatı nəzərə alaraq, valyutatutumluq dərəcəsinin yüksək olması baxımından böyük həcmədə kapital qoyuluşunu tələb edir. Çoxşaxəli istehsal tsiklinin tam əhatə olunmaması, ümumilikdə, texniki bitkilərin istehsalını səmərəsizləşdirir. Şübhəsiz ki, kiçik fermer təsərrüfatlarının kifayət dərəcədə maliyyə resurslarının olmaması bu sahəyə investisiya qoyuluşunu məhdudlaşdırır, hətta yuxarıda göstərilən səbəblərə görə banklar yüksək riskin olması baxımından kreditlərin verilməsindən imtina edirdi. Bu və digər səbəblərə görə texniki bitkilərin istehsal həcmi gündən-günə azalaraq yox dərəcəsinə çatmış və ümumiyyətlə, aqrar istehsal strukturundan çıxarılmışdı. Prezident İlham Əliyev müşavirədə artıq bu sahədə qısa müddətdə köklü dönüşün baş verdiyini bildirdi. Dövlətimizin başçısı cəmi iki il ərzində pambıq istehsalının təxminən 10 dəfə artdığını, 18 min hektarda yeni fındıq bağları salındığını vurguladı. O cümlədən 50-dən çox sahibkara 10,6 milyon manat, fındığın tədarükü, emalı və ixrac yönümlü layihəyə 600 min manat güzəştli kredit verilib. 2016-ci ildə fındıq qeyri-neft sektorunu üzrə ən böyük ixrac məhsullarından biri olub. 2017-ci ilin birinci yarımılı ərzində 32,3 milyon ABŞ dolları dəyərində fındıq ixrac edilmişdir. Belə ki, əgər 2000-ci ildə Azərbaycanda fındıq bağlarının sahəsi 18 min hektar idisə, 2013-cü ildə bu, 30 min hektara, 2015-ci ildə 32 min 700 hektara çatıb. Hazırda 55 min hektarda fındıq bağları salınıb. Bu da onun nəticəsidir ki, dövlət bu sahənin də inkişafını öz üzərinə götürüb. Əkin sahələri 32 min hektardan 55 min hektaradək artıb, yəni 23 min hektarda yeni fındıq bağları salınıb. Dövlətimizin başçısı bildirib ki, fındıq keçən il kənd təsərrüfatı məhsulları arasında ən çox gəlir gətirən məhsul olub. Bu sahədə çalışanlar gərək çalışınlardı, liderliyi əldən verməsinlər.

Dövlətimizin başçısı Sovet İttifaqı dövründə barama istehsalı üzrə Azərbaycanın Özbəkistandan sonra 2-ci, baramanın və ipəyin keyfiyyətinə görə isə 1-ci yerdə olduğunu xatırladaraq, hazırda Azərbaycanda 30 rayonda barama istehsal olunduğunu bildirdi. Bu gün dövlət bu sahənin dirçəldilməsini qarşıya əsas vəzifə kimi qoyub.

Tütünçülük də əsas ənənəvi və ixrac yönümlü sahələrdəndir. Azərbaycanda cəmi 1 milyard 600 milyon siqaret istehsal edilir, ancaq istehlak 10 milyarda çatır. Bu səbəbdən Azərbaycandan hər il xaricə təxminən 150 milyon dollar valyuta çıxır. Buna görə də dövlətimizin başçısı bu sahədə idxaldan asılılığını azaltmaq, tütünçülüyü inkişaf etdirmək, ixrac potensialını artırmaq üçün tapşırıq və tövsiyələrini verdi.

Dövlətimizin başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən bu üç sahə üzrə konkret vəzifələr təyin edildi.

Tütünçülük: Sahibkarlığa Kömək Fondunun xətti ilə tütünçülüyün inkişafı üçün xüsusi plan tərtib edilməli, hər bir rayonda qəbul məntəqəsi və qurutma kameraları qurulmalı, 2021-ci ilə qədər tütün əkinin sahələrini 6 min hektara çatdırmaqla hər il Azərbaycanda 12 min ton quru tütün istehsal olunmalıdır. Həmçinin bu yaxınlarda tütünçülüyün inkişafına dair dövlət programının qəbul ediləcəyi də bildirildi.

Baramaçılıq: 2019-cu ildə ən azı 1000 ton barama tədarük edilməli, 2025-ci ildə 6 min ton barama istehsal olunmalı, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin xətti ilə 10 milyon tut ağacı ölkəyə gətirilməlidir.

Fındıqçılıq: Bağların sahəsi 80 min hektara çatdırılmalı, ixracın həcmi, məhsulun çeşidi artırılmalı, yeni bazarlar axtarılmalıdır.

Beləliklə, deyə bilərik ki, dövlətimiz regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılması, kəndlilərin, fermerlərin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, ixrac potensialının genişləndirilməsi, idxaldan asılılığının azaldılması istiqamətində konkret addımlar atır.

3.8. MÜASİR ŞƏRAİTDƏ İLHAM ƏLİYEVİN SOSİAL SİYASƏT VƏ SOSİAL MÜDAFIƏ SİSTEMİNİN PRIORİTELƏRİ

Azərbaycanın iqtisadi və sosial inkişafı əhali rifahı, məskunlaşma, iqtisadi təhlükəsizlik və dünya integrasiya sisteminə daxil olmaqla dayanıqlı inkişaf strategiyasını əhatə edir. İnkişafın əsas amili insan kapitalı, onun davranışları, iqtisadi fəaliyyəti və mənəvi-maddi resursslarnın artımına təsir edən bacarıqlar sistemi təşkil edir. Müxtəlif dövrlərdə insanların tələbat sistemi, onların ölçülülməsi və ödənilməsi yollarının səmərəli təşkili müasir şəraitdə strateji planlaşma və idarəetmə sisteminin meyarı olaraq istifadə olunur. Azərbaycan iqtisadiyyatının sosial bazası 1996-ci ildən başlayan dayanıqlı inkişaf və yüksək artım sürəti ilə genişlənib.

Əsası Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan sosial yönümlü siyaset Prezident İlham Əliyev tərəfindən yeni keyfiyyət dəyişmələri ilə daha da dərinləşib.

Sosial siyasetin prioritəti zəruri və perspektiv məqsədlərin aktuallığı və Azərbaycan üçün dominant rolunu oynaması ilə əsaslandırılır. Azərbaycanda sosial siyaset əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltmək üçün potensial imkanların səmərəli idarə edilməsi, istehsal, bölgü və bazar münasibətlərində hər bir insanın inkişafına yönəldilən tədbirləri əhatə edir. Bu prinsipləri əsas tutan və perspektiv inkişafda insan kapitalının səmərəli istifadəsi yollarında istifadə etmək varislik prinsipi əsasında Prezident İlham Əliyevin müasir şəraitdə apardığı islahatların hədəfləri sistemidir.

İlham Əliyev uzunmüddətli strategiya ilə sosial dayanıqlığı, ədalətli bölgü sistemini, hər bir Azərbaycan vətəndaşının inkişafı strategiyasını əsas götürür.

İlham Əliyev sosial siyasetin əsas istiqaməti olan insan amili, insan kapitalı və insanın fəallığını reallaşdırın şəraitin yaradılması və təşkili modelini özünəməxsus meyarlar və göstəricilərlə tənzimləyir. Onun siyasetini formalaşdırın prinsiplər dünyəvilik və resurs potensialına əsaslanan resursslər üzərində qurulur. Müasir şəraitdə İlham Əliyev daha çox gənclərin, tələbələrin, qocaların və əllillərin sosial problemlərini həll edən mexanizmləri Azərbaycan reallığını nəzərə alaraq həll edir.

Məşğulluq siyaseti aparıcı sosial sahə olmaqla, respublikada əlverişli əhali artımı və bazar tipli inkişafa uyğun istehsal və istehlak sferasının tənzimlənməsi ilə mümkündür. Məşğulluq qlobal və ərazi çərçivəsində

regional inkişafın əsas meyari olaraq istifadə olunur. Demografik artım əmək ehtiyatlarını formalasdırır. Ölkədə əmək resurslarına tələbat, bazar şəraitində istehsal və xidmət sahələrinin inkişafı üçün zəruri olan peşə və ixtisasə uyğun təhsil sahələrinin və peşə təhsilinin təşkili və idarə edilməsini zəruriləşdirir.

Məşğulluq strategiyasının əsas istiqamətləri, regionların sosial-iqtisadi resursslının dövriyyəyə cəlb edilməsi və əhali rifahı üçün zəruri olan məhsulların və xidmətlərin istehsalı ilə yanaşı, kommersiya mənfəəti gətirən sahələrin inkişafı ilə bağlıdır.

Azərbaycanın ailə-demoqrafik şəraiti, onun fərdi bacarıqları müasir şəraitdə özünəməşğulluğu əsaslandırır. Kənd əhalisinin özünəməşğulluğu ölkədə iqtisadi fəaliyyətin mühüm sahəsi olmaqla, kəndin sosial problem-lərini həll etmək, məskunlaşma və infrastruktur inkişaf üçün əhəmiyyətlidir. Özünəməşğullüğün modeli, ünvanlı sosial yardımın forması olmaqla Azərbaycanda kənd təsərrüfatının, ailə təsərrüfatının və ailə tərkibini nə-zərə almaqla passiv depozitlərin, aktiv depozitlərlə əvəz olunması deməkdir. Hər bir kəndin və şəhərin bazar tələbinə uyğun əmək bazarının təsnifatlaşması bu sahədə düşünülmüş metodiki əsaslarla reallaşır. Əmək qabiliyyətli insanlara müəyyən təlimlər verməklə, onların dövlət hesabına peşəkarlığı artırılır və məhsuldarlığına dövlət qayğısı ilə dəstək göstərilir. Müasir şəraitdə maliyyə potensialının ayrı-ayrı işçi qruplarına və ailəyə verilməsi, onların vergidən azad edilməsi və məhsul istehsalına bazar tələbinə uyğun sifariş verilməsi ölkədə iqtisadi artımın əsas yoludur.

Sosial yardım siyasetində ələbaxımlılıqdan fəal məşğulluğa keçirilməsi siyaseti dövlətin və onun Prezidenti İlham Əliyevin birbaşa əhalinin sosial inkişafına dəstək ideyasıdır.

Müasir şəraitdə əhalinin sosial inkişafı, sərbəst vaxtının səmərəli istifadəsi, korrupsiyanın azaldılması strategiyasının reallaşmasında "Asan xidmət" fəaliyyəti səmərəli təşkilati iqtisadi institutdur. Vahid mərkəzdən xidmət sferası ümumi nəzarəti, dövlət prinsipləri və əhalinin sünü süründürülməsini ləğv etmək üçün əsas vasitədir. Müasir şəraitdə sosial cəhətdən zəif qruplara dövlət qayğısı, humanizm və sosial dövlət olaraq ictimai rəy və ictimai fikrin formalaşmasına səbəb olur. Əllillər, qocalar, yetimlərə qayğı ölkə iqtisadi inkişafının sosial nəticələrini ifadə edir.

Sosial siyasetin reallaşması istiqamətləri təyinatın ünvanlığına, təşkilati quruluşuna, idarəetmə metodlarına və maddi-maliyyə təminatına,

mülkiyyət münasibətlərinə və regional, milli və fərdi istifadə mexanizmlərinə görə müxtəlif təsnifata bölünür. Praqmatik idarəetmə baxımından daha çox milli xüsusiyyətləri nəzərə almaqla dünyəvilik və standartlara uyğun şəraitin yaradılması imkanları və səyləri ilə qiymətləndirilir.

Qlobal dəyərlər baxımından yoxsulluğun azaldılması, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial müdafiə sistemi və ölkəyə sosial qütbələşmənin ən əlverişli hamarlama siyasəti əsas istiqamət olaraq nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Yoxsulluğun azaldılmasının iqtisadi əsasları əhali gəlirlərinin artımı, əməkhaqqının yüksəldilməsi və sosial müdafiənin səmərəsi ilə mümkündür. Bu mexanizmlər müasir iqtisadi və sosial inkişafın yekunlarına dair Nazirlər Kabinetinin iclaslarında Prezident İlham Əliyev tərəfindən qiymətləndirilir və perspektivlər müəyyənləşdirilir. Sosial inkişafda aparılan siyasət regionlara baxış konsepsiyasının yeni aspektlərini formalaşdırır. Regionlarda sosial infrastrukturun inkişafı əhalinin rifahı, yeni iş yerlərinin açılması, təhsil və səhiyyə sahələrinin müasir tələblərə uyğun modernizasiya modelini formalaşdırır. Sosial inkişafa insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə aparılan islahatlar kimi deyil, iqtisadi inkişaf amili kimi baxılır. Sosial siyasetin maddi, mənəvi və sosial ədalət mexanizmlərini təmin edən prinsipləri və sistemləri mövcuddur. Sosial siyaset, qütbələşmə prinsipinə uyğun olaraq hamarlama ilə yanaşı, ədalətli və stimul yaratmaq strategiyası üzərində qurulur. Əhalinin gəlirlərinin diferensiasiyası dövlətin rifaha təsirini müəyyən edən sosial ödəmələr natural və dəyər şəklində kompensasiyalarla təmin olunur. Əhalinin əməkhaqqı sistemində düzgün nisbətlər əmək və istehlak ölçüsü arasında nisbətləri tənzimləyir.

Sosial siyasetdə diferensial yanaşma Azərbaycan əhalisinin gəlirlərə görə, əmək fəaliyyətinə, regional xüsusiyyətlərinə görə qütbələşməsi ilə formalaşır.

Sosial yönümlü siyasetin formalaşmasında, bir qayda olaraq, ölkə prezidentinin büdcə və büdcədənkənar fondlarından istifadənin təsiri güclü və obyektiv olmaqla perspektiv inkişaf üçün edilir.

İlham Əliyevin sosial inkişaf baxışları dünyada baş verən çağırışlara oriyentasiya olmaqla, Azərbaycanda sosial subyektlərin və kollektiv tələbatın ödənilməsinə yönəlir.

Sosial siyasetin tənzimlənməsi və reallaşmasında Heydər Əliyev Fonduun xüsusi rolü vardır. Bu fond dövlət və xüsusi vəsaitlər hesabına

sosial gərginliyi olan əhali qruplarına, gənclərə, əllillərə və perspektivli insanlara maddi-maliyyə yardımını göstərir.

Sosial inkişafın tənzimlənməsi bir sıra islahatlar və tənzimləmə mexanizmləri ilə aparılır:

- əməkhaqqında və gəlirlərdə artım;
- inflyasiya şəraitində indeksləşdirmə;
- əhalinin yoxsul təbəqələrinə müavinət və güzəştli kredit verməklə məşğulluğun artırılması.

Sosial siyasetin əsas məqsədi, onun resurslarının təşkilati quruluşunu və reallaşan mexanizmlərini əsaslandırır. Sosial siyasetdə sahə, ərazi və funksional vəzifələrə görə proqramlar tərtib olunur. Bu proqramların xarakterik cəhəti iqtisadi artımla yanaşı, sosial nəticələri maksimumlaşdırmaq və sosial təşəbbüskarlıqla iqtisadi artıma təsir etməkdir. Sosial sahələrin funksional vəzifələri ayrı-ayrı lokal meyarlara çatmaq üçün məqsədli-proqram yolu ilə həll olunur. İstənilən regionun və prioritət sahənin inkişafı sosial səmərənin miqyası ilə ölçülür və müvafiq dövlət proqramları ilə reallaşır. Bir sıra yeni təsərrüfat və müəssisə formalarının təşkili və təkmilləsməsi yeni iş yerlərinin açılması və istehsal, xidmət həcmimin maksimumlaşdırılması meyarına uyğun idarə olunur. Müasir şəraitdə sosial yönümlü siyaset özünün artım göstəriciləri və prioritet istiqamətləri ilə təşkil edilir. Dövlət büdcəsinin 33% xərcləri sosial məqsədlərin maliyyələşməsinə yönəlir. Sosial müdafiə sistemində artım istehlak bazarına uyğun olaraq tənzimlənir. Bazar qiymətlərinin dəyişməsi, inflyasiya sürəti və faiz siyasəti uyğun olaraq mühafizəkar sosial siyasetin formalaşmasına əsas yaradır. Müasir şəraitdə sosial dövlətin əsas vəzifəsi sosial aktiv əhalinin mənəvi, mədəni və intellektual qabiliyyətinin artırılmasına yönəlir ki, bu da perspektiv strategiyadır.

Əhalinin sosial müdafiəsi, bütün hallarda əhalinin iqtisadi və sosial maraqlarını qoruyan, onun yaşayışı üçün minimum şəraiti yaranan və inkişafına stimul yaranan vəzifələri əhatə edir. Sosial müdafiənin mexanizmləri, formaları və resursları ölkədə dövlətin təminatçı funksiyasını müəyənləşdirir.

Əhalinin yaşam səviyyəsi və onun differensiasiyası, demoqrafik dəyişmələr və istehlak səbətinin dinamikası və amillərinin təsirini nəzərə almaqla sosial müdafiə sisteminin konseptual əsasları yaranır.

Sosial müdafiənin əsas istiqamətləri biri-biri ilə kəmiyyətcə bağlı

olan və mahiyyətcə keçmiş əməyin xarakteri və ödənilməsi sisteminə, həmçinin müasir bazar tipli istehlak səviyyəsinə və strukturuna uyğun əsaslandırılır.

Hər bir sahənin və fəaliyyətin optimal inkişaf strategiyası onun sosial rolu ilə qiymətləndirilir. Azərbaycanda öz xüsusi çəkisinə görə rol oynayan sosial müdafiə istiqamətləri aşağıdakılardır:

- pensiya təminatı, o cümlədən əmək və sosial pensiyalar;
- müavinatlı sistem və birdəfəlik ödənişlər;
- dövlət hesabına və özəl müəssisələrin maliyyə resursları hesabına sosial fəaliyyət göstərən müəssisələr, yaxud xüsusi qayğılar sistemi;
- iqtisadi inkişafa yönəldilən sosial programlardan əhali və hər bir vətəndaşın bəhərlənməsi;
- ekoloji tarazlıq və təhlükəsizlik prioritetləri üzrə dövlət layihələri;
- iş yerlərinin açılması ilə əhali gəlirləri və xərclərinə təsir gücü;
- bazar iqtisadiyyatı şəraitində baş verən xarici böhranların və daxili fövqəladə hadisələrin konpensasiyası üçün dəstək proqramlarının tərtibi və onların aşkarlığına nəzarət mexanizmlərinin tətbiqi;
- ölkədə sahibkarlığın dəstəklənməsi ilə onun sosial prioritetlərinə və əhali üçün vaciblik dərəcəsinə uyğun olaraq vergi, maliyyə, kompensasiya sistemlərinin Azərbaycan xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ilə tənzimləmə siyasəti;
- idxl və ixrac siyasətində əhalinin məşğulluq üçün stimul yaradan və yaxud istehsal üçün zəruri resurslara görə güzəştli vergi və ixracata stimul yaradan mexanizmlərin tətbiqi.

Bütün bu prioritətlər və uyğun reallaşma mexanizmlərinə dəstək prezident səlahiyyətləri və Nazirlər Kabinetinin qərarları ilə qanunlar və programlar formasında tətbiq edilir.

Sosial müdafiə sistemi Azərbaycan xüsusiyyətlərinə uyğun əsaslandırılır və təminat səviyyəsində baş verən dəyişikliklərin ədalətli tənzimlənməsi ilə baş verir. Sosial müdafiənin əsasını əhalinin məşğulluğunda baş verən amilləri və yaş qrupları üzrə əhalinin dəyişmə dinamikası, yaşayış səviyyəsini müəyyən edən minimum və maksimum təminat səviyyəsi, həmçinin bazarda alıcılıq qabiliyyətində baş verən maliyyə və inflasiya səviyyələrini qiymətləndirməklə reallaşır. Hər bir əməkhaqqından vətəndaşın pensiya təminatı dövründə yaşayış səviyyəsi ciddi fərqlərə səbəb olmalıdır. Ona görə də orta aylıq pensiya və orta aylıq əməkhaqqı,

minimum pensiya ilə minimum əməkhaqqı, yaşayış minimumu ilə istehlak səbəti arasında əlaqə mexanizmləri dinamik olaraq tənzimlənir.

Sosial müdafiənin təkmilləşməsi istiqaməti olaraq hər büdcə ilində qanunvericilik əsasında minimum ehtiyac meyari, yaşayış minimumu, minimum əməkhaqqının alıcılıq qabiliyyətinə uyğun olaraq tənzimlənməsi siyasəti reallaşır. Pensiya islahatlarında onun sosial müdafiə sistemində rolunu artırmaq üçün inflasiya səviyyəsi, istehlak səbəti və ödənilən sığorta haqları, qazanılan əməkhaqqı və həcmi əmsallarla qiymətləndirilir.

Sosial siyasətin reallaşması mexanizmləri sistemli, qarşılıqlı əlaqədə olan amillərin nəzərə alınması və onların təkmilləşməsinə yönəldilən aktiv tədbirləri və ədalətli prinsiplər yolu ilə dövlət tərəfindən idarə olunur. İlk növbədə, sosial hədəflərin əsaslandırılması onların formalaşmasına təsir edən amillərin tapılması və bir sıra sosial-iqtisadi tədbirlərin reallaşması ilə həyata keçirilir. Müasir şəraitdə sosial hədəflərin əsaslandırılması prezident sərəncamı ilə qəbul olunmuş milli iqtisadiyyatın və onun əsas sektorlarının inkişafının strateji yol xəritəsinin prinsipial müddəalarına müvafiq olaraq qoyulan məqsədlərə və hədəflərə uyğun müəyyənləşdirilmişdir. Dövlət və özəl sektorların yol xəritəsinin əsas vəzifələrinə uyğun strategiyası müəyyənləşir.

Sosial müdafiənin makroiqtisadi, sahə və ərazi potensialına uyğun sistemləri tətbiq olunur. Minimum əməkhaqqının 150 manatdan 180 manata qaldırılmasına dair prezident fərmanı sosial siyasətin dominant rolunun göstəricisidir. 2019-cu ilin mart ayından tətbiq olunan bu fərman ölkədə əməkhaqqı sistemində orta aylıq əməkhaqqı səviyyəsini və onun diferensiyasına təsir edəcəkdir.

Sosial təminat sistemi yaşayış səviyyəsi, ehtiyacların dəyişmə dinamikası və ölkədə iqtisadi artım dinamikası ilə tənzimlənir. Əməkhaqqı sisteminin tənzimlənməsi işləyənlərin əmək qabiliyyətinin və insan inkişafının stimullaşma mexanizmi olmaqla yanaşı, istehlak ölçüsünün tələbat sisteminə yaxınlaşmasına səbəb olur. Ona görə də əməkhaqqının səviyyəsi, onun qütbəşməsi sosial ədalətin və məhsuldarlığın fəallığının artırılmasına yönəlir.

Əməkhaqqına uyğun olaraq müdafiə sistemini qurmaq gəlirlər siyasətini və istehlak bazasına, ailə və fərdi istehlak səviyyəsinə təsir etmək mexanizmlərini formalasdırır. İstehlak bazasında daha çox əmtəə və xidmət təklifi, onun alıcılıq qabiliyyətinə uyğun təşkili makro səviyyəli

tənzimləmə siyasetidir. Mikro səviyyədə ayrı-ayrı sosial sahələrin tənzimlənilməsi siyasetidir. Təhsil, səhiyyə və sığorta sisteminin yaradılması dövlətin həmrəylik prinsipi əsasında bütün əhali qruplarına yaradılan xidmətin təşkili ilə baş verir. Bu sahələrin pulsuz və dövlət hesabına maliyyələşməsi fərdi xərclərin azaldılmasına, çoxuşaqlı ailələrin pulsuz təhsil və səhiyyə xidmətindən istifadə etməsinə şərait yaradır. Bu da məcmu gəlirləri artırır və demoqrafik prosesin məhdudlaşmasına mane olur.

Müasir şəraitdə demoqrafik dəyişmələrə uyğun sosial siyasetin çevikliyi, ölkə iqtisadiyyatının inkişafının sosial prioritetlərinin, aparıcı rolu əhalinin istehlak davranışında baş verən struktur dəyişmələri ilə bağlıdır. İnsanların davranış modeli artıq sosial, mədəni, intellektual və dünya standartlarına uyğun həyat tərzi ilə şaxələnir. Bu dəyişikliklərin dəyərləndirilməsi və müvafiq şəraitin yaradılması, təbii ki, iqtisadi və sosial islahatların nəticələrini, onların həyat şəraitinə təsiri ilə ölçülür. Bu konseptual yanaşmalar dövlət səviyyəsində əsaslandırılan qanunlar, fərmanlar və idarəetmə mexanizmləri ilə reallaşır.

Sosial münasibətlər əhalinin müxtəlif göstəricilərə görə qütblaşmə səviyyəsi və bu qütblaşmənin adekvat amilləri ilə uyğunlaşır. Sosial amilləri inzibati yolla deyil, mövcud iqtisadi şəraiti hamarlamaq, bütün əhali qrupları üçün əlçatan səviyyə ilə planlaşdırmaq yolu vasitəsilə mümkün olur. Bu baxımdan əhali üstünlüyü, əhalinin davranış modelinin təkmilləşməsi yolu ilə həyata keçirilir. Prezident İlham Əliyevin sosial idarəetmə təcrübəsi, əhalinin fikri, davranışları və ehtiyaclarını nəzərə almaqla müasir dövrdə apardığı siyaset, fikrimizcə, iqtisadi və sosial sahələrin inkişafının yeni modelidir. Əhali öz ehtiyaclarını, onların problemlərini həll etmək üçün birbaşa prezidentə müraciət edir.

Pensiya islahatları yaşayış minimumu və istehlak səbətinə görə idarə olunur.

Cədvəl 6-dan göründüyü kimi, pensiyaçıların sayının 2010–2018-ci illərdə 127 min artması ilə yanaşı, orta aylıq pensiya səviyyəsi 100 manata qədər artdı. 2019-cu ildə prezident fərmanı ilə minimum pensiya səviyyəsinin 160 manata yüksəldilməsi qərara alındı. (bax, cədvəl 6).

Cədvəl 6

Əmək pensiyaçılarının sayı və orta aylıq pensiya

İllər	Pensiyaçıların ümumi sayı (min nəfər)	Orta aylıq pensiya
2010	1278	111,29
2011	1272	145,1
2012	1272	152,0
2013	1277	170,5
2014	1291	173,4
2015	1300	177,6
2016	1315	192,2
2017	1323	205,5
2018	1320	212,6

Manba: Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin 2018-ci il hesabatı.
səh. 11

Orta aylıq əməkhaqqının artımı və inflasiya səviyyəsinə uyğun olaraq pensiyaların indeksləşdirilməsi hər bütçə ilində nəzərə alınır. 2019-cu ildən başlayaraq islahatların artma aspektləri daha da genişlənir. Aztəminatlı ailələrin müdafiəsi üçün verilən müavinətlərin artırılması həyata keçirilir. Əlliyyə və çoxuşaqlı ailələrə görə verilən müavinətlərin artırılması nəzərdə tutulmuşdur.

4.1. AZƏRBAYCANIN İQTİSADI İNKİŞAF STRATEGIYASININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

"Biz əldə edilmiş ugurlarla kifayatlanmaməliyik. Biz irəliyə baxmalıyıq. Təbii resurslarımızın kifayət qədər olmasına baxmayaraq, biz indidən müəyyən etməliyik: beş ildən, on ildən sonra Azərbaycan hansı yollarla, nəyin hesabına inkişaf edəcəkdir? Biz elə güclü iqtisadiyyat yaratmalyıq ki, o iqtisadiyyat ölkəmizin uzunmüddətli inkişafını təmin etsin".

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyevin çıxışından*

IV FƏSİL:

DAVAMLI İNKİŞAF MODELİNƏ KEÇİD ŞƏRAİTİNDƏ İLHAM ƏLİYEVİN İQTİSADI İNKİŞAF STRATEGIYASININ PRIORİTELƏRİ

Azərbaycanın milli iqtisadi inkişafı üçün postneft mərhələsinin olduqca əhəmiyyətli və məsuliyyətli olması faktını son illərdə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik konsepsiyasında irəli sürürlən müddəalardan görmək olar. Belə ki, sürətlə artan neft və qaz gəlirlərindən həddindən artıq asılılıq makroiqtisadi tarazlığı poza bilər və beləliklə, ölkəni potensial qlobal və regional iqtisadi böhranların təsirinə qarşı müdafiəsiz vəziyyətə sala bilər.

Azərbaycan iqtisadiyyatında neft-qaz sektorunun üstün mövqeyi hələ də davam edir. Mövcud reallıq göstərir ki, Azərbaycan bundan sonra da uzun illər dünyada, əsasən, neft-qaz ölkəsi kimi tanınmaqdə davam edir. Lakin neft hasilatının ümumi həcmində azalma da müşahidə edilir. Əgər 2010-cu ildə Azərbaycanda 50 min tondan çox neft hasil edilmişdir, 2015-ci ilə 41,6 min tona, 2018-ci ildə isə 39,0 min tona enmişdir. Lakin bir tərəfdən alternativ enerji mənbələrinin çoxalması və digər tərəfdən isə ölkəyə maliyyə axınlarının artması baxımından neft hasilatını və ixracını daha da artırmaq məqsədə uyğun deyildir. Son illərdə AR Energetika Nazirliyinin məlumatlarına görə, 2025-ci ilədək Azərbaycanın qaz ixracatı 40-50 milyard m³-ə çatdırıla bilər.

Hazırda Azərbaycanın əsas ixrac məhsulları neft və neft məhsullarıdır. Son illərdə 16,9 milyard ABŞ dolları ixracın, 14,4 milyard ABŞ dolları xam neftin payına düşür ki, bu da çox böyük həcmdir. Qeyri-neft sənaye sektoru 10,5% artsa da, neft sektorundakı əvvəlki illərdə olan sürətli artımı kompensasiya edə bilməmişdir. Bütünlükdə ölkə iqtisadiyyatının neft-qaz sektorundan asılılığı hələ ki, bir müddət davam edəcəkdir.

Bunu Azərbaycanda neft hasilatı ilə məşğul olan bir çox xarici neft şirkətlərinin mütəxəssisləri də rəsmən qeyd etmişlər. Məsələn, British Petroleum şirkətinin mütəxəssislərinin hesablamalarına görə, 2030-cu ilə qədər mədən sənayesində (yalnız neft, qaz) hasilat üstünlük təşkil edəcək, həmin dövrdə neftə olan tələbatın artımı orta hesabla ildə 1%-ə yaxın olacaqdır. Lakin onların fikrincə, təbii qaza olan tələbatın daha sürətlə, ildə orta hesabla 2%-dən çox artacağı gözlənilir. Avropa ölkələrinin də belə artan tələbatın ödənilməsində Azərbaycan qazına yüksək xarici marağın olacağını inididən görmək olar.

Neft-qaz sektorunun ortamüddətli perspektivdə inkişaf strategiyasına diqqət yetirməkdə əsas məqsədimiz qeyri-neft sektorunun inkişafının mövcud reallığını və gələcək mənzərəsini inididən düzgün görməkdir. Gələcəyin iqtisadi strategiyası belədir ki, Azərbaycanda postneft mərhələsinin başlaması neft hasilatının azalan meylinin deyil, onun dayanıqlı artım meylinin qəbul edilməsi daha düzgün hesab edilərdi. Bütün bunlar neft sektorunun ölkənin ÜDM-də xüsusi çəkisi barədə proqnoz göstəricilərini səni olaraq azaldır və beləliklə, iqtisadiyyatın neft amillərindən asılılığının azaldılmasına, qeyri-neft sənaye sahələrinin inkişafına şərait yaratdır.

Qaz hasilatına gəldikdə isə bir mənalı demək olar ki, Azərbaycan təbii qaz ehtiyatı ilə zəngindir. Sahənin daha sürətlə inkişaf etməsi ehtimalı daha çoxdur. Belə ki, 2018-ci ildə istismara buraxılan Trans-Anadolu təbii qaz boru kəməri ilə 16 milyard m³ təbii qaz Türkiyə və Avropaya nəql edilmişdir. Türkiyə ərazisindən keçən Trans-Anadolu Boru kəməri (TANAP) və Yunanistan, Albaniya və İtaliya ərazilərindən keçən Trans-Adriatik Boru Kəməri (TAP) ilə 2019-cu ildə əlavə olaraq 16 milyard m³ qaz ixrac ediləcəkdir. Nəzərdə tutulur ki, 2023-cü ildə TANAP vasitəsilə 23 milyard, 2016-ci ildə isə 31 milyard m³ təbii qaz ixrac edilsin. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycanda qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı ilə məşğul olan BP-nin hesablamalarına görə, yalnız "Şahdəniz-2" yatağının layihəsi Azərbaycana əlavə olaraq 17 milyard m³-ə yaxın təbii qaz verməlidir. Hətta Azərbaycan mütəxəssislərinin hesablamalarına görə, "Şahdəniz - 2" layihəsi reallaşarsa, yataqdan 20-25 milyard m³ təbii qaz çıxarmaq mümkün olacaqdır.

Postneft mərhələsinin səciyyəvi xüsusiyyəti və yeni mərhələdə neft-qaz sektorunun inkişaf strategiyasının başlıca xətti neft hasilatını sabit saxlamaqla, qaz hasilatını artırmaqdır. Dünya neft bazarı yalnız öz-özlü-

yündə deyil, daha çox enerji daşıyıcılar bazarı müstəvisində öz qiymətini alacaqdır. Enerji sektorу dünya iqtisadiyyatında, eyni zamanda Azərbaycan iqtisadiyyatında tədricən üstünlük təşkil edəcəkdir. Bu mənada qeyri-neft mərhələsinin spesifik xüsusiyyətini düzgün başa düşmək, enerji daşıyıcılar bazarının müasir və gələcək tələbatını öyrənmək, enerji daşıyıcılar istehsalının özünün şaxələndirilməsinə olan müasir tələbləri nəzərə almaq lazımdır.

Əgər postneft mərhələsi dünya iqtisadiyyatından özünü bütün reallığı ilə bürüzə etdirəcəksə və bu reallığı görən Azərbaycan, sözsüz ki, əvvəlcədən ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında məqsədyönlü təkmilləşdirmələr edilməsinə başlamalıdır. Məqsəd Azərbaycanda formalşmaqda olan milli iqtisadi inkişaf strategiyasının nəinki ümumi prinsiplərini və daha çox isə həmin strategiyanın struktur elementlərini ölkənin iqtisadi sisteminin bütün parametrlərinə uyğunlaşdırmaqdır. Nəzərə alsaq ki, dünyada iqtisadi inkişafın növbəti mərhələsi postindustrial mərhələ, o cümlədən postneft mərhələsi formalşmalıdır. Belə halda Azərbaycan iqtisadiyyatının həmin mərhələyə uyğunlaşdırılması prosesinə daha çox önəm verilməlidir. İlk növbədə qeyri-neft sektorunun prioritətliyi məsələsinin aktuallığı bir daha qarşıya çıxır. Yəni ölkənin milli iqtisadiyyatının sektorial inkişafının balanslaşdırılması, onun innovasiya yönümlü və beynəlxalq rəqabət qabiliyyətli olması tələb olunur.

Postneft mərhələsinin Azərbaycanın bütünlükdə milli iqtisadiyyatının, ayrılıqda isə onun sektorlarının balanslı inkişafını təmin etmək imkanlarını aşkarla çıxarmaq istiqamətində elm və biznes nümayəndələrinin çoxsaylı yazılarına və çıxışlarına rast gəlinir. Lakin həmin istiqamətin iqtisadi və sosial səmərəliliyinin müəyyən edilməsinə dair ciddi təhlillər və qiymətləndirmələr tələb olunan səviyyədə deyildir. Müasir dünya iqtisadiyyatında olduğu kimi, Azərbaycanın milli iqtisadiyyatında da yeni və özünəməxsus iqtisadi inkişaf strategiyasına önəm verilməlidir. Təsadüfi deyil ki, Ümummilli lider Heydər Əliyev vaxtilə demişdir: "Dünya təcrübəsinə Siz – bizim mütəxəssislər, alımlər, bu sahənin müvafiq işçiləri toplamalısınız. Nəzəriyyəni ümumiləşdirmək, bizim iqtisadiyyatımıza uyğunlaşdırmaq sizin (iqtisadçı alımların – İ.K.) vəzifənizdir". Bəli, Azərbaycanın iqtisadçı alımları və təcrübəli işçiləri ölkənin iqtisadi inkişaf strategiyasının başlıca istiqamətlərini milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsində axtarır, bunun üçün isə iqtisadiyyatın bütün sektorlarının balanslı inkişafının, ilk

növbədə, qeyri-neft sektorunun üstün inkişafının düzgün yol olduğunu dəstəkləyirlər.

Fikrimizcə, bu istiqamət əsaslandırılmış arqument hesab edilməklə postneft mərhələsi, IV sənaye inqilabı ilə xarakterizə olunmaqla müasir texniki-tərəqqidə inqilabi keyfiyyət dəyişikliklərini ön plana çəkir. Müasir texniki tərəqqi nefti və digər mineral yanacaqları əvəz edən eko-loji cəhətdən təmiz olan yeni yanacaq növlərini yaradır. Təsadüfi deyil ki, hazırda neft-qaz məhsullarına qənaət edən texnologiyalar meydana çıxır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin belə bir fikri diqqəti cəlb edir ki, əgər biz iqtisadiyyatımızı şaxələndirməsək, iqtisadiyyatımızı neft amili üzərində qursaq, böyük uğurlar əldə edə bilmərik¹. Bu mənada Azərbaycan iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi yolu ilə ölkənin qeyri-neft sektorunun, xüsusən qeyri-neft sənaye sahələrinin əsaslı yenidənqurulması öz həllini gözləyən uzunmüddətli problemlərdən biridir. Problemin uzunmüddətli olması fikri son illərdə qəbul edilən və icrasına başlanılan "Milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi"ndə öz əksini tapmış, yaxın, orta və uzunmüddətli dövr üçün iqtisadiyyatın sektorial - balanslı inkişafi istiqamətində öz həllini gözləyən bir neçə, özü də biri digəri ilə əlaqələnən problemləri qarşıya qoymuşdur. Bunlar ölkədə qeyri-neft sektorunun üstün sürətlə inkişaf etdirilməsi ilə əlaqələnir. Lakin qeyri-neft sektorunun sahələri çoxdur. Həmin sahələrin eyni vaxtda sürətlə inkişafına nail olmaq təcrübə baxımdan mümkün deyildir. Reallıq belədir ki, qeyri-neft sektorunun bütün sahələri sırasından prioritətlər seçilməli, seçilən prioritətlərin, ilk növbədə, daha sürətlə inkişafına nail olmaq lazımdır. Belə prioritətlərdən biri və başlıcası qeyri-neft sənaye olsa da, bütün hallarda həmin sahənin özünəməxsus yarım sahələri də kifayət qədər çox olduğundan onların içərisindən də prioritətlərin seçilməsi məqsədə uyğun olardı (bax, cədvəl 7).

Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun çoxşaxəli olmasını ilk önce onun qeyri-neft sənayesinin çox sahəvi strukturundan görmək olar. Ölkənin ümumi daxili məhsulunda qeyri-neft sənayenin (birinci sektor), emal sənayesinin (ikinci sektor), tikinti sənayesinin (üçüncü sektor) xüsusi çəkisi yüksəkdir.²

Cədvəl 7

Azərbaycan sənayesinin sahəvi strukturu və artım indeksləri

İstehsal sahələrinin strukturu		Sənaye sahələrinin strukturu, faizlə			
		2005	2010	2015	2017
	Bütünlükdə sənayesi	100	100	100	100
1	Neft və qaz sənayesi	67,4	78,4	67,0	73,9
2	Emal sənayesi	25,9	15,9	24,3	20,4
	- qida məhsulları sənayesi	2,4	1,5	2,5	3,5
	- tütün məmulatları istehsalı	0,36	0,08	0,1	0,1
	- toxuculuq sənayesi	0,4	0,1	0,1	0,5
	- tikiş sənayesi	0,2	0,1	0,2	0,2
	- dəri və dəri məmulatları istehsalı	0,05	0,08	0,1	0,05
	- neft məhsulları istehsalı	9,9	8,2	10,1	6,7
	- kimya sənayesi	2,4	0,45	1,4	1,4
	- tikinti materialları	1,6	1,7	1,8	1,6
	- metallurgiya sənayesi	2,0	0,5	0,9	1,3
	- maşın, avadanlıq və cihaz istehsalı	1,2	1,64	1,95	1,34
	- mebel istehsalı	0,2	0,2	0,2	0,2
3	Su təchizatı	1,0	0,6	1,0	0,8
4	Qeyri-enerji sahələri	10,3	13,6	14,1	12,5

Mənbə: Azərbaycan statistik göstəriciləri, 2018. Bakı Dövlət Statistika Komitəsi, 2018-ci il

Cədvəl 7-də göstərilən məlumatlardan aydın olur ki, postneft dövrü üçün xarakterik olan qeyri-neft sənaye sahələrinin, xüsusən emal sənaye sahələrinin inkişafı qənaətbəxş deyildir. Belə ki, bütünlükdə emal sənayesi ümumi sənayenin strukturunda 2005-ci ildə 25,9%, 2010-cu ildə 15,7%, 2015-ci ildə isə 24,3%, 2017-ci ildə həmin göstərici 20,4% təşkil etmişdir.

Azərbaycanda emal sənayesinin həm eninə və həm dərininə inkişafında özünü göstərən enmə, fikrimizcə, ölkə daxilində həmin sahənin sistemli və miqyaslı inkişafı üçün tələb olunan amillərin reallaşa bilməməsidir. Reallaşma üçün, ilk növbədə, qısamüddətli dövr üçün emal sənayesinin qida məhsulları, geyim, tikiş və toxuculuq malları istehsalı sahələrdə yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi ölkə miqyasında koordinasiya olunmalı və bu proses hökumətin dəstəyi və nəzarəti ilə həyata keçirilməlidir. Orta və uzunmüddətli dövr üçün isə emal sənayesinin maşın, avadanlıq və cihazlar istehsal edən milli müəssisələrin yaradılmasına, çəvik işləməsinə diqqət artırmaq lazımdır.

¹ Azərbaycan qəzeti, 13 may 2005-ci il

² Burada yalnız qeyri-neft sənayesinin ümumi sektorial strukturu verilir. Lakin milli iqtisadiyyatın sektorial strukturunda kənd təsərrufatı ikinci, xidmət isə dördüncü sektor kimi xarakterizə olunur.

İndiki realliq göstərir ki, Azərbaycan hökuməti qısamüddətli dövrü əhatə edən müddətdə emal sənayesinin yuxarıda qeyd edilən yarımsahələrinin və müəssisələrinin yaradılmasında və istismara verilməsində əhəmiyyətli nəticələr əldə etmişdir. Belə ki, yalnız 2018-ci ildə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin, SOCAR-ın 5,7 milyard dollar kapitalla Türkiyənin İzmir şəhərinin yaxınlığında "Star" neft emalı zavodunun tikintisində iştirak etməklə həmin zavodun istismarında böyük paya malik olmuşdur. Belə ki, SOCAR qeyd edilən zavod da daxil olmaqla Türkiyənin "Petkim" neft-kimya holdingində 52 faizlik səhm paketinin alınması üçün tenderin qalibi olub. Hazırda kompleks test-rejimində işləyir və hər il 10 milyon ton xam neft emal edir. Emal olunan neftdən ildə 1,6 milyon ton nafta, 1,6 milyon ton təyyarə yanacağı, 4,8 milyon ton az kükürdlü yanacaq, 700 min ton koks və 160 min ton kükürd istehsal olunur.

Qeyd edilən emal məhsulları sırasında "Star" zavodunun buraxıldığı nafta məhsulu daxili və xarici bazarlarda diqqəti daha çox cəlb edir. Çünkü həmin məhsuldan istənilən tərkibdə və çeşiddə nəinki iqtisadiyyatın bütün sahələri üçün, daha çox əhali üçün çoxsaylı istehlak malları yaratmaq mümkün olur. Bunlardan plastik materiallar və məişət ləvazimatları, parçalar, yuyucu vasitələr, PNC-lar çoxsaylı sintetik məmulatları göstərmək olar. Qürurla demək olar ki, Türkiyə və Azərbaycanı belə məhsulların yeganə istehsalçıları hesab etmək olar. "Petkim" şirkəti öz məhsullarının $\frac{1}{4}$ -ni ixrac edir. Perspektivdə ixrac payının artırılması imkanları daha da çoxalacaqdır.

Azərbaycanın zəngin karbohidrogen ehtiyatlarının və bununla da kimya və neft-kimya sənaye sahələrinin kifayət qədər potensialının olmasına ölkədə yeni və müasir kimya kompleksinin yaradılmasını zəruri etdiyindən Azərbaycan hökuməti xarici investisiyaların sahəyə cəlb edilməsinə qərar verdi. Bununla kimya kompleksinin yaradılması istiqamətində texniki-iqtisadi əsaslandırma sənədlərinin hazırlanması Böyük Britaniyanın "Nexant" şirkətinə sifariş verilir. Sifariş müasir tələblərə uyğun yerinə yetirilir və Sumqayıtın ərazisində yeni Kimya Sənaye Parkının tikintisinə xarici investorların cəlb edilməsi nəticəsində 2017-ci ildən başlayaraq son və hazır sənaye məhsulları buraxan müasir zavodlar istifadəyə verilməkdədir.

İlk növbədə, Sumqayıt Kimya Sənaye parkında "SOCAR POLİMER" layihəsi ilə yaradılan polipropilen zavodunun ildə 10 çeşiddə 184 min ton

polipropilen və 4 çeşiddə 120 min ton yüksək sıxlıqlı polietilen istehsal etməsi diqqəti daha çox cəlb edir. Çünkü həmin məhsullarla nəinki Azərbaycanın daxili bazarının tələbləri tam ödənilir və hətta buraxılan həmin məhsulların 75%-i Avropa bazarlarına ixrac edilir. Fərəhli haldır ki, "Made in Azerbaijan" brendi ilə buraxılan polipropilen məhsullarına Rusiyadan, Türkiyədən, Belarusdan, Ukraynadan gələn sifarişlər tədricən yerinə yetirilir.

Bu və ya digər istiqamətdə aparılan milli sənayeləşdirilmənin sürətləndirilməsi xüsusi məmənunluq doğurur. Bunların sırasında 2019-cu ilin yanvarında "SOCAR karbamid" zavodunun açılışı daha diqqətəlayiq hesab edilməlidir. Bu zavod hazırda qeyri-neft sənaye sektorunda həyata keçirilən ən böyük investisiya layihəsi olmaqla ümumi dəyəri 1 milyard avroya yaxındır. Azot gübrəsi istehsal edən "SOCAR karbamid" zavodu ölkənin kənd təsərrüfatının həmin gübrəyə olan tələbatını ödəməklə xaricdən azot gübrəsi idxalı əvəzlənir. Bununla Azərbaycanın xarici valyuta xərcləri tədricən azalır. Zavod ildə 435 milyon m³ təbii qazdan xammal kimi istifadə etməklə, 650-660 min ton karbamid məhsulu istehsal edir. İstehsal edilən həmin məhsulun 70%-i xarici bazarlara ixrac edilməkdədir. Belə ixracdan Azərbaycan hər il 150-160 milyon dollar əlavə valyuta əldə etməkdədir. Zavodun istehsal etdiyi karbamid gübrəsi ən yüksək azot tutumlu olduğundan həmin gübrə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayacaq.

Azərbaycanda emal sənaye sahələrinin tədricən artması ölkənin bir çox bölgələrində fəal məşğul əhalinin əmək bazarına daxil olmasına öz töhfəsini verməkdədir. Emal sənaye müəssisələrin əmək tutumu kifayət qədər geniş olduğundan belə istehsal sahələrində daha çox sayıda və keyfiyyətdə insan iş yerləri ilə təmin olunur. Azərbaycanın əmək bazarının səmərəliliyinin artırılması və əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi istiqamətində əldə etdiyi yeniliklər beynəlxalq reyting agentlikləri tərəfindən də yüksək qiymət almışdır. Davos İqtisadi Forumunun "2017-2018-ci illər Qlobal Rəqabətlilik hesabatı"nda 2 pillə yüksələrək 137 ölkə arasında 35-ci yerdə qərarlaşan Azərbaycan əmək bazarının səmərəliliyi indikatoru üzrə isə mövqeyini daha da yaxşılaşdıraraq 9 pillə irəliləmiş və 17-ci yerdə dayanmışdır.

Aparılan uğurlu sənayeləşmə siyasəti Azərbaycanın regional siyasəti ilə uzlaşır, Bakıda və bölgələrdə əmək qabiliyyətli əhalinin əmək bazarına

inteqrasiya olunmasına öz töhfəsini verir. İşə salınan yeni emal müəssisələrinin əmək tutumu nisbətən yüksək olduğundan onların istehsal sahələrində qabiliyyətli və çevik olan daha çox sayıda işçi çalışa bilir. Belə emal müəssisələri iri istehsalatlara malik olduğundan həmin müəssisələr müasir texnika və texnologiyalarla təchiz olunmuş istehsalatlar hesab olunur. Bunlar isə daxili və daha çox isə xarici bazarlar üçün məhsullar istehsal etdiklərindən rəqabətqabiliyyətli olur.

Xarici bazarlara məhsul və xidmətlər ixrac edən müəssisələr daha çox rəqabət qabiliyyətli olduğundan belə müəssisələrdə istehsalın təşkili və idarəolunması üçün də yüksək keyfiyyətli istehsal amilləri, o cümlədən yüksək ixtisasa, peşəyə və qabiliyyətə malik işçilər tələb olunur. 2019-cu ildə işə düşən "SOCAR karbamid" zavodunda 500 nəfərə yaxın işçi çalışır, bunlar isə nəzərdə tutulan təhsil və təqaüd proqramları vasitəsilə ixtisaslı mütəxəssislər olmaq üçün əvvəlcədən hazırlanmışlar. Belə nümunələri Balaxanı, Mingəçevir, Bakı Gəmiqayırma Sənaye Parklarının; Neftçala və Masallı Sənaye məhəllələrinin, ölkənin 20 rayonunda açılan xalça fabriklarının fəaliyyətə başlaması reallıqlarında görmək olar.

Postneft dövrü üçün Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyası üçün xarakterik olan başlıca istiqaməti "Azərbaycan Sənaye Korporasiyası"nın fəaliyyət proqramlarından da görmək olar. Korporasiyada qeyri-neft sektorunun müxtəlif sahələrini əhatə edən 20-yə yaxın törəmə müəssisə fəaliyyət göstərir. Hazırda həmin müəssisələrin maliyyə aktivlərinin ümumi bazar dəyəri 680 milyon manat məbləğindədir. Belə müəssisələrdən "Azəripək" MMC-ni, "Azəralüminium" MMC-ni, "Azərpambıq" ASK-ni, "Azərtütün" MMC-ni və bir çox başqa emal müəssisələrini göstərmək olar. Qeyd edilən müəssisələr sırasında kənd təsərrüfatı xammalının emalı ilə məşğul olan müəssisələrin yenidən qurulması üçün dövlət tərəfindən 9 milyon manatlıq yeni texnika, o cümlədən ipək istehsalı üçün barama-boğan avadanlıq, pambıq, mahlic və ipək istehsalı üçün qurğular alınıb.

Yuxarıda qeyd edilən müsbət dəyişikliklər, fikrimizcə, Azərbaycanın emal sənayesinin prioritətlər hesab edilən istehsalatlarının yalnız mövcud vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılması və yeni keyfiyyətə keçirilməsi üçün ortamüddətli dövr üçün atılan addımlardır. Lakin uzunmüddətli dövr üçün daha inamlı strateji istiqamətləri tapmaqdə nəzərdə tutulan hədəfləri görmək lazımdır. İlk növbədə, emal sənayemizin yuxarıda adları çəkilən qida və qeyri-qida istehsal müəssisələrinin inkişaf strategiyası üzrə

beşillik və lazım gələrsə, yeddiillik layihələr (kiçik və orta müəssisələr üçün biznes planları, iri müəssisələr üçün isə texniki-iqtisadi layihələr) hazırlanmalı və bu layihələr çərçivəsində investisiya proqramları işlənilib mərhələli həyata keçirilməlidir. Daxili və xarici investisiyaların birgə əməkdaşlığına əsaslanan həmin proqramların mərhələli həyata keçirilməsində **birinci mərhələ** bir-biri ilə qarşılıqlı dəyər zənciri ilə əlaqələnən müəssisələrin yenidən qurulmasının ümumi layihə-smeta işlərinin hazırlanması və müəssisənin tikintisinin başa çatdırılmasıdır. **İkinci mərhələ** həmin müəssisələri ən mütərəqqi texniki avadanlıqlar və texnoloji qurğularla təchiz etmək, belə müasir avadanlıq və qurğularla işləməyi bacaran mütəxəssis texniki heyəti əvvəlcədən hazırlanmaq, **Üçüncü mərhələ** isə müəssisələrdə daxili və xarici bazarlar üçün yüksək rəqabətqabiliyyətli məhsullar istehsalı həcminin artırılması və bu artımın dayanıqlı olmasını təmin etməkdir.

Azərbaycan Sənaye Korporasiyasının hesabat materiallarından aydın olur ki, yalnız "Azəripək" MMC-də 2019-cu ildə 800 ton yaş barama tədarük ediləcəkdir ki, belə həcmidə istehsal olunan xammalın aralıq və son emalı üçün olduqca yeni texnoloji qurğular və avadanlıqlar lazım gələcəkdir. Bu məqsədlə korporasiya, cari və habelə növbəti illər üçün Çindən baramabogań avadanlıqların alınmasına başlamış və belə avadanlıqların daha mütərəqqilərinin alınması istiqamətində sövdələşmələr aparılır. Fikrimizcə, Azərbaycanın aqrar sektorunda istər pambıq və barama və istərsə də digər texniki bitkilərin istehsal həcminin sürətlə artması gözlənilirsə, yaxşı oları ki, elə inididən uyğun rayonların ərazilərində barama və pambıq tədarükü məntəqələrinin yenidən qurulmasına, bunun üçün isə tələb olunan texniki və sosial infrastrukturların yaradılmasına diqqət artırılsın.

4.2. İNKLÜZİV İQTİSADI ARTIM KONSEPSİYASINA KEÇİD – İLHAM ƏLİYEVİN MÜASİR İQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASININ PRİORİTETİDİR

Son 15 il ərzində Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə olunan uğurlu nəticələr, yaradılmış iqtisadi, sosial, maliyyə potensialı, insan kapitalı, infrastruktur, institusional baza, habelə əhalinin sosial rifahının yaxşılaşması səviyyəsi ölkəmizə inklüziv iqtisadi artıma keçidi əməli bir problem kimi qarşıya qoymağa və onu mərhələ-mərhələ reallaşdırmağa imkan verdi. Eyni zamanda son illərdə baş verən global maliyyə böhranı və dünya bazarında xam neftin qiymətinin kəskin aşağı düşməsi, manatın devalvasiyası, milli iqtisadiyyatın inkişafında neft amilinin rolunun nisbətən məhdudlaşması bütünlükdə iqtisadi inkişafın xarakterinə qlobal təzyiqlərin artması, iqtisadi artım amillərini, meyarlarını, sosial yönümünü, hərəkətverici qüvvələrini, prinsiplərini, reallaşma mexanizmlərini deformasiyaya uğratmışdır ki, bu da, öz növbəsində, yaxın gələcək üçün ölkəmizdə dəyişən konyunkturaya və iqtisadi reallıqlara uyğun olaraq inklüziv iqtisadi artım konsepsiyasına keçidi təmin etmək üçün müvafiq strateji yol xəritələrinin işləniləri hazırlanması və reallaşdırılmasını obyektiv zəruriyyətə çevirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə müvafiq iqtisadi inkişaf strategiyasının inklüzivliyi, sosial yönümlü xarakterinin hüquqi əsasları Ulu Öndər Heydər Əliyevin memarı olduğu 1995-ci il 12 noyabrda qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyənləşir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının “İqtisadi inkişaf və dövlət” bölməsinin 15-ci maddəsində göstərilir: “Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafı müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət edir. Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaratır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığı və haqsız rəqabətə yol vermir”.

Onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, İlham Əliyev cənabları 2003-cü ildə ölkə prezidenti seçilərkən belə bir bəyanatla çıxış etdi: “Mən hər bir azərbaycanlı vətəndaşın prezidenti olacağam”. Bu müddəə bir daha onu təsdiqləyir ki, Azərbaycanda bütün əhali təbəqələri və sosial qrupları üçün iqtisadi artımın inklüzivliyinin təmin edilməsi ölkə prezidentinin bu sahədəki fəaliyyətinin əsas prioritetləridir.

Dünya təcrübəsində və mövcud iqtisadi ədəbiyyatlarda inklüziv iqtisadi artım anlayışına, göstəricilərinə, indikatorlarına, onların təmin olunması imkanlarına, yollarına və reallaşma mexanizminə dair vahid bir yanaşma yoxdur. Bununla belə, “Avropa 2020” strategiyasını hazırlayan komissiyanın rəyində göstərilir ki, inklüziv iqtisadi artım ölkənin əmək potensialından dolğun istifadə, tam məşğulluğun təmin edilməsi, yoxsulluğun və onun nəticələrinin azaldılması, müxtəlif sosial qruplar arasındaki gəlirlərin səviyyəsindəki fərqlərin minimuma endirilməsi, bütünlükdə sosial inkişafa nail olunmasını, ölkə regionlarının arasındaki mövcud disproporsiyaların aradan qaldırılmasını və s. nəzərdə tutur. Zənnimizcə, inklüziv inkişaf anlayışına belə yanaşma diqqəti daha çox cəlb edir. Eyni zamanda son vaxtlar ayrı-ayrı tədqiqatçılar inklüziv iqtisadi artım anlayışına daha geniş mənada başa düşərək belə hesab edirlər ki, inklüziv iqtisadi artım təkcə ÜDM-in artımı ilə deyil, eyni zamanda insan kapitalının hərtərəfli inkişafını, cəmiyyətdə gəlirləri yaradan insanların ümumi milli gəlirlərində payının artırılmasını, onların ölkənin iqtisadi həyatında fəal iştirakını, təhsil və tibbi xidmətin aztəminatlı əhali qrupları üçün əlçatan olmasını, məhsul və xidmət vahidinə çəkilən xərclərin aşağı salınması, habelə təbii resurslardan səmərəli istifadəsini, ətraf mühitin qorunması problemlərini də özünə daxil etməlidir. Ayrı-ayrı ölkələrin inklüziv iqtisadi artım konsepsiyasına keçidinin mümkünluğu və real vəziyyətin təhlili göstərir ki, bütünlükdə milli iqtisadiyyatların inkişaf səviyyəsi və seçdiyi iqtisadi inkişaf modeli bu prosesin sürətinə və xarakterinə mühüm təsir göstərir. Onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə müstəqillik əldə etmiş postsovət respublikalarında və eləcə də milli münaqışələrə cəlb olunmuş ölkələrdə inklüziv iqtisadi artımın təmin edilməsi mümkünluğu daha geniş müqayisədə iqtisadi, sosial və siyasi amillərin təsirinə məruz qalır. Bu baxımdan Azərbaycanın inklüziv iqtisadi artım konsepsiyasına keçidinin mümkünluğu dəyərləndirilərkən ölkəmizin torpaqlarının 20%-nin erməni təcavüzkarları tərəfindən işgal edilməsi nəticəsində bir milyondan artıq vətəndaşımızın qaçqın və köckün vəziyyətinə düşməsi ilə bağlı yaranan iqtisadi-sosial problemlər, habelə ölkəmizin müharibə vəziyyətində olması qətiyyən nəzərdən qəcirilməməlidir.

Ümumən, inklüziv iqtisadi artım konsepsiyası, əslində, davamlı inkişaf modelinin tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilməlidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2009-cu il noyabrın 2-də Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyi mərasimindəki tarixi çıxışında qeyd etmişdir:

"...ölkəmizin iqtisadiyyatında keçid dövrü başa çatmış..., biz artıq başa çatmış bir prosesin yekunlarından nəticələr çıxarmalı, ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafını təmin etmək üçün nailiyyətlərimizi dərin təhlil etməli, cəmiyyətimiz üçün aktuallaşan təkliflər irəli surməli və yeni paradigmalar haqqında düşünməliyik".

Son illərə beynəlxalq aləmdə davamlı inkişafın sosial və humanitar aspektlərinin gücləndirilməsi və həmin məqsədlərin əməli cəhətdən reallaşdırılması zərurəti daha da aktuallaşmışdır. Belə ki, BMT-nin 2015-ci ilin sentyabr sammitində qəbul olunan davamlı inkişafın məqsədlərinə uyğun olaraq davamlı inkişaf məqsədlərinin icrasını təmin etmək üçün problema institusional və iqtisadi baxımdan kompleks yanaşmanın zəruriliyi xüsusi vurğulanmaqla həmin məqsədlərin səmərəli reallaşmasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycanda Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurası yaradıldı.

Azərbaycan bu gün iqtisadi inkişafın elə bir mərhələsinə daxil olmuşdur ki, onun gələcək inklüziv inkişafi daha çox təbii resursların dövriyyəyə cəlb olunmasına deyil, ölkənin bütün resurs potensialından, xüsusən, insan kapitalından səmərəli və optimal nisbətdə istifadə edilməsinə əsaslanmalıdır. Bu gün milli iqtisadiyyatımız artıq özü öz inkişafını, rəqabətqabiliyyətliliyini yüksəltmək, təhlükəsizliyini təmin etmək, ən başlıcası isə sosial problemləri həll etmək imkanlarına malikdir. O da bir həqiqətdir ki, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına fəal integrasiya olduğu müasir şəraitdə bütün sahə və istiqamətlər üzrə zəruri sistemli, məntiqi islahatlar aparmadan inklüziv iqtisadi artım konsepsiyasına keçməsi mümkün deyildir. Qeyd olunanları nəzərə alaraq son vaxtlar ölkəmizdə dəyişən iqtisadi konyunkturaya və iqtisadi reallıqlara uyğun islahatlar strategiyası işlənib hazırlanmış və əməli cəhətdən reallaşdırılır.

Son illərdə ölkəmizdə həyata keçirilən islahatlar ümumən: investisiya-innovasiya; sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması; investisiyanın təşviqi; struktur və institusional islahatların aparılması; milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi; qeyri-neft sektorunun və ixracının inkişafının stimullaşdırılması; gəlir gətirən əmək tutumlu sahə və istehsalatların inkişafına dövlət dəstəyi; əməkhaqqı, pensiya və sosial-müavinət sisteminin təkmilləşdirilməsi; "Made in Azerbaijan" brendinin təşviqi və s. istiqamətlər üzrə qruplaşdırmaq olar. Məhz bütün bu işlərin məntiqi nəticəsidir ki, Dünya Bankı tərəfindən yayımlanmış "Doing Business - 2019" hesabatında Azə-

baycan dünyanın 10 ən islahatçı dövlət siyahısına daxil edilmiş və 2019-cu ildə dünyanın ən çox islahat aparan ölkəsi elan edilmişdir.

Ölkəmizdə aparılan islahatların istiqamətlərinə və xarakterinə ölkə prezidentinin belə bir prinsipial yanaşmasını xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, həyata keçiriləcək bütün iqtisadi islahatlar strategiyasının, tədbirlər sisteminin formalaşdırılması və reallaşdırılmasının istisna bilməyən şərti milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, milli maraq və mənafelərin gözlənilməsi olmalıdır.

Ölkəmizdə milli iqtisadi inkişaf strategiyasının formalaşdırılması və inkişafın prinsipial müddəalarına və prioritetlərinə əsaslanaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 16 mart 2016-cı il tarixli Sərəncamında "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri"ndə ilk dəfə olaraq iqtisadi və sosial inkişafın ahəngdarlığının, indiki və gələcək nəsillərin maraq və mənafelərinin vəhdət halında həll edilməsi, habelə iqtisadiyyatın inklüzivliyinin artırılmasını strateji bir vəzifə kimi qarşıya qoydu. Bu program sənəddə Azərbaycan iqtisadiyyatının GZİT təhlili və 360 dərəcəlik diaqnostikası əsasında iqtisadi inkişafın güclü, zəif tərəfləri, imkanları, mümkün ola biləcək təhlükələr və təhdidlər nəzərə alınaraq ölkəmizin rəqabət üstünlükleri, bütünlükdə inklüziv iqtisadi inkişafın fəlsəfəsi, paradigməsi, prinsipləri müəyyənləşərək 2020-ci ilədək ölkəmizdə iqtisadi inkişaf strategiyası, tədbirlər planı və 2025-ci ilədək qarşıda duran başlıca məqsədlər, hədəflər, 2025-ci ildən sonrakı dövrə baxışlar sistemi öz əksini tapmışdır.

Eyni zamanda ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin 6 dekabr 2016-cı il tarixli digər Sərəncamı ilə təsdiqlənmiş 11 sektor üzrə 12 strateji yol xəritəsində ölkəmizin qarşısında duran başlıca strateji məqsəd və hədəflərin konkret istiqamətlər üzrə yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün milli iqtisadiyyatın strukturunun dəyişən şəraitə və tələbə uyğun təkmilləşdirilməsi, real və maliyyə sektoru arasında optimal tarazlığın gözlənilməsi, xüsusən sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində fiskal və monetar mexanizmlərin optimal nisbətdə səmərəli tətbiqi mühüm bir vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Ölkəmizin inklüziv iqtisadi artım konsepsiyasına keçid imkanlarını dəyərləndirərkən xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, bu hər şeydən əvvəl, müstəqilliyinin ilk 10 illiyində əsası Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və bu gün ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla

reallaşdırılan neft strategiyası ilə müəyyənləşir. Belə ki, Azərbaycanın neft strategiyasına uyğun olaraq bağlanmış "Əsrin müqaviləsi" və sonradan onun müddətinin uzadılması və reallaşdırılması, əslində, ölkəmizin inklüziv iqtisadi artım konsepsiyasına keçidin maliyyə əsaslarını yaratmağa imkan verdi. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, "Əsrin müqaviləsi"nin reallaşdırılması nəticəsində Dövlət Neft Fonduna 130 milyard dollardan çox vəsait daxil olmuşdur. Məlumdur ki, 14 sentyabr 2017-ci il tarixində "Azəri", "Çıraq" yataqları və "Günəşli" yataqlarının dənizli hissəsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında dəyişdirilmiş və yenidən işlənmiş Saziş imzalamış və əvvəlki saziş 2050-ci ilə kimi daha əlverişli şərtlərlə uzadılmışdır. 1994-cü ildə bağlanmış neft kontraktindən fərqli olaraq, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin (SOCAR) payı 11,6%-dən 25%-ə, habelə Azərbaycana çatan neft mənfəətinin səviyyəsi 75%-ə yüksələcəkdir. "Yeni əsrin müqaviləsi"nə görə Dövlət Neft Fonduna xarici şirkətlər tərəfindən 3,6 milyard dollar bonus ödənilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bir cəhəti də xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, əgər ilkin kontraktın reallaşmasında çalışan işçilərin 90%-i xarici, 10%-i Azərbaycan vətəndaşları idisə, yeni bağlanan kontraktın həyata keçirilməsi zamanı burada çalışan işçilərin 90%-ni Azərbaycan, 10%-ni isə xarici vətəndaş təşkil edir. Əgər ilkin kontraktta Azərbaycan vətəndaşları, əsasən, neft sahələrində fəhlə işçi qüvvəsi kimi çalışırdırsa, bu gün onların böyük əksəriyyəti ixtisaslı mütəxəssislərdir, həm də onların xeyli hissəsi Azərbaycandan kənardə müvafiq şirkətlərin xarici filiallarında uğurla çalışırlar.

Ümumən, son 15 ildə Azərbaycan iqtisadiyyatı inkişaf surətinə görə dünya ölkələri arasında kifayət qədər yüksək yer tutmuşdur. Belə ki, bu son illər ərzində Azərbaycanda ümumadxili məhsul 3,3 dəfə, qeyri-neft sektorу 2,8 dəfə, qeyri-neft ixracı isə 4,1 artmış, sənaye potensialı 2,6 dəfə, kənd təsərrüfat istehsalı 1,7 dəfə artmış, maaşlar 7 dəfə, pensiyalar 9 dəfə artıb, işsizlik 5%-ə, yoxsulluğun səviyyəsi isə 5,1% enmişdir, valyuta ehtiyatlarımız 24 dəfə artaraq 45 milyard dollara çatmışdır, ölkə iqtisadiyyatına 250 milyard dollar sərmaya qoyulmuş, ölkə əhalisinin 1,5 milyon nəfər artımına qarşı 2 milyon yeni iş yeri yaradılmışdır.

2003-2018-ci illərdə ölkəmizdə 3200-dən çox məktəb, 640 tibb müəssisəsi yenidən tikilib və ya əsaslı təmir edilmişdir. 44 olimpiya mərkəzi yaradılıb, 15 min kilometr avtomobil yolları tikilmişdir. Ölkə əhalisinin qazla təminatı 95%-ə çatmış, əhalinin içməli su ilə təminatının yaxşılaşdırılması sahəsində, xüsusən rayonlarda coxsayılı layihələr həyata keçirilmişdir,

nəticədə əhalinin içməli su ilə təminatı 70% səviyyəsindədir. Ümumən 2004-2018-ci illərdə reallaşdırılan üç regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramları nəticələri daha sanballıdır. Göstərmək kifayətdir ki, bu illər ərzində bütün maliyyə mənbələri hesabına qeyd olunan proqramların reallaşdırılmasına 52 milyard manat vəsait sərf olunmuş, habelə Sahibkarlıq Kömək Milli Fondunun xətti ilə sahibkarlara dövlət tərəfindən 2 milyard manatdan çox güzəştli kreditlər verilmişdir.

Təhlil onu da göstərir ki, son onillikdə sosial-iqtisadi inkişafın bütün istiqamətlər üzrə əldə olunan nəticələr sayəsində 2018-ci ildə ölkəmizdə makroiqtisadi sabitlik daha da möhkəmlənmiş, milli valyutanın sabitliyi qorunub-saxlanılmış, inflasiyanın cilovlanması nəticəsində ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10 bənd azaldılmış, dövlət büdcəsindən sosial yönümlü xərclər 2017-ci ilə nisbətən 2018-ci ildə 7,6% artaraq 31,7%-ə çatdırılmışdır.

Azərbaycanda inklüziv iqtisadi artımın təmin edilməsində dövlət tərəfindən reallaşdırılan investisiyanın təşviqi proqramları xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Qeyd etmək kifayətdir ki, 1 yanvar 2019-cu ilə kimi ölkəmizdə 107 layihə reallaşdırılır, cari ildə isə 332 layihənin reallaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Bütün bu layihələrin reallaşdırılması ölkəmizdə 12 min yeni iş yerinin yaradılmasına səbəb olacaqdır. İnklüziv iqtisadi artımın təmin edilməsində ölkəmizdə uğurla reallaşdırılan özünüməşşəgulluq proqramının da rolu diqqəti cəlb edir. Bu proqram 2019-cu ildə 7000 nəfər əhalini əhatə etməklə onların işlə təminatı səviyyəsi yaxşılaşdıracaqdır. Məlumdur ki, ölkədə inklüziv iqtisadi artımın təmin edilməsində kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə "Ailə Biznesinə Asan Dəstək" ("ABAD") mərkəzlərinin yaradılması ölkəmizdə məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsinə öz töhfəsini verəcəkdir.

Təhlil göstərir ki, müasir dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatı, əslində, kəmiyyət dəyişikliklərindən keyfiyyət dəyişikliklərinə, səmərəliliyə əsaslanan iqtisadiyyata keçid mərhələsindədir. Belə ki, iqtisadi artımda intensiv amillərin, xüsusən elmtutumlu, habelə ixtisaslı əməktutumlu sahələrin üstün inkişafı hesabına iqtisadi artımda intellektual kapitalın payı artmağa doğru meyil edir, qeyri-neft sektorunun ÜDM-də xüsusi çəkisi artır, idxlə və ixracın strukturu təkmilləşir, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi tədricən yüksəlir, bütünlükdə yeni sənaye parkları, məhəllələrinin yaranması əsasında iqtiaziyyatın modernlaşması prosesi müşahidə olunur. Ölkəmizin postneft erası dövrünə daxil olması şəraitində inklüziv iqtisadi artımın təmin

edilməsinin çox mühüm istiqaməti qeyri-neft sektorunun inkişafı və diversifikasiyası ilə bağlıdır. Son illərdə bu istiqamətdə həyata keçirilən sistemli tədbirlər və dövlət proqramları nəticəsində qeyri-neft sektorunun ÜDM-də payı 65%-ə çatmışdır.

Məlumdur ki, bu gün Azərbaycan kifayət qədər şaxələndirilmiş nəqliyyat, logistika infrastrukturuna malikdir. Belə ki, Bakı-Tbilisi-Qars, Astara-Astara dəmir yolunun, Xəzər hövzəsində Bakı Beynəlxalq Dəniz limanının istifadəyə verilməsi sayəsində ölkəmizin əlavə gəlir əldə etmək imkanları kəskin artacaqdır. Bütün görüləcək işlərin məntiqi nəticəsi olaraq, strateji yol xəritəsində qeyd olunduğu kimi, 2025-ci ilə qədər əlavə olaraq ölkəmizdə 450 mindən çox yeni iş yerinin yaradılması, qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş birbaşa xarici investisiyaların qeyri-neft ÜDM-dəki payının hazırkı 2,6 faiz səviyyəsindən 4 faizə çatdırılmış; qeyri-neft sektorу üzrə ixracın 2015-ci ildəki adambaşına 170 ABŞ dollarından 2025-ci ildə ən azı 450 ABŞ dollara çatdırılması, ticari mal və xidmətlər sektorunda, məhsul, istehsal və turizm sektorlarında 150 min əlavə iş yeri yaradılacaqdır ki, bunlar da son nəticədə dövlət büdcəsinin Neft Fonduñun transferlərindən asılılığını xeyli azaldacaqdır.

Təhlil göstərir ki, son illərdə ölkəmizin iqtisadi inkişaf sahəsində əldə etdiyi nəticələr və mövcud olan potensial onun rəqabət qabiliyyətini xeyli yüksəltmişdir. Dünya İqtisadi Forumunun 2017-2018-ci illər Qlobal rəqabətlilik hesabatında Azərbaycan iqtisadiyyatı qlobal rəqabətlilik indeksinə görə iki pillə yüksələrək dünya ölkələri arasında 35-ci yerdə qərarlaşmışdır. Bu indeks bir daha göstərir ki, Azərbaycan yerləşdiyi regionun ən rəqabətli iqtisadiyyatına malikdir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, müasir dövrdə kapitalı milli iqtisadiyyatların inkişafının, rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin, əmək məhsuldarlığının artırılmasının, ən başlıcası isə inklüziv iqtisadi artım konsepsiyasına keçidin təmin edilməsinin hərəkətverici qüvvəsinə çevrilmişdir.

Son 15 il ərzində bütün istiqamətlər və sahələr üzrə ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişafda əldə olunan nəticələr ölkə prezidentinə iqtisadi inkişafın inklüzivliyini yüksəltmək məqsədilə çox ciddi sosial proqramları reallaşdırmağa imkan verdi. Belə ki, ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev 2019-cu il 25 fevral tarixli Sərəncamı ilə "Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" Sərəncamı ilə böyük əhali qrupunun sosial müavinətlərini, 26 fevral 2019-cu il digər fərmanı ilə "Məcburi

köçkünlər və onlara bərabər tutulan şəxslər üçün vahid aylıq müavinətləri"n həcmini kəskin artırdı.

Ölkə prezidentinin 8 fevral 2019-cu il "Minimum əməkhaqqının artırılması haqqında" Sərəncamı ilə minimum əməkhaqqı 38,5% artırılaraq 130 manatdan 180 manata qaldırıldı ki, bununla da minimum əməkhaqqının səviyyəsi yaşayış minimumu səviyyəsinə tam uyğunlaşdırıldı.

19 aprel 2018-ci il tarixdə 1997-ci il avqust ayının 2-dək şəhid olmuş hərbi qulluqçuların vərəsələrinə 11 min manat məbləğində birdəfəlik pul vəsaiti ödənilməsi haqqında Sərəncam imzalanmışdır.

"Doktorantlara, ali təhsil, orta ixtisas və peşə təhsili müəssisələrində, həmçinin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının magistratura səviyyəsində təhsil alan tələbələrə təqaüdlərin verilməsi haqqında" 14 fevral 2019-cu il tarixli Sərəncamı ilə onların sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün elmlər doktoru hazırlığı üzrə doktorantların təqaüdləri 300 manat, fəlsəfə doktoru hazırlığı üzrə doktorantlara isə 180 manat məbləğində müəyyənləşdirildi, habelə bu sərəncamla magistrantların və tələbələrin təqaüdləri də artırıldı. Dövlət maliyyəsi hesabına təhsil alan tələbələrin sayı növbəti ildə 31%-dən 50%-ə çatdırılmışdır. Inklüziv inkişafın təmin edilməsində ölkədə bütün əhali qrupları üçün səhiyyənin əlçatan olması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bunu nəzərə alaraq ölkə prezidenti 20 dekabr 2018-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikasında icbari tibbi siğortanın tətbiqinin təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında" sərəncamı ilə tam fəaliyyətə başlayan icbari tibbi siğortanın tətbiqi ilə bağlı bütün işlərin 2020-ci ildən başa çatdırılması və tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur.

Ölkə prezidentinin digər 27 fevral 2019-cu il tarixli "Əmək pensiyaları haqqında" Sərəncamı ilə sosial və əmək pensiyaları əhəmiyyətli dərəcədə artırıldı. Ümumən son illərdə ölkəmizin əhalisinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması sahəsində ciddi irəliləyişlər müşahidə olunur. Məhz onun nəticəsidir ki, son illərdə ölkəmizdə "Minilliyyin inkişaf məqsədlərinin həyata keçirilməsi istiqamətində böyük xidmətlərinə görə" Prezident İlham Əliyev 2015-ci ildə BMT-nin "Cənub-Cənub" mükafatına layiq görülmüşdür.

Məlumdur ki, effektiv iqtisadi inkişaf strategiyasının işlənib hazırlanması və qəbul olunması milli iqtisadiyyatın inklüziv inkişafının təmin edilməsinin ilkin şərtidir. Cünki son nəticədə reallaşdırılması nəzərdə tutulan inkişaf konsepsiyasının uğuru həllədici dərəcədə ölkədə mövcud olan tənzimləmə sisteminin nə dərəcədə səmərəli və optimal olmasından asılı olur. Beləliklə,

iqtisadi inkişaf strategiyası işlənib hazırlanarkən ölkənin mövcud maliyyə və iqtisadi potensialı və multiplikator effektinin nəzərə alınması da ən vacib şərtlərdən biri hesab edilməlidir. Sosial-iqtisadi inkişafın xarakteri və dinamikasına qanunvericiliyin təsirinin obyektiv qiymətləndirilməsinin mühüm əhəmiyyətini nəzərə alaraq Azərbaycan dövləti daima öz fəaliyyətində sosial-iqtisadi inkişafla bağlı qəbul olunan bütün normativ-hüquqi aktların kifayət qədər güclü, intellektual yüksək malik olmasına çalışır.

Onu da xüsusi vurğulamaq istərdik ki, son illərdə inklüziv-iqtisadi artımıla bağlı Azərbaycan dövləti tərəfindən qəbul olunmuş bütün proqramlar, layihələr, qarşıya qoyulan məqsədlər və həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlər vaxtında və keyfiyyətlə yerinə yetirilmişdir. Məhz onun nəticəsidir ki, 2017-2018-ci illər üçün hazırlanmış DAVOS iqtisadi forumunun hesabatında Azərbaycan inklüziv inkişaf göstəricisinə görə inkişaf etməkdə olan 80 ölkə arasında 3-cü yerə layiq görülmüşdür.

Son 15 il ərzində ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafının GZİT təhlili və 360 dərəcəli diaqnostikası əsasında dəyərləndirilməsi ölkə Prezidenti İlham Əliyevin inklüziv inkişaf strategiyasının əsas prioritətlərini: birincisi, inklüziv iqtisadi artıma nail olunması üçün innovasiya yönümlü investisiya siyasətinin formalaşdırılmasını və reallaşdırılmasını; ikincisi, perspektiv dövrə tətbiqən ölkəmizdə davamlı inklüziv artımı təmin etmək üçün müvafiq infrastrukturun yaradılmasını; üçüncüüsü, Azərbaycanda dünya standartlarına və meyarlarına cavab verən milli innovasiya sisteminin formalaşdırılmasını; dördüncüüsü, ölkənin ümumi daxili məhsulda intellektual kapitalın xüsusi çəkisinin kəskin artırılmasını; beşinci, bazarın dəyişən şəraitə, tələb və iqtisadi reallıqlara uyğun olaraq zəruri institusional dəyişikliklərin aparılması kimi müəyyənləşdirməyə imkan verdi.

Zənnimizcə, müasir dövrda ölkəmizin malik olduğu resurslar balansı, onlardan istifadə dərəcəsi, elmi-texniki tərəqqinin mövcud imkanları daxilində yaxın gələcəkdə hərəkətə gətirilə bilən potensialı nəzərə alaraq işlənib hazırlanan inkişaf strategiyası ölkə Prezidenti İlham Əliyevin güclü iradəsi və təşəbbüskarlığı sayəsində yaxın gələcəkdə ölkəmizin milli iqtisadiyyatının dinamik və davamlı inkişafını təmin etməklə onun inklüziv iqtisadi artım konsepsiyasına keçməsinə imkan verəcəkdir.

4.3. POSTNEFT MƏRHƏLƏSİNĐƏ İLHAM ƏLİYEVİN İSLAHATLAR STRATEGIYASI, REALLAŞMA MEXANİZMİ VƏ BAŞLICA HƏDƏFLƏRİ

Görülümiş işlər deməyə əsas verir ki, biz düzgün yoldayıq. Buna heç bir şübhəmiz yoxdur. İqtisadi, sosial sahələrdə və bütün başqa sahələrdə islahatlar bundan sonra da aparılacaq.

Biz əldə edilmiş nailiyyatlarda kifayətlənməməliyik, daim irəliyə baxmalıyıq. Əminəm ki, biz bu ili də uğurla başa vuracağıq, 2019-cu il də ölkəmiz üçün, xalqımız üçün uğurlu olacaq.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Nazirlər Kabinetinin 2019-cu ilin birinci rübüünə yekunlarına həsr olunan iclas

1991-1993-cü illərdə milli iqtisadiyyatımız orta hesabla 16,5 faiz aşağı düşürdü, istehsal potensialının 23 faizini itirmiş, hiperinflyasiya mərhələsinə çatmışdı. 1993-cü ildə hakimiyyətə gələn Ulu Öndər Heydər Əliyev ilk növbədə Azərbaycan dövlətçiliyini faktiki olaraq institusional və hüquqi strukturunu yenidən qurmağa, onun milli dövlətçilik atributlarını formalasdırmağa başlamışdır. O, dünya iqtisadiyyatında mövcud situasiyaya əsaslanaraq və Cənubi Qafqaz regionuna iri dövlətlərin geo-iqtisadi maraqlarını təhlil edərək, 1994-cü ildə, əsasən, ölkəmizin maraqlarına söykənən "Əsrin müqaviləsi"nin bağlanmasına nail oldu. "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ölkənin bütün strateji əhəmiyyətli sahələrinin inkişafına yeni təkan vermiş və milli inkişafını intensiv sosial-iqtisadi inkişaf yoluna yönəltmişdi. Ölkəmizə son illərdə daha böyük uğurlar gətirən bu strategiyaya görə 1995-2003-cü illər ərzində ÜDM 90,1%, dövlət büdcəsinin gəlirləri 3 dəfə, ölkənin valyuta ehtiyatları 85 dəfə, sənaye məhsulunun həcmi 25,2%, kənd təsərrüfatı istehsalının həcmi 53,9%, xarici ticarət dövriyyəsi 4 dəfə, iqtisadiyyatda məşgül olanların orta aylıq real əməkhaqqı 5,6 dəfə artmış, inflasiyanın səviyyəsi 2-3%-ə qədər enmişdir.³

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişaf tarixində 2003-cü ildən başlayan dövr xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə ki, Ulu öndər Heydər Əliyev siyasi kursunu inamla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev milli inkişaf prioritətlərini müəyyənləşdirərək, ölkənin bütün iqtisadi və intellektual potensialını təmərküzləşdirərək, insan kapitalının gücləndirilməsi yönümüzə istiqamətləndirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin son 15

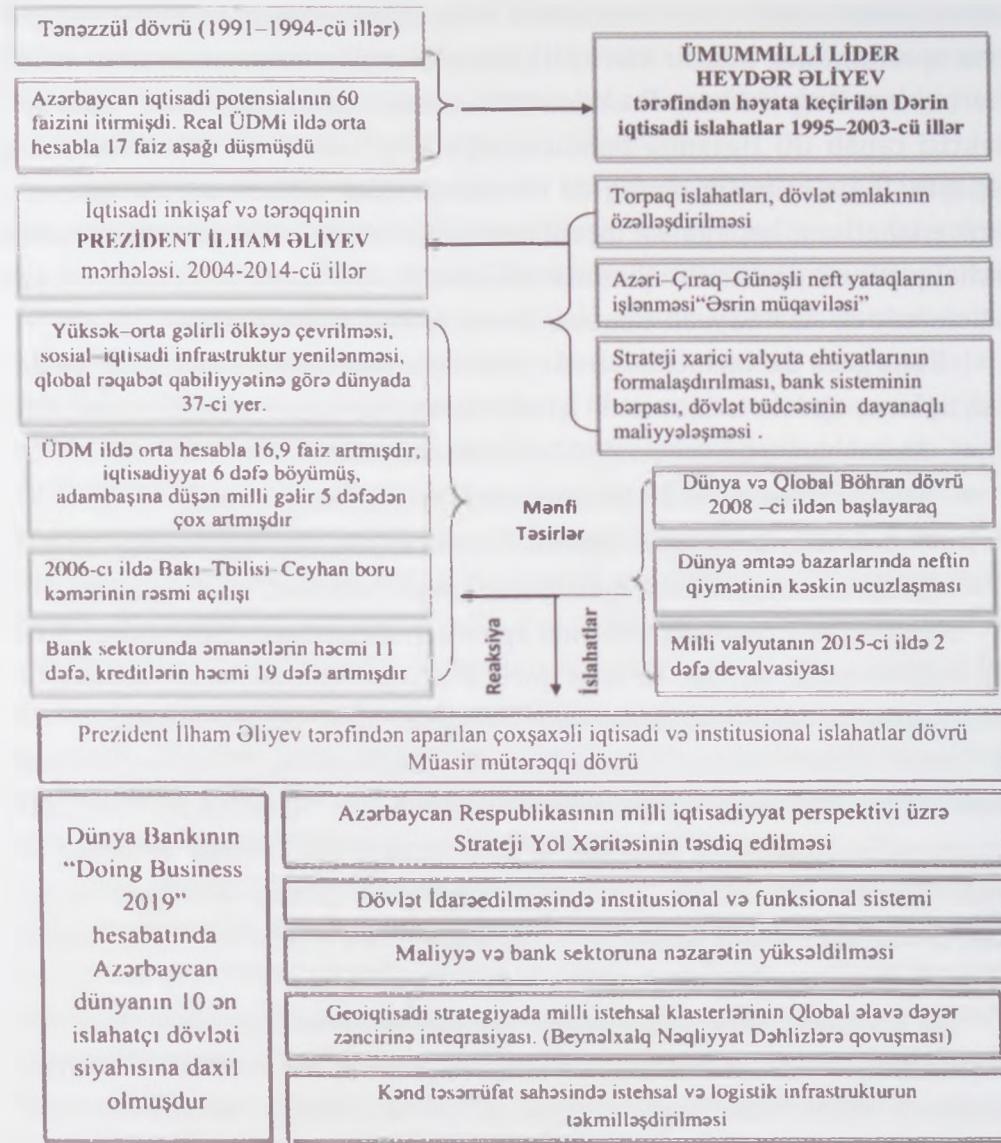
³ Qüdrət KƏRİMÖV, "Xalq qəzeti". 2016, 8 may, s. 8.

ildə imzaladığı bir sıra dövlət proqramları, ilk növbədə, regionların sosial-iqtisadi inkişafını, onların potensialının bir-birinə kömək mexanizmi üzərinə qurulmasını, qeyri-neft sektorunun möhkəmləndirilməsini, iqtisadiyyatın neftdən asılılıq dərəcəsinin azaldılmasını, infrastrukturun yeniləşdirilməsini təmin edən kompleks program sənədləri olmaqla yanaşı, bölgələrdə özəl sektorun və sahibkarlığın inkişafına təkan vermişdir. 2004–2008, 2009–2013 və 2014–2018-ci illəri əhatə edən regional inkişaf proqramları bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb etməklə, regionlarda intibah mərhələsinin əsasını qoymuş, sahibkarlığın inkişafına zəmin yaratmışdır.

Ügurla gerçəkləşdirilən iqtisadi islahatların və bununla davamlı inkişafi stimullaşdırılan dövlət proqramlarının, milli iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə edən dövlət əhəmiyyətli sənədlərin qəbul edilməsi nəticəsində respublikamız artıq dünyanın sürətli inkişaf yolunda olan dövlətlərindən biri kimi tanınır. Təqdim etdiyimiz şəkil (Şəkil 3) ölkəmizin qısa bir dövrdə çox çətin inkişaf yolunu görmək olar.

Son 10 il ərzində qlobal iqtisadiyyatda yaşanan maliyyə və iqtisadi şoklar bütün dünya ölkələrinin milli iqtisadiyyatlarına mənfi təsir göstərmişdi və bunun mənətqi nəticəsi olaraq həyatın bütün sahələrində bir sıra ciddi problemlər qarşıya çıxmışdır. Buna baxmayaraq, Azərbaycan qlobal iqtisadi kataklizmlərdən özünü, əsasən, qoruya bilmışdır. Lakin 2015-ci il ərzində baş verən devalvasiyalar göstərdi ki, Azərbaycan üzləşə biləcəyi fəsadlardan sıx gortalanmaq üçün çoxşaxəli iqtisadi və institusional islahatlara başlamalıdır.

Azərbaycanın neft ixrac edən ölkə olması və neft ixracatından əldə etdiyi gəlirlərin digər sektorlardan mütləq üstün olması danılmazdır. Fəqət neftin tükənən resurs olduğunu və günümüzdə neft qiymətlərinin ciddi şəkildə aşağı düşməsi bu sektora bağlılığı müxtəlif iqtisadi problemləri ortaya çıxartdı. Nəticədə, milli valyutamızın bir il ərzində kəskin şəkildə ucuzlaşması idxlə olunan məhsulların daxili bazarda daha yüksək qiymətə təklif olunması ilə nəticələndi. İqtisadiyyatın tsiklik inkişaf konsepsiyasına əsaslanaraq yaranmış situasiyadan istifadə edib müsbət nəticələr əldə etmək üçün çevik islahatların keçirilməsinə ehtiyac yaranmışdır. Bunun üçün də, birinci növbədə, postneft erasının başlamasına və onunla bağlı antiböhran mexanizmlərinin işə salınmasına zərurət yaranmışdır.

Şəkil 3. Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir inkişaf dövrləri

Bununla əlaqədar olaraq ölkənin ixracının şaxələndirilməsinə və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə təkan verən "Qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 yanvar 2016-cı il tarixli 1713 nömrəli Sərəncamı və "Qeyri-neft məhsullarının ixracının təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" 1 mart 2016-cı il tarixli 811 nömrəli Fərmanı təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2016-cı ili "İslahatlar ili" elan etmişdir, postneft mərhələsinə qədəm qoymuş ölkəmizdə

referendum keçirildi və bundan sonra irimiqiyashlı iqtisadi-struktur islahatların aparılmasına, müasir idarəcilik sisteminin yaradılmasına start verildi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İctimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçi cənab Əli Həsənov bununla bağlı qeyd etmişdir: "İslahatlar artıq başlayıb. Buna müvafiq olaraq da Prezident İlham Əliyev dərhal operativ, çevik islahatların keçirilməsi təşəbbüsünü irəli sürdü. Milli iqtisadiyyatımız dərhal postneft dövrünün qanunlarına, tələblərinə uyğunlaşdırılsın. Bunun nəticəsində də Azərbaycan xalqının firəvan həyatını təmin edək".

Buna görə də, birinci növbədə, makroiqtisadi sabitliyi qoruyub-saxlamaq üçün aşağıdakı istiqamətdə işlərin aparılmasına zərurət yaranmışdır:

- Fiskal siyasetin səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- Pul-məzənnə siyasetinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- Proqnozlaşdırıla bilən iqtisadi siyaset modelinin qurulması;
- Yüksək səviyyəli koordinasiyanın təmin edilməsi.

Sistemli və kompleks şəklində aparılan islahatların effektivliyinin təmin edilməsi üçün iqtisadi siyaset quruculuğu prosesinin icrası mexanizmlərinin daha da təkmilləşdirilməsinə və müasirləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Bunu nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi"ni təsdiq etmişdir. Bu sənəddə, əsasən, postneft mərhələsinə çatmış ölkəmizdə aparılacaq islahatların dəqiqlik konturları, reallaşma mexanizmi və başlıca hədəfləri müəyyən olunmuşdur.

İlk növbədə, ölkəmizin davamlı inkişafının artırılması üçün ölkə iqtisadiyyatının, dövlət büdcəsinin və milli valyutanın məzənnəsinin neftdən asılılığının azaldılmasına nail olmağa ehtiyac duyulurdu. Strateji Yol Xəritəsində göstərildiyi kimi, 2004-2014-cü illərdə illik artım tempinin orta hesabla 11,5 faiz dərəcədə dəyişməsi nəticəsində şirkətlərin planlaşdırma imkanları məhdudlaşdı və özəl sektora qoyulan investisiyalar azaldı. Bundan başqa, neftdən əldə edilən gəlirlər xarici valyutanın əsas mənbəyi olduğu üçün neftin qiymətində baş verən dəyişikliklər ölkənin milli valyutاسının dəyərini itirməsinə səbəb oldu.⁴

Strateji Yol Xəritəsinin əsasında iş yerlərinin yaradılması ilə yanaşı, mənzil təminatının yaxşılaşdırılması, müasir tələblərə uyğun təhsil və

səhiyyə xidmətlərinin göstərilməsinə dəstək verən sistemin inkişafı, kommunal xidmətlərin təkmilləşdirilməsi və ünvanlı sosial yardım sistemin-dən reabilitasiyaya keçidin təmin edilməsi yolu ilə yoxsulluğun azaldılması üçün bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Azərbaycanın regional qovşaq kimi mövqeyinin daha da gücləndirilməsi yolunda səmərəli infrastruktura yüksək səviyyədə investisiya qoyuluşu siyaseti aparılmaqdadır. Artıq ölkəmizin dəmir yollarının Gürcüstan, Türkiyə və İranın dəmiryol şəbəkəsi ilə Bakı-Tbilisi-Qars və Astara-Astara (İran) dəmiryol layihələri vasitəsilə birləşdirilməsinin son mərhələsi başa çatır. BTQ dəmir yoluun açılması və ilk sərnişin qatarının yola düşməsi artıq ölkəmizin postneft iqtisadiyyatının əhəmiyyətli elementi kimi qəbul olunub. Həmçinin Xəzər hövzəsində Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının tikintisindən bəhrələnərək, Trans-Xəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu və "Şimal-Cənub" beynəlxalq nəqliyyat dəhlizləri ölkəmizin geo-iqtisadi əhəmiyyətini artırmışdır. Bu da, şübhəsiz ki, Azərbaycanın şaxələndirilmiş nəqliyyat-logistika imkanları ölkədən ixracın artması üçün zəmin olacaq, bütövlükdə isə biznes xərclərinə qənaət edilməsinə gətirib çıxaracaqdır. Bundan əlavə, təkmilləşdirilmiş nəqliyyat infrastrukturu Azərbaycanın bütün bölgələrinin daha yaxşı integrasiyasına şərait yaratmaqla, regionlarda biznesin inkişafına əlavə təkan verəcəkdir.

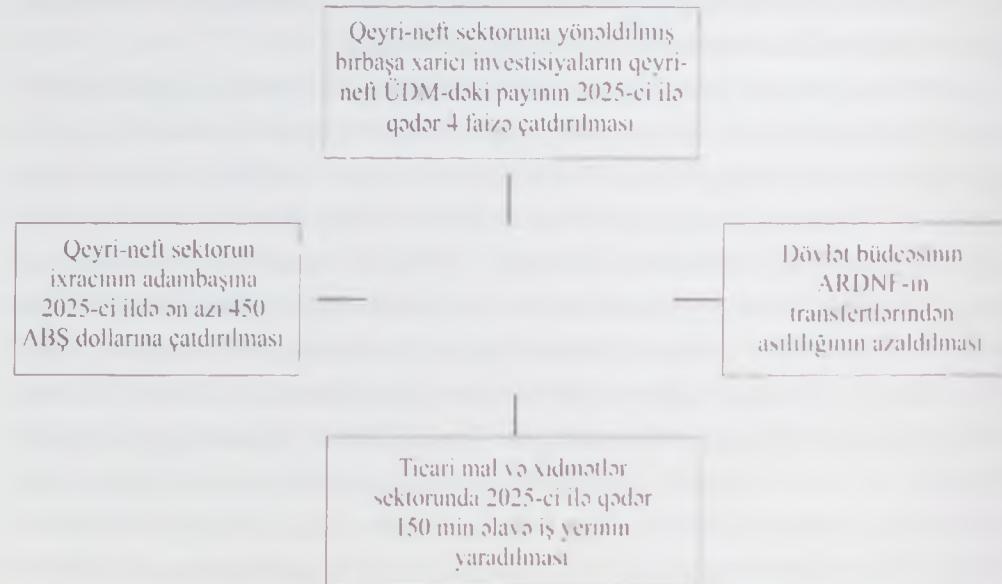
İKT sektorunda genişmiqyaslı islahatların aparılması istiqamətdə müasir kommunikasiya imkanlarından istifadə etməklə sürətli genişzolaqlı şəhəkə vasitəsilə elektron xidmətlərin (e-təhsil, e-səhiyyə, e-bankçılıq, e-ticarət və s.) əhatə dairəsi genişlənməkdədir. Xüsusilə, dövlət idarəetməsində rəqəmsallaşdırma biznes üçün şəffaf, hesablı, səmərəli və proqnozlaşdırıla bilən perspektivlər yaradır. Şübhəsiz ki, elektron xidmətlərin tətbiqi Azərbaycanda biznesin beynəlmiləşdirilməsi üçün müsbət şərait yaradacaq.

Bu gün Azərbaycanın qeyri-neft idxalı orta hesabla ildə 18 faiz artmışdır. 2011-ci ildən başlayaraq iqtisadi artımın nisbətən səngiməsi idxala da təsir etmiş və onun həcmi 1,4 milyard ABŞ dolları azalaraq, 2018-ci ildə 7,9 milyard ABŞ dolları, əhalinin hər nəfərinə düşən həcmi isə azalaraq, 900-1100 ABŞ dolları təşkil etmişdir.

İxracda olduğu kimi, Azərbaycanın adambaşına qeyri-neft və qaz idxalı da artmaqdadır. 2004-cü ildən 2015-ci ilə qədər bu idxal ildə 10 faiz artmışdır (şəkil 4). Bu artım Türkiyə üzrə orta illik göstəricidən (7 faiz) çox olsa da, Azərbaycanla təqribən eyni müqayisə nöqtəsindən başlayan,

⁴ Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi

lakin ildə 15 faizlik artım nümayiş etdirən Gürcüstandan zəif olmuşdur (təqribən adambaşına 300-400 ABŞ dolları).

Şəkil 4. Postneft mərhələsində qarşıda qoyulmuş hədəflər

18 dekabr 2018-ci il tarixində keçirilmiş Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (işəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyasının V qurultayında cənab Prezident giriş nitqində qeyd etmişdir ki, hazırkı mərhələdə başlıca məqsədlərimizdən biri milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və dünya iqtisadi sisteminə səmərəli integrasiyaya nail olmaqla uzunmüddəti perspektivdə ölkəmizin dinamik, sosial-iqtisadi inkişafının davamlılığını təmin etməkdir. Bu istiqamətdə postneft dövrü iqtisadiyyatının müxtəlif sahələr üzrə inkişafi və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması üçün respublikamızda mühüm addımlar atılır.

Biz qürur hissi ilə qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan bu gün, dünya birliyi və beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən daima islahatlar aparan ölkə kimi tanınır və onun müqabilində ən dinamik inkişaf edən ölkələr sırasına daxil olunub. Belə ki, Dünya Bankının Cənubi Qafqaz üzrə regional direktoru Mersi Tembon qeyd etmişdir ki, "Doing Business-2019: Treninqlər və islahatlar" reytingində Azərbaycan "Biznesin başlaması" indikatorunda islahatçı ölkələrin ilk onluğunda qərarlaşır. "Azərbaycanın mövqeyi ildən-ilə yaxşılaşır və mən ümid edirəm ki, bu tendensiya davam edəcək... biz Prezident İlham Əliyevin keçirdiyi iqtisadi və sosial islahatları

dəstəkləyirik. Bu islahatlar insanların həyat keyfiyyətinin yaxşılaşmasına və yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasına yönəlib".

Bu, o deməkdir ki, islahatların müvəffəqiyyətlə aparılması və müxtəlif sahələri əhatə edən dövlət proqramlarının, genişmiqyaslı infrastruktur layihələrinin uğurlu icrası ölkəmizin nüfuzlu və etibarlı tərəfdəş kimi tanınmasına birbaşa təsir etmişdir. Belə ki, 2018-ci ilin oktyabrında Dünya Bankının yaydığı "Doing Business-2019" hesabatında Azərbaycan dönyanın 10 ən islahatçı dövləti siyahısına daxil edilərək dünyanın ən çox islahat aparan ölkəsi elan olunmuşdur. Yeni hesabatda 2017-ci illə müqayisədə 32 pillə irəliləyərək 190 ölkə arasında 25-ci yerdə qərarlaşan Azərbaycan Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri arasında liderlik mövqeyi yüksəlmışdır. Belə yüksək nəticə məhz son illər gerçəkləşdiriyimiz islahatlar sayəsində mümkün olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev çıxışlarının birində demişdir ki, iqtisadiyyatın neftdən asılılığının azaldılmasını və rəqabətqabiliyyətli milli iqtisadiyyatın formalasdırılmasını, biznes və investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasını qarşındaki illərdə strateji hədəflərimizdən biri olaraq müəyyən etmişik. Hazırda qeyri-neft sənayesi və kənd təsərrüfatı sahələrində qazanılan nailiyyətlər sahibkarlara biznes fəaliyyətini genişləndirmələri üçün əlavə stimul yaradır. Milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafında sahibkarlığın əhəmiyyətli rol oynayacağına əminliyimi ifadə edirəm.⁵

Prezident cənab İlham Əliyevin dünya iqtisadiyyatında mövcud şəraitə uyğun olaraq apardığı strateji islahatlar nəticəsində bir çox ölkələrin yüzilliklər ərzində keçdiyi inkişaf yoluna Azərbaycan qısa bir zaman kəsiyində nail oldu. Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafında cəmiyyətimizin elə bir sahəsi yoxdur ki, orada güclü inkişaf olmasın. Bütün bunların kökündə yalnız bir amil durur: Respublika Prezidenti cənab İlham Əliyevin yaratdığı sabitlik və onun apardığı hərtərəfli düşüncülü dövlətçilik siyasəti.

Ölkəmizdə milli iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsi və yeni çalarlarla zənginləşdirilməsi respublikamızın müasir inkişaf səviyyəsini müəyyən etmişdir. Ötən illər ərzində iqtisadiyyatın diversifikasiyası, makroiqtisadi sabitliyinin qorunmasının təmin edilməsi, dayanıqlı iqtisadi artımın yeni mənbələrinin müəyyən edilməsinə əsaslanan siyasetin dərinləşməsi qeyri-neft sektorunun inkişafi ilə yadda

⁵ Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (işəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyasının V qurultayına müraciəti

qalmışdır. Azərbaycan davamlı inkişafa nail olan İslahatçı dövlət kimi öz reytingini bir qədər də möhkəmləndirdi.

Ötən 15 il ölkə həyatı üçün strateji əhəmiyyət daşıyan inkişaf proqramlarının hazırlanması və işlək mexanizmlər əsasında həyata keçirilməsi, ən müxtəlif sahələrdə intibah prosesinin geniş vüsət alması ilə səciyyəvidir. Respublikanın investisiya və sosial yönümlü mahiyyət daşıyan milli inkişaf modeli tərəqqi prosesində yeni keyfiyyət göstəricilərinin əldə olunması, qeyri-neft sektorunun inkişafı yolu ilə regionların balanslı və davamlı inkişafının sürətləndirilməsi, əhalinin sosial rifah halının daha da yaxşılaşdırılması, səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi, yeni iş yerlərinin açılması üçün milli sahibkarlığın hərtərəfli dəstəklənməsi kimi vacib məsələləri özündə ehtiva etmişdir. Yeni neft strategiyasının uğurla davam etdirilməsi, Azərbaycanın xarici sərmayələr üçün cəlbediciliyinin qorunması, milli iqtisadiyyatın müxtəlif sferalarına yönələn sərmayələrin qeyri-neft sektoruna, regionların inkişafına doğru istiqamətləndirilməsi, respublikada güclü insan kapitalının formalaşdırılması məqsədinə yönəldilməsi iqtisadi siyasetin əsas prioritetləri kimi diqqət çəkmişdir. Bunun nəticəsidir ki, ötən 15 il ərzində müstəqil Azərbaycan iqtisadi cəhətdən möhkəmlənmiş, qüdrətlənmiş, sosial-iqtisadi yüksəliş, ilk növbədə, insanların gündəlik həyatında özünü daha qabarıq bürzə vermişdir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafına xidmət edən dövlət proqramları bölgələrə sərmayə qoyuluşlarının həcmini əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır.

Postneft mərhələsində cənab prezidentimiz İlham Əliyevin İslahatlar strategiyası əsas hədəfə - Azərbaycan vətəndaşının sosial-iqtisadi rifahının daimi artırılmasına fokslanıb. Bununla əlaqədar cənab Prezident Nazirlər Kabinetinin 2019-cu ilin birinci rübüün yekunlarına həsr olunan iclasında qeyd etmişdir ki, "...bizim siyasetimizin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşı dayanır". İclasın yekun nitqində isə demişdir: "Ümumiyyətlə, deyə bilərəm ki, biz hazırda iqtisadiyyatımızın yeni inkişaf strategiyası üzərində işləyirik, bu proses başlanmışdır. Bu prosesə qabaqcıl beynəlxalq mütəxəssislər, alımlar cəlb ediləcək ki, yeni inkişaf strategiyamız uğurlu olsun və gözəl nəticələrə gətirib çıxarsın."⁶

⁶ Azərbaycan Respublikasının Prezident İlham Əliyev. Nazirlər Kabinetinin 2019-cu ilin birinci rübüün yekunlarına həsr olunan iclas

4.4. DAYANIQLI FİSKAL VƏ MONETAR SİYASƏTİN TƏTBİQİ - İLHAM ƏLİYEVİN İQTİSADI SİYASƏTİNİN MÜHÜM PRİNSİPİDİR

"Azərbaycanın qarşısında heç bir maliyyə problemi yoxdur.

Azərbaycan iqtisadiyyatı güclüdür".

İLHAM ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasında maliyyə sisteminin formalaşması və təkmilləşdirilməsində dövlətin rolü getdikcə güclənir və bu zaman qlobal maliyyə böhranının təsirinin başa çatmadığı hazırkı dövrdə qarşıya ölkənin maliyyə sabitliyinin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, makroiqtisadi, vergi və pul-kredit siyasetinin qarşılıqlı üzvi əlaqədə həyata keçirilməsi, büdcə sektorunun restrukturizasiyası və büdcə planlaşdırılması metodlarının daha səmərəli tətbiqi, büdcə gəlirlərinə və xərclərinə nəzarətin effektivliyinin yüksəldilməsi və s. kimi mühüm vəzifələr irəli sürürlər.

Prezident İlham Əliyevin səsləndirdiyi əsas tezislərdən biri "Bütün planlarımızın həyata keçirilməsi üçün başlıca şərt iqtisadi potensialdır" ifadəsidir. Azərbaycanda dövlət idarəciliyi "güclü iqtisadiyyat-güclü dövlət" prinsipinə əsaslanır. Prezident İlham Əliyev neft gəlirlərinin artlığı bir vaxtda makroiqtisadi sabitlik üçün müəyyən təhlükələrin, o cümlədən inflasiya potensialının yarana biləcəyini nəzərə alaraq, "Azərbaycan Respublikasında antiinflyasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında" 2005-ci il 31 may tarixli Fərman imzalamışdır.

Milli iqtisadiyyatımızın neft bumu mərhələsinə hazırlığını təmin edən bu fərmanda dövlət büdcəsi xərclərinə nəzarətin gücləndirilməsi, neft ixracından əldə ediləcək vəsaitlərin səmərəli idarə olunması və istifadəsi ilə bağlı məsələlər öz əksini tapmışdır. Sərt pul-kredit və maliyyə siyasetinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan bu fərmanla ölkədə ardıcıl antiinflyasiya tədbirlərinə başlanıldı.

Fərman Dövlət maliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi çərçivəsində dövlət büdcəsi xərclərinin strukturunun təkmilləşdirilməsi, dövlət büdcəsi vəsaitlərindən təyinatı üzrə səmərəli istifadə edilməsi, dövlət satınalmalarına nəzarətin gücləndirilməsi, büdcə sisteminin təkmilləşdirilməsi, dövlət müəssisələrində maliyyə intizamının möhkəmləndirilməsi və ödəmələr probleminin aradan qaldırılması ilə bağlı tapşırıqları ehtiva edirdi.

Prezident İlham Əliyevin ölkənin iqtisadi həyatında reallaşdırıldığı mü-

hüm təşəbbüslərdən biri denominasiya ilə bağlı olmuşdur. Ölkədə pul dövriyəsini daha da yaxşılaşdırmaq, məzənnə və qiymətlər miqyasını optimallaşdırmaq, uçot və hesablaşma sistemini sadələşdirmək məqsədilə 2005-ci ildə "Azərbaycan Respublikasında pul nişanlarının nominal dəyərinin və qiymətlər miqyasının dəyişdirilməsi (denominasiyası) haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı imzalandı. 2006-cı il yanvarın 1-dən milli valyutanın – manatın denominasiyası həyata keçirildi. 1 yeni manat 5000 köhnə manata bərabər tutuldu. Denominasiyanın həyata keçirilməsi ölkəmizdə makroiqtisadi sabitliyi bir daha təsdiq etdi.

Azərbaycanda makroiqtisadi tarazlığın təminatı üçün pul tədavülünün dayanıqlılığı, büdcənin tarazlığı, valyuta məzənnəsinin sabitliyi təmin edilir. Manatın dayanıqlılığı, ölkə daxilində pulun funksiyasına aid bütün məsələləri yerinə yetirməsi və beynəlxalq tədavül sferasında ölkəmizi layiqli təmsil etməsi üçün görülən tədbirlər davam edir.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən iqtisadi siyaset, ardıcıl islahat təşəbbüsleri və davamlı stabilşdırma tədbirləri nəticəsində dayanıqlı iqtisadi artımın zəruri şərti olan makroiqtisadi sabitliyin əsasları yaradılmışdır.

Azərbaycanda tətbiq olunan fiskal siyaset və onun nəticələri

Sirr deyil ki, istənilən dövlətin iqtisadi artım templərinin dayanıqlılığını, eləcə də həyata keçirilən islahatların yüksək səmərəliliyini şərtləndirən iqtisadi siyasetin əsas faktorlarından biri düzgün maliyyə siyasetinin formalasdırılmasıdır. Həm fiskal, həm də monetar siyasetin əsas məqsədi ölkədə iqtisadi artıma, aşağı inflyasiyaya və yüksək məşgulluğa nail olmalıdır. Hər iki siyaset bu məqsədə nail olmaq üçün özündə müxtəlif tənzimlənmə metodlarını birləşdirir. Ölkələr üçün əsas məqsəd bu siyasetləri düzgün integrasiya edib qarşıya qoyulan hədəflərə çatmaqdır.

Fiskal siyaseti – hər bir konkret tarixi dövrdə istənilən cəmiyyətin idarə edilməsi, iqtisadi-sosial və siyasi vəzifələrinin həyata keçirilməsi məqsədilə dövlətin mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondlarının yaradılması və məqsədə uyğun istifadəsi ilə əlaqədar olaraq həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafının müasir mərhələsi iqtisadi və sosial sahədə dəyişikliklərin zəruriliyi ilə xarakterizə olunur. Fiskal dayanıqlılıq dövlətin gəlir və xərcləri arasında uzunmüddətli dövrə disbalansın yaranmamasına xidmət edir. İstənilən iqtisadiyyatın maliyyə müstəvisində fiskal gəlirlərdən səmərəli istifadə etməsi – büdcə

sisteminin və icmal büdcənin effektivliyi, həmçinin dövlət borclanmasının və büdcə kəsirinin optimal həddinin qorunmasına, orta və uzunmüddətli dövrdə fiskal sabitliyin pozulmasının və mümkün risklərin azaldılmasına hədəflənmişdir. Məhz bu səbəbdən, fiskal dayanıqlılıq fiskal risk, fiskal fəza konsepsiyası ilə sıx bağlıdır.

Azərbaycan Respublikasının büdcə-vergi siyaseti ölkənin iqtisadi siyasetinin tərkib hissəsi olmaqla aşağıdakı istiqamətlər üzrə yönəldilmişdir:

- sosial siyasetin davam etdirilməsi;
- əhalinin rifahının və yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması;
- qacqın və məcburi köçkünlərin sosial şəraitinin artırılması;
- iqtisadiyyatın prioritət sahələrinin modernləşdirilməsi;
- investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması;

Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının qısa müddət ərzində necə böyük inkişaf və tərəqqi yolunu keçdiyini daha aydın şəkildə təsvir etmək üçün bəzi statistik məlumatlara müraciət etmək kifayətdir. Belə ki, son on ildə ölkə iqtisadiyyatı 3,4 dəfə artmış, 250 milyard dollardan artıq investisiya qoyulmuşdur. Dövlət büdcəsinin həcmi 20 dəfəyədək artmış, strateji valyuta ehtiyatlarının həcmi 30 dəfə çoxalaraq 45 milyard dollara çatmadır. Cənubi Qafqazda iqtisadiyyatın 80 faizi, strateji valyuta ehtiyatlarının 91 faizi isə respublikamızın payına düşür.

Azərbaycan dövləti son illər ərzində uğurla həyata keçirdiyi genişmiqyaslı iqtisadi və sosial layihələri reallaşdırmaq məqsədilə lazımi miqdarda maliyyə vəsaitini səfərbərliyə alır və düşünülmüş, dəqiq büdcə siyaseti nəticəsində həmin vəsaitlərdən olduqca səmərəli bir şəkildə istifadə edir. Bununla yanaşı, büdcə mexanizmi vasitəsilə maliyyə vəsaitinin toplanması və istifadəsi zamanı dövlətimizlə hüquqi və fiziki şəxslər arasında müəyyən maliyyə münasibətləri əmələ gəlir. Həmin maliyyə münasibətləri də maliyyə-büdcə siyaseti vasitəsilə uğurla tənzimlənir.

Həyata keçirilən büdcə siyaseti Azərbaycanda maliyyə sabitliyinin saxlanması, inflyasiyanın aşağı salınmasını təmin etməklə, genişlənməkdə olan islahatların sürətlənməsinə böyük təkan verir. Bu zaman islahatların ilkin nəticəsi kimi əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin sosial müdafiəsinin təmin olunmasına xüsuslu diqqət yetirilir. Bu məqsədlə büdcə proqnozları iqtisadi cəhətdən tam şəkildə əsaslandırılır, vergilərin real yığılma imkanları düzgün qiymətləndirilir, büdcənin gəlir və xərcləri ən münasib nisbətdə tarazlaşdırılır, qeyri-neft sektorunda iqtisadi inkişafa nail olmaqla, büd-

cə gəlirlərinin yiğim əmsalının artımı davamlı olaraq təmin edilir. Bununla yanaşı, vergi borclarının azaldılması istiqamətində təxirəsalınmaz və ciddi işlər görülür, vergitutma bazasının genişləndirilməsi, vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması və vergi nəzarətinin gücləndirilməsi məqsədilə vergi qanunvericiliyi təkmilləşdirilir, bəzi fəaliyyət növlərinə yalnız sadələşdirilmiş vergi tətbiq edilir. Eyni zamanda büdcə xərclərində əhalinin sosial müdafiəsi və sosial təminata, səhiyyəyə, təhsilə, elmə, tikintiyə və s. sosial yönümlü məqsədlərə ayrılan vəsaitlər ilbaıl artırılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda dövlətin maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi kimi büdcə siyasətinin işlənib hazırlanmasında dövlət həkimiyətinin qanunverici və icraedici orqanlarının bütün strukturları iştirak edir. Müasir dövrdə Azərbaycanın inkişaf xüsusiyyətləri şəraitində ölkənin iqtisadi siyasətinin, o cümlədən maliyyə-büdcə siyasətinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsində ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin aparıcı rolü müstəsnadır.

Son illərdə dövlət maliyyəsi müstəvisində makrofiskal çərçivənin möhkəmləndirilməsi və büdcə risklərinin azaldılması istiqamətində atılan mü hüüm addım fiskal dayanıqlılığın gücləndirilməsi və büdcə göstəricilərinin uzunmüddətli dövrə balanslaşdırılmasıdır. Bu istiqamətdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 2017-ci ilin dövlət büdcəsinin tətbiq edilməsi haqqında fərmanla dövlət (ictimai) maliyyə sistemində institusional bazarın (Orta Müddətli Xərclər Çərçivəsi, Nəticə əsaslı büdcə, Neft gəlirlərinin dövlət büdcəsinə köçürülməsi üçün "qızıl qayda"nın hazırlanması) təkmilləşdirilməsi ilə bağlı müvafiq tapşırıqlar verilmişdir.

Bu tapşırıqların icrası icmal, o cümlədən dövlət büdcəsinin uzunmüddətli dövrdə balanslaşdırılması ilə yanaşı, büdcə parametrlərinin proqnoz göstəricilərinin etibarlılığının artırılmasına və büdcə-vergi siyasətinin əsas məqsədi olaraq müəyyən edilmiş makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsinə xidmət edir.

Son illər özünün sosial-iqtisadi inkişafında keyfiyyətcə yeni və daha yüksək səviyyəli mərhələyə qədəm qoymuş Azərbaycanın büdcə-vergi siyasətində böyük və mühüm uğurlardan biri də minimum yaşayış həddinin tələblərini gözləməklə ayrı-ayrı sferalarda əməkhaqları arasında olan fərqli tədricən aradan qaldırılmasına, regionlarda əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etməklə regionların iqtisadi tarazlığının təmin edilməsinə nail olunması, onların iqtisadi gücünü artırmaq və so-

sial problemlərinin həllinin sürətləndirilməsidir. Belə ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılması, qeyri-neft, qeyri-xammal sənaye sahələrinin, o cümlədən emal sənayesinin, xidmət və digər infrastruktur obyektlərinin, turizmin inkişafının təmin edilməsi, məşgullüğün səviyyəsinin yüksəldilməsi son illər ərzində əldə olunan böyük uğurların bariz nümunəsidir.

Azərbaycanda dövlət əsaslı vəsait qoyuluşunun strukturunu təkmilləşdirmək, həmin vəsaitdən səmərəli istifadəyə nəzarəti gücləndirmək, dövlət zəmanəti ilə iqtisadiyyata cəlb olunan və dövlət büdcəsində dövlət investisiya xərcləri üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitin müxtəlif sahələr üzrə bölgüsünün vahid prinsiplərinə və prioritətlərinə nail olmaq, investisiya siyasəti ilə müvafiq inkişaf proqramları arasında əlaqələri möhkəmləndirmək kimi mühüm vəzifələr yüksək səviyyədə yerinə yetirilir.

Hər il əhalinin rifahını səciyyələndirən göstəricilərdə artım dinamikası müşahidə edilir. Artan gəlirləri hər bir Azərbaycan vətəndaşının gündəlik həyatında hiss etməsi Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi kursun əsas mahiyyətini təşkil edir. Bunun nəticəsidir ki, əhalinin nominal və adambaşına düşən pul gəlirləri, ölkə iqtisadiyatında çalışan işçilərin orta aylıq əməkhaqqı davamlı olaraq artır.

Azərbaycanın fiskal orqanları qarşısında əsas məqsəd büdcə daxilolmaları və xərclərinin optimal qaydada tənzimlənməsi, daxili və xarici dövlət borcunun düzgün idarə edilməsidir.

2018-ci ildə ölkədə siyasi sabitlik və vətəndaş həmrəyliyinin vəhdəti nəticəsində, makroiqtisadi sabitliyin təminatında – manatın məzənnəsinin dayanıqlığı, pul təklifinin optimal səviyyədə idarə olunması və inflyasiya gözləntilərinin azalması, xarici sektorda müsbət meyillər, özəlliklə tədiyyə balansının profisiyi kimi trendlər başlıca rol oynadı. Özəlliklə ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının artması (45 milyard ABŞ dolları təşkil edir və bu isə 31 aylıq mal və xidmət idxalına kifayət edir və xarici dövlət borcunu 3 dəfə üstələyir) və həyata keçirilən effektiv pul-məzənnə siyasəti bəzi qiymətlərin yüksəldilməsinin təsirini neytrallaşdırıldı. Biznes sektorunun və ev təsərrüfatlarının inflyasiya gözləntiləri minimum səviyyəyə düşüb.

Beləliklə, maliyyə imkanlarının artması iqtisadi inkişafın yeni mərhələsinin xarakterik xüsusiyyətlərindən biridir. Bu özünü dövlət büdcəsinin, strateji valyuta ehtiyatlarının həcmində göstərir. Son 15 il ərzində dövlət büdcəsinin gəlirləri 16,7 dəfə artaraq, 2003-cü ildəki 1,2 mlrd. manatdan 2018-ci ildə 20,1 mlrd. manata çatmışdır. Qeyri-neft sektorunun inkişafı

büdcə gəlirlərinin formalaşmasına da öz təsirini göstərməkdədir. Belə ki, 2017-ci ildə dövlət büdcəsinin qeyri-neft sektorу üzrə gəlirləri 8,6 mlrd. manat olmuşdur ki, bu da 2003-cü illə müqayisədə 11,4 dəfə çoxdur.

Vergi siyasetində aparılan köklü islahatların ana fəlsəfəsi

Azərbaycanda həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan vergi siyasətinin arxitekturası həm qlobal, həm də milli iqtisadiyyatın bugünkü çağırış və tələblərinə uyğun olaraq yenilənir. Azərbaycan milli iqtisadiyyatının drayveri kimi qəbul edilən sahibkarlığın inkişafı və biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması məqsədilə vergi məcəlləsində edilən dəyişiklər aşağıdakı 5 istiqaməti əhatə edir: sahibkarlığın dəstəklənməsi, vergidən yayınmanın və "kölgə iqtisadiyyatı"nın miqyasının minimuma endirilməsi, vergitutma bazasının genişləndirilməsi, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi, mövcud və yeni veriləcək vergi güzəştərinin səmərəliyinin yüksəldilməsi.

Iqtisadi inkişaf strategiyasına uyğun olaraq, vergi sisteminin təkmilləşməsi ilə Azərbaycanda vergi xidmətləri beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmışdır. Nəticədə vergi ödəyicilərinin hüquqlarının pozuntu halları aradan qaldırılmış, vergi güzəştəri və vergidən yayınma halları azalmışdır. Vergi ödəyiciləri üçün bərabərhüquqlu mühitin yaradılması, ölkədə sahibkarlığın inkişafı və azad rəqabətin formalaşması vergi sisteminin əsas prinsipi olmuşdur. Gələcək illərdə innovativ sahələrin inkişaf etdirilməsi, investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması, vergi inzibatçılığının daha da təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Nəticədə həm sektorlar üzrə gəlirlərin, həm də vergilərdən daxilolmaların yüksəlməsi büdcə gəlirlərini artıracaq ki, bu da milli rifahı yüksəldəcəkdir.

Vergi sistemində dəyişikliklərin ana fəlsəfəsini – vergi orqanlarının əsas funksiyasının fiskal nəzarətdən vergi ödəyicilərinə xidmət prinsipinə keçirilməsi təşkil edir. Tətbiq olunan yeni vergi siyasətinin fəlsəfəsində vergi orqanları tərəfindən qanunlar çərçivəsində fəaliyyət göstərən ödəyicilərə daim dəstək, səhvə yol verən vergi ödəyicilərinə nöqsanların aradan qaldırılması üçün kömək göstərilməsi durur.

Amma vergi öhdəliklərindən şüurlu şəkildə yayınlanan vergi ödəyicilərinə münasibətdə vergi orqanları qanunun verdiyi bütün hüquq və mandatdan istifadə etməklə adekvat addımlar atmalıdır.

Məlumdur ki, cəmiyyətdə nəzəri biliklər o zaman qəbul edilir ki, onun ideologiya və texnologiyası mövcuddur. Nəzəriyyə - elmi-nəzəri ideyaya yönəldilər.

nəlir, ideologiyada haraya doğru hərəkət etmək haqqında yol xəritəsi verilir, texnologiya isə bunun necə həyata keçirilməsi mexanizmini hazırlayır.

Vergi məcəlləsinə edilən dəyişikliklərdə həm fəlsəfi-nəzəri, həm də ideoloji və texnoloji prinsiplər nəzərə alınır.

Vergi Məcəlləsinə edilən əlavə və dəyişikliklər nəticəsində vaxtilə "kölgə iqtisadiyyatı"nda çalışan şəxslər pensiya və sosial sığorta sistemin-dən istifadə etmək imkanı əldə edə bildilər. "Kölgə iqtisadiyyatı"nda çalışan işçilər faktiki olaraq qeyri-rəsmi əməkhaqqı və qeyri-iş yerləri sistemində olduqlarına görə sosial sığorta və pensiya təminatı sistemindən xəric olunmuşdur. Yeni dəyişikliklər yüz minlərlə insanın pensiya sistemin-dən yararlanmasına xidmət edəcək.

Məhz bu səbəbdən də Vergilər Məcəlləsinə edilən dəyişiklikdə qeyri-neft sektorunun özəl bölməsində çalışan vətəndaşların əməkhaqlarından tutulan vergilər üzrə vergi güzəştəri verilib. Bu isə qeyri-rəsmi verilən əməkhaqlarının "kölgə"dən çıxarılmasına yol açacaqdır. Özəlliklə, bunlar bank sektorunda kredit aktivliyinin yüksəlməsinə xidmət edəcək və nağd dövriyyənin minimuma düşməsinə yol açacaq.

2018-ci il dərin islahatlar ili oldu. Özəlliklə vergi sistemində aparılan köklü islahatlar çox böyük müsbət nəticələr verdi. 2018-ci ildə Vergilər Nazirliyinin xətti ilə daxilolmalar 7 milyard 418 milyon manat və yaxud 100,5 faiz, 2017-ci ilə nisbətən 444,0 milyon manat və ya 6,4 faiz çox icra edilib.

2019-cu ildə, ilk növbədə, "kölgə iqtisadiyyatı"nın həcmi kəskin aşağı düşəcək, ikincisi, qeyri-rəsmi məşğulluğun səviyyəsi minimuma enəcək, üçüncü, iqtisadi fəallıq, xüsusi qeyri-neft sektorunun özəl bölməsində işgüzar aktivlik canlanacaq və yüz minlərlə insan pensiya sistemindən yararlanacaq, dördüncü, bank sektorunda kredit aktivliyi dərinləşəcək, beşinci, nağd pul dövriyyəsi minimuma enəcəkdir və ən nəhayət, milli iqtisadiyyat şəffaflaşacaqdır. 2019-cu ildə sahibkarlıq subyektlərində yüksək vergi mədəniyyəti sistemi formalaşacaq.

Beləliklə, vergi sistemində aparılan islahatların nəticəsini ölkəmizin maliyyə imkanlarının gücləndirilməsində görəcəyik.

Monetar siyaset və makroiqtisadi sabitlik

Qeyd etmək lazımdır ki, son illər Azərbaycan Mərkəzi Bankı (AMB) monetar siyaseti sahəsində fəaliyyətindəki nəticələri haqqında cəmiyyəti məlumatlandırmaqda ciddi irəliləyiş etmişdir.

Azərbaycan Mərkəzi Bankı 2002-ci ildən etibarən pul siyasetinin ic-

malı haqqında rüblük ətraflı məruzələr dərc etməyə başladı. 2002-ci ildən başlayaraq öz fəaliyyətinin informasiya şəffaflığını artırmaq üçün pul siyaseti üzrə dərc olunmuş ilk məruzə yüksək nəzəri və praktiki məlumatlaşdırma səviyyəsi ilə seçilir, həm daxili, həm də xarici makroiqtisadi şərait və onun risklərin qiymətləndirilməsi nöqtəyi-nəzərdən dəyişmə tendensiyalarını nəzərə alır, Mərkəzi Bankın pul tənzimləmə sahəsində qərarlarının reallaşdırılması istiqamətində hərəkətlərini izah edir.

Mərkəzi Bank pul-kredit siyasəti tədbirlərinə dair cəmiyyət qarşısında hesabatı açıqlıq prinsipinə əsaslanır. Prezident İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən uğurlu iqtisadi siyasət ölkəmizin monetar sektorunun güclənməsinə yol açıb. Bütləvlükdə Azərbaycanda monetar orqanları qarşısında mövcud makroiqtisadi durum şəraitində üç başlıca vəzifə durur:

- inflasiyanın məhdudlaşdırılması;
- milli valyutanın məzənnəsinin sabitliyinin qorunması;
- bank sektorunun inkişafı və maliyyə sabitliyinin təmin olunması.

Azərbaycanın bank-maliyyə sektoru uğurla həyata keçirilən inkişaf və modernizasiya strategiyası, həmçinin böhranqabağı preventiv idarəetmə və "maliyyə immunizasiyası" tədbirləri nəticəsində 2008-ci ildən başlayan qlobal böhranla qarşıdurmadada kifayət qədər dayanıqlılıq nümayiş etdirərək öz müvazinətini itirmədi. Böhranın kəskinləşdiyi dövrə isə reallaşmış əlavə tədbirlər nəticəsində bu hazırlığın daha da güclənməsi ölkədə maliyyə sabitliyinin etibarlı qorunmasına şərait yaratdı.

Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2017-ci ilin doqquz ayının sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşında duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasdakı giriş nitqində ölkə başçısı bildirmişdir: "Baxmayaraq, dünya bazarlarında neftin qiyməti hələ də aşağı səviyyədədir, bu il biz qarşıya məqsəd qoymuşduq ki, valyuta ehtiyatlarını artırıaq. Çünkü bu bizim iqtisadi və siyasi müstəqilliyimizin əsas şərtlərindən biridir. Xərclərimizin də artmasına və ölkə qarşısında duran vəzifələrin də çoxalmasına baxmayaraq, biz çalışırıq ki, bütün vəzifələri icra edək. Bunu etmək üçün, əlbəttə ki, maliyyə resursları lazımdır. Valyuta ehtiyatlarımızdan qənaətlə istifadə etməyimiz, eyni zamanda düzgün investisiya programımızın uğuru, əlbəttə, imkan verir ki, biz valyuta ehtiyatlarını artırıaq. İlin 9 ayında Azərbaycanın valyuta ehtiyatları artıb, hazırda bu rəqəm 42 milyard dollar səviyyəsindədir. İlin əvvəlindən valyuta ehtiyatlarımız 4,5 milyard dollar artıb".

2018-ci ildə inflasiya gözləniləndən daha yüksək templə azalmış və təkrəqəmli səviyyədə sabitləşmişdir. AMB məlumatına görə, 2018-ci ilin 11 ayında orta illik inflasiya 2,3% təşkil etmişdir. Orta illik inflasiya ilin ikinci yarısında 3%-dən aşağı olmuşdur. Dövr ərzində inflasiyaya azaldıcı təsir edən başlıca amillər manatın məzənnəsinin dayanıqlığı, pul təklifinin optimal səviyyədə idarə olunması və valyuta ehtiyatlarının artması olmuşdur. Həyata keçirilən effektiv pul-məzənnə siyasəti ticarət tərəfdaşı olan ölkələrdə inflasiya proseslərinin, habelə bəzi inzibati qiymətlərin yüksəldilməsinin qiymətlərə artırıcı təsirini neytrallaşdırılmışdır.

Azərbaycanda bu gün tədiyyə balansı profisitdədir, valyuta ehtiyatları-na təzyiq azalıb və bu ehtiyatlar artmaqdadır. Milli valyutamızın xarici dəyərinin sabitliyi inflasiya gözləntilərinin səngiməsinə səbəb olub. Bütün bunlar pulun sabitliyini davam etdirməyə imkan yaradır.

Azərbaycanda 01 mart 2016-ci il tarixində "Əmanətlərin tam sığortalanması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildi. Bu Qanunun məqsədi qlobal iqtisadiyyatda baş verən proseslər fonunda ölkədə maliyyə sabitliyini qorumaq, bank sisteminin dayanıqlılığını təmin etmək, əmanətçilərin bank sistemində etibarını gücləndirməkdir. Qanunun 3-cü maddəsinə görə, faizləri əmanətlərin Sığortalanması Fonduñun Himayəçilik Şurasında əmanətlər üzrə müəyyən edilmiş illik faiz dərəcəsi həddindən olan bütün qorunan əmanətlər məbləğindən asılı olmayaraq 3 il müddətində tam sığortalanır. 4-cü maddədə qeyd olunur ki, qorunan əmanətçilərin əmanətləri üzrə illik faiz dərəcələri əmanətlərin Sığortalanması Fonduñun Himayəçilik Şurasının müəyyən etdiyi illik faiz dərəcəsi həddindən yuxarı olduqda, həmin əmanətçilər əmanətləri üzrə tam sığorta təminatı əldə etmək istədikdə onların müraciəti əsasında müddəti qurtarmamış əmanət müqavilələrində qanunun 3-cü maddəsinə uyğun olaraq müvafiq dəyişikliklər edilməlidir. Müddəti qurtarmamış əmanət müqavilələrində dəyişikliklər edildikdə dəyişikliklər edildiyi gündən qüvvədə olan müqavilənin şərtlərinə uyğun olaraq faizlər tam məbləğdə hesablanıb ödənilir.

Respublikamızda Əmanət Sığorta Sisteminin gələcək inkişafı əmanət sahiblərinin bank sistemində olan inamının artmasına və əmanətlərin bankçılıq sistemindən kənardə qalmasının və ya sistem kənarına çıxarılmasının, həmçinin əmanətlərin məcmu və ani olaraq banklardan götürülməsi durumunda belə, bu sektorda yaşana biləcək böhranların da qarşısının alınmasına və ya ola biləcək mənfi təsirlərin minimuma

endirilməsinə əhəmiyyətli təsir edəcəkdir.

Biz hesab edirik ki, bu qərar əmanətçilərin banklara inamının daha da güclənməsinə təkan verəcəkdir. Görülən bu tədbir nəticəsində banklara maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi ilə bağlı durumu daha da yaxşılaşacaq. Bu qanunun qəbulu Azərbaycan bank sistemində dünya maliyyə böhranından sonra yaranan çaxnaşma ilə əlaqədar xeyli həcmədə əmanətlərin götürülməsinin qarşısını alacaqdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-ci il 3 fevral tarixli Fərmanına əsasən, Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası yaradılmışdır. Palata kreditorların, investorların və sığortaolunanların hüquqlarını qoruyan qurudur. Ölkənin qiymətli kağızlar bazarının, investisiya fondu, bank və sığorta fəaliyyəti sahələrinin əməkdaşlığından təmin edilməsi, eyni zamanda bu sahələrdə tənzimləmə və nəzarətin həyata keçirilməsi, maliyyə sektorunun dayanıqlılığının qorunub-saxlanması palatanın missiya-sına daxil olan əsas vəzifələdir.

Yeni mərhələdə iqtisadi siyaseti müəyyən edərkən müasir dövrün çağırışları nəzərə alınmalıdır, yerli istehsalın stimullaşdırılması istiqamətində tədbirlər görülməli, dövlət xərcləri restrukturizasiya edilməli, gəlirlərin yenidən bölgüsünün səmərəli mexanizmi yaradılmalıdır. 2016-ci ildə yaradılmış Maliyyə Sabitliyi Şurası makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi üzrə tədbirləri səmərəli koordinasiya etməlidir.

Nəticə

Azərbaycanda fiskal siyasətlə bağlı həyata keçirilən islahatların müsbət nəticələri xüsusi qeyd edilməlidir. 2018-ci ildə ölkədə siyasi sabitlik və vətəndaş həmrəyliyinin vəhdəti, makroiqtisadi sabitliyin təminatı, manatın məzənnəsinin dayanıqlılığı, pul təklifinin optimal səviyyədə idarə olunması və inflasiya gözləntilərinin azalması, xarici sektorda müsbət meyillər, əsasən də tədiyyə balansının profisiyi kimi trendlər başlıca rol oynadı. Ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının artması və həyata keçirilən effektiv pul-məzənnə siyaseti bəzi qiymətlərin yüksəlməsinin təsirini neytrallaşdırıldı. Biznes sektorunun və ev təsərrüfatlarının inflasiya gözləntiləri minimum səviyyəyə düşdü.

2015-ci ilin sonlarında neftin qiyməti aşağı düşəndə, qlobal xarici risklər Azərbaycan iqtisadiyyatına təsir etdiyi dönmədə Prezident İlham Əliyevin tapşırığı ilə bütün sahələrdə iqtisadi islahatlar aparıldı. Təbii ki, bu, mahiyyətcə yeni xarakter kəsb etməyə başladı. Aparılan iqtisadi isla-

hatlar nəticəsində maliyyə sabitliyi, iqtisadi artım təmin olundu, kənd təsərrüfatı, qeyri-neft sənayesi sahəsində əhəmiyyətli dönüş yaradıldı. Məliyyə mənbələrinə çıxış imkanları genişləndirildi, vergilərin ödənilməsi istiqamətində şəffaflıq təmin olundu, əmlakın qeydə alınması və xarici ticarətin aparılması istiqamətlərində əhəmiyyətli irəliləyişlər təmin olundu.

Ölkə başçısının güclü iradəsi, düşünülmüş və uzaqqorən siyaseti sayəsində yaradılmış siyasi və makroiqtisadi sabitlik, güclü iqtisadi potensial, vaxtında aparılan islahatlar neft amilindən asılılığı azaltmış, biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi, sahibkarlığın daha da inkişaf etdirilməsi üçün geniş imkanlar yaratmışdır.

Strateji valyuta ehtiyatlarının məbləği ÜDM-in həcmində, demək olar ki, bərabərdir və strateji valyuta ehtiyatları 33 aylıq mal və xidmətlərin idxləni əvəz etmək imkanına malikdir. Hazırda dövlət borcunun proqnozlaşdırılan ÜDM-ə faiz nisbəti 18,7% təşkil edir. Bu isə Azərbaycan kimi ölkələr üçün məqbul hesab edilən normadır. "Borc göstəriciləri" Standartının tələblərinə görə daxili borcun ÜDM-ə faiz nisbəti iki müxtəlif ("Borc dayanıqlılığının əsas tərəfləri" və BVF-nin "Həssaslıq göstəriciləri" adlı) metodika üzrə 20-30% nisbəti aşmamalıdır. Azərbaycanda daxili borcun ÜDM-ə faiz nisbəti 1,1% təşkil etməklə qoyulan nisbətdən aşağı həddədir. BVF-nin "Dövlət sektoru borcunun Statistikası" Qaydalarına görə əgər dövlət borcuna xidmətlə bağlı xərclər qoyulan minimal tələbdən aşağırsa, bu borc yükü ilə bağlı aşağı riskin olmasına xəbər verir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 sentyabr 2018-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Programı"nın həyata keçirilməsi yaxın 3 ildə ölkədə nağd pul dövriyyəsini əhəmiyyətli azaltmalıdır. Bu da monetar nəzarətin gücləndirilməsi, habelə iqtisadiyyatın monetizasiya səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə inflasiyanın effektiv idarə edilməsinə müsbət təsir göstərəcəkdir.

4.5. QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN ÜSTÜN İNKİŞAFI VƏ DİVERSİFİKASIYASI İLHAM ƏLİYEVİN İQTİSADI SİYASƏTİNİN ƏSAS PRİORİTELƏRİDİR

Azərbaycanın ən yeni tarixinin bütöv bir dövrü Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin şərəfli adı və möhtəşəm fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlıdır. Onun rəhbərliyi dövründə respublikamız əslərə bərabər inkişaf yolu keçmişdir. Respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrdə Ulu öndər var qüvvəsini və bacarığını Azərbaycanın yüksəlişinə həsr etmiş, nəhəng quruculuq işlərinin təşəbbuskarı olmuşdur. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev deyirdi: "Xalq mənə ümid bəsləyir, mən də bu ümidi doğrultmaq üçün ömrümün qalan hissəsini də xalqıma bağışlayıram və həyatımı xalqıma qurban verməyə hazırlam".

Yaxın keçmişə nəzər salsaq, görərik ki, 1988-1993-cü illərdə Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında çaxnaşmalar, cəbhədəki mağlubiyyətlər, ölkədə anarxiya, xaos, vətəndaş müharibəsi və s. mövcud idi. Belə bir təhlükə və faciənin qarşısını almaq üçün xalq özünün xilaskarını ikinci dəfə həkimiyətə dəvət etdi. 1993-cü ilin 15 iyunu Azərbaycan tarixinə qızıl hərf-lərlə yazıldı və xalq bu günü hər il Milli Qurtuluş Günü kimi bayram edir.

Bu dahi şəxsiyyət tükənməz enerjisini nəinki öz xalqının, dövlətinin inkişafına, bütövlükdə dünya xalqlarının iqtisadi, mədəni səviyyəsinin yüksəlməsinə, onların arasında mehriban qonşuluq münasibətlərin dərin kök salmasına sərf edirdi. Məhz Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə bərpa edilən tarixi İpək yolu Avrasiya məkanının Şərqi ilə Qərbinə birləşdirdi və ilk növbədə, bu məkanda yerləşmiş dövlətlərin inkişafına öz mühüm töhfəsini verdi.

Avropa və Asiya qitəsinin arasında yerləşən Azərbaycan tarixən qərblə şərq, cənubla şimal arasında "körpü" funksiyası daşıyıb. Bakıda keçirilən beynəlxalq konfrans respublikamızın yenidən iki qitəni birləşdirən qoşşağa çevrilməkdə olduğunu nümayiş etdirdi. Qədim İpək yolunun üstündə yerləşən 33 ölkənin, 8 beynəlxalq təşkilatın nümayəndələri Bakıda toplaşmaqla Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunu dünyada təsdiq etdilər.

Ümummilli lider Heydər Əliyev BMT, ATƏT, Avropa Şurası, İslam Konfransı Təşkilatı, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, GUAM, MDB və başqa beynəlxalq təşkilatların toplantılarında daim qlobal bəşəri problemlərə öz orijinal baxışı ilə fərqlənirdi. Çünkü, sözün həqiqi mənasında, bu

böyük insanın amalı yaratmaq, məramı qurmaq, məqsədi xalqa xidmət etməkdən ibarət idi. Ulu Öndər Heydər Əliyev indi bütün dünyada Azərbaycanın rəmzinə çevrilib. Məhz ona görə də böyük öndərimizin adı xalqımız tərəfindən həmişə dərin hörmət və ehtiramla anılır.

Tarixi təcrübə sübut edir ki, yalnız güclü siyasi lider yetişdirən xalqlar öz milli sərvətlərinə sahib olmaq və onları öz ölkələrinin inkişafına yönəltmək imkanı qazanır. Məlumdur ki, dünyanın bir çox ölkəsi zəngin neft ehtiyatına malikdir. Lakin bu ölkələrin heç də hamısı həmin sərvətdən xalqın rifahı üçün lazımi səviyyədə istifadə edə bilmir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev isə neft-qaz ehtiyatından əldə edilən gəliri xalqın rifahına yönəldə bildi.

Heydər Əliyev göstərirdi ki, "Bizim bütün təbii sərvətlərimiz xalqa məxsusdur və bu sərvətlərdən istifadə olunmasında heç kəsin müstəsna haqqı yoxdur".

1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanan "Əsrin müqaviləsi" ilə müstəqil Azərbaycanın yeni neft strategiyası həyata keçirilməyə başlandı və ölkə iqtisadiyyatına yatırılan investisiyanın həcmi ilbəil artdı. Keçmiş sovet respublikaları arasında Azərbaycan ilk dəfə Qərbin iri neft şirkətləri ilə belə irimiyyaslı saziş imzaladı və Xəzər dənizində beynəlxalq əməkdaşlığın əsasını qoydu. Bununla da Prezident Heydər Əliyev o dövrdə növbəti dəfə böyük siyasi cəsarət, dönməz iradə, dəqiq iqtisadi hesablama və dərin müdriklik nümayiş etdirərək, müstəqil Azərbaycanın yeni neft doktrinasını irəli sürdü.

"Əsrin müqaviləsi" Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin təməl dasına çevrildi, azad iqtisadi mexanizmlərin tətbiq edilməsini və respublikamızın dünya iqtisadiyyatına dinamik integrasiyasını təmin etdi, xarici investorların ölkəmizə axını sürətləndirildi və Azərbaycanda yeni neft-qaz müqavilələrinin bağlanmasına güclü təkan verdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, əsası Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin istismara verilməsi ölkəmizdə istehsal edilmiş neftin dünya bazarına çıxarılmasında mühüm rol oynayır. Heydər Əliyev kəmərin təməlinin qoyulması mərasimindəki nitqində demişdir: "Bakı-Tbilisi-Ceyhan çox böyük iqtisadi xarakter daşıyır. Ancaq təkcə iqtisadi deyil, hesab edirik ki, siyasi xarakter daşıyır. Bu layihə və onun həyata keçirilməsi Qafqaz bölgəsində sülhün, əmin-amanlığın, təhlükəsizliğin təminatçısı ola bilər".

Respublikamıza gələn neft gəlirləri, xarici investisiyaların artması Azərbaycanın iqtisadi mənzərəsini dəyişdi və onu regionun lider dövlətinə çevirdi.

Heydər Əliyevin uğurlu neft strategiyası nəticəsində Azərbaycan Xəzər dənizinin nəhəng enerji potensialını ilk mənimşəyən və regionun inkişafında keyfiyyatlı yeni iqtisadi modeli formalaşdırı, Avropa və Asiya arasında siyasi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində, Qafqaz Nəqliyyat dəhlizinin inkişafında, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu, TRASEKA və digər nəhəng layihələrin gerçəkləşməsində Xəzəryanı və Qafqaz regionunda mühüm rol oynayan bir dövlətə, dünyanın neft mərkəzlərində birinə çevrilmişdir.

Bu siyasi kursun ardıcıl olaraq həyata keçirilməsi möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Azərbaycanın Prezidenti İlham Əliyev demişdir: "20 il bundan əvvəl öz müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparan, ölüm-dirim savaşı verən, bir sıra böyük dövlətlərin parçalamağa hazır olduğu ölkə kimi bütövlüyünü saxlamağa çalışan bir Cənubi Qafqaz dövləti indi geosiyasi əhəmiyyətli layihəni 7 ölkə ilə birgə reallaşdırır. Belə ki, qısa bir tarixi dövrdə Azərbaycan Respublikası nə kimi nəhəng irəliləyişə nail olub. Öz təhlükəsizliyini güclə təmin edən yeni müstəqil dövlət cəmi 20 ildən sonra bütün dünyanın təhlükəsizliyinə xidmət edə bilən bir programı həyata keçirir".

Regionda qlobal enerji layihələrinin təşəbbüskarı və iştirakçısı olan Azərbaycan hazırda bir sıra dünya və Avropa ölkələrinin "mavi yanacaq"la təminatında mühüm rol oynayır. Məlum olduğu kimi, ölkəmizi dünyanın potensial qaz ixracatçılarından birinə "Şahdəniz" yatağı çevirmişdir.

Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin Trans-Anadolu Boru Kəməri (TANAP) və Trans-Adriatik Boru Kəməri (TAP) layihələrinin həyata keçirilməsi üzrə icra olunmalı tədbirlər bu gün həyatda öz əksini tapmağa başlamışdır. Belə ki, dörd mərhələdə həyata keçiriləcək layihənin ilk mərhəlesi 2018-ci ildə başa çatmışdır. İlk dövrdə TANAP kəməri ilə nəql olunacaq 16 mlrd. kubmetr Azərbaycan qazının 10 mlrd. kubmetri Avropaya, 6 mlrd. kubmetri isə Türkiyəyə satılacaq.

2020-ci ildə kəmərin buraxılış qabiliyyəti ildə 16 mlrd., 2023-cü ildə 23 mlrd., 2026-cı ildə isə 31 mlrd. kubmetrə çatdırılacaq. TANAP və TAP layihəsi çərçivəsində Avropa üçün nəzərdə tutulan qaz Türkiyə-

Bolqarıstan və ya Türkiyə-Yunanistan sərhədində təhvil veriləcək.

"Cənub Qaz Dəhlizi" bütövlükdə qlobal əməkdaşlığın enerji təhlükəsizliyinə verdiyi töhfə aspektində əhəmiyyətli təsirə malikdir. Bu bağlılıqda həmin layihənin "Yeni İpək Yolu" layihəsi ilə qarşılıqlı əlaqədə müsbət nəticələr verə biləcəyini istisna etmək olmaz. Bu xüsusilə Mərkəzi Asiyada böyük dövlətlərin sərt rəqabəti fonunda xeyli dərəcədə maraqlı görünür. Ölkə Prezidenti İlham Əliyev bu sahədə ölkələrarası əməkdaşlıq haqqında göstərmişdir: "Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum və digər önəmlı layihələri, o cümlədən nəqliyyat sahəsində Bakı-Tbilisi-Qars layihəsini icra edərkən artıq çox güclü üçtərəfli regional əməkdaşlıq formatı yaratmışlar. Ona görə bu layihələrin icra edilməsində bu üç ölkənin birgə səyləri xüsusi yer tutur".

Prezident İlham Əliyev "Qeyri-neft ixracatçılarının respublika toplantısında (17.04.2017. Yevlax şəhəri) yeni iqtisadi modelin əsas hədəfini açıqlayaraq bildirib ki, bundan sonra iqtisadiyyatımız ancaq islahatlar, innovasiyalar, texnologiyalar və qeyri-neft sektoru hesabına inkişaf edəcək.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan hazırda nəinki özünün, eləcə də dünyanın enerji təhlükəsizliyi məsələlərinə öz layiqli töhfəsini verir. Dünya ölkələri, xüsusilə Qərb enerji təhlükəsizliyi kimi ciddi problemin həllində Azərbaycanla daha sıx əməkdaşlıq qurmaqdə maraqlını açıq şəkildə ortaya qoyub. İndi söhbət məhz Azərbaycanın fəal iştirakı ilə Xəzər-Qara dəniz-Aralıq-Baltık dənizləri və Avropa İttifaqı regionunda enerji əməkdaşlığının geniş formatı haqqında gedir. Təbii ki, neft amilinin ölkəmizin iqtisadi və siyasi həyatında strateji əhəmiyyəti və xüsusi yeri vardır. Lakin Azərbaycan rəhbərliyi çalışır ki, ölkə neft amilindən aslı olmasın. Buna görə də qeyri-neft sektoruna aid layihələrin reallaşmasının sayı da durmadan artmaqdadır.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda qlobal iqtisadi inkişafın gələcəyini müəyyənləşdirən texnologiyalar dünyanın ən aparıcı dövlətlərinin həyata keçirdikləri siyasətdə əsas xətti təşkil edir. Sürətlə yayılmaqda olan informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və onların fonunda formalşaraq yeni inkişaf vüsəti qazanan qloballaşma prosesləri ölkələrin sosial-iqtisadi həyatına birbaşa təsir göstərməkdədir.

Bu gün Azərbaycan İKT-nin inkişaf göstəricilərinə görə inkişaf etməkdə olan ölkələrlə inkişaf etmiş ölkələr arasında qiymətləndirilir və son

5-7 ildə ən dinamik inkişaf edən 10 ölkə qrupuna daxildir.

Ölkəmizdə neft sektorу ilə yanaşı, qeyri-neft sektorunun inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Bu işdə iqtisadi islahatların, regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi müstəsna rol oynayır.

"Regionların 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının icrasının yekunları"na həsr edilmiş konfransda Prezident İlham Əliyev giriş nitqində demişdir: Son 15 il ərzində yerinə yetirilmiş işlərə nəzər salmalıyıq. Bu işlər həm real həyatda, həm rəqəmlərdə, həm də dəyişən abadlaşan şəhərlərdə özünü göstərir. Son 15 il ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı dünya miqyasında rekord templərdə inkişaf etmiş, ümumi daxili məhsul 3,3 dəfə artmışdır. Bir daha demək istəyirəm ki, bu, dünya miqyasında rekord göstəricidir. Qeyri-neft sektor 2,8 dəfə, sənaye istehsalı 2,6, kənd təsərrüfatı 1,7 dəfə artmışdır. İxracımız 4,7 dəfə, valyuta ehtiyatlarımız 24 dəfə artıb və bu gün 45 milyard dollar təşkil edir. Yəni bu onu göstərir ki, Azərbaycan regionlarına və eyni zamanda neft-qaz sektoruna, Bakı şəhərinin inkişafına böyük vəsait qoyulmasına baxmayaraq, biz öz valyuta ehtiyatlarımız 24 dəfə artırıa bilmışik. "Bu bizə imkan verir ki, gələcəyə çox böyük ümidi lərlə baxaq... Azərbaycan iqtisadiyyatı bu gün dayanıqlı iqtisadiyyatdır".

Azərbaycanda son 15 ildə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi üçün geniş həcmli tədbirlər görülmüş, dövlətin bu sahədə iqtisadi siyaseti gücləndirilmiş, çoxlu sayda prezident fərmanları və sərəncamları verilmiş, dövlət proqramları, strategiyalar və konsepsiylar qəbul edilərək reallaşdırılmışdır. İqtisadi islahatlara sistemli yanaşmanı təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-ci il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı ilə "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri" təsdiq edilib. Habelə həmin istiqamətlərə müvafiq olaraq inkişaf planlarının işlənməsini təmin etmək üçün ardıcıl olaraq milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın on bir əsas sektoru üzrə strateji yol xəritələrinin layihələri hazırlanıb.

Strateji yol xəritəsində Azərbaycanda davamlı iqtisadi inkişaf əsasında iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi və əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması təmin ediləcək.

Qlobal çağırışlara cavab verərək investisiyaların cəlb, azad rəqabət mühiti, bazara çıxış və insan kapitalının inkişafı nəticəsində Azərbaycanın

dünya iqtisadiyyatında mövqeyi gücləndiriləcək və respublikamız yüksək gəlirli ölkələr qrupuna daxil olacaq. Bu kimi tədbirlərin bir çoxu hazırda icra proseslərini yaşıyır. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üzrə bir qrup dövlət dəstəyi mexanizmləri işlənib hazırlanmış və reallaşdırılmışdır. Xüsusilə regionların inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarının dəstəklənməsi məqsədilə iri infrastruktur layihələri həyata keçirilmiş, lizinq yolu ilə texniki təminat təşkil edilmiş, gübrələrlə təchizat sistemi yaradılmış, anbarlar istifadəyə verilmiş, yollar çəkilmiş, modern müəssisələr istismara verilmiş, biznes layihələri üzrə güzəştli kreditlər ayrılmış və s. stimullaşdırıcı tədbirlər görülmüşdür. Bütün bunlara baxmayaraq, qeyri-neft sektorу hələlik davamlı və yüksək artım tempi toplaya bilməmiş, ölkənin neftdən asılılığının əhəmiyyətli azaldılmasını təmin etməmiş və rəqabət qabiliyyətliliyi baxımından mövcud problemləri həll edə bilməmişdir.

Azərbaycanın beynəlxalq miqyaslı ən mühüm və strateji vəzifələrinin biri də xarici ticarət dövriyyəsinin diversifikasiyalasdırılmasıdır. Ölkə ixracının quruluşunda rəqabət qabiliyyətli ixrac məhsullarının çeşidinin məhdudluğu ciddi problem olaraq qalmaqdadır. Bir çox ənənəvi sənaye sahələrinin ixrac potensialından (kimya, neft və neft-kimya maşınqayırması, metallurgiya və s.) zəif istifadə davam edir. Güclü ixrac potensialına və bu sahədə beynəlxalq müqayisəli üstünlük komponentlərinə malik olan bir sıra kənd təsərrüfatı və aqrosektor məhsullarının ixrac potensialının cüzi bir hissəsi dövriyyədədir (təzə tərəvəz və meyvələr, üzüm şərabı, bitki yağıları və s.). Ölkənin qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının ümumi vəziyyəti ilə onun mövcud potensialı arasında xeyli fərq qalmaqdadır. Bu sahənin inkişafının sürətləndirilməsi, ixracın tənzimlənməsi, stimullaşdırılması tədbirlərinin, dövlət dəstəyi mexanizmlərinin mövcudluğuna baxmayaraq, bu işlərin səmərəliliyi aşağıdır və s.

Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılması üçün, ilk növbədə, milli iqtisadiyyatın özünün diversifikasiyalasdırılması və modernləşdirilməsi prosesləri başa çatdırılmalı, innovasiyalasdırılması sürətləndirilməlidir. Bundan əlavə, qeyri-neft sektorunun ölkənin təbii resursları və iqtisadi amilləri nəzərə alınmaqla, dərindən tədqiq edilməsi, onun potensialının obyektiv qiymətləndirilməsi zərurəti diqqəti cəlb edir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə 1990-ci illərin ortalarından başlayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf prosesləri sabitləşmiş, milli iqtisadi prioritetlər, əsasən, müəyyənləşdirilmiş, ölkənin neft sektorу ilə yanaşı,

qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafı üçün islahatlar aparılmış, özəlləşdirmə prosesləri gücləndirilmiş, sənaye və emal potensialından daha səmərəli istifadəyə başlanılmışdır. Azərbaycanın regionlarında torpaq sahələrinin ev və fermer təsərrüfatlarına verilməsi prosesləri, əsasən, başa çatdırılmış, regionlarda zəruri infrastruktur şəbəkəsi yaradılmış, sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi gücləndirilmişdir. 25 oktyabr 2007-ci ildə ölkə prezidenti tərəfindən "Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin "bir pəncərə" prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında" Sərəncam imzalanmışdır. Bu Sərəncamlı Sahibkarlığın inkişafına yeni töhfələr verilməklə yanaşı, müasir şəraitdə daha effektivli və səmərəli dövlət tənzimləməsi mexanizmlərinin reallaşdırılması prosesləri intensivləşdirilmişdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının digər mühüm meyillərindən biri də turizm sektorunun inkişafı ilə bağlıdır. Son illərdə ölkədə yüzlərlə turizm obyektləri, müasir otellər, istirahət mərkəzləri, turizm-rekreasiya kompleksləri tikilib istismara verilmişdir. Bakıda və regionlarda (Quba, Qusar, Qəbələ, Şəki, Şəmkir, Gəncə və s.) dünya şöhrətli – brend otellərin analoqu istifadəyə verilmiş, idman-turizm kompleksləri yaradılmışdır. Turizmin inkişafı üzrə qanunvericilik bazası gücləndirilmiş və bu sahənin inkişafı ilə bağlı dövlət programı hazırda icra olunmaqdadır.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı proseslərində ortaya çıxan ciddi problemlərdən biri də qeyri-neft sənaye sahələrinin inkişafı məsələləridir. Hələ SSRİ dövründə Azərbaycanda rəqabətqabiliyyətli və güclü ixrac potensialına malik sənaye sahələri fəaliyyət göstərmişdir (metallurgiya, cihazçayırma, kimya və neft-kimya, neftkimya maşınçayırması və s.). Müasir dövrdə bir sıra qeyri-neft sektoru sahələrinin struktur yenilənməsini həyata keçirməsi və yeni təsərrüfat texnologiyalarının tətbiqi olduqca vacibdir. Bu baxımdan son illərdə sahibkarlığın və biznes mühitinin inkişafına dövlət dəstəyi mexanizmlərini daha məhsuldar və səmərəli müstəviyə qaldırmaqla sənaye sahələrinin yüksək texnologiyalar əsasında inkişaf etdirilməsi Azərbaycanda strateji hədəflərdən biri kimi qarşıya qoyulmuşdur. 2014-cü ilin "Sənaye ili" elan edilməsi və bu istiqmətdə strateji vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi yaxın perspektivdə qeyri-neft sənayesinin inkişafına və onun ixrac potensialının artırılmasına ciddi töhfələrin verəcəyini proqnozlaşdırır.

Qeyri-neft sahəsində yüksək artım sürətinə nail olunması və bu sektor hesabına adambaşına ÜDM-in artırılması, ÜDM-in strukturunda qeyri-neft sektorу payının əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməsi, adamba-

şına qeyri-neft ixracının artımının təmin edilməsi kimi hədəflər müəyyənləşdirilmişdir. "AR-nın milli iqtisadiyyat perspektivləri üzrə Strateji Yol Xəritəsində" göstərilir ki, bu hədəflərə çatmaq üçün iki istiqamətdə – iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması və strukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər görülməsi təklif olunur. Eyni zamanda xarici ticarət və investisiya siyasetinin təkmilləşdirilməsi, enerji, nəqliyyat, tranzit və logistika infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, İKT və rabitə xidmətlərindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi də əsas prioritətlərdəndir. İqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi, neft-qaz sektoru və neft-kimya sənayesinin modernləşdirilməsi, qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və inkişaf etdirilməsi, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi yaxın onilliyyin başlıca vəzifələrindəndir. Bu vəzifələrin vaxtında və yüksək keyfiyyətlə yerinə yetirilməsi nəticəsində yaxın perspektivdə ölkəmizin rəqabət qabiliyyətinin artması və bu sahədə reytinginin yüksəlməsi gözlənilir. Globallaşma şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatının çox şaxələnməsi və rəqabət qabiliyyətinin artırılması problemləri də müasir dövrün geniş diskussiya-ya məruz qalan məsələlərindən biridir. Akademik R. Mehdiyev Azərbaycanın gələcək inkişafında aşağıdakı iqtisadi amillərin vacibliyini bildirmişdir:

–Qeyri-neft sektorunun genişləndirilməsi hesabına davamlı iqtisadi inkişafa nail olunması;

–İqtisadiyyatın inkişaf istiqamətlərinin şaxələndirilməsinin genişləndirilməsi;

–Ölkənin ÜDM-nin tərkibində dövlət büdcəsinin formalasdırılmasında təbii ehtiyatlar amilinin azaldılması və qeyri-neft amilinin üstünlüğünün təmin edilməsi;

–İqtisadiyyatda innovasiyaların tətbiqinin təmin edilməsi üçün güclü mexanizmlərin yaradılması və inkişaf etdirilməsi və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan sənaye-aqrar ölkəsidir. Neft, dəmir filizi, alünitlər (zəy daşı), boz kolçedan, kobalt, molibden, barit (ağır metallar), mışyak ehtiyatları, mərmər, tuf daşı və s. ehtiyatları vardır... Azərbaycanın iqtisadi inkişafında xarici kapitalın da böyük rolü vardır... Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, gələcəkdə Azərbaycanın iqtisadi inkişafına qoyulan illik xarici investisiya 20-25 mlrd. dollaradək artırıla bilər. Bu məsələ Azərbaycan iqtisadiyyatının hazırkı inkişaf tendensiyalarında, fikrimizcə, diskussiya tələb edən müzakirə obyekti kimi xarakterizə

edilə bilər. Belə ki, son illərdə ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsinə, xüsusilə qeyri-neft sektorunun inkişafı proseslərinə yönəldilən investisiya resurslarının əksəriyyəti daxili investisiyalardır. Bu baxımdan qeyri-neft sektoruna xarici investorların marağının artırılması, bu sahələrin modernləşdirilməsinə, qeyri-neft ixracı potensialının artırılmasına xarici investisiyaların cəlbinin sürətləndirilməsi və həcmnin genişləndirilməsi problemləri qalmaqdadır və bu istiqamətlərdə müasir reallıqları əks etdirən strateji vəzifələr müəyyənləşdirilməli, dövlət siyasəti təkmilləşdirilməli, daha effektiv mexanizmlər tətbiq edilməli, qeyri-neft sektorunun inkişafının ixrac potensialının obyektiv qiymətləndirilməsi və bu potensialın reallaşdırılmasının intensivləşdirilməsi tədbirləri həyata keçirilməlidir. Belə ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı və dayanıqlı inkişafına baxmayaraq, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı ölkə iqtisadiyyatının dirçəldilməsinə, sənayenin və kənd təsərrüfatının modernləşdirilməsinə kömək etmək iqtidarındadır. Bu halda ölkənin dünya iqtisadiyyatına daxil olmasının fəal strateji siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və aparılması, ixracatçıların dəstəklənməsi üzrə qeyri-ənənəvi tədbirlərin görülməsi, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi tələb olunur. Biz əvvəllərdə bu sahələrin inkişaf meyarları və prioritətləri barədə qeyd etmişdik. Bizə görə, ölkə iqtisadiyyatı özünün qeyri-neft ixracı potensialının artırılmasının bir qrup istiqamətlərini müəyyənləşdirib və yaxın perspektivdə ən mühüm vəzifələr kimi bu istiqamətlərin reallaşdırılması, ixrac yönümlü effektiv sahələrin potensialının gerçəkləşdirilməsi üzrə tədbirlərin genişləndirilməsi olacaqdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatı “Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti İndeksi” hesabatına əsasən, rəqabət qabiliyyətli səviyyəsinə görə MDB-də 1-ci olmuş, ölkəmiz ilk dəfə dünyanın “yuxarı orta gəlirli” və “yüksek insan inkişaflı” ölkələr qrupuna daxil olmuşdur. Nüfuzlu reyting agentliklərinin hamısı (“Fitch Ratings”, “Standart & Poor’s” və “Moody’s”) Azərbaycana investisiya kredit reytingi vermiş və Azərbaycan Qafqaz ölkələri arasında investisiya reytinginə malik yeganə ölkə olmuşdur. 2004-2016-ci illərdə qeyri-neft sektoruna investisiyalar 13,7 dəfə artmış və ölkə regionlarına yönəldilən investisiyaların həcmi 60 mlrd. manata yaxın olmuşdur. Bu çoxsaylı amillər və əldə edilmiş nəticələr yaxın perspektivdə Azərbaycan iqtisadiyyatının diversifikasiyalasdırılması problemlərinə ciddi təsir edə bilər. Bunun üçün ölkənin hazırkı iqtisadi inkişaf tendensiyalarının mövcud və-

ziyyəti dərindən təhlil edilməklə obyektiv qiymətləndirilməli, daha səmərəli dövlət iqtisadi siyasəti işlənib hazırlanmalı, milli iqtisadiyyatın artımıni təmin edə biləcək mexanizmlərin iqtisadi sistemə daxil edilməsi təmin olunmalı, qeyri-neft sektorunun inkişafına imkan verən elementlər sistemləşdirilməli və işlək alətlərə çevrilməli, ölkənin ixrac strukturunun diversifikasiyalasdırılmasında qeyri-ənənəvi elementlər də nəzərə alınmalıdır və bu istiqamətlərdə aparılan tədbirlərin səmərəliliyi yüksəldilməlidir.

Qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının təminatından biri də onun milli iqtisadiyyatın sərhədləri daxilində məhdudlaşmadığını və beynəlxalq integrasiya məkanına, dünya bazarlarına effektiv çıxa bilmək potensialını ortaya qoya bilməsidir. Bu halda sektorun çoxlu sayıda sahələrinin ixrac potensialı reallaşma imkanı əldə edir, ölkənin dünya bazarlarına çıxardığı rəqabət qabiliyyətli məhsulların, milli brendlərin siyahısı genişlənir, bütövlükdə milli iqtisadiyyatın diversifikasiyalasdırılması mənbələrinin əhatəsi genişlənir.

Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının uzunmürlülüyü qlobal təməyüllərə adekvat olan məqsədyönlü sistemli iqtisadi islahatların aparılmasından, onun dünya təsərrüfat sisteminə integrasiyasının sürətləndirilməsinə xidmət edən səmərəli xarici iqtisadi əlaqələrin qurulmasından, xarici ölkələr və beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla ölkənin milli maraqlarına uyğun əlverişli ticarət-iqtisadi əlaqələrin genişləndirməsindən asılıdır. Respublikamız 187-dən çox dövlətlə xarici iqtisadi əlaqələrə malikdir. Bununla belə, bu əlaqələrin, xüsusilə ixrac əlaqələrinin əksəriyyəti, əvvəllərdə bildirdiyimiz kimi, neft, ya qazla və yaxud neft məhsulları ilə bağlıdır. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, ölkənin qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının heç də az olmayan sahələri vardır və onların dərindən araşdırılması, obyektiv qiymətləndirilməsi, bunlara adekvat tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi zəruriliyi xeyli aktual görünür. Neft gəlirləri hesabına qeyri-neft sektorunun potensialının gücləndirilməsi, ixrac strukturunun genişləndirilməsi istiqamətində dövlət dəstəyi mexanizmləri fəaliyyət göstərir, dövlət siyasəti müasir iqtisadi proseslərə adekvat olaraq təkmilləşdirilir, regionların qeyri-neft potensialının reallaşdırılması üçün tarixi işlər həyata keçirilir.

Hazırda Azərbaycanda reallaşan və planlaşdırılan böyük layihələr gələcəkdə qeyri-neft potensialımızı gücləndirəcək, ixrac potensialımızı böyük həcmdə artıracaqdır ki, bu da xalqımızın maddi rifahının daha da

yaxşılaşmasına səbəb olacaqdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 29 yanvar 2019-cu il tarixdə "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Programı"nın təsdiq edilməsi haqqında Fərman imzalayıb.

Fərmanda bildirilir ki, Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafı ölkədə uğurla həyata keçirilən davamlı sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir. Regionların inkişafı sahəsində qəbul edilmiş və uğurla həyata keçirilmiş dövlət programlarında, habelə regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair əlavə tədbirlərlə bağlı sərəncamlarda nəzərdə tutulmuş vəzifələrin icrası ölkədə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına, regionlarda kommunal xidmətlərin və sosial infrastruktur təminatının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasına, investisiya qoyuluşunun artmasına, yeni müəssisələrin, iş yerlərinin açılmasına və nəticədə əhalinin məşğulluğunun artırılmasına və yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasına, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə səbəb olub.

Yeni fərman ölkə regionlarının, o cümlədən kənd yerlərinin sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində görülmüş işləri növbəti 2019-2023-cü illərdə də davam etdirmək, eləcə də infrastrukturun və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılması, bölgələrdə yaşayan əhalinin məşğulluğunun və maddi rifahının yüksəldilməsi məqsədilə imzalanıb.

Göründüyü kimi, Azərbaycanda iqtisadiyyatın inkişafı daim diqqət mərkəzindədir. Belə ki, yerli məhsulların istehsalı, xaricə, o cümlədən qeyri-ənənəvi bazarlara ixracının genişləndirilməsi məqsədilə zəruri tədbirlər görülür. Dövlət başçısının bu istiqamətdə tapşırıqlarına uyğun olaraq, dövlət dəstəyi ilə potensial ixrac ölkələrində logistik mərkəzlərin yaradılması üzrə tədbirlər reallaşdırılır. Bununla yanaşı, qarşılıqlı investisiya fəaliyyətinin təşviq edilməsi istiqamətdə işlər daha da gücləndiriləcəkdir. Bu, ilk növbədə, investorlar üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən investisiyaların qarşılıqlı qorunmasını, təşviqini, eləcə də ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasını nəzərdə tutan hüquq-müqavilə bazasının yaradılması işlərini əhatə edəcək.

Respublikamızda makroiqtisadi sabitliyin qorunması, qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafı, iqtisadiyyatın diversifikasiyasının davam etdirilməsi, biznes və investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, dünya iqt-

sadi sisteminə integrasiyanın sürətləndirilməsi, xarici iqtisadi əlaqələrin və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi müstəqil Azərbaycanın daha da güclü olmasına xidmət edəcək, ölkəmizin dünyada nüfuzunu daha da artıracaqdır.

4.6. MÜASİR DÖVRDƏ İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİ VƏ BİLİK İQTİSADIYYATININ FORMALAŞDIRILMASI AZƏRBAYCANIN İQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASININ PRIORİTETİDİR

"İnsanların həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq qarşıda duran ən böyük vəzifədir. Bunu etmək üçün bizim hər cür imkanımız və yetərinə möhkəm iradəmiz var.

Əminəm ki, Azərbaycan iqtisadi cəhətdən güclü ölkəyə çevriləcək və digər ölkələrə nümunə olacaqdır. Mən Azərbaycanı belə görmək istəyirəm".

İLHAM ƏLİYEV

Təməli Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla davam etdirilən sosial-iqtisadi inkişafın təkanverici qüvvəsi və başlanğıçı olan, təbii resurslara əsaslanan iqtisadi dırçəliş Azərbaycanda 2000-ci illərin ikinci onilliyindən başlayaraq yeni bir inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Bu yeni mərhələnin ilkin dövrü və əsas hədəfi qeyri-neft sektorunun inkişafına əsaslanan davamlı iqtisadi artıma və tərəqqiyə nail olunması, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və onun təbii resurslardan asılılığının minimuma endirilməsi yolu ilə dayanıqlılığın və davamlılığın təmin edilməsidir.

Elmi ədəbiyyatda sosial-iqtisadi inkişafın müasir mərhələsinin tədqiqinə və tipologiyasına əsaslanan iki nəzəri yanaşma mövcuddur. Birinci yanaşma çərçivəsində tədqiqatçılar tərəfindən postsənaye cəmiyyətinin inkişafı əsas götürülür. İkinci yanaşma çərçivəsində sözün əsl mənasında informasiya cəmiyyəti konsepsiyasına üstünlük verilir, informasiya və elmi biliyin ictimai rolu yüksək qiymətləndirilir, informasiya cəmiyyəti "biliyə əsaslanan cəmiyyət" kimi şərh edilir. Bu halda ictimai və iqtisadi inkişafın hərəkətverici qüvvəsi kimi informasiya texnologiyaları və biliyin mühüm əhəmiyyəti xüsusi qeyd olunur.

Yeni inkişaf dövrünün yeni mərhələsi XXI əsrin çağrışlarına cavab verən, müasir və gələcək tələbləri ödəyən sosial-iqtisadi inkişaf modelinə əsaslanır. Bu modelin mahiyyəti informasiya cəmiyyətinin qurulmasından və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın inkişafını təmin etməkdən ibarətdir. Informasiya cəmiyyətinin və bilik iqtisadiyyatının əsas təkanverici qüvvə-

ləri yüksək texnologiyalar, o cümlədən informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT), elm və təhsil, innovativ sahibkarlıq kimi müasir sahələrdir. İKT-nin inkişafı, cəmiyyətdə və iqtisadiyyatda hərtərəfli və geniş tətbiqi həmişə Azərbaycan dövlətinin və şəxsən dövlət başçısının aparıcı siyasetinin prioritet istiqaməti olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış" İnkışaf Konsepsiyası, 2013-2020-ci illər üzrə İnformasiya Cəmiyyətinin İnkışafı üzrə Milli Strategiya, 2017-2025-ci illərdə Milli İqtisadiyyat və Milli iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsinin başlıca istiqamətləri, 2017-2025-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında Telekommunikasiya və İnformasiya texnologiyalarının inkişafına dair Yol Xəritəsi kimi program xarakterli fərman, sərəncamlar və digər rəsmi sənədlərdə ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişafın və cəmiyyətin inkişafının bütün istiqamətləri, həmçinin rəqəmsal iqtisadiyyata (Rİ) keçidin sürətlə və səmərəli aparılması üçün müvafiq dövlət və hökumət təşkilatlarının üzərinə ciddi məsuliyyət və vəzifələr qoyulmuşdur.

Qloballaşma, iqtisadi və beynəlxalq təsərrüfat əlaqələrinin inkişafı və beynəlmiləlləşdirilməsi cəmiyyətin hərtərəfli inkişafının əsas dayaqlarından biri olan İKT-nin geniş tətbiqi nəticəsində idarəetmə strukturları transformasiya olunur, həmçinin insanlar (dövlət, biznes və əhali) arasındakı sərhədsiz əlaqə və münasibətlər, özünütəşkil, lokal və avtonom idarəetmə imkanları sürətlə genişlənir. İnformasiya cəmiyyətinə keçid dayanıqlı innovativ inkişaf konsepsiyasına – təbii ehtiyatların genişlənmiş istehlakına deyil, bilik və məlumatlara əsaslanan iqtisadiyyatın formallaşmasına əsaslanır. İKT yüksək artım tempinə malik yeni iqtisadi sektor kimi müasir və çoxtəyinatlı infrastruktur, habelə hərtərəfli sosial-iqtisadi tərəqqinin aparıcı qüvvəsi rolunu oynayır. Bu gün İKT ölkənin davamlı və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi, intellektual potensialının gücləndirilməsi, işgüzarlıq fəaliyyətinin sürətləndirilməsi, yoxsulluq və işsizliyin azaldılması, cəmiyyətdə şəffaflığın və demokratianın inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli vasitə olaraq qəbul edilir. Dövlət idarəciliyi, təhsil, səhiyyə, biznes, bank işi və digər sahələrdə yeni dəyərlər yaradan İKT ictimai-iqtisadi münasibətlərin mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

Qeyd olunan hədəflərə çatmaq üçün növbəti on ildə İKT sektorunun həcmiminin 4-4,5 dəfə genişləndirilməsi, İKT-nin iqtisadi potensialının gücləndirilməsi və cəmiyyətin İKT ehtiyaclarının ödənilməsi tələb olunur.

Bunlara nail olmaq üçün innovativ, rəqabət qabiliyyətli və ixracyönlü İKT potensialının formalasdırılması, ölkənin regional informasiya xidmətləri mərkəzinə çevriləsi, yüksək texnologiyaların geniş tətbiqi, vətəndaşların və cəmiyyətin mövcud imkanlardan, məhsul və xidmətlərdən səmərəli bəhrələnməsi üçün şərait yaradılması və onların İKT biliklərinin, bacarıqlarının və hazırlığının yüksəldilməsi, elektron xidmətlərin inkişaf etdirilməsi və dövlət idarəciliyinin bütün səviyyələrində rəqəmsal texnologiyaların istifadə edilməsi, həmçinin mövcud İKT infrastrukturunun və İKT istifadəçilərinin informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, rəqəmsal fərqli aradan qaldırılması, yüksəkxitaslı mütəxəssislərin və elmi kadrların hazırlanması, görülən işlərə elmi dəstək verilməsi və ölkənin qlobal informasiya məkanına sıx integrasiyası vacibdir. İKT-nin, o cümlədən internet iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi ənənəvi iqtisadi sahələrin inkişafında da mühüm rol oynayacaqdır. Məhz internet iqtisadiyyatı yeni istifadə və iştirak mühitlərinin yaranmasına, məhsuldarlığın artırılmasına, rəqabət mühitində strateji üstünlüyün əldə olunmasına, tərəfdaşlarla münasibətlərin möhkəmləndirilməsinə, informasiya resurslarından optimal istifadəyə və bütövlükdə cəmiyyətin rifahının yaxşılaşdırılmasına, mühüm qlobal əhəmiyyətə malik olmaqla geoiqtisadi məkanın istənilən nöqtəsində iqtisadi subyektlərlə, minimal məsrəflərlə sərbəst və ya müştərək biznes, iş, ticarət, ideya və məlumat mübadiləsindən ibarət qarşılıqlı əlaqənin yaradılmasına imkan verir.

Ölkəmizdə bilik iqtisadiyyatının və informasiya cəmiyyətinin inkişafının təmin edilməsi üzrə dövlətin həyata keçirdiyi islahatların əsasını təşkil edən gələcək illərdə insan resursları və biliklər potensialının formalasdırılması, xarici və daxili investorları özünə cəlb edən əlverişli iqtisadi və biznes mühitinin yaradılması, ixractutumlu və innovativ yönümlü layihələrin həyata keçirilməsi üçün maliyyə resurslarına çıxışın asanlaşdırılması kimi üç əsas sütun üzərində qurulan "Qızıl Üçbucaq" konsepsiyasına (Təhsil və Elm - Dövlət - İqtisadiyyat) əsaslanır.

İnsan kapitalının yetişdirilməsi istiqamətində ölkəmizdə aparılan uğurlu islahatların nəticəsində elm və təhsilin inkişafının bəhrələri danılmazdır. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilən bilik iqtisadiyyatının formalasdırılması nəticəsində Milli Elmlər Akademiyası, Təhsil Nazirliyi, Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar nazirliklərinin sıx əlaqəsi yaranmışdır. Bu gün artıq ölkəmizdə elm,

təhsil və innovativ inkişaf modelinin əsası qoyulmuşdur. Elə bunun nəticəsidir ki, son illər impakt faktorlu elmi məqalələrin, patentləşdirilən tədqiqat nəticələrinin və beynəlxalq seçimlərdə fərqlənən tələbə, doktorant və mütəxəssislərin artım dinamikası dayanıqlı şəkildə artmaqdadır.

Əlverişli biznes mühitinin inkişafı yeni vergi və gömrük siyasetinin başlanması, iqtisadi azadlığın genişləndirilməsi və bazar subyektlərinin fəaliyyətinin yeni prinsiplərlə tənzimlənməsi, həmçinin xüsusi iqtisadi zonaların və yeni bazar platformlarının yaradılması ilə həyata keçirilir. Ölkəmizin paytaxtında və regionlarında texnoparkların, sənaye məhəllələrinin və texnoloji tutumlu sənaye müəssisələrinin yaradılması sürətlə genişlənir.

Hazırda Bakı şəhəri ilə yanaşı, Sumqayıtda da neft-kimya məhsullarının, Sumqayıt texnologiya parkı, Mingəçevir sənaye parkı, Gəncədə metal (alüminium) məmulatların istehsalı üzrə sənaye şəhərcikləri və digər sənaye və aqrar parklarının yaradılması, yüksək texnologiyalar və yeni iqtisadi zonaların layihələrinin genişləndirilməsi sürətlə həyata keçirilir. Bu baxımdan hər bir iqtisadi rayonun potensialı nəzərə alınmaqla, xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və sənaye şəhərciklərinin qurulması üçün müxtəlif iqtisadi təşviqedici və stimullaşdırıcı addımların atılması iqtisadi siyasetimizin prioritətlərindəndir. Orta və uzunmüddəli perspektivdə sənayeləşmənin bir çox sahələrinə, o cümlədən texnoparkların yüksək inkişafına impuls vermək üçün digər həvəsləndirici addımların atılması nəzərdə tutulur. Texnopark kompleksləri şəbəkəsinə genişləndirmək üçün investisiyaların artırılması, yeni sənaye mərkəzlərinə investorların cəlb olunması, daha əlverişli biznes mühitinin təmin edilməsi iqtisadi stimullaşdırma vasitələrinin əsas istiqamətlərini təşkil edir.

Məlum olduğu kimi, sənaye texnoparklarının yaradılması ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı üçün münbit şərait yaratmaq, bu sahədə sahibkarlığı dəstəkləmək, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafını təmin etmək və əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunu artırmaq məqsədi daşıyır.

Azərbaycanın yaxın onillikdə qarşısında duran əsas məsələlərdən biri iqtisadiyyatda karbohidrogen ehtiyatlarının ixracından mövcud asılılığı aradan qaldırmaq və iqtisadi artımın lokomotivi kimi qeyri-neft sektorunun aparıcı bölməsi hesab olunan sənaye sektorunun inkişafını təmin etməkdən ibarətdir. Hökumət qeyri-neft sektorunun inkişaf bazalarından biri kimi sənaye sektoruna daha böyük üstünlük verir. Qarşidakı onillikdə

respublikamızda 500-dən artıq yeni sənaye müəssisəsinin yaradılması nəzərdə tutulur. Onların əsas hissəsi iri sənaye mərkəzləri olmaqla iqtisadiyyatın inkişafında xüsusi rol oynayacaq. Xüsusilə də sənaye texnoparklarının ərazisində yaradılacaq bu müəssisələrin əsas profili ixrac yönümlü iqtisadiyyatın stimullaşdırılmasına xidmət edir. Yəni dövlət beynəlxalq standartlara cavab verən rəqabətqabiliyyətli qeyri-neft sənayesi məhsullarını dünya bazarlarına ixrac etməklə xarici ticarət balansını qeyri-neft sektorunun lehinə dəyişməkdədir. Bu məqsədlə yeni sənaye mərkəzlərinə investorların cəlb olunması üçün əlverişli biznes imkanları yaratmaqla dövlət özü maliyyə dəstəyini gücləndirməklə yanaşı, xarici və daxili investorların cəlb olunması üçün tətbiq olunan güzəştərləri genişləndirməyi planlaşdırır. Sənaye texnoparklarının yaradılmasının miqyası gələcəkdə genişlənəcək, ölkə sənayesinin inkişafına təkan verəcək və ölkəmiz bu müəssisələrin tam rentabelli fəaliyyəti nəticəsində beynəlxalq standartlara cavab verən rəqabətqabiliyyətli məhsulları dünya bazarına ixrac edəcək. Yaxın illər üçün yeni sənaye müəssisələrinin yaradılması iqtisadi siyasetin başlıca istiqamətlərindən biri olacaq.

İnsan kapitalının inkişafı və sahibkarlıq sahəsində, əsasən, qeyri-neft sektorunda kiçik və orta müəssisələrin fəaliyyətinin gücləndirilməsi üçün vacib olan maliyyə resursları ilə təmin olunması istiqamətində intensiv işlər aparılır ki, bunun da bir istiqaməti xüsusi maliyyə fondlarının yaradılması və maliyyə bazarlarının inkişafı və yeniləşən pul-kredit siyasetidir.

Biliklər və rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı üçün qeyd olunan aparıcı istiqamətlərin əsasını İKT təşkil edir. İKT son 15 ildə sürətli inkişaf yoluna qədəm qoydu. Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının (BTİ) qiymətləndirməsinə görə, İKT-nin inkişaf dinamikası üzrə Azərbaycan 1-ci onluqda yer almışdır. Internetə qoşulma, genişzolaqlı çıxışa və hökumətin İKT-yə yanaşması, əlçatanlıq dərəcəsinə görə Azərbaycan son 10 ildə Mərkəzi Avropanı ölkələri sırasında öncül, MDB ölkələri arasında isə 1-2-ci yerləri böülüsdür. Mobil telefon şəbəkələri əhatə dairəsi 100% ərazi, istifadə sıxlığına görə 100 nəfərə 120 telefon, yeni texnologiyalar, 4G, LTE və s. geniş tətbiq olunmuşdur. 4G-nin ilk tətbiqinə görə dünya ölkələri arasında 37-ci, Avropanı ölkələri arasında 9-cu olmuşdur. Sabit telefon şəbəkəsinin tam rəqəmləşdirilməsi və ölkə əhalisinin tam təmin edilməsində, rəqəmsal televiziyanın tam tətbiqinə görə ölkəmiz MDB ölkələri arasında liderdir. Üçüncü peyk, iki telekommunikasiya peyki, bir yer səthinin müşahidə peyki

informasiya infrastrukturunun güclənməsi və informasiya təhlükəsizliyinin təminində xüsusi rol oynayır. Azintelekomun tam sertifikatlı TIER-3 Data Mərkəzi, Delta Telekomun TIER-2 və Azərtelekomun data mərkəzləri, AMEA-nın Data Mərkəzi, MDB-də ən güclü Sumqayıt Texnologiyaları Data Mərkəzi və digərləri çox böyük həcmdə informasiyanın emalı və saxlanması üçün böyük imkanlar yaradır. Ölkəmizin əsas ərazilərini əhatə edən fiber-optik kabel şəbəkələri, şimal-cənub EPEG, planlaşdırılan şərqi-qərbi TASİM magistralları, Internet Exchange qovşaqları rəqəmsal iqtisadiyyatın genişlənməsi üçün potensialdır. Bundan əlavə xüsusi təyinatlı telekommunikasiya şəbəkələri, gömrük, vergi, əmlak, təhsil, elm və s. orqanların şəbəkələri, data mərkəzləri ölkənin rəqəmsal infrastrukturunu daha da genişləndirir.

Əmtəə bazarının infrastrukturunu – əmtəə birjaları, topdan və pərakəndə ticarət şirkətləri, auksionlar, maliyyə bazarının infrastrukturunu – banklar, maliyyə-kredit institutları, fond birjaları, sigorta, broker, diler, auditor şirkətləri və həmçinin əmək birjaları sürətlə rəqəmsallaşır.

Azərbaycanda artıq dövlət, bələdiyyə və sosial xidmətlərin verilməsi müasir standartlara cavab verən rəqəmsal platformalar üzərindən həyata keçirilir. Məsələn, E-hökumət portalı üzərindən 35 dövlət qurumu tərəfindən 400-dən çox elektron xidmətlər, ASAN platforması üzərindən E-imza, elektron və mobil identifikasiator, elektron vergi və gömrük xidmətləri, E-turizm, E-kommersiya və E-ticarət xidmətləri, E-ödəniş və digər bank xidmətləri çox uğurla həyata keçirilir. Xüsusi iqtisadi zonalar, o cümlədən sənaye, texnoloji və yüksək texnologiyalar parkları ilə yanaşı, azad rəqəmsal ticarət zonaları yaradılır. Son iki ildə istifadəyə verilmiş Azekspor, Azərbaycan Rəqəmsal Ticarət Mərkəzi (HUB), sərhədlərdən keçən rəqəmsal sistemlər ölkəmizin qlobal bazarlarının və əsasən də kiçik və orta sahibkarların idxl-ixrac xidmətlərini xeyli asanlaşdırır. Məsələn, HUB son iki ildə 74 ölkə ilə onlayn ticarət əlaqəsi ilə 475 mln. ABŞ dolları həcmində əməliyyatları həyata keçirmişdir. Azərtelekom rəqəmsal mərkəzinin yaradılması işləri davam etdirilir.

Rİ-nin həcmini qiymətləndirməyə, yaxud ölçməyə çalışsaq, bunu edə bilirik. Amma Rİ-nin hərəkətverici qüvvəsi olan İKT-nin iqtisadiyyatın qeyri-rəqəmsal sektorlarına təsirini ölçmək çətindir. Məsələn, İKT-nin məhsuldarlığı təsirini ölçmək hələ də alımlar tərəfindən mümkün olmayışdır. İqtisad elmi üzrə Nobel mükafatı laureatı professor Robert Solow bu istiqamətdə apardığı tədqiqatların nəticəsini bir cümlə ilə belə ifadə et-

mişdir: "Bu gün kompüteri hər yerdə görmək olar, ancaq məhsuldarlıq statistikasından başqa. Bundan əlavə, İKT-nin "digər hüdudları aşması (spillover)" effekti, biznes modelinin yenilənməsinə, elm və təhsil, səhiyyənin inkişafına təsiri kimi amilləri rəqəmlə ölçmək mümkün deyil.

Biliklər və rəqəmsal iqtisadiyyatın çağırışlarını qarşılamaq üçün informasiya resurslarının düzgün və səmərəli istifadəsi mühüm rol oynayır. Ümumiyyətlə, hər bir iqtisadi dövr müəyyən təbii resursların üzərində quşrulur, məsələn, aqrar iqtisadiyyat torpaq, su, meşə resursları, sənaye iqtisadiyyatı karbohidrogen resursları, metal filizləri, Rİ-nin əsas təbii resursu isə informasiyadır. Doğrudur, mütəxəssislərin proqnozuna görə, XXI əsrə bərpa olunan enerji ehtiyatlarının sürətlə inkişafına baxmayaraq, hələ uzun müddət neft və qaz ehtiyatları enerji tələbatını ödəyən əsas təbii resurs olaraq qalacaqdır. Amma informasiyanın bir təbii resurs kimi Rİ-də rolü gündən-günə sürətlə artır. Təkcə rəqəmləşən informasiyanın həcmi ilə ən azı 60% artır. Amma biz yaranan informasiyanın yalnız kiçik bir hissəsini toplayıb rəqəmsallaşdırıb bilirik. Təkcə Böyük Hadron Kollayderi hər saniyədə 40 terabayt informasiya generasiya edir. Digər bir misal, yer səthini müşahidə peykimiz Azərsky hər gün 60 mln. kv. km sahənin üzərindən keçir, əgər biz hətta bu sahənin 1000-dən birinin məlumatını toplasaq, bir ildə yüzlərlə terabayt həcmində informasiya toplanar. 2020-ci ildə bu şəbəkəyə birləşəcək 50 milyard qurğunun çoxu fiziki, smart və əlaqə komponentlər olduğuna və fasıləsiz işlədiyinə görə informasiya artımının həcmini təsəvvür etmək mümkündür. Informasiyanın ilkin yaranmış vəziyyətdə bir əmtəə kimi qiyməti o qədər də yüksək deyil, lakin illərlə toplanmış və coğrafi paylanmış informasiyanı elmi yanaşma ilə - süni intellekt, maşın və dərin öyrənmə, Big Data metodlarının köməyi ilə emal edə bilsək, oradan yeni biliklərin çıxarılması, statistik analiz və proqnozlar, yeni qanunlar, həmçinin iqtisadi qanunlar, idarəetmədə düzgün qərarların qəbul edilməsi kimi qiymətli qeyri-maddi əmtəə növləri əldə edə bilərik. Bunu məsələn, pambıqla müqayisə etmək olar, əgər pambığın əkib-becərib kq-nı 1,5-2,5 dollar qiymətə bazara çıxarsaq, 1 kq pambıqdan istehsal olunan iplərin qiyməti 10-20 dollar olur, bu iplərdən brendli şirkətlər köynəklər istehsal edib 100-200 dollar qiymətə satırlar. Lakin ilkin informasiya harada və hansı ölkədə yaranmasından asılı olmayıaraq hamı üçün əlçatandır, məsələn, internet üzərindən və ondan kimin necə istifadə etməsi külli miqdarda əlavə dəyər yarada bilər, Google axtarış sisteminin köməyi

ilə qlobal informasiya resurslarından istifadə edərək böyük gəlirlə (təxminən ildə 100 mlrd. dollar) nəhəng şirkətə çevrilmişdir.

Ölkəmizdə informasiya iqtisadiyyatının inkişafı üçün bu gün əlverişli şərait var. Yuxarıda qeyd edilən, iqtisad elmində qəbul olunan və müqədəs spiral adlanan "Elm və təhsil - hökumət - biznes (sənaye)" inkişaf modeli dövlətimiz və şəxsən Prezident İlham Əliyev tərəfindən aparılan yeni sosial-iqtisadi siyasetin əsasını təşkil edir, sözün əsl mənasında, qara qızıl bizim ölkəmizdə insan kapitalına çevirilir. Yuxarıda sadaladığımız telekomunikasiya və informasiya şəbəkələri, internet, Data Mərkəzləri, Transmilli İnformasiya Magistralları, dövlət tərəfindən dəstəklənən maliyyə fondları və aparılan struktur islahatları, innovativ sahibkarlığa yaradılan şərait, bazarda rəqabətin stimullaşdırılması üçün aparılan yumşaldılmış tənzimləmə siyasəti və sürətlə inkişaf etməkdə olan insan kapitalı biliklər və rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı üçün əlverişli mühit yaratmışdır. Sadalanan nəticələrə baxsaq, görərik ki, ölkəmizdə rəqəmasal klasterlər yaranmaqdadır.

Bir məqama da toxunaq ki, bazarın böyüklüyü və ölçüləri Rİ üçün xüsusi rol oynayır. Bizim ölkəmiz kiçikdir, yalnız iqtisadiyyatımızın həcmi müqayisəli dərəcədə yüksəkdir. Azərbaycan əhalisinin sayına görə dünyada 90-92-ci yerləri, iqtisadiyyatın inkişafına görə təxminən 60-62-ci yerləri tutur. Bu, yaxşı göstəricidir. Rİ-də bazarın genişlənməsi daha az manələrlə və daha sürətlə gedir və ölkələr arasında vahid rəqəmsal bazarın yaradılması coğrafi yerləşmədən çox az asılıdır və bu gün belə müzakirələr gedir. Avropa İttifaqı ölkələri vahid rəqəmsal bazar strategiyası qəbul edib və bu istiqamətdə işlər aparılır. Azərbaycan da Şərqi tərəfdəşlığı çərçivəsində bu məsələni öyrənir. Digər tərəfdən, dünya rəqəmsal bazarının hüdudları durmadan sürətlə genişlənir, sanki 2-ci qloballaşma dalğası gelməkdədir. Nəzərə alsoq ki, son illər paylaşma iqtisadiyyatı (sharing economy) daha sürətlə inkişaf edir, rəqəmsal transformasiyanın genişləməsinin bu amili necə sürətləndirdiyini təsəvvür etmək çətin deyildir.

İKT-nin sürətli inkişafı bilik iqtisadiyyatının formallaşması və ümumiyyətlə, rəqəmsal transformasiya, həmçinin cəmiyyətdə gedən hadisələrə, ictimai və fərdi düşüncəmizin dəyişməsinə, ictimai və beynəlxalq münasibətlərə də güclü təsir edir və beləliklə, professor Klous Şvabin fikri ilə razılışsaq, 4-cü sənaye inqilabı baş verir. Bəlkə də, düşünmək olar ki, 6-ci yeni ictimai-iqtisadi formasiya - informasiya cəmiyyəti formallaşmaq-

dadır. Sürətli informasiyalasma həmçinin həm ölkələrin daxilində, həm də ölkələr arasında və cəmiyyətdə yeni problemlərin yaranması və mövcud problemlərin xarakterinin dəyişməsi ilə səciyyələnir. Bu problemlərin əsasını informasiya və kibertəhlükəsizlik, rəqəmsal fərq, beyin axını və əqli mülkiyyətin qorunması kimi amillər təşkil edir ki, bu da ölkəmizin bilik iqtisadiyyatının və informasiya cəmiyyətinin inkişafını və rəqabətliliyini təyin edir.

İnformasiya təhlükəsizliyi ölkəmizdə müasir tələblərə uyğun olaraq qurulur. Burada əsas prinsip “İnformasiya təhlükəsizliyi – informasiya azadlığı və fərdi informasiyanın qorunması” kimi üç əsas amilin balanslaşdırılması modelinə əsaslanır. İnternetin ölkəmizdə istifadəsinə heç bir məhdudiyyət qoyulmur. Sosial şəbəkələr, internet media geniş istifadə olunur, təkcə Facebook istifadəçilərinin sayı ölkəmizdə 2 milyonu ötmüşdür. Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin “Azərbaycanda azad Internet artıq həyat tərzinə çevrilmişdir” bəyanatı ölkəmizdə söz, o cümlədən internet azadlığının dövlət siyasetinin atributu olduğunu təsdiq edir. Ölkəmizdə kibertəhlükəsizlik tədbirləri həm qanunvericilik, həm struktur, həm də texnoloji səviyyədə, eləcə də rəqəmsal fərqiñ aradan qaldırılması istiqamətində dövlət siyaseti çərçivəsində ardıcıl işlər davamlı olaraq həyata keçirilir. Rəqəmsal texnologiyalara və informasiya resurslarına, elektron xidmətlərə və internetə çıxış coğrafi, sosial, demoqrafik və digər təbəqələşmə faktorlarından asılı olmayaraq əhalinin mütləq əksəriyyəti üçün təmin olunmuşdur. Ümumdünya internet istifadəçilərinin say göstəricisi təxminən 50% olduğu halda, Azərbaycanda bu göstərici 85%-dən çoxdur. Internetə çıxış haqqı orta əməkhaqqının təxminən 2%-ni təşkil edir ki, bu, ümumdünya orta göstəricisindən təxminən 5 dəfə çoxdur. Təkcə bu iki göstəriciyə görə Azərbaycan Qərbi Avropa ölkələri sırasında yer alır.

Biliklərə əsaslanan rəqəmsal iqtisadiyyat mühitində ölkələr arasında beynəlxalq ticarətin də formalaşması, xarakteri və mahiyyəti yenilənir. Əmtəə və xidmətlərin elektronlaşması, bilik kapitalı, işçi qüvvəsinin virtuallaşması, transmilli şirkətlərin rəqəmsal sərhədləri rahat aşması, digər iqtisadi kateqoriya və subyektlərin maddi formadan qeyri-maddi formaya keçməsi “beyin axını” və intellektual mülkiyyətin qorunması problemini ön plana çəkir. Təkcə “Upwork” freelancer (ştatdan kənar) sərhədsiz sayt ildə 3 milyon sərhədsiz iş sıfariş verir. Yəni beynin – biliyin xaricə axması üçün bilik daşıyıcılarının coğrafi olaraq ölkələrini dəyişməsi tələb olunmur

və bu axın rəqəmsallaşan sərhədlərdən hiss olunmadan baş verə bilir. Beyin axınının isə donor ölkələrə vurduğu ziyanı təsəvvür etmək üçün bir misalı xatırlatmaq yerinə düşərdi. Mütəxəssislərin təxmini qiymətləndirmələrinə görə, 80-ci illərdən başlayaraq beyin axını nəticəsində keçmiş Sovetlər İttifaqından Avropa, Şimali Amerika və İsrailə köçən alim və mütəxəssislərin təhsilinə bu ölkələr özləri xərc çəksəydi, onda bu xərclərin həcmi təxminən 1 trilyon ABŞ dolları olardı.

Ölkəmizdən bilik axınının azaldılması və əksinə, ölkəmizə xaricdən biliklərin gəlməsi üçün keçirilən tədbirlər, aparılan siyaset və işlərin qısa xülasəsi yuxarıda sadalanaraq təhlil olundu. Bu, iqtisadiyyatda və cəmiyyətdə biliyə tələbat yaradan təhsil və elm, innovativ sahibkarlıq, texnoloji inkişaf və bu istiqamətdə aparılan dövlət siyasetidir.

4.7. MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANIN SƏNAYE SİYASƏTİ VƏ ONUN PRIORİTETLƏRİ

Müstəqil dövlət aləti kimi sənaye siyasəti XIX əsrin sənaye inqilabı dövründə formalasmışdır. Məhz bu dövrdə sosial-iqtisadi və siyasi xarakterli mühüm istiqamətlərin reallaşdırılmasının əsas aləti qismində texniki-texnoloji vasitələr çıxış etmişdir. Lakin iqtisadi inkişafın dövlət tənzimləməsinin vasitəsi kimi sənaye siyasətinin formalasması sənaye cəmiyyətində baş vermişdir. Müasir şəraitdə hər bir ölkənin iqtisadi inkişafında dövlətin iştirakı ona mütləq məxsus olan bir əlamətdir. Əlbəttə ki, dövlət iştirakının üsul və formaları cəmiyyətin sivil inkişafının səviyyəsindən, orada formalasılan institusional mühitin mütərəqqiliyindən, iqtisadiyyatın struktur səciyyəsindən və ölkənin əhalisinin mentalitet xüsusiyyətindən asılı olaraq ciddi surətdə fərqlənir.

1992-ci ildə Dünya bankı sənaye siyasətini sabit iqtisadi artımın təmin edilməsi məqsədilə dövlətin istehsal strukturunun dəyişilməsinə istiqamətlənmiş fəaliyyəti kimi müəyyən etmişdir. Daha sonra bu yanaşmaya dövlətin rolunun yenidən müəyyənləşdirilməsi istiqamətində baxılmışdır.

Beləliklə, sənaye siyasətinin müasir anlayışı kifayət qədər genişdir və çoxsaylı siyasetlərlə (gömrük, vergi, maliyyə-kredit, texniki tənzimləmə, xidmət sektoru sahəsində siyaset və s.) və onların alətləri ilə ayrılmaz əlaqədədir və o, rəqabət üstünlüklerinin artması və inkişafına şərait yaratmaqla bütövlükdə iqtisadiyyata təsir etmənin bəzi integrallı səmərəsi ilə səciyyələnir.

Sənaye siyasətinin aparılması zəruriliyini əsaslandırmaq üçün Rodrik, Lin və Canq "bazar uğursuzluğu"nu bazar mexanizminin pareto tarzlığına uyğun resursların səmərəli bölgüsünə gətirib çıxarmaması ilə əlaqələndirirlər. Buradan "bazar uğursuzluğu"nu yumşaldan və ya aradan qaldıran dövlət təşəbbüsünün formalasdırılması və tətbiqinin zəruriliyi ortaya çıxır. Onun reallaşdırılması üçün "səmərəli idarəetməyə" ehtiyac yaranır.

Beləliklə, sənaye siyasətinə "bazarın uğursuzluğu"nın kompensasiyasına, iqtisadiyyatın quruluşunun transformasiyasına gətirib çıxaran əl-verişli biznes-mühitin yaradılmasına və iqtisadi artımın ilkin şərtlərinin formalasmasına yönəlmış fəaliyyət kimi baxılır.

Sənaye siyasəti sahəsində beynəlxalq təcrübənin təhlili göstərir ki, onun reallaşdırılması ölkənin xüsusiyyətindən, aparılma vaxtından və inki-

şaf səviyyəsindən asılıdır. İnkışaf etməkdə olan ölkələrdə sənaye siyasəti, bir qayda olaraq, dövlətin məhsuldarlığı yüksəldən, istehsal əlaqələrini formalasdırıran, ölkələr arasında texnologiyanın ötürülməsinə səbəb olan, yeni iş yerlərini yaradan və yeni təhsil proqramlarının inkişafını stimullaşdırıran fəaliyyət məcmusunu özündə əks etdirir.

"Bazar uğursuzluğu"nın kompensasiyası müxtəlif üsullarla həyata keçirilə bilər. Buna görə də sənaye siyasətinin şaquli və üfüqi alətlərinin bir-birindən fərqləndirilməsi zəruridir.

Şaquli alətlər ayrıca götürülmüş konkret sahəni və fəaliyyət növünü dəstəkləyir. Üfüqi alətlər isə hər hansı əlamətdən asılı olaraq (ixrac-yönlü, kapital və ya əməktutumlu, rentabellik, sosial əhəmiyyəti, elmtutumlu) müxtəlif sahələrdə iqtisadi agentlərə təsir göstərən alətlərdir. Bu alətlərin tətbiq olunmasının əsas sahəsi institusional mühit və bu və ya digər sektorda və ya bütövlükdə iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən tənzimləmə qaydalarıdır. Başqa sözlə, sənaye siyasətinin rolu təkcə mövcud olan resursların səmərəli yüklenməsindən ibarət deyildir, həm də iqtisadi agentlər üçün "bazarın uğursuzluğu"nu aradan qaldırmağa imkan verən stimulların formalasdırılması yolu ilə məcmu amillərin məhsuldarlığının artırılmasıdır.

Sənaye siyasəti tənzimlənən obyektin digər siyasetlərindən və alətlərindən əlahiddə deyildir, o, sahə və korporativ səviyyədə baş verən proseslərə kompleks sahəvi baxışdır. Həqiqətdə, istənilən ölkənin sənaye siyasəti aparmamağa imkanı yoxdur. Sənaye siyasətinin (şaquli və üfüqi alətlərin) olmaması vergi, gömrük, tarif, pul-kredit və digər zəruri alətlərin olmaması demək olardı ki, bu da müasir dünyada mümkün olan hal deyildir.

Bugünkü dünyamız ciddi geopolitik və texnoloji transformasiyaya uğrayan yüksək dərəcədə qeyri-müəyyənliyi ilə səciyyələnən dünyadır. Bu baxımdan sənaye siyasətini dövlətlə təsərrüfat subyektləri və vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında dəyişilən münasibətlər sistemi kimi qəbul etmək, fikrimizcə, daha məqsədə uyğundur.

Münasibətlərin belə sistemi strukturca balanslaşdırılmış, rəqabətqəbiliyyətli, eyni zamanda müasir tələblərə tam cavab verən iqtisadiyyatın yaradılmasına müəyyənedici təsir göstərir.

Belə yanaşma ölkəmizdə sənaye siyasətinin yalnız Azərbaycanın sənaye potensialının inkişafına yönəlmış tədbirlər kompleksi kimi ənənəvi anlamından fərqlənir. Burada ölkə iqtisadiyyatının mühüm struktur prob-

lemləri, müasir şəraitdə sosial və ekoloji amillərin əhəmiyyətinin artması diqqətdən kənardə qalır. Bir daha qeyd etmək lazımdır ki, bizim təsəvvürumüzdə Azərbaycanın sənaye siyaseti yalnız iqtisadi fəaliyyətin quruluşunun məqsədyönlü dəyişilməsinə, insanın artan tələbatının təmin edilməsinə deyil, bütövlükə “yaşıl” iqtisadiyyatın müasir tələblərinə uyğun olan humanitar-texnoloji, ekoloji və sosial xarakterli sənaye siyaseti alətlərindən ibarət olmalıdır.

Sənaye siyasetinin formalasdırılması və reallaşdırılması zəruriliyi ölkədə yaranmış makroiqtisadi vəziyyət və qarşıya qoyulmuş strateji vəzifələrlə izah olunur. Belə ki, hazırda əldə olunmuş sabit makroiqtisadi vəziyyət sürətli inkişaf və uzunmüddətli artım üçün yeni imkanlar açır. Milli iqtisadiyyatın quruluşunun dəyişilməsi üçün artım mənbələrinin prinsipcə başqa səviyyədə təsiri zəruri olur. Hər şeydən əvvəl, əmək məhsuldarlığının yeni texnoloji nailiyyətlər, qabaqcıl idarəetmə və ixtisaslı kadrlar əsasında artırılması tələb olunur. Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2018-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasında qeyd olunmuşdur ki, 2018-ci il ölkəmiz üçün uğurlu il olmuşdur. Azərbaycan uğurla, sürətlə inkişaf etmişdir. Keçən ilin əvvəlində qarşıya qoyduğumuz bütün vəzifələr icra olunmuşdur, ölkəmizin hərtərəfli dinamik inkişafı təmin olunmuşdur. ÜDM-in artımı keçən il Azərbaycanda 1,4% olmuşdur. Ondan daha yaxşı göstərici qeyri-neft sektorunun inkişafıdır. Burada inkişaf 1,8%-dir. Sənaye istehsalı 1,5% artıb, qeyri-neft sektorunda isə bu artım 9,1%-dir. Bu onu göstərir ki, sənayeləşmə siyasetimiz öz gözəl nəticələrini verir.

Azərbaycanda sənayenin iqtisadiyyatdakı xüsusi çəkisi dünya üzrə orta göstəricini – 30,5%-i təxminən iki dəfəyə yaxın üstələyir. BMT-nin Avropa üzrə İqtisadi Komissiyasının məlumatına əsasən, Azərbaycan Avropa-da sənayenin ÜDM-dəki payına görə 2010-cu ildə 1-ci yerdə olub. Həmin il Azərbaycanda sənayenin ÜDM-dəki xüsusi çəkisi 55,4% olub ki, bu da ən yaxın avropalı rəqib – Norveçin eyni göstəricisindən – 35,1%-dən 20,3 bəndi yüksəkdir. MDB-nin Qazaxistan və Rusiya kimi ölkələri iqtisadiyyatın sənayeləşmə səviyyəsinə görə müvafiq olaraq 34% və 28,2%-lik göstəricilərlə ölkəmizdən xeyli geridə qalır. Avropanın ən çox sənayeləşmiş ölkəsi olan Azərbaycanda sənayenin strukturunda mədənçixarmanın payı 2012-ci ildə 78,8% təşkil etmişdir. Emal sənayesi sənayenin strukturunda 15,3%-ə malik olmuşdur. 2010-2017-ci illərdə sənaye istehsalının indeks-

lərinə diqqət yetirsək, mədənçixarma sənayesinin 15,8%, bütövlükdə sənayenin isə 7,7% azalmasını, emal sənayesinin isə 29,2% artmasını müşahidə edirik.

Sənaye siyaseti və sənayeləşdirmənin konkret reallaşdırılması istiqamətləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 10 yanvar tarixli 212 №-li sənayenin inkişafı üzrə tədbirlər planına, habelə prezidentin sərəncamına əsasən elan olunmuş “Sənaye ili” hüdudlarında nəzərdə tutulmuş tədbirlər, ölkə prezidentinin digər 2014-cü il 26 dekabr tarixli 964 sayılı sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015–2020-ci illər üçün “Dövlət Proqramı” və nəhayət, Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşinqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Bu sənədlərdə inkişafın milli məqsədləri səviyyəsində sənayenin qarşısında ambisiyalı istiqamətlər qoyulmuşdur. Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, 2004–2014-cü illər ərzində uğurla reallaşdırılmış iqtisadi artım modellərinin özünün “doyumluluq həddinə” yaxınlaşması keyfiyyətcə yeni iqtisadi artım yanaşmasına transformasiya zərurətini ortaya qoymuşdur.

2014-cü ilin sonlarından etibarən dünya əmtəə bazarlarında enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin aşağı düşməsi Azərbaycanın xarici valyuta gəlirlərinin azalması ilə müşayiət olunmuş və reallaşdırılmış iqtisadi artım modelinin maliyyələşdirilməsi imkanlarını məhdudlaşmışdır. Neft gəlirlərinin də azalması, öz növbəsində, yeni iqtisadi artım yanaşmasına transformasiya zərurətini daha da gücləndirmişdir. Hər iki amil bir dənə onu göstərir ki, mövcud iqtisadi artım modeli özünün həyat tsiklini uğurla reallaşdıraraq qarşıya qoyulmuş hədəflərin əldə edilməsinə imkan yaratmışdır. Artıq yeni dövrün ən mühüm strateji çağırışı “kapital akkumulyasiyası” əsaslı modeldən, məhsuldarlıq (effektllilik) əsaslı artım modelinə keçidi təmin etməkdir.

Ölkənin gələcək iqtisadi artımının hansı “artım nöqtələri” vasitəsilə təmin edilməsi mühüm strateji vəzifədir. Kapital yiğimi modelinin yeni strateji dövrdə əlavə dəyər formalaşdırma imkanlarının daralması nəticəsində gələcək artım yanaşması ilə bağlı ölkənin qarşısında iki seçim vardır:

- əmək tutumlu artım yanaşması
- məhsuldarlıq-effektivlik əsaslı artıma kecid

Qlobal dəyər zəncirinə integrasiya, iqtisadi artımın keyfiyyəti və dayanıqlığı baxımından münasib və məntiqi zaman dövründə məhsul-

darlıq-effektivlik əsaslı iqtisadi artım yanaşmasına transformasiya strateji seçim ola bilər. Lakin yaxın və ortamüddətli dövrdə hər iki modelin kombinasiyasından istifadə edilməsi strateji seçim yanaşmasına keçid müddətinin daha qısa vaxt ərzində reallaşdırılmasına imkan verə bilərdi.

Xüsusilə də nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan regionlarında işçi qüvvəsi Bakı şəhərinə nisbətən əhəmiyyətli səviyyədə ucuzdur və bu da regionlarda əmək tutumlu klaster inkişafı üçün böyük potensial formalaşdırır. Bununla belə, strateji seçim-məhsuldarlıq əsaslı artım yanaşmasının qurulmasıdır. Bunun üçün yüksək keyfiyyətli institutional mühit, əlçatan maliyyələşmə mənbələri, biznesin düzgün seqmentasiyası və ixtisaslaşması, ən başlıcası, intensiv şəkildə yüksəkixtisaslı insan kapitalının hazırlanması tələb olunur.

XX əsrin ikinci yarısında inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sənayenin inkişafı siyaseti 2 modelə əsaslanmışdır. Bunlar xarici bazarlara yönəlmış Asiya və idxlə əvəzləyici Latin Amerikası modelləridir. İxrac modelinə əsaslanan bir sıra Asiya ölkələrində yüksək iqtisadi artım müşahidə olunmuş, qısa müddət ərzində şaxələnmiş sənaye infrastrukturunu qurulmuşdur. Müşahidələr göstərir ki, sənayenin inkişafı daxili bazarın həcmindən asılı olmayıaraq, idxləvəzləyici yanaşmalardan ixracönümlü istehsal modelinə keçidi tələb edir. Bunun bir səbəbi kiçik iqtisadiyyatda daxili bazara hesablanmış istehsal həcminin maya dəyərinin, xərclərin azalmasına imkan verməməsi, digər səbəb isə daxili tələbatda uzunmüddətli yüksək artım potensialına malik ixrac imkanlarının növbəti illərdə sənaye strukturunun təkmilləşdirilməsində xüsusi rol oynamasıdır.

Göründüyü kimi, sənaye siyasetinin formalaşdırılması və reallaşdırılması mexanizmlərinin daha da təkmilləşdirilməsi zəruriliyi yaranmış makroiqtisadi vəziyyət və qarşıya qoyulan strateji vəzifələrdən irəli gəlir. Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramında göstərilmişdir ki, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması və strukturunun təkmilləşdirilməsi baxımından sənayenin inkişafı ölkədə aparılan iqtisadi siyasetin əsas prioritetlərindən biridir. Sənayeləşmə təkcə iqtisadi baxımdan deyil, həm də əhalinin məşğulluğu, araşdırma və tədqiqatlar kimi bir sıra sosial, elmi və mədəni aspektlər baxımından da əhəmiyyətlidir.

Azərbaycanda sənayeləşmənin başlangıcı XIX əsrin ikinci yarısına təsadüf edir. Bu dövrdə neft hasilatının artması ölkədə sənayeləşmə prose-

sini sürətləndirmiş, zəruri infrastrukturların və sənaye sahələrinin yaranmasına səbəb olmuşdur. XX əsrin ortalarından etibarən sənayeləşmə prosesi regionlara nüfuz etmiş, yeni sənaye sahələrinin əsası qoyulmuşdur.

Azərbaycanda ötən əsrin 70-80-ci illərində baş vermiş sənayeləşmə Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu dövrdə sənayenin inkişafına irihəcmli vəsaitlər yönəldilmiş, ittifaqçıqlıq bir sıra iri sənaye müəssisələri qurulmuş, ölkə üçün ənənəvi olmayan yeni sənaye sahələri yaradılmış, sənayenin diversifikasiyası sürətlənmişdir. Bununla yanaşı, sənayenin kadır potensialının gücləndirilməsi məqsədilə Sovet İttifaqının qabaqcıl ali təhsil müəssisələrinə kütləvi şəkildə tələbələrin göndərilməsi praktikası geniş vüsət almışdır.

Müstəqillik dövründə sənayenin inkişafında ilk növbədə neft-qaz sektoruna cəlb edilən xarici investisiyalar həllədici rol oynamış, bu sahənin inkişafı istər birbaşa, istərsə də dolayısı ilə sənayenin digər sahələrinin yenidən canlanmasına təkan vermişdir. Həmin dövrdə həmçinin sənaye müəssisələrinin özəlləşdirilməsi həyata keçirilmiş və bazar iqtisadiyyatı institutlarının əsası qoyulmuşdur.

2004-cü ildən etibarən Azərbaycanda sənayeləşmə templəri yüksəlmiş, sənayenin regional strukturunun təkmilləşdirilməsi əsas prioritetlərdən biri kimi müəyyən olunmuş, sənaye istehsalı üçün həyatı əhəmiyyət kəsb edən enerji təminatı məsələlərinin həlli istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmiş, respublika təbii qaz və elektrik enerjisi idxləçisində ixracatçıya çəvrilmiş, sənayenin infrastruktur təminatı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmışdır. "Əsrin müqaviləsi"nin bu məsələlərdə misiliz əhəmiyyəti olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 29 dekabr 2012-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" inkişaf Konsepsiyası çərçivəsində respublikanın əsas inkişaf istiqamətləri müəyyən edilmiş və bunların arasında neft-qaz sektorу və neft-kimya sənayesinin modernləşdirilməsi, qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və inkişaf etdirilməsi, digər prioritət istiqamətlər müəyyən edilmişdir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, sənayenin artım templəri və inkişaf mərhələləri ölkələrin gəlir səviyyəsinə uyğun olaraq dəyişir. Ölkələr inkişaf etdikcə aşağı texnologiyalı və əməktutumlu yeyinti, yüngül, mebel və s. sənaye sahələri aparıcı mövqeyini orta texnologiyalı kimya, metallurgiya, gəmiqayırma, maşın və avadanlıq istehsalı sahələrinə verir. Sənayeləşmənin

ən son mərhələsində elektronika, kompüter istehsalı, əczaçılıq və kosmik sənaye kimi yüksək texnologiyalı sahələr lokomotiv olaraq çıxış edir və global miqyasda sənayenin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır.

Sənayenin inkişafı müasir mərhələdə bir sıra qlobal çağırışlarla müşayiət olunur. Bu çağırışlar məhsullardan istifadə tsiklinin sürətlənməsi və intensivləşməsi, araşdırma və inkişafda təmərküzləşmə, istehlakçı tələbinin coğrafi strukturunun dəyişməsi və istehsal zəncirlərinin mürəkkəbləşməsi kimi amillərdən ibarətdir.

İstehsal zəncirinin mürəkkəbləşməsinin digər aspekti yarımfabrikatlar ticarətinin davamlı artmasıdır. Son 40 ildə yarımfabrikatlar ticarəti 10 dəfə artmışdır.

Azərbaycan sənayesinin inkişafı da bu çağırışlardan kənarda qalmır. Bu çağırışlar artıq bir sıra tədqiqatlarda səsləndirildiyi kimi daha çox "Dördüncü sənaye inqilabı" ilə əlaqədardır. Eyni zamanda yeni sənaye siyaseti obrazının zəruriliyi rəqəmsal iqtisadiyyatın və altıncı texnoloji ukladın tələblərinin nəzərə alınması ilə bir sıra elmi məruzələrdə və konfranslarda müzakirə predmetinə çevrilmişdir. Başqa sözlə, bu çağırışlar "Sənaye-4" tərəfindən formalaşdırılan texnoloji və iqtisadi çağırışlardır.

Bu çağırışlara uyğun olaraq Azərbaycan iqtisadiyyatının üstünlüklinə və güclü tərəflərinə əsaslanan optimal sənaye siyasetinin axtarışı zəruriidir. Bu siyaset geniş xammal bazasına, enerji resursları ilə təminata, yüksəkixtisaslı işçi qüvvəsinin saxlanması, ayrı-ayrı əmtəələr və ya xərclər üzrə yüksək rəqabətqabiliyyətliliyinə əsaslanmalıdır. Bu, bir sıra imkanların reallaşdırılmasına şərait yaradır, o cümlədən yeni texnoloji və rəqəmsal iqtisadiyyata keçməyə, məhsuldarlığın artırılmasına, Asiya-Sakit okean regionu, Yaxın Şərqi, Latin Amerikası ölkələri ilə əməkdaşlığın intensivləşdirilməsinə gətirib çıxarır. Daxili inkişaf amillərinə aidiyəti baxımından bu amilləri əhatə edən layihələrin hazırlanması "əmək məhsuldarlığı", "beynəlxalq kooperasiya və ixrac", "material tutumluğu" kimi layihələr ola bilər.

Müasir sənaye siyaseti ölkədə mövcud olan potensiala əsaslanmalıdır. Təhlil göstərir ki, bu potensiala aşağıdakılardır: Xammal resurslarının mövcudluğu; Enerji və Nəqliyyat infrastrukturu; Beynəlxalq bazarlara çıxış imkanı; Kadr potensialının mövcudluğu; Əlverişli biznes investisiya mühiti; Maliyyə imkanları və İnstitutional potensial; Sənayenin inkişafı üçün əhəmiyyətli institutların mövcudluğu (AZPROMO, AİŞ SKMF) Göstərilən resurslardan səmərəli istifadə əsasında Azərbaycanda

həyata keçirilən uğurlu iqtisadi siyaset nəticəsində sənayeləşmə prosesi daha da sürətlənmişdir. Düşünülmüş neft-qaz strategiyasının reallaşdırılması ölkənin dayanıqlı maliyyə resurslarının formalşamasına və bununla da mövcud sənaye potensialından səmərəli istifadə imkanlarının genişləndirilməsinə şərait yaratmışdır.

Son illərdə həyata keçirilən innovativ sənayeləşmə tədbirləri çərçivəsində bu sahədə diversifikasiya genişlənmiş, yeni istehsal gücləri istifadəyə verilmiş, müasir texnologiyalara əsaslanan rəqabətqabiliyyətli texnoparklar yaradılmışdır. Bu baxımdan Sumqayıt şəhərini xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır.

2003-cü ildə İlham Əliyevin prezident seçilməsindən sonra Sumqayıtin sənayeləşməsinin yeni mərhələsi başladı. Qeyri-neft sektorunun inkişafı çərçivəsində sənayeləşmə prosesi yeni mərhələyə qədəm qoydu. Prezident İlham Əliyevin qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı qəbul etdiyi qərarlar ümumən Azərbaycanın milli sənayesində innovativ inkişafə keçiddə yeni mərhələnin başlanmasına rəvac verdi. Bu gün Sumqayıtda fəaliyyətdə olan texnoparklar, Kimya Sənaye Parkı, Sumqayıt Yeni Texnologiyalar Parkı məhz ölkədə gedən sənayeləşmə siyasetinin nəticəsidir.

Sumqayıtda sənayeləşmənin yeni mərhələsi – sənayenin innovativ inkişafına uyğun olaraq qeyri-neft ixracının artmasının mühüm mənbəyidir.

Təsadüfi deyil ki, Prezident İlham Əliyev Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında "SOCAR Polymer" müəssisənin açılışında xarici sərmayə amilinə toxunaraq qeyd etmişdir ki, "SOCAR Polymer" tam güc ilə işə başlayır. Bu, çox əlamətdar hadisədir. Bu, ölkəmizin inkişafını göstərir. Bu, ölkəmizə xarici maliyyə qurumları tərəfindən inamın təzahürüdür. Çünkü bu zavodun tikintisində xarici banklar da iştirak ediblər. Zavodun istehsal gücü 300 min ton olacaq. Bu, ölkənin qeyri-neft ixracının 15 faiz artımı deməkdir.

Müasir dövrdə ölkədə sənayeləşmə prosesinin sürətləndirilməsində müvafiq institutların yaradılması və onların fəaliyyətinin genişləndirilməsi mühüm rol oynayır. Buna nümunə olaraq Sumqayıt Texnologiyalar Parkı ilə yanaşı, Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı, Balaxanı Sənaye Parkı və Yüksək Texnologiyalar Parkını qeyd etmək olar. Bu texnoparklar təkcə elm və texnikanın yeni nailiyyətlərinin tətbiqinə xidmət etmir. Onlar sənaye strukturlarının yenidən qurulması, geri qalmış regionların yerli resursları və gizli potensial imkanlarının səfərbər edilməsi, rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edilməsi və s. məsələlərin həllinə yardım edir. Innovativ inki-

şafın daşıyıcısı kimi texnoparklar innovasiya prosesinin, yeniliyin işlənməsi və ekspertizasından tutmuş malın istehsalı və satışına qədər bütün məhələlərin reallaşdırılmasını təmin edir.

Hazırda Azərbaycanda sənayenin gələcək inkişafı üçün zəruri şərtlər mövcuddur. Bunun nəticəsidir ki, sənaye potensialının inkişafı sahəsində göstəricilər keçən il müsbət olmuşdur. Sənayenin qeyri-neft sektorunda istehsal 9,1 faiz artıb. Sənaye zonalarının, sənaye məhəllələrinin, sənaye parklarının yaradılması geniş vüsət alıb. Nəinki Sumqayıtda, həm də Gəncədə, Mingəçevirdə və digər şəhərlərdə də bu proses gedir. İndi sənaye parklarında 67 rezident qeydiyyata alınmışdır. Onlardan 40 rezident artıq fəaliyyətdədir. Sənaye parklarında həyata keçirilən layihələrə nəzərdə tutulan sərmaya 5 milyard manatdan çoxdur. Bu layihələr nəticəsində 11 min yeni iş yeri yaradılıb. Respublikamızda sənaye zonalarının yaradılmasına davam edir.

Innovativ inkişafa kecid şəraitində Azərbaycan dövlətinin sənaye siyasətinin həyata keçirilməsi əlverişli biznes investisiya mühiti, ixtisaslı kadr potensialı, institusional potensial, yenilənmiş enerji və nəqliyyat infrastruktur, xammal resurslarının mövcudluğu, beynəlxalq bazarlara çıxış və geniş maliyyə imkanları kimi prioritətlərlə əlaqədardır.

Ötən 15 il ərzində biznes mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı böyük addımlar atıldığı vurğulayan Prezident İlham Əliyev bildirib ki, ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafına böyük dəstək verilir: "Təkcə güzəştli şərtlərlə sahibkarlara verilən kreditlərin məbləği 2 milyard manatı ötüb. Sevindirici hal ondan ibarətdir ki, dövlət büdcəsindən bu məbləğin cəmi 1 milyard manatı ayrılmışdır. Qalan bir milyarddan çox vəsait verilmiş və qaytarılmış kreditlər hesabına yenidən kredit şəklində verilib. Beləliklə, biz kifayət qədər böyük maliyyə resursu yaratmışıq. Bu bizə imkan verir ki, dövlət büdcəsinin yükünü azaldaq və gələcəkdə güzəştli şərtlərlə sahibkarlara maliyyə dəstəyi göstərək".

Azərbaycanda həyata keçirilən genişmiqyaslı islahatlar beynəlxalq maliyyə qurumlarının hesabatlarında öz əksini tapmışdır. Belə ki, Dünya Bankının dərc etdiyi "Doing Business 2019" hesabatında Azərbaycan dünyanın 10 ən islahatçı dövləti sıyahısına daxil edilərək daha çox islahat aparan ölkə elan olunub. Son hesabatda Azərbaycanın mövqeyi əvvəlki illə müqayisədə 32 pillə irəliləyərək 190 ölkə arasında 25-ci yerə yüksəlib, MDB ölkələri arasında lider mövqeyə çatıb.

Ölkədə sahibkarlığın dəstəklənməsi özəl investisiyaların təşviqi, vergi güzəştlerinin optimallaşdırılması və iqtisadi səmərəsinin yüksəldilməsi, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin klasterlərinin yaradılması sahibkarlığın inkişafı üçün geniş imkanlar açır. İndiyədək 292 sahibkarlıq subyekti nəticəsində 332 investisiya təşviqi sənədi verilib. Bu layihənin icrası nəticəsində yerli istehsala 2,8 milyard manatdan çox investisiya yatırılacaqdır. Mövcud layihələrin 87 faizi rayonların payına düşür. Qeyri-neft sektorunun inkişafına dövlət dəstəyi nəticəsində 2014-2018-ci illərdə qeyri-neft sektorunu 8 faiz, qeyri-neft sənayesi isə 32 faiz artıb.

2014-2018-ci illərdə 16 mindən çox sahibkarın ümumi dəyəri 2,6 milyard manat olan layihəsinə 1 milyard manatdan çox güzəştli kredit verilib, bunun 21 faizi müxtəlif sənaye sahələrinin inkişafına yönəldilib.

Təhlil göstərir ki, sənayeyə investisiyaların cəlb edilməsi üçün imkanlar daha da genişləndirilməli, sənayeyə yönləndirilən dövlətin güzəştli kreditlərindən istifadə və lizinq imkanları artırılmalı, qeyri-neft sənayesinə investisiyaların təşviqi mexanizmi gücləndirilməlidir. Keçən il ölkənin qeyri-neft məhsullarının ixracının təşviqi və stimullaşdırılması programı çərçivəsində sahibkarlara dövlət büdcəsindən 15,0 milyon manat məbləğində ixrac təşviqləri ödənilib. Fikrimizcə, yaxın gələcəkdə bu məbləğin 2-3 dəfə artırılması daha məqsədə uyğun olardı. Sənaye müəssisələrinin quşuluş xərclərinin azaldılması, sənaye zonalarından kənarda yerləşən sənaye layihələrinin müəssisədən kənar infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması, bu məqsədlə dövlət vəsaiti hesabına həyata keçirilən infrastruktur layihələrinin özəl sektorun investisiyaları ilə əlaqələndirilməsi mexanizmi qurulmalıdır. Eyni zamanda dünya təcrübəsində mövcud olan dövlət-özəl tərəfdəşliq modellərinin geniş tətbiqi zəruridir. Bank sektoru ilə real sektor arasında uzunmüddətli birbaşa investisiyaların tətbiqi üçün real şərait yaradılmalıdır.

Innovativ inkişafda müsbət rol oynayan strukturlardan biri də Dövlət Xüsusi Maşınqayırma və Konversiya Komitəsinin bazasında yaradılmış Müdafiə Sənayesi Nazirliyidir. Bu nazirlik həm idxlənin əvəzlənməsi, həm də ixrac yönümlü fəaliyyət göstərməklə tədiyyə balansına müsbət təsir göstərir. Azərbaycanda hərbi sənaye kompleksinin inkişafı idxlənin əvəzlənməsi və dəyərin ölkədə qalması üçün vacibdir.

Müdafiə sənayesinin xammal bazasının gücləndirilməsində son illərdə Gəncə şəhərinin və Daşkəsən rayonunun ərazilərində dəmir filizi-

nin hasilatından polad istehsalına qədər bütün mərhələləri əhatə edən polad istehsal kompleksinin tikintisini, bu sahədə yeni texnologiyaların tətbiqini, maddi-texniki bazarın müasirləşdirilməsini və ondan səmərəli istifadəni yerinə yetirən Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksi əhəmiyyətli rol oynamışdır. Daşkəsən Filizsaflaşdırma ASC-nin Azərbaycanın Polad İstehsalı Kompleksinə daxil edilməsi bu işlərin sürətlənməsinə ciddi təkan vermişdir. 2015-2017-ci illərdə sənayedə əsas kapitala yönəldilən investisiyaların həcmi 80,4 milyard manat olmuşdur. 2017-ci ildə bütövlükdə sənayeyə 10,6 milyard manat məbləğində vəsait, o cümlədən 6,9 milyarddan çox xarici, 3,6 milyard manat daxili investisiya yatırılmışdır. Xarici investisiyalar mədənçixarma sənayesində 8,4 milyard manat, daxili investisiya isə 2,1 milyard manat təşkil etmişdir. Elə həmin ildə müvafiq olaraq emal sənayesində cəmi investisiyalar 652,6 milyon manata, o cümlədən xarici investisiyalar 32,0 milyon manata, daxili investisiyalar isə 620,6 milyon manata bərabər olmuşdur.

Sənayedə əsas kapitala yatırılan investisiyaların quruluşunu təhlil edərkən aydın olur ki, ölkədə qeyri-neft yaşıł emal sənayesi inkişaf edir. Sənayenin innovativ inkişafı son illərdə özünü əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış və ya yeni məhsul istehsalı prosesində göstərir. Bu sahədə liderlik emal sənayesinə məxsusdur. Belə ki, emal sənayesində əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış və ya yeni tətbiq olunmuş məhsul 2007-ci ildə 617,8 min manatdan, 2017-ci ildə 14676,7 min manata çatmışdır. Artıq qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan yeni sənayeləşmə dövrünə qədəm qoymuşdur. Bu mərhələnin əsas xüsusiyyətləri sənayenin regionlarda inkişafı, innovativlik və ətraf mühitə təsirlərinin azaldılması, həmçinin iqtisadiyyatın və sənaye ixracının artırılması və yeni iş yerlərinin açılmasıdır. Bunun üçün zəruri institutional mühit və makroiqtisadi şərait, habelə dünya iqtisadiyyatında inkişaf təməyüllərinin gözlənilməsi vacibdir.

Ölkədə innovativ inkişafa keçidlə əlaqədar sənaye siyasetinin müüm istiqaməti sənaye və texnologiyalar parklarının fəaliyyətinin gücləndirməsi, yeni sənaye parklarının və sənaye məhəllələrinin yaradılması, xüsusi iqtisadi zonaların fəaliyyətə başlaması və regionların sənaye potensialının artırılmasıdır. Regional potensialdan düzgün istifadə olunması məqsədilə regional ixtisaslaşmaya əsaslanan sektorəl sənaye bölgələrinin qurulması, sənaye məhəllələrinin yaradılması və regional klasterlərinin təşviqi zəruridir.

Sənaye məhəllələrinin yaradılması Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Sənaye məhəllələrinin yaradılması və fəaliyyətinin təşkili haqqında" 2014-cü il 8 oktyabr tarixli 288 nömrəli Fərmanı ilə müəyyən edilmişdir. Sənaye məhəlləsinin yaradılmasında məqsəd sənaye və xidmət sahələrində fəaliyyət göstərən kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsi və əhalinin məşğulluğunun artırılmasıdır. Sənaye məhəllələri istehsal prosesinin təşkilində infrastruktur xərclərinin azaldılması, kooperasiya əlaqələrinin gücləndirilməsi, kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və s. məsələlərin həlli baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Sənaye məhəllələrinin təşkili və tənzimlənməsi "Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti" ASC tərəfindən həyata keçirilir. Bu şirkət sənaye məhəllələrində zəruri infrastrukturun və biznes şəraitinin yaradılmasında mühüm rol oynayır.

Ölkədə ilk sənaye məhəlləsi olan Neftçala Sənaye Məhəlləsi 2015-ci ildə yaradılmışdır. Bu məhəllədə avtomobil, balıq yemi, plastik məmulatlar, suvarma sistemləri, poletilen suvarma boruları, kağız stəkanları və hazır işkilər istehsalı, modul tipli məktəb konservləşdirilməsi ilə məşğul olan müəssisələr qeydiyyata alınmışdır. Rezidentlər tərəfindən sənaye məhəlləsinə 45,3 mln. manat investisiya yatırılıb, 500-ə yaxın yeni iş yerləri yaradılıb.

2017-ci ilin sonunda Sabirabad Sənaye Məhəlləsinin yaradılması haqqında Prezidentin Sərəncamı olmuşdur. 2017-ci ildə yaradılan digər yeni bir sənaye məhəlləsi Hacıqabulda yerləşən və qeyri-neft məhsulları istehsalı ilə məşğul olan sənaye məhəlləsidir.

2018-ci ildə isə Masallı Sənaye məhəlləsi istifadəyə verilmişdir. Müsbət haldır ki, Sənaye Məhəlləsində İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində kiçik və orta biznesin inkişafı agentliyinin "Kicik və Orta Biznesin Dostu" (KOB) Mərkəzi də fəaliyyət göstərir. Mərkəz öz biznesini quraraq sahibkarlıq fəaliyyətini genişləndirmək istəyən sahibkarlara dəstək xidmətlərini göstərir. Bu zaman innovativ sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin artırılması tədbirlərinin icrası mövcud sənaye siyasetində xüsusi yer tutmalıdır. Belə mərkəzlərin respublikanın bütün regionlarında yaradılması məqsədə uyğundur.

Bunun üçün, hər şeydən əvvəl, Azərbaycanın valyuta ehtiyatlarının artması zəruridir. Ölkənin valyuta ehtiyatları artıq 46 milyard dolları keçib. Dövlət Neft Fonduun valyuta ehtiyatları 40 milyard dollara çatmışdır. Azərbaycana daxil olan valyuta ehtiyatlarının həcmi bundan sonra xeyli

artacaq. "2020-ci il Azərbaycan üçün prioritet illərdən biridir. Gələcəyə baxış konsepsiyasında və Strateji yol Xəritəsində 2020-ci il Azərbaycanda aparılan islahatlar dövrünün həllədici mərhələsi kimi dəyərləndirilir". Azərbaycan hökuməti və beynəlxalq maliyyə qurumları ölkədə iqtisadi artım tempinin sürətlənəcəyini proqnozlaşdırır. 2017-ci il stabillik, 2018-ci il artımların əldə edilməsi dövrü kimi yadda qalıb. 2019-cu il daha sürətli artım, 2020-ci il isə bu sürətli artımın qorunub-saxlanılması ilə xarakterik olacaq. Gələn il "Cənub Qaz Dəhlizi" çərçivəsində TAP boru kəməri istifadəyə veriləcək və Avropa bazarına 10 milyard kubmetr Azərbaycan qazı nəql olunacaq. TANAP-la Türkiyəyə 6 milyard kubmetr həcmində qaz ötürüləcəkdir. 2020-ci ildə dəmir yolu xəttlə yükdaşımaların artması da valyuta gəlirlərini çoxaldacaq. Sumqayıt Kimya Parkında qurulan zavodlar qeyri-neft sektorunun artımını sürətləndirəcək. Eyni zamanda sahibkarlığın inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atılacaq. Bütün bunlar sənayeləşmənin sürətlənməsində, ixrac modelinin reallaşdırılmasında müsbət rol oynayacaqdır. İnnovativ sənaye siyasetinin mühüm istiqaməti kimi dünyanın bir çox ölkələrində Azərbaycanın sənaye evləri və ticarət mərkəzləri açılmışdır. Bunlar da Azərbaycan brendinin xaricə çıxmasını şərtləndirən və ölkəyə valyuta gətirən amillərdir. Həm də sənaye siyasetinin həyata keçirilməsinə təkan verən amildir.

Sənayenin inkişafi prosesində ağır sənaye və maşınqayırma sektorunun əhəmiyyətinin böyük olduğunu nəzərə alaraq 2016-ci ildən başlayaraq 2025-2030-cu illərdək sənayenin inkişafı üçün aşağıdakı strateji baxışları və strateji hədəfləri vurğulamaq mümkündür. 2016-2020-ci illər üçün strateji hədəflərə aiddir:

- Mövcud aktivlərin optimallaşdırılması;
- Rəqabətə davamlı sektorun yaradılması;
- Maliyyə dəstəyinin təmin edilməsi və beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsi.

2020-ci ilədək nəzərdə tutulan hədəflərə nail olunması nəticəsində Azərbaycanda real ÜDM-in 1 milyard 560 milyon manatadək artacağı, 7700 yeni iş yerinin yaradılacağı proqnozlaşdırılır. Bu nəticənin əldə olunması üçün dövlət-özəl resursları hesabına 2,9 milyard manat investisiya qoyuluşu tələb edilir. 2020-ci ilədək inkişafın sonrakı dövrü üçün zəruri olan hazırlıq tədbirləri görülməlidir, mövcud resurslardan optimal istifadəyə və müəssisələrdə səmərəli istehsal metodlarının tətbiqinə başlanacaqdır.

2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxış aşağı və orta dəyər məhsulları seqmentinin əksər hissəsində dəyər zəncirinin yerli imkanlar hesabına formalasdırılması, ölkə müəssisələrinin regional baxımdan tam rəqabətqabiliyyətli vəziyyətə gətirilməsi və Azərbaycan Respublikasının regionun ağır sənaye və maşınqayırma mərkəzinə çevrilməsidir.

2025-ci ildən sonrakı dövr üçün hədəf-baxış ölkənin ağır sənaye və maşınqayırma müəssisələrinin qlobal dəyər zəncirinin tərkib hissəsinə çevrilərək yüksək dəyər məhsulları seqmentində məşhur brendlərin istehsalında iştirak etməsinə və Azərbaycandan qonşu ölkələrə texniki bilik, "nou-hau" səmərəli istehsal və idarəetmə metodları ixracına nail olmaqdır.

Yüksək gəlir gətirən sahələrə investisiya qoyuluşunun artması nəticəsində uzunmüddətli perspektivdə resurstatumlu əmtəə istehsalından innovativ yüksək texnologiyalar əsasında hazırlanan məhsul istehsalına keçid təmin olunacaqdır.

4.8. İNFRASTRUKTUR SAHƏLƏRİN ÜSTÜN İNKİŞAFI – AZƏRBAYCANIN İQTİSADI İNKİŞAF MODELİNİN XARAKTERİK CƏHƏTİDİR

Dahi Heydər Əliyev müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu kimi yaxşı bilirdi ki, möhkəm dövlət və güclü iqtisadiyyat yeni insanın formallaşması ilə şərtlənir. Ancaq azərbaycanlıların, xüsusən yeni nəslin müasir düşüncə və həyat tərzinə malik olması üçün Ulu öndər iki mövcud yoldan ən praktiki və yeni yolu seçmişdir. Birinci yol mövcud insanların şüurunun dəyişməsi ilə bağlı idi və olduqca çətin məsələ kimi lazımı nəticəni verməyə bilərdi. İkinci yol – insanların həyat və əmək fəaliyyəti mühitinin dəyişməsi və modern infrastruktur imkanlarından bəhrələnməklə özünün həyat tərzinin müasirləşdirilməsi yolu idi.

İnfrastrukturun inkişafı. Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi sosial-iqtisadi siyasetin mühüm istiqamətlərindən biri infrastrukturun inkişaf etdirilməsi oldu və müasir Azərbaycanın qurucusu bu sahədə də çox mühüm işlərə imza atdı. Bu baxımdan Ulu öndərin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən nəqliyyatın inkişafı siyasetinin mərkəzində ölkə ərazisində beynəlxalq və tranzit dəhliz və yolların, ölkənin regionlararası, şəhər və rayondaxili yolları nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı, eləcə də milli nəqliyyat-yol sisteminin dünya kommunikasiya məkanına sürətli integrasiyası dururdu. Bu məqsədlə TRASEKA, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi, İNOGEYT Proqramının həyata keçirilməsinə başlanıldı. Nəticədə Azərbaycan Xəzər regionunda əsas multimodal nəqliyyat qovşağına və beynəlxalq əhəmiyyətli neft-qaz tranziti ölkəsinə çevrildi.

Bu strateji seçim müstəqil quruculuq illəri ərzində bütövlükdə özünü doğrultdu. Həqiqətən, Azərbaycanın yeni siması, onun ilbəil müasir infrastrukturla zənginləşən şəhərləri və bölgələri sanki insanları da dəyişməyə sövq etmişdir. Müasir həyat yeni fiziki və sosial, istehsal və kommunikasiya, energetika, nəqliyyat, xidmətlər və s. infrastrukturların vasitəsilə hər bir vətəndaşın həyatına daxil olmuşdur. Bu proses 2003-cü ildən başlayaraq, məhz Prezident İlham Əliyevin ardıcıl və yorulmaz dövlət başçısı və dahi Heydər Əliyevin sadıq davamçısı kimi bu ideyanın reallaşmasında xüsusi vüsət tapmışdır.

Təsadüfi deyil ki, Azərbaycanın infrastrukturunun yeniləşməsi bir nəçə Strateji Yol Xəritələri vasitəsilə qısamüddətli dövr (2020-ci ilədək), orta müddətli dövr (2025-ci ilədək) və uzunmüddətli perspektiv üçün (2025-ci

ildən sonrakı dövr) konkret hədəflər kimi təyin edilmişdir.

Hər bir müasir dövlət özünün infrastruktur sisteminin inkişafını təmin etmək üçün müxtəlif imkanlar axtarır. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrində bu işdə iştirak edən müxtəlif maraq tərəfləri (steyholderlər) ola bilər. Dövlət, əsasən, iri kapitalı bu məsələyə cəlb etməyə çalışır. Başqa bir infrastruktur inkişaf modelində yerli özünüidarəetmə orqanları (Türkiyə nümunəsi) məhz lokal əhəmiyyətli infrastrukturların yaradılması, inkişafı və idarəedilməsində əsas rol oynayır. Yalnız mühüm strateji əhəmiyyəti olan sahələrdə infrastrukturun yaradılmasına dövlət özünün maddi imkanlarını cəlb edir və həmin infrastruktur obyektlərini (məsələn, kosmik və qlobal kommunikasiyalar, beynəlxalq magistrallar, müdafiə texnologiyaları və s.), dövlət öz mülkiyyəti və idarəedilməsində saxlayır.

İnfrastruktur dedikdə sözün geniş mənasında əsas maddi, istehsal sahələrinə, sənayeyə, kənd təsərrüfatına, tikintiyə, əhaliyə xidmət edən təsərrüfat sahələri məcmusu başa düşülür. Sözün dar mənasında, əsas maddi istehsalın konkret funksional təminatını həyata keçirən sahələri (energetika, nəqliyyat, rabitə, təchizat, logistika və s.) nəzərdə tutulur.

Müasir iqtisadi sistemlərdə infrastrukturun (o cümlədən sosial infrastrukturun) ictimai istehsalın və təkrar istehsalın təşkili, onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi, işçi qüvvəsinin, əmək məhsuldarlığının daimi artırılması və bütövlükdə iqtisadi inkişafın təmin edilməsində mühüm rolü vardır və bu səbəblərdən həmin sahənin göstərdiyi xidmətlər toplusunun gücləndirilməsi və çeşidinin daimi artırılması, fəaliyyət mexanizminin təkmilləşdirilməsi aktual elmi və praktiki problem kimi tanınır.

Azərbaycanın müstəqillik dövrünün başlangıcından hazırkı dövrədək neft stratejiyasının yaratdığı imkanlar hesabına infrastrukturun inkişafına birinci dərəcəli əhəmiyyət verilmişdir və irimiqyaslı milli və beynəlxalq əhəmiyyətli infrastruktur obyektlərin (magistral yollar, şəhər infrastruktur, aeroportlar, baza təhsil müəssisələri, idman və mədəni qurğular və s.) inşası və yeniləşdirilməsinə müstəsna diqqət verilmiş və böyük həcmədə dövlət investisiyaları yönəldilmişdir.

Prezident İlham Novruz bayramı münasibətilə Azərbaycan xalqına təbrikində qeyd edib: "Keçən il biz regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair üçüncü Dövlət Programının icrasını təmin etdik. Program artıqlaması ilə icra edildi və üç programın icrası böyük dəyişikliklərə gətirib çıxardı. Biz, demək olar ki, bütün infrastruktur layihələrimizi yenidən

qurduq. Azərbaycan infrastruktur baxımından çox sürətlə inkişaf edir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, biz üç program çərçivəsində elektrik enerjisini ixrac etməyə başlamışq, ölkə daxilində təminat tam təşkil edilir. Baxmayaraq ki, əvvəlki illərdə biz idxaldan asılı idik. Biz qazlaşdırmanın 95 faizə çatdırılmışq və bu, dünya miqyasında ən böyük, ən yüksək göstəricilərdən biridir". İlham Əliyev vurğulayıb ki, şəhərlərimizin əksəriyyətinə təmiz içməli su xətləri çəkildi və bu proses davam etdirilir: "On beş min kilometr yeni yol çəkildi və Davos Ümumdünya İqtisadi Forumunun hesablamalarına görə, yol infrastrukturunun səviyyəsi, keyfiyyəti baxımından Azərbaycan dünya miqyasında 34-cü yerdədir. Sosial infrastruktur obyektləri inşa olundu, 3200-dən çox məktəb, 640-dan çox tibb müəssisəsi tikildi və ya yenidən quruldu. İki milyondan çox yeni iş yeri yaradılmışdır. Əhali isə 1,6 milyon artmışdır".

Bir çox araşdırma larda infrastrukturun davamlı inkişaf prizmasından prioritet təşkil edən sahələrinin üstün inkişafı əsaslandırılmışdır, bu sahədə dünya ölkələrinin qabaqcıl təcrübəsi nəzərdən keçirilmişdir və örnək ola biləcək inkişaf modelləri öyrənilmişdir.

Fiziki və sosial infrastrukturların mühüm cəhətlərinin ərazi, regional bağlılığı olması səbəbindən onlar Azərbaycanın davamlı inkişafında regionların və ərazi inkişafının mühüm sahəsinə çevrilmiş və infrastruktur kompleksinə daxil olan obyektlərin konkret seçimi vasitəsilə regionların sosial-iqtisadi inkişafına bilavasitə xidmət etməyə başlamışdır. Deyilənlər Prezident İlham Əliyevin davamlı olaraq yürütdüyü modernlaşmə siyasetinin ana xəttini təşkil edir. Onun irəli sürdüyü strategiyanın enerji effektləri mütəxəssislərin nəzərindən qəcmamışdır. Belə ki, müasir rəqəmsal dövlət və infrastruktur xidmətlərin informasiyalasması multiplikativ effekt vermişdir: Prezidentin fərmanı ilə təsdiq edilmiş sahənin 2016–2023-cü illər üzrə İnkişaf Strategiyası əsasında informasiya-kommunikasiya infrastrukturunun inkişafı eyniliklə kosmik infrastrukturun, sosial xidmətlərin səmərəliləşdirilməsi, təhsil və səhiyyə, nəqliyyat və rabitənin, bankçılıq və biznesə maliyyə dəstəyinin də tamamilə yeni texnoloji əsasda həyata keçirməyə imkan yaratmışdır.

İstehsal infrastrukturu. Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra ötən qısa dövr ərzində Azərbaycan xalqının Ümummülli lideri Heydər Əliyevin uzaqgörən siyaseti və gərgin fəaliyyəti nəticəsində, ağır ilkin şərtlərə baxmayaraq, ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı və dünya sistemində in-

teqrasiyası sahəsində çox böyük nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Ən böyük nailiyyət isə ondan ibarətdir ki, bu dövrdə ölkədə aparılan müstəqil dövlət quruculuğu prosesində iqtisadi islahatların və inkişafın mahiyyət etibarilə yeni bir modeli – Azərbaycan modeli yaranmışdır. Bu modelin əsas xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, istehsal infrastruktur sahələrin və iri obyektlərin yaradılması və ya bərpası, davamlı inkişafı və təkmilləşməsi üstün inkişaf istiqamətləri kimi müəyyən edilmişdir. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında bu konseptual yanaşma çoxsaylı parlaq infrastruktur layihələrin uğurla yerinə yetirilməsində öz doğruluğunun təsdiqini tapmışdır.

Nəqliyyat infrastrukturu. Strateji baxımdan Böyük İpək yolunda yerləşən Azərbaycanın yol və infrastruktur obyektlərinin səmərəli və münasib şəbəkəsinin inkişaf etdirilməsinin vacibliyi bölgədə Azərbaycanın avtomobil yolları şəbəkəsinin uzunluğu və əhatə dairəsi parametrlərinə görə qonşu ölkələrə regionlararası yol nəqliyyat və rabitə üçün əsas potensial yaradır. Lakin son araşdırmlar göstərir ki, ümumi şəbəkəsinin əhəmiyyətli payı, yerli yolların isə təxminən 80 faizi, kapital tutumlu bərpa və yenidən qurulmasını tələb edir. 2004–2014-cü illərdə hökumət tərəfindən Prezident İlham Əliyevin sərəncamları əsasında yol infrastrukturunun modernlaşdırılması və təmiri sahəsində 10 milyard ABŞ dollar məbləğində sərmayə qoyuldu, əsas magistral yolların və şəhər infrastrukturu, o cümlədən dəmir yolu infrastrukturu və vaqon parkının modernlaşdırılması "Azərbaycanda Dəmir Yolu Sisteminin İnkişafı üzrə Dövlət Programı" çərçivəsində həyata keçirilmişdir. Azərbaycan təkcə neft-qaz kəmərlərinin keçdiyi tranzit ölkə deyil. Ölkəmiz həmçinin dünyanın müxtəlif regionlarını birləşdirən ticarət yollarının kəsişdiyi mühüm strateji mövqeyə malikdir. Bu səbəbdən ötən əsrin qlobal layihələrdən biri olan Avropa-Qafqaz-Asiya (TRACECA) nəqliyyat dəhlizinin yaradılmasında Azərbaycan xüsusi rol oynamışdır. Dəhlizin istifadəyə verilməsi bir-birlərindən uzaqda yerləşən müxtəlif ölkələrə ticarət əlaqələrini genişləndirməyə büyük imkanlar yaratmış, Azərbaycan isə regionun ən böyük tranzit ölkəsinə çevrilmişdir. Həmin mövqenin möhkəmləndirilməsində artıq reallaşmağa başlayan Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu böyük əhəmiyyətə malikdir. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xətti üzrə beynəlxalq layihənin həyata keçirilməsi və Bosfor boğazından dəmiryol tunelinin inşası Trans-Avropa və Trans-Asiya dəmiryol şəbəkələrinin birləşdirilməsini, yük və sərnişinlərin birba-

şa olaraq Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ərazilərindən keçməklə Avro-
pa və Asiyaya çatdırılmasını təmin etməklə yanaşı, region ölkələrinin tran-
zit potensialının artmasına, Avropaya integrasiya proseslərinin sürətləndi-
rilməsinə xidmət edir. Layihənin həyata keçirilməsi həm də iqtisadi səmə-
rəlilik, sürət və vaxt tezliyi, təhlükəsizlik və etibarlılıq baxımından böyük
əhəmiyyət kəsb edir. Gələcəkdə Avropa və Asiya ölkələrinə məxsus yük-
lərin bu dəmiryoluna cəlb edilməsi eyni zamanda hər iki istiqamətdə
intermodal və konteyner daşımalarının həcmini artıracaq.

Zəngin potensiala malik olan Azərbaycanda yol infrastrukturunun
inkişafı ölkənin əsas prioritetlərində birinə çevrilmişdir. Ulu Öndər
Heydər Əliyevin müəyyənləşdiriyi sosial-iqtisadi siyasətin mühüm
istiqamətlərindən biri də məhz yol infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi
olub. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin uğurlu daxili siyasəti sayəsin-
də qazanılan müvəffəqiyyətlərin sırasında bu sahənin inkişafı önəmlü yer
tutur. "Azərbaycanda ən müasir yol infrastrukturunu yaradılacaq", – deyən
ölkə başçısı İlham Əliyev beynəlxalq və yerli əhəmiyyətli magistral və
şoselərin beynəlxalq standartlara tam cavab verəcəyinə əminlik bildirib.

Kənd təsərrüfatı infrastrukturunun inkişafı. Aqrar sektor Azərbay-
canın qeyri-neft iqtisadiyyatının əsas komponentidir, daxili və xarici ba-
zarlarda rəqabət aparmaq üçün böyük potensiala malikdir. Sektor güclü
multiplikasiya effektinə malikdir, kənd təsərrüfatı üçün xarakterik olma-
yan iqtisadiyyat sferalarında artım və şaxələndirilməni stimullaşdırır.
Kənd təsərrüfatı ümumi daxili məhsulun cəmi 6 faizini təşkil etsə də, işçi
qüvvəsinin təxminən 39 faizini özündə birləşdirən iqtisadiyyatın bu mü-
hüm sahəsi əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi baxımından mühüm
rol oynayır və kənd yerlərində əhalinin gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsinə
təşkil edir. Keçid dövründə böyük tənəzzül aradan qaldırıldıqdan sonra bu
sektor 1998-ci ildən başlayaraq bərpa olunmağa başlayıb və hazırda ciddi
biznes və ticarət imkanları yaratmaqdə davam edir. Bu sahənin inkişafı
güclü infrastrukturun yaradılması ilə bağlıdır. Hökumət kənd təsərrü-
fatı sahəsində bəzi problemlərin həlli üçün bir sıra dövlət proqramlarının
icrasına başlayıb. Yeni kənd təsərrüfatı strategiyası (2015-2020) kənd
infrastrukturun genişlənməsini nəzərdə tutmaqla Strateji Yol Xəritəsi vasi-
təsilə həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin fərمانları ilə
təsdiq edilən "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illər-

də sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın və habelə onun məntiqi da-
vamı olan 2014-2018-ci illər üçün İnkişaf Proqramının əsas məqsədi ölkə-
də qeyri-neft sektorunun inkişafının genişləndirilməsi, tarazlı regional və
davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşı-
laşdırılmasına nail olmaqdır.

Bu günlərdə Prezident İlham Əliyev "Azərbaycan Respublikası region-
larının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın
təsdiq edilməsi haqqında fərman imzalayıb. Fərmana əsasən, Azərbaycan
Respublikası regionlarının inkişafı ölkədə uğurla həyata keçirilən davamlı
sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir. Regionların
inkişafı sahəsində qəbul edilmiş və uğurla həyata keçirilmiş dövlət proq-
ramlarında, habelə regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair əlavə tədbirlər-
lə bağlı sərəncamlarda nəzərdə tutulmuş vəzifələrin icrası ölkədə qeyri-neft
sektorunun davamlı inkişafına, regionlarda kommunal xidmətlərin və sosial
infrastruktur təminatının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, sahibkarlıq mühü-
tinin daha da yaxşılaşdırılmasına, investisiya qoyuluşunun artmasına, yeni
müəssisələrin, iş yerlərinin açılmasına və nəticədə, əhalinin məşğulluğunun
artırılmasına və yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasına təkan vermişdir.

Dövlət proqramlarının icra olunduğu 2004-2018-ci illər ərzində
ümumi daxili məhsul 3,3 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektorу 2,8 dəfə,
sənaye 2,6 dəfə, kənd təsərrüfatı üzrə 1,7 dəfə artmışdır.

Bu müddətdə həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə
1,5 milyonu daimi olmaqla 2 milyondan çox yeni iş yeri, 100 mindən
çox müəssisə yaradılmış, işsizlik 5 faizə, yoxsulluq səviyyəsi isə 5,1 faizə
enmişdir. Dövlət proqramları çərçivəsində görülmüş genişmiqyaslı işlər
regionların qarşısındakı illərdə də inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır.

Bu və ya digər məqamlar nəzərə alınaraq, ölkə regionlarının, o cümlə-
dən kənd yerlərinin sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində görülmüş işləri növbəti
illərdə də davam etdirmək, eləcə də infrastruktur və sosial xidmətlərin
daha da yaxşılaşdırılması, bölgələrdə yaşayan əhalinin məşğulluğun
və maddi rifahının yüksəldilməsi məqsədilə aşağıdakı qərar verilib:

1. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" təsdiq edilsin.
2. Bu Fərmanın 1-ci hissəsi ilə təsdiq edilmiş Dövlət Proqramında nə-
zərdə tutulan tədbirlərin maliyyələşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Res-
publikasının Maliyyə Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat

Nazirliyi hər il, müvafiq olaraq, dövlət bütçəsinin və dövlət investisiya proqramlarının tərtibi prosesində maliyyə vəsaitinin nəzərdə tutulması üçün zəruri tədbirlər görsünlər.

3. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsini əlaqələndirsən və Proqramın icrasının gedişi barədə ildə bir dəfə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versin.

4. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetini bu Fərmandan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişaf proqramlarında əhaliyə və istehsala, habelə əhaliyə xidmət edən infrastruktur sahələrinin inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Bu məqsəd üçün əhaliyə və istehsala xidmət üzrə aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

1. Yol təsərrüfatı və nəqliyyatın inkişafı tədbirləri:

- ölkədə avtomobil nəqliyyatının fəaliyyətinin tənzimlənməsini təmin edən infrastrukturun inkişaf etdirilməsi;
- yeni Bakı dəniz ticarət limanının tikintisi;
- Bakı şəhərində nəqliyyat əməliyyatlarının intellektual idarə edilməsi sisteminin yaradılması;
- Magistral avtomobil yollarının yenidən qurulması və reallaşdırılması;
- Dəmir yolu işlahatlarının aparılması, dəmir yolu infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi.

2. Elektrik enerjisi, istilik və qaz təchizatının yaxşılaşdırılması sahəsində xeyli tədbirlər görmək, o cümlədən ölkənin alternativ və bərpa olunan enerji potensialının müəyyənləşdirilməsi və onlardan səmərəli istifadə məqsədilə tədbirlərin görülməsi, elektrik enerjisinin artırılması məqsədilə yeni elektrik stansiyalarının tikintisi, magistral qaz kəmərlərinin yenidən qurulması və tikintisi, yaşayış məntəqələrinin qaz təminatının yaxşılaşdırılması və i.a.

3. Rabitə xidmətinin yaxşılaşdırılması tədbirləri – regionlarda universal rabitə xidmətinin inkişaf etdirilməsi.

4. Meliorasiya və irriqasiya tədbirləri – su ehtiyatlarının idarə edilməsi planının hazırlanması və istifadə edilməsi, qış otlaqlarının su təchizatının yaxşılaşdırılması, meliorasiya və su təsərrüfatı üzrə elmi-tədqiqat və layihə işlərinin strukturunun təkmilləşdirilməsi, su ehtiyatlarından istifadəyə nəzarətin gücləndirilməsi.

Azərbaycan kimi neft ixrac edən ölkə üçün sahəvi diversifikasiya və investisiya portfelinin diversifikasiyası böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanı orta gəlirli ölkədən yüksək gəlirli ölkəyə çevirmək üçün diversifikasiyanın bütün növlərindən istifadə etmək mümkündür. Dövlət neft fondunun investisiya portfelinin müəyyən hissəsinin daşınmaz əmlaka yönəldilməsi ilə yüksək gəlirlilik əldə edilməlidir. Azərbaycanın ən böyük uğuru neft və qaz ixracı üçün lazım olan diversifikasiyanın həyata keçirilməsidir. Bakı-Ceyhan, Bakı-Supsa neft kəmərləri və Bakı-Ərzurum, 2018-ci ildə uğurla istifadəyə verilmiş TANAP, TAP qaz kəmərləri diversifikasiya proqramlarının bu sahədəki bir hissəsidir. Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, Prezident İlham Əliyevin əsas prioritet elan etdiyi iqtisadi şaxələnmə proqramı olduqca əhəmiyyətlidir. Sadəcə, hökumət strateji konsepsiya üzrə neft gəlirlərinin pik dövründə əldə olunan vəsaitlərin böyük hissəsini infrastruktur layihələrə yönəltməklə hər bir xalqın tarixinə yüz ildə bir dəfə yaranan şansdan düzgün istifadə etmiş oldu.

İcməli su təchizatı və suvarma infrastrukturu. Azərbaycanın strateji cəhətdən həssas olan iqtisadi və sosial sahəsi icməli su təchizatı və suvarma infrastrukturunun səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsidir, ona görə ki, ölkənin əsas su təminatı mənbələrinin 75 faizi ölkənin hüdudlarından kənarda yerləşir. Gözlənilir ki, XXI əsrda su problemi bütün dünyada kəskinləşəcək və su çatışmazlığı ciddi problemlər yaradacaqdır. Ulu öndər hələ sovetlər dövründə bu sahəyə ciddi diqqət yetirmişdir. Bakıya Kür çayından iki əlavə xətt çəkilmişdir. Elə həmin dövrdə Ümummilliliq lider Heydər Əliyevin böyük səyləri və strateji təşəbbüsleri nəticəsində ölkənin kapital tutumlu suvarma sistemi yaradılmışdır. Müstəqillik illərində ölkə başçısı İlham Əliyev bu qayıçı və diqqəti azaltmamışdır və ölkənin su ehtiyatlarının yaradılmasında ardıcıl böyük layihələr yerinə yetirilmişdir. Taxtakörpü və Şəmkir su ambarları ölkənin su asılılığını xeyli azaltmağa imkan yaratmışdır. Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəməri Bakı aqlomerasiyasının su təminatını xeyli dərəcədə yaxşılaşdırılmışdır.

“Azərbaycan istənilən infrastruktur layihəsini uğurla icra edə bilər və icra edir”. Bu sözləri Prezident İlham Əliyev İmişli rayonunda Araz çayının yeni qol-kanalının açılış mərasimində çıxış edərkən deyib.

Dövlət başçısı bildirib: “Bu gün açılışına toplaşdığınız layihənin icrası təkcə İmişli rayonu üçün deyil, eyni zamanda qonşu rayonlar üçün də böyük əhəmiyyət daşıyır. Araz çayının yeni qolunun tikintisi böyük

maliyyə vəsaiti tələb edən layihədir. Bu layihəyə birinci mərhələdə 80 milyon manat sərmayə qoyulubdur və Araz çayının yeni qolunun uzunluğu 54 kilometrdir. Yeni beton su kanalı 53 min hektar torpağı su ilə təmin edəcək. Biləsuvar, İmişli, Saatlı rayonlarının fermerləri, zəhmətkeşləri bu imkanlardan istifadə edəcəklər. Növbəti mərhələdə əlavə 10 min hektar torpağa suyun verilməsi nəzərdə tutulur və Sabirabad rayonunun torpaqları da suvarma suyu ilə təmin ediləcək. Bu layihənin icrası, ilk növbədə, bizim güclü iqtisadi imkanlarımızı göstərir. Çünkü bu gün Azərbaycan istənilən infrastruktur layihəsini uğurla icra edə bilər və icra edir. Biz bu layihəni öz daxili maliyyə imkanlarımız hesabına icra etmişik. Digər tərəfdən, bu kanalın tikintisi bizim niyyətimizi, siyasətimizi göstərir. Çünkü bizim siyasətimiz ondan ibarətdir ki, Azərbaycan vətəndaşları daha da yaxşı yaşasınlar. Hər bir yerdə, hər bir rayonda, hər bir kənddə yaşayan vətəndaşlar işlə təmin olunsunlar, onların rifah halı yaxşılaşın və dövlət bu istiqamətdə öz tədbirlərini görür".

Avtomobil nəqliyyatı. Şimal-Cənub Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizinin bir hissəsinə təşkil edən Ələt-Astara-İran İslam Respublikası ilə dövlət sərhədi yeni avtomobil yolunun açılışı ötən il ən yaddaqalan hadisələrdən biri oldu. 2018-ci ilin sentyabr ayının 18-də dövlət başçısının iştirakı ilə tikintisi başa çatan və uzunluğu 202 kilometr olan Ələt-Astara-İran İslam Respublikası ilə Dövlət sərhədi avtomobil yolunun açılış mərasimi keçirildi. Magistral yol Şimal-Cənub Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizinin bir hissəsinə təşkil edir və yolun tikintisi bu bölgədə turizmin, kənd təsərrüfatının inkişafına və beynəlxalq yükdaşımaların həcminin artmasına müsbət təsir göstərəcək. Hazırda yeni magistral avtomobil yolunun 170 kilometrlik hissəsinin ödənişli olması ilə bağlı müvafiq işlər həyata keçirilir.

Şimal-Cənub Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizinin digər hissəsinə təşkil edən və 2017-ci ilin sonunda Prezident İlham Əliyevin təməlini qoymuş Bakı-Quba-Rusiya Federasiyası ilə dövlət sərhədi yeni avtomobil yolunun 92 kilometr hissəsinin 2018-ci ildə tikintisinə başlanıldı.

Hava nəqliyyatı daha sürətli olduğundan sərnişin, poçt və tez xarab olan məhsullar daşınmasında istifadə olunur. Bu nəqliyyat növündən həmçinin ucqar rayonların əhalisinə təcili tibbi yardım göstərilməsində və kənd təsərrüfatı ziyanvericilərinə qarşı mübarizə üçün istifadə olunur. Azərbaycanın Qəbələ rayonunda beynəlxalq standartlara cavab verən aeroport 17 noyabr 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İlham Əliyev tərəfindən açılmışdır. Hazırda isə Azərbaycanın tam texnoloji xidmət zəncirinə malik olan 6 beynəlxalq hava limanı fəaliyyətdədir.

Boru kəmərləri. 1990-1994-cü illərdə boru kəmərləri ilə yük dövriyyəsinin həcmi 25,4 mln. tondan 15,8 mln. tona qədər azalmışdır. 1995-ci ildən sonra boru kəmərləri ilə həyata keçirilən neft kəmərlərinin həcmi əvvəlcə sabitləşmiş, sonralar isə, az da olsa, artmağa başlamışdır. 2006-ci ilin may ayında uzunluğu 1768 km və layihə gücü ildə 50 mln. ton olan Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas neft ixrac kəməri (BTC) istismara verilmişdir. Azərbaycanın "Şahdəniz" yatağında hasil edilən təbii qazın ixracı məqsədilə Bakı-Tbilisi-Ərzurum Cənubi Qafqaz boru kəmərinin Azərbaycan ərazisindən keçən hissəsi istismara verilmişdir.

"Cənub Qaz Dəhlizi Azərbaycana iqtisadi və maliyyə mənfəəti gətirəcək". Bu fikri Prezident İlham Əliyev Nazirlər Kabinetinin 2018-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasında bildirib. Növbəti quruculuq ilinin bir neçə önəmlı hadisəsini qeyd edən dövlət başçısı bildirib ki, ötən il üçüncü peyk orbitə buraxılıb və Azərbaycan kosmik dövlət kimi öz mövqelərini daha da möhkəmləndirib. "Keçən il Cənub Qaz Dəhlizinin rəsmi açılışı olub. Bu, sözün əsl mənasında, tarixi hadisədir. Çünkü bu hadisə bundan sonra onilliklər ərzində Azərbaycana böyük xeyir, həm siyasi, həm də iqtisadi və maliyyə mənfəəti gətirəcək. Keçən il Cənub Qaz Dəhlizinin tərkib hissəsi olan TANAP layihəsi də işə düşdü və artıq fəaliyyətdədir. Beləliklə, Cənub Qaz Dəhlizinin dörd layihəsindən üçü reallaşdı. Bu bizim böyük uğurumuzdur, tarixi uğurumuzdur". Prezident qeyd edib ki, ölkəmizi nəqliyyat mərkəzinə əvvəlcə təsərrüfatı ziyanvericilərinə qarşı mübarizə üçün istifadə olunur. Azərbaycanın Qəbələ rayonunda beynəlxalq standartlara cavab verən aeroport 17 noyabr 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Telekommunikasiya və informasiya texnologiyaları. Azərbaycanda genişzolaqlı infrastruktur investisiyalarının həyata keçirilmə formalarının müəyyən edilməsi zamanı mövcud şəbəkəyə nəzarət edən bazar iştirakçısı vasitəsilə subsidiyalasdırma təklif edilir. Bu, Telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsində qeyd olunub. Bu yanaşmada genişzolaqlı şəbəkə infrastrukturunun qurulması mövcud şəbəkəyə nəzarət edən bazar iştirakçısı vasitəsilə stimullaşdırılır. Belə ki, yüksək xərc tələb edən, lakin aşağıqılaklı ərazilərdə infrastrukturun qurulması məqsədilə dövlət tərəfindən həmin iştirakçıya

maliyyə stimulları verilməklə, investisiya qoyuluşu stimullaşdırıla bilər. Hazırda internet xidməti təminatçılarının şəbəkəyə topdan çıxış imkanları var. Bu yanaşmanın tətbiqi dövlət tərəfindən mövcud şəbəkəyə nəzarət edən bazar iştirakçısı üzərində şəbəkənin əhatə dairəsi və xidmət səviyyəsi üzrə aydın müəyyən edilmiş əsas icra göstəriciləri (ƏİG) vasitəsilə nəzarətin təmin edilməsini, eləcə də bazarda şəbəkəyə topdan çıxış imkanlarının düzgün və şəffaf qaydada tənzimlənməsini tələb edir.

Genişzolaqlı infrastrukturun maliyyələşdirilməsi üsullarından biri kimi simsiz rabitə operatorları vasitəsilə subsidiyalasdırma forması da nəzərdən keçiriləcək. Belə ki, yuxarıda qeyd edilən modellər müəyyən oxşar cəhətlərə malik olsa da, bu modeldə genişzolaqlı şəbəkə infrastrukturun qurulması ilə bağlı dövlət tərəfindən subsidiyalasdırma yalnız mövcud şəbəkəyə nəzarət edən bazar iştirakçısı vasitəsilə deyil, simsiz rabitə operatorlarının müstərək müəssisəsinin yaradılması yolu ilə təmin edilə bilər.

Kosmik sənayenin infrastrukturunu. 2009-cu ildə Azərbaycanda kosmik sənayenin qurulması ilə onun infrastrukturunu oynayan informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsinin inkişafında yeni era başladı. Belə ki, həmin ilin avqustunda cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və inkişafi üzrə Dövlət Programı" təsdiq edildi. Bu, regionda yeni irimiqyaslı İKT infrastrukturunun formallaşması üçün inqilabi bir strategiya idi və bu qərar telekommunikasiya sahəsində irəliyə atılan böyük addım oldu. Eyni zamanda qeyri-neft sektorunda Azərbaycan üçün böyük perspektivlər açan yeni bir sahə yarandı.

Ölkədə hazırkı telekommunikasiya infrastrukturunda peyk rabitəsinin əhəmiyyəti böyükdür. Azərbaycan kimi dağlıq ərazilərdə yerləşən ölkələrdə yüksək keyfiyyətli və nisbətən daha ucuz başa gələn rabitə əlaqəsinin təmin edilməsi üçün peyk rabitəsinin olması vacibdir. Bu mənada, ölkəmizin ilk peyki olan "Azerspace-1" telekommunikasiya sahəsində digər ölkələrdən asılılığın aradan qaldırılması, yerüstü infrastrukturdan asılı olmadan müxtəlif növ informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, hər zaman istənilən yerdə rabitənin yaradılması kimi üstünlükərlərə malikdir. Buna nüfuz yanaşı, "Azerspace-1" peyki dünyanın üçdə birini əhatə etməklə, 50-dən çox ölkəni birləşdirən kosmik məkanda mühüm rol oynayır. Hazırda artıq "Azerspace-2" peyki də 2017-ci ildən orbitə göndərilmiş və fəaliyyətə başlamışdır. Digər bir maraqlı layihə isə nanopeyklərin istehsalı ilə bağlı-

dır. Bu istiqamətdə "Azərkosmos" ilə Milli Aviasiya Akademiyası əməkdaşlığı edir və artıq tələbə peyki olan "CanSat" layihəsinin icrasına başlanılıb.

Hazırda ölkəmiz üçün yeni olan kosmik sənaye bütün aspektlər üzrə paralel şəkildə inkişaf edir və peyk xidmətlərinin daha geniş sahələrinin əhatə edilməsi nəzərdə tutulub.

İnfrastrukturun inkişafda yeri və rolunun dünya təcrübəsi. ABŞ-da Aschauer-in səmərəli və təməl sayılan əsərindən (Aschauer, D.A. Is Public Expenditure Productive? Journal of Monetary Economics, 23, 177-200. 1989.) başlayaraq, iqtisadi artıma infrastrukturun təsiri ilə bağlı elmi tədqiqatlardan, demək olar, 30 il keçmişdir. Bu uzun sürən debatlar artırm üçün infrastrukturun aktuallığına balanslaşdırılmış kəmiyyət anlaşma baxışı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. O vaxtdan bəri bəzi məsələlər həqiqətən həll olunmuş, digərləri isə hələ həllini gözləməkdədir.

İnfrastrukturun inkişafının əhəmiyyəti bu gün geniş praktiklər və siyasetçilər tərəfindən daha çox qiymətləndirilir. Burada, həqiqətən, qeyri-rəsmi və daha çox texniki dəlillərə yer verildiyi halda, infrastrukturun kəmiyyət və keyfiyyət baxımından yaxşılaşdırılması vasitəsilə insanlar fiziki kapitalın və onun məhsuldarlığının artırılması, təhsil və bazarlara çıxışın yaxşılaşdırılması, özəl investisiyaların asanlaşdırılması, (ii) davamlı iş yerləri və gəlir səviyyəsinin yaxşılaşdırılması sahəsində ciddi uğurlar qazana bilərlər.

Prezident İlham Əliyevin uzunmüddətli yorulmaz fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycanın müasir infrastruktur quruculuğu beynəlxalq aləmdə tanınır və bunun nəticəsi olaraq Asiya İnfrastruktur İnvestisiya Bankının Rəhbərlər Şurasında Azərbaycandan rəhbər təyin edilib. İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Asiya İnfrastruktur İnvestisiya Bankına üzvü ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında sərəncam imzalayıb.

Nəticə. Müasir iqtisadi sistemlərdə infrastrukturun davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində mühüm rolu vardır və bu səbəblərdən bu sahənin göstərdiyi xidmətlər toplusunun gücləndirilməsi və çeşidinin daimi artırılması, fəaliyyət mexanizminin təkmilləşdirilməsi aktual elmi və praktiki vəzifə kimi tanınır. Inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr davamlı inkişaf strategiyasını qurarkən, fiziki və sosial infrastruktur obyektlərin yaradılması və müasirləşdirilməsi tədbirlərinə şaxələnmiş hədəflərə nail olmaq məqsədilə müstəsna əhəmiyyət verirlər. Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev bu konsepsiyanı güclənmiş variantda həyata keçirməyə müvəffəq olmuşdur.

4.9. HEYDƏR ƏLİYEVİN NEFT STRATEGİYASINDAN QAYNAQLANAN POSTNEFT İNKİŞAF MODELİ

Təbii sərvətlərlə zəngin ölkələrin iqtisadiyyatının təhlili göstərir ki, təbii sərvətlər çox faydalı olsa da, heç də həmişə uğurlu iqtisadi inkişafa zəmanət vermir. Bütövlükdə qəbul edilmişdir ki, neftlə zəngin ölkələrdən, əsasən, Norveç və qismən də İndoneziya tarazlı və dinamik inkişafı təmin edən iqtisadi inkişaf modelini formalaşdırmağa nail ola bilmışdır. Təhlildən çıxan digər nəticə isə ondan ibarətdir ki, neftlə zəngin kiçik ölkələr iqtisadiyyatda, əsasən, daha çox uğursuzluqları ilə fərqlənmişdir.

Neftlə zəngin ölkələr çox, iqtisadi uğur qazananlar isə azdır.

Neftlə zəngin, lakin iqtisadi uğursuzluqları ilə seçilən ölkələrdən biri Venesueladır. Venesuela neft hasilatına görə OPEC-in beşinci ən böyük üzvüdür. 1920-ci ilin əvvəlindən 1960-ci illərin sonuna dək Venesuelada neft sənayesinin sürətli artımı baş vermiş, neft sektorunu ÜDM-in 25%-ni, Venesuela ixracının 90%-ni və hökumət gəlirlərinin 60%-ni təşkil etmişdir. 1950-ci ildə adambaşına düşən ÜDM-in həcmində görə Venesuela dönyanın ən böyük 4-cü varlı ölkəsi olmuş və 1950-ci illərin sonunda bu göstəriciyə görə hətta Almaniya Federativ Respublikasına çatmışdır. Lakin bu iqtisadi uğurlar həm də həddindən artıq dövlət xərci və böyük həcmində daxili və xarici borclarla ilə müşayiət edilmişdir. 1950-ci ildən 1980-ci illərin əvvəllərinə dək Venesuelada, Latın Amerikasında ən yüksək yaşayış səviyyəsi mövcud olmuşdur. 1980-ci illərdə dönyada neft qiymətlərinin kəskin aşağı düşməsi ilə Venesuela iqtisadiyyatında durğunluq başlamış, ölkə valyutası devalvasiyaya məruz qalmış, əmtəə və xidmətlərin qiymətləri kəskin artmış, inflasiya 1989-cu ildə 84%, 1996-cı ildə 99% olmuşdur. Yoxsulluq şəraitində yaşayan insanların sayı 1984-cü ildə 36%-dən 1995-ci ildə 66%-dək artmışdır. "Doing Business - 2013" hesabatında 185 iqtisadiyyat arasında 180-ci olmuşdur. Əsas problemlər kimi investorların müdafiəsi və vergilər qeyd edilmişdir. "Doing Business - 2019" hesabatında isə bu ölkə 190 iqtisadiyyat arasında 188-ci olmuşdur.

"The Economist" nəşri Venesuelanı dönyada ən pis idarə edilən iqtisadiyyat kimi tanımış, "Citibank" isə Venesuela iqtisadiyyatının böhranda olduğunu qeyd edərək vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına ümidi lərin az olduğunu bildirmişdir. "Foreign Policy" tərəfindən hesablanmış "Base Yield Index" üzrə investisiyaların rentabelliyyinə əsasən Venesuela dönyada sonuncu

olmuşdur. "Bloomberg" nəşri Venesuelanı inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında ən riskli ölkə adlandırılmışdır.

"General Motors Company", "Toyota", "Ford", "Air Canada", "American Airlines" kimi şirkətlər Venesuelada fəaliyyətinin miqyasını azaltmış və ya tamamilə dayandırılmışdır. 2015-ci ildə Venesuela yenidən "Global Misery Index" hesabatına əsasən dünyada "lider" olmuşdur.

Neftlə zəngin digər ölkə Nigeriyadır. Nigeriyanın təsdiq edilmiş neft ehtiyatları 35 milyard barrel həcmindədir və OPEC-in üzvüdür.

Bir vaxtlar ərzaq məhsullarının ixracatçısı kimi çıxış etmiş Nideriya daxili bazarın ehtiyacları üçün böyük miqdarda ərzaq məhsullarının idxalatçısına çevrilmişdir.

Nigeriyanın neft-qaz ixracından əldə etdiyi gəlirin 80%-i hökumətə çatır, 16%-i hasilatla bağlı xərcləri ödəyir və qalan 4%-i isə investorlara verilir. Bununla yanaşı, Dünya Bankının hesablamalarına əsasən korrupsiya səbəbindən enerji gəlirləri ölkə əhalisinin yalnız 1%-nə çatır.

Nigeriyada insan kapitalı yetərincə inkişaf etməmiş, BMT-nin inkişaf indeksində ölkə insan kapitalının inkişafı göstəricisi üzrə dünyada 151-ci olmuşdur.

Hal-hazırda adambaşına ÜDM-in həcmi Nigeriyada 1960-ci ildə müstəqillik elan etdiyi dövrdəkindən də aşağıdır. Ölkə əhalisinin 45%-i gündəlik 2 ABŞ dollarından da az vəsaitlə yaşayır.

Qeyd edildiyi kimi, neft çıxaran kiçik ölkələrin təcrübəsi xüsusilə uğursuz olmuşdur. Lakin buna baxmayaraq, Azərbaycan kiçik iqtisadiyyatlı və neft-qazla zəngin olan bir ölkə kimi dünya iqtisadiyyatında böyük uğurları ilə seçilən, nüfuzlu beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilən bir ölkədir. Azərbaycan neftinin milli maraqlara uyğun istifadəsi yalnız müstəqilliyyimizin bərpasından sonra mümkün olmuşdur.

Müstəqilliyyinin ilk illərində çox ciddi siyasi, sosial-iqtisadi böhran yaşayan ölkəmiz dövlət idarəciliyi sahəsində kifayət dərəcədə təcrübəsi olan, səriştəli Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə gəlməsi nəticəsində qısa bir zaman kəsiyində düşünülmüş, çevik, effektiv, iqtisadi inkişaf strategiyası əsasında bu problemləri uğurla həll etdi.

Heydər Əliyev strategiyası Azərbaycanın dinamik iqtisadi inkişaf strategiyasıdır.

Ölkəni bu böhrandan qısa vaxt ərzində ancaq Heydər Əliyevin sosial-

iqtisadi inkişaf strategiyası xilas edə bilərdi. Bəs nədir bu strategiyanın əsas xüsusiyyətləri?

Birincisi, komplekslik.

Iqtisadiyyatı və onun dövlət tənzimlənməsinin incəliklərini bilən Ulu öndər gözəl bilirdi ki, iqtisadi siyasetin ayrı-ayrı tədbirləri bir-biri ilə ziddiyət təşkil edə bilər və ona görə də gözlənilən nəticələrin əldə olunması mümkün olmaya bilər. Məhz bu ziddiyətliliyin aradan qaldırılmasının hüquqi bazası yaradıldı və 30-a yaxın dövlət programı təsdiq edildi. Həmin dövlət programları iqtisadi siyaset tədbirlərini koordinasiya etməklə və mövcud maliyyə, kadr və bütövlükdə iqtisadi resursların səmərəliliyini artırmaqla onların icrasına nəzarəti də xeyli asanlaşdırırırdı.

İkinci, iqtisadi demokratiyanın, iqtisadi azadlığın təmin edilməsi, yəni iqtisadiyyatın liberallaşdırılması və dövlət müdaxiləsinin minimuma endirilməsi. Qısa vaxt ərzində qiymətlər liberallaşdırıldı, nəticədə qiymətlər stabiləşdi və inflasiya tempi arzuolunan səviyyəyə endirildi. Bazar iqtisadiyyatının ilk və ən vacib mexanizmi – tələb və təklif əsasında tənzimləmə işə düşdü.

Özəlləşdirmə prosesinə başlanıldı, nəticədə istehsalın nəticələrinə görə məsuliyyət dövlətdən istehsalçıya keçdi və istehlak bazarında istehsalçı diktatına son qoyuldu. Bazarda nəycin nə qədər və kim üçün istehsal edilməsini müəyyən etmək hüquq istehsalçıya keçdi. Eləcə də iqtisadiyyatı daim inkişaf etdirmək potensialına malik olan sahibkarlıq institutu formalaşdı.

Torpaq onun sahibinə, yəni kəndlilərə qaytarıldı. Bu yalnız MDB məkanında deyil, bütövlükdə Şərqi aləmində analoqu olmayan bir cəsarətli addım idi. 1,4 mln. hektardan çox torpaq sahəsi əvəzsiz olaraq kəndlilərə paylanmış, 2239 kolxoz, sovxozi və təsərrüfatlararası kənd təsərrüfatı müəssisəsi ləğv edilmiş və yerində fermer təsərrüfatları yaradılmışdır.

Üçüncüsü, xarici investisiyaların və onlarla birlikdə mütərəqqi Qərb idarəetməsinin, təcrübəsinin Azərbaycana gətirilməsi. Qısa vaxt ərzində dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə "Əsrin müqaviləsi" imzalandı və həmin müqavilə ilə hasilatı nəzərdə tutulan neftin xarici bazarlara çıxarılması yolları diversifikasiya edilməklə və Qərbin enerji təchizatında aparıcı qüvvələrdən birinə çevrilməklə xarici investorların Azərbaycana marağı artırıldı və onların ölkəmizə gəlməsinin iqtisadi əsaslarını yaratdı.

Dördüncüsü, öz xalqına qayğı və onun rifahının prioritetliyinin

təmin edilməsi. Belə ki, həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində iqtisadiyyatda məşğul olanların orta aylıq real əməkhaqqı və orta aylıq pensiya 1993-2003-cü illər ərzində təxminən 1,6 dəfə artırdı.

Təkcə qacqın və məcburi köçkünlərin maddi vəziyyətini və yaşayış şəraitini yaxşılaşdırmaq məqsədilə 7 qanun, 18 fərman və sərəncam, Nazirlər Kabinetinin 49 qərar və sərəncamları qəbul olunmuşdur.

Məhz bu strategiyanın reallaşdırılması nəticəsində artıq 1996-ci ildən başlayaraq ÜDM artmağa başlamış və 1996-2003-cü illər ərzində onum həcmi 90,1%, dövlət büdcəsinin gəlirləri (sərbəst dönerli valyuta ifadəsində) 3,5 dəfə, ölkənin valyuta ehtiyatları 85 dəfə, sənaye məhsulunun həcmi 25,2%, kənd təsərrüfatı istehsalının həcmi 53,9%, xarici ticarət dövriyyəsi 4 dəfə, o cümlədən ixrac 4,1 dəfə artırdı, istehlak qiymətlərinin indeksi 2-3%-dək endirildi, bütün maliyyə mənbələri hesabına iqtisadiyyata yönəlmış investisiyaların ümumi həcmi 20 milyard ABŞ dollarını keçdi.

Bu gün də Azərbaycan iqtisadiyyatı uğurla inkişaf edir. Məhz həmin strategiyanın Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsinin nəticəsidir ki, iqtisadi nailiyyətlər 2003-cü ildən sonra da artmaqdə davam etmişdir.

Makroiqtisadi sabitlik təmin edilmiş və bu baxımdan məcmu tələbi formalasdırıran amillərin dinamikası müsbət olmuşdur. İqtisadi artımın məcmu tələb komponentlərindən olan son istehlak xərcləri 2008-2018-ci illərdə 3,6 dəfə, o cümlədən ev təsərrüfatlarının istehlak xərcləri 4 dəfə, pərakəndə əmtəə dövriyyəsi 3 dəfə, əhalinin nominal gəlirləri 6 dəfə, ölkə iqtisadiyyatında muzdla çalışan işçilərin orta aylıq əməkhaqqı nominal səviyyədə 2 dəfə artmışdır.

Əsas kapitala yönəldilən investisiyalar 2008-2018-ci illər ərzində real ifadədə 15,5% artmış, təkcə 2018-ci ildə 17,2 milyard manat təşkil etmişdir. Qeyri-neft sektoruna yönəldilən vəsaitlər 2018-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən 22,0% artmış, cəmi investisiyalarda xüsusi çəkisi 65,5% təşkil etmişdir. Postneft dövrünün strategiyasına uyğun olaraq neft sektoruna yönəldilən investisiyalar bu dövrdə 32,2% azalmış və cəmi investisiyaların strukturunda payı qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisinin artımı hesabına bir qədər azalaraq 34,5% təşkil etmişdir. Həmin illər ərzində ölkə iqtisadiyyatı 1,3 dəfə artmış, o cümlədən neft sektor 5,2% azalmış, qeyri-neft sektor isə 1,6 dəfə artmışdır. İnformasiya və rəbitə sahəsi 3,4 dəfə, tikinti

1,3 dəfə, turizm 3,6 dəfə, kənd təsərrüfatı 1,4 dəfə, nəqliyyat 1,5 dəfə, ticarət 2,1 dəfə, qeyri-neft sənayesi isə 1,6 dəfə artmışdır. 2018-ci ildə ölkəmizə 2 milyon 850 min xarici vətəndaş gəlmişdir. Ötən illə müqayisədə 6% artım müşahidə olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə Azərbaycanın Dünya İqtisadi Forumu tərəfindən hazırlanmış hesabatlarında göstəriciləri əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmışdır. Belə ki, ölkəmiz "Qlobal rəqabət qabiliyyəti indeksi" hesabatları üzrə 29 pillə - 2005-ci ildə 117 iqtisadiyyat arasında 69-cu yerdən 2015-ci ilə 40-ci yerədək irəliləmişdir. Həmçinin Azərbaycan MDB məkanında 7-ci ildir ki, rəqabət qabiliyyətinə görə lider mövqeyini qoruyur. Dünya Bankının "Doing Business-2019" hesabatında Azərbaycan dünyadan islahatçı 10 ölkəsi siyahısında yer alıb, ən çox islahat keçirmiş ölkə kimi qeyd olunub. Hesabatda Azərbaycanın 32 pillə irəliləyərək 190 ölkə arasında 25-ci yerdə qərarlaşması həyata keçirilən uğurlu siyasetin nəticəsi kimi qiymətləndirilib. Bu uğurlu siyaset nəticəsində ölkə iqtisadiyyatının prioritet sahəsi olan qeyri-neft sektorunun artımının 2019-cu ildə 3,9%, növbəti illərdə isə orta hesabla 3,5% olacağı proqnozlaşdırılır.

Xüsusilə maraqlıdır ki, "Qlobal rəqabət qabiliyyəti indeksi" hesabatında ölkəmiz bəzi göstəricilərə görə "G-20"yə üzv ölkələrdən də önə çıxmışdır. Hesabatda ölkəmiz 40-ci yerdə qərarlaşaraq 8 ölkəni - İtaliya (43-cü), Rusiya Federasiyası (45-ci), Cənubi Afrika Respublikası (49-cu), Türkiyə (51-ci), Hindistan (55-ci), Meksika (57-ci), Braziliya (75-ci), Argentinanı (106-ci) qabaqlamışdır.

"Makroiqtisadi vəziyyət" göstəricisi üzrə 144 ölkə arasında 10-cu olan Azərbaycanı "G-20"yə üzv ölkələrdən yalnız 3-ü - Səudiyyə Ərəbistanı (4-cü), Cənubi Koreya Respublikası (5-ci) və Çin (8-ci) qabaqlamışdır.

"Əmək bazarının səmərəliliyi" göstəricisi üzrə isə Azərbaycan (30-cu) quruma üzv 14 ölkəni (Avstraliya, 37. Çin, 50. Rusiya Federasiyası, 51. Fransa, 60. Səudiyyə Ərəbistanı, 83. Cənubi Koreya, 103. Hindistan, 107. CAR, 114. Meksika, 115. İndoneziya, 122. Braziliya, 126. İtaliya, 127. Türkiyə, 139. Argentina) geridə qoymuşdur.

Bütövlükdə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin uğurlu siyaseti nəticəsində xarici şoklara dayanıqlılıq nümayiş etdirən iqtisadi sistem formalasdırılmış, iqtisadiyyatın strukturunda ciddi dəyişikliklərə nail olunmuş, qeyri-neft sektorunun payı artmışdır. İqtisadi artım amillərində əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. 2019-cu ildə

ÜDM-in 3,6%, növbəti illərdən isə orta hesabla 3,4% artacağı proqnozlaşdırılır. Investisiyaların strukturu da əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmiş, daxili investisiyaların və qeyri-neft sektorlarının payı artmışdır. Növbəti illərdə əsas kapitala investisiya qoyuluşu 17,9 milyard manat, o cümlədən xarici investisiyaların 7,5 milyard manat, daxili investisiyaların isə 10,4 milyard manat təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılır. Əsas kapitala investisiya qoyuluşlarının artacağı əsas götürülərək qeyri-neft sahələrinin əsas sektorlarından olan tikinti sektorunda orta hesabla 2,5% artımın olması gözlənilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 23 yanvar 2018-ci ildə Davosda Dünya İqtisadi Forumunun "Strateji baxış: Avrasiya" adlı interaktiv iclasında aparıcının suallarını cavablandırıarkən qeyd etmişdir: "Neftin qiyməti kəskin aşağı düşən zaman mən Azərbaycanda bildirdim ki, bizim üçün postneft dövrü başladı və biz neft və qazı unutmaliyiq".

Beləliklə, "Azərbaycan - 2020: Gələcəyə baxış" Konsepsiyası və "Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi"-nin hazırlanması zərurəti ölkəmizin yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması ilə bağlıdır. Qazanılmış nailiyyatlər imkan vermişdir ki, Azərbaycan qarşısına daha yüksək məqsədlər qoysun. Azərbaycan iqtisadiyyatında hələ də həllini gözləyən məsələlərə xüsusi diqqət yönəltməklə bu rəsmi dövlət sənədləri bütövlükdə ölkəmizin gələcək inkişaf vektorunu müəyyənləşdirmişdir. Başlıca strateji məqsəd mövcud imkan və resursları nəzərə almaqla, Azərbaycanda davamlı iqtisadi artım və yüksək sosial rıfah, səmərəli dövlət idarəetməsi və qanunun alılıyi, insanların bütün hüquq və azadlıqlarının tam təmin olunması və vətəndaş cəmiyyətinin ölkənin ictimai həyatında fəal statusu ilə səciyyələnən inkişaf mərhələsinə nail olmaqdır.

Yaxın gələcəkdə Azərbaycanın iqtisadi və siyasi cəhətdən inkişaf etmiş, rəqabətqabiliyyətli, əhalinin gəlirlərinin yüksək, işsizlik səviyyəsinin minimum həddə olduğu, inkişaf etmiş insan kapitalına, mühafizə edilən, sağlam ətraf mühitə və hər bir vətəndaşı üçün geniş imkanlara malik ölkə olacağı gözlənilir.

Əsas hədəf kimi, ölkədə adambaşına düşən ÜDM-in həcminin 13000 ABŞ dollarına çatdırılması müəyyənləşdirilmişdir. Diqqəti cəlb edən xüsusi məqam ondan ibarətdir ki, qarşıya qoyulan sosial-iqtisadi hədəflərə nail olmaq şərti kimi, yüksək səmərə ilə fəaliyyət göstərən, dünya miqyasında rəqabətə qadir olan iqtisadi sistemin formalasması göstərilmişdir. Belə

sistemin "yalnız sahibkar təşəbbüsünə və sərbəst rəqabətə əsaslanan bazar münasibətləri şəraitində" mümkünüyü təsbit olunmuş və bununla da Azərbaycanın gələcək sosial-iqtisadi inkişafının əsası kimi bir daha bazar prinsipləri vurğulanmışdır.

Həm də qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycanın Dünya Bankının adambاشına düşən ümumi milli gəlir təsnifatına görə "yuxarı orta gəlirlər" arasında tam hüquqlu ölkə olması və hazırda bu qrup ölkələr sırasında yer almanın əsas səbəbi olan karbohidrogen ixracından asılılığın aradan qaldırılması, habelə BMT-nin İnkişaf Programının İnsan İnkişafı ilə bağlı təsnifatına əsasən "yüksək insan inkişafı" ölkələri qrupunda yuxarı sıralara yüksəlməsi hədəflənir.

Bu sənədlərdə həm də ölkəmizin "Neftdən sonrakı iqtisadiyyatının" əsas konturları müəyyən edilmiş, iqtisadi siyasetin əsas istiqamətləri və əsas sosial-iqtisadi hədəfləri müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, postneft dövrünün əsas məqsədi kimi ölkə iqtisadiyyatının neftdən asılılığının minimuma endirilməsi hədəflənmişdir.

Əsas hədəflə yanaşı, bir sıra digər olduqca vacib hədəflər də müəyyən edilmişdir. Belə ki, adambاشına düşən qeyri-neft ixracının 1000 dollara çatdırılması, qeyri-neft sektorunum orta illik artım tempinin 7%-dən az olmaması həmin hədəflər sırasındadır. Beləliklə, əsas hədəfə nail olmaq yolları da müəyyən edilmişdir. Bu, qeyri-neft ixracının artırılmasıdır. Qeyri-neft ixracının artırılması isə rəqabətqabiliyyətli məhsul və xidmətlər istehsalından asılıdır. Beləliklə, sosial-iqtisadi inkişafa dair hədəflərlə yanaşı, həmin hədəflərə nail olmaq strategiyası da müəyyən olunmuşdur.

Bütövlükdə, "Azərbaycan-2020: Gələcəyə baxış" konsepsiyası və "Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivləri üzrə Strateji Yol Xəritəsi" Azərbaycanın postneft strategiyası olmaqla ölkəmizin sosial-iqtisadi siyasetinin bir sıra yeni istiqamətlərini ilk dəfə olaraq özündə əks etdirmişdir.

Birincisi, ölkə iqtisadiyyatı yüksək əlavə dəyər yaradan iqtisadiyyata transformasiya olunacaqdır. Bununla da xeyli zamandır aparılan müzakirələrə cavab verilmişdir. Başqa sözlə, dövlət investisiya siyasetinin, dövlət dəstəyi tədbirlərinin əsas meyarı kimi əlavə dəyərin xüsusi çəkisi müəyyən edilmişdir.

19 oktyabr 2018-ci ildə Türkiyə Respublikasının İzmir şəhərində 100% Azərbaycan kapitalı əsasında işləyən "Star" neft emalı zavodunun

istismara verilməsi Azərbaycan dövlətinin investisiya siyasetinin təntənəsidir. "Star" neft emalı zavodunun layihə dəyəri 6,3 milyard ABŞ dolları civarındadır. Türkiyə iqtisadiyyatına qoyulan ən irihəcmli xarici investisiylardan biri hesab olunur. Zavodun səhmlərinin 60%-i Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinə (SOCAR Turkey Enerji A.S), 40%-i isə Azərbaycanın İqtisadiyyat Nazirliyinə məxsusdur. İllik emal gücü 10 milyon ton xam neft olan bu zavod Azərbaycan neftinin son məhsula çevrilməsində və beynəlxalq dəyər zəncirinin yaranmasında ölkəmizin iştirakına öz töhfəsini verəcək.

İkinci, ixrac yönümlü iqtisadi model əsas götürülmüşdür. Bununla əlaqədar olaraq, hazırkı mərhələdə qarşıda duran əsas vəzifə neft gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olmayaraq qeyri-neft sektorunun yüksək inkişaf tempini gələcək illərdə də qoruyub-saxlamaq və onun ixrac imkanlarını genişləndirməkdir. Başqa sözlə, idxalı əvəzləyici strategiya ilə müqayisədə ixracönümlü strategiyaya üstünlük veriləcək. Yeri gəlmışkən qeyd etmək yerinə düşərdi ki, məhz ixracönümlü strategiyanın reallaşdırılması bir çox ölkələrin, o cümlədən "Asiya pələngləri"nin iqtisadi uğurunda böyük rol oynamışdır.

Bu isə o deməkdir ki, xarici ticarətin liberallaşdırılması gücləndiriləcək, dünya iqtisadiyyatına integrasiya sürətləndiriləcək və ən vacibi isə daxili bazarın qorunmasından daha çox ixracə köklənmiş iqtisadi siyaset prioritət olacaq. Xarici ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq bazarlara çıxışda və xarici bazarlarda rəqabət gücünün artırılmasında dövlət dəstəyi artırılacaqdır. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateyi Yol Xəritəsində göstərildiyi kimi, yaxın beş ildə (2023-cü il) dünyanın orta təbəqəsinin 3 mlrd. nəfərdən 5 mlrd. nəfərə qədər artması proqnozlaşdırılır. Bu artımın 80%-i Asiya ölkələrinin payına düşəcəkdir. Eyni inkişaf prosesləri həm də şirkətlər səviyyəsində özünü bürüzə verəcəkdir. Yeni yaranmaqdə olan bazarlar hazırda illik gəlirləri 1 mlrd. ABŞ dollarından çox olan dünya şirkətlərinin təqribən dörddə birini əhatə etdiyi halda, bu payın 2025-ci ilə qədərki dövrdə, demək olar ki, yarıyadək artması gözlənilir. Təkcə Asiyada ümumi gəlirləri 1 mlrd. ABŞ dollarından ibarət təxminən 3 min yeni şirkətin yaranması gözlənilir.

Azərbaycan kimi kiçik iqtisadiyyatlı ölkələrin uzunmüddətli dayanıqlı inkişafı üçün ən vacib amillərdən biri kimi xarici tələbin də əsas götürülməsi kimi yanaşma alternativsizdir. Şübhəsiz ki, bu yanaşma daxili

bazarda selektiv mühafizə tədbirlərinin tətbiqini istisna etmir. Daxili bazarın haqsız rəqabətdən qorunması üçün beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş antidempinq və digər qoruyucu tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

Üçüncüsü, hər bir bölgənin rəqabət üstünlükleri nəzərə alınmaqla, regional inkişaf mərkəzlərinin yaradılması qarşısındaki dövrdə həyata keçiriləcək iqtisadi siyasetin fərqləndirici cəhətlərindəndir. Belə ki, regionların inkişafı üçün hər bir regionun rəqabət üstünlükleri əsas götürülməklə regionların ixtisaslaşması vəzifəsi aktuallaşdırılır. Bu isə son nəticədə regional resursların istifadəsinin səmərəliliyinin artırılmasına və regionların inkişafına investisiyaların cəlb edilməsi, eləcə də rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı üçün daha əlverişli şərait yaradacaqdır.

Bu baxımdan hər bir iqtisadi rayonun potensialı nəzərə alınmaqla xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və sənaye şəhərciklərinin qurulması, bölgələrdə məhz yerli xammala əsaslanan sənaye müəssisələrinin yaradılması tədbirləri həyata keçiriləcəkdir.

Dördüncüsü, ölkə iqtisadiyyatının səmərəliliyə əsaslanan iqtisadiyyata çəvrilməsi və innovasiyaların üstünlüyü ilə səciyyələndirilən mərhələyə keçidin təmin olunması hədəflənir.

Innovativ sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, elmtutumlu məhsulların və texnologiyaların işlənilməsi və tətbiqi üçün texnoparklar və innovasiya zonaları yaradılması nəzərdə tutulur.

Beşinci, neft və qaz gəlirlərindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi də nəzərdə tutulmuşdur. Karbohidrogenlərin satışından əldə edilən gəlirlərin tədricən həmin vəsaitlərin investisiya olunmasından qazanılan gəlirlə əvəzlənməsi strategiyası həyata keçiriləcəkdir.

Altıncısı, bu sənədlər bir çox vacib sosial məsələlərə də yeni formatda yanaşma ortaya qoyub. Təhsilin inkişafı ilə bağlı həyata keçiriləcək yeniliklər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda əvvəlki illərdə də təhsilin inkişafına diqqət ayrılib, onun maliyyələşdirilməsi artırılmışdır. Bu siyaset "qara qızılın" "insan kapitalı"na transformasiya siyasətidir. Lakin ilk dəfə olaraq, konsepsiyada göstərilmişdir ki, 2013-2020-ci illərdə təhsil sahəsinə ayrılan vəsaitlərin ümumi həcmının ÜDM-dəki payı ilbəil artırıllaraq inkişaf etmiş ölkələrin müvafiq göstəricisi səviyyəsinə çatdırılacaqdır. Eləcə də təhsildə keyfiyyətin yüksəldilməsi üçün stimullaşdırıcı mexanizmlər yaradılacaq, xüsusən adambaşına maliyyələşdirmə prinsipinin, həmçinin təhsil sahəsində tətbiqi tədqiqatları, eləcə də innovativ

fəaliyyəti təşviqləndirən qrant maliyyələşdirməsinin tətbiqi genişləndiriləcəkdir. "Qara qızılın" "insan kapitalı"na transformasiyası siyaseti Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivləri üzrə Strateji Yol Xəritəsində daha da inkişaf etdirilmişdir.

Yedincisi, Konsepsiya və Yol Xəritəsi çərçivəsində yoxsulluq məsələsi insan inkişafı konsepsiyası ilə bağlı müasir yanaşmalara uyğun olaraq "çoxfaktorlu yoxsulluq" anlayışı müstəvisində dəyərləndirilir.

Beləliklə, tam əminliklə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin postneft dövrünün inkişaf strategiyasının reallaşdırılması müasir dövrdə Azərbaycanın yeni-yeni nailiyyətlərini təmin edəcək və onun dünya ölkələri sırasında nüfuzunu daha da artıracaq.

4.10. MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANDA REALLAŞDIRILAN İNSTİTUSİONAL VƏ STRUKTUR İSLAHATLARININ PRİORİTETLƏRİ

Müasir iqtisadi inkişafın əsasını Ulu Öndər Heydər Əliyevin yürütdüyü dövlətçilik siyasəti təşkil edir. Qeyd etmək istəyirik ki, bu kurs dövlətçiliyimizin yaşaması və milli iqtisadiyyatın davamlı inkişaf etdirilməsi üçün alternativi olmayan, mütləq üstünlüyə malik bir iqtisadi siyasətin təcəssümüdür. Ulu öndərin layiqli davamçısı olan Prezident İlham Əliyev məhz Ulu öndərin zəngin irsinə əsaslanaraq Azərbaycan dövlətini qlobal və regional trendlərlə uzalaşdıraraq, təlatümlərlə dolu dünyamızda məharətlə idarə edir.

Ümumiyyətlə, ötən əsrin son on illiyində müstəqiliyinə qovuşan ölkəmizdə həyata keçirilən institusional və struktur dəyişiklikləri özünəməxsusluğunu nəzərə almaqla bir-birini tamamlayan dörd ardıcıl inkişaf mərhələsinə bölmək olar:

- I. Siyasi, iqtisadi xaos (müstəqilliyin ilk illəri)
- II. Dövlətçilik ənənələrinin və qanunvericilik bazasının formalasdırılması (1993-1999-cu illər - müvafiq institusional dəyişikliklər)
- III. İqtisadi inkişafın təmin edilməsində təbii resurs amilinə üstünlüğün verilməsi (2000-2016-cı illər)
- IV. Postneft inkişaf dövrü və ya yeni inkişaf mərhələsi (2016-cı ildən sonrakı inkişaf mərhələsi).

1991-ci ildə dövlət suverenliyinin bərpasından sonra Azərbaycan Respublikasında demokratik dövlət quruculuğu və sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan müstəqil milli iqtisadiyyatın formalasdırılması məqsədilə ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi sistemin transformasiyası obyektiv zərurətə çevrildi.

Birinci dövrü Azərbaycan Respublikasının qarşılaşdığı misli görünməmiş siyasi (1991-1993-cü illərdə siyasi vəziyyətin qeyri-sabitliyi) xaos və gərginlik dövrü təşkil edir. Sovet Azərbaycanından qalmış köhnə idarəetmə sistemi və onun bazar iqtisadiyyatı ilə qeyri-uyğunluğu kimi səciyyələndirmək olar.

İkinci mərhələ Azərbaycan Respublikasında iqtisadi islahatlara qıymətlərin və xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılmasından başlanmışdır. Bu dövr ərzində həyata keçirilən iqtisadi islahatların rəsmiləşdirilməsi baxımından digər bir istiqamət kimi 1993-cü ildə təsdiq edilmiş "Azərbay-

canda Sahibkarlığın İnkışafı (1993-1995)" adlı Dövlət Proqramını qeyd etmək olar. 1993-cü ilə qədər ölkədə sahibkarlıq sektoru istiqamətində ciddi islahatların həyata keçirilməməsi və sistemsz epizodik tədbirlərin ardınca belə bir programın qəbul edilməsi və onun həyata keçirilməsinə başlanması bu sahədə nisbi uğurların əldə edilməsinə imkan yaratdı.

Belə ki, 1991-1993-cü illər ərzində iqtisadi fəal əhali içərisində məşğul əhalinin sayında azalma müşahidə olunmuşdur. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin uzaqqorən siyasəti və gərgin fəaliyyəti nəticəsində, ağır ilkin şərtlərə baxmayaraq, 1993-cü ildən başlayaraq ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı və dünya təsərrüfat sisteminə integrasiyası sahəsində çox böyük nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Ən böyük nailiyyət isə ondan ibarətdir ki, bu dövrə ölkəmizdə aparılan müstəqil dövlət quruculuğu prosesində iqtisadi islahatların və inkişafın mahiyyət etibarilə yeni bir modeli - **Azərbaycan modeli** yaranmışdır.

1999-cu ilin dekabrında Azərbaycanda yerli özünüidarəni həyata keçirən bələdiyyə təsisatı yaradılmış, beynəlxalq tələblərə cavab verən seçkilər keçirilərək ölkədə 2667 bələdiyyəyə 21 min nəfərdən çox üzv seçilmişdir.

Həmin illərdə dövlət idarəcilik sistemi tamamilə yenidən qurulmuş, dövlət xərclərinin idarə olunması, audit sisteminin tətbiqi, hüquq və məhkəmə sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar islahatlar uğurla həyata keçirilmişdir. İcra hakimiyyəti orqanlarının işinin dinamikliyi, digər dövlət orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyəti təmin edilmişdir.

Iqtisadi islahatları dərinləşdirmək və respublikanın iqtisadiyyatını daha da inkişaf etdirmək məqsədilə dövlət idarəcilik sistemində islahatlar aparılmışdır. İlk növbədə, Nazirlər Kabinetinin səlahiyyət və funksiyaları yeni dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılmışdır.

Ölkə iqtisadiyyatının idarə olunmasını daha da təkmilləşdirmək məqsədilə aparılan islahatlar nəticəsində 20-dən çox nazirlik, komitə, şirkət, konsern və digər dövlət strukturları ləğv edilmiş, bəzi mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyəti və funksiyaları yeni şəraitə uyğun qaydada dəyişdirilmişdir. Eyni zamanda islahatların tələblərinə cavab verən yeni qurumlar yaradılmışdır.

Məhkəmə-hüquq sistemində də əsaslı islahatlar aparılmış, ölkəmizdə Konstitusiya Məhkəməsi və üçpilləli məhkəmə sistemi fəaliyyətə başlamışdır.

Təqdirəlayıq haldır ki, iqtisadi inkişafın üçüncü mərhələsində Azə-

baycan Respublikasında qeyd edilən modelin gerçəkləşməsinin rəsmi bazası kimi bir çox irimiqyaslı siyaset sənədləri (konsepsiya, strategiya və proqramlar) qəbul olunmuşdur. İqtisadi inkişafın *üçüncü mərhələsində* Azərbaycan Respublikasında qeyd edilən modelin gerçəkləşməsinin rəsmi bazası kimi bir çox irimiqyaslı siyaset sənədləri qəbul edilmiş və müvafiq institusional islahatlar aparılmışdır. Davamlı və dinamik inkişaf məntiqinə əsaslanan bu modelin strateji istiqamətləri aşağıdakı kimi səciyyələndirilir:

1) sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan və özünü inkişaf qabiliyyətinə malik olan sosialyönümlü bütün iqtisadi sistemin – müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması;

2) ölkədə mövcud olan təbii-iqtisadi, texniki-istehsal və elmi-texniki potensialın fəal surətdə təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunması;

3) milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sistemini səmərəli şəkildə ineqrasiyasının təmin olunması.

Bu model üzrə iqtisadi siyasetin həyata keçirilmə taktikasının fərqləndirici xüsusiyyətlərini

- göstərilən istiqamətlərin hər biri üzrə fəaliyyətin paralel şəkildə həyata keçirilən əlaqələndirilmiş proqramlar üzrə aparılması;

- qeyri-standart, lakin iqtisadi inkişafın obyektiv qanunauyğunluqlarını nəzərə alan, gələcəyə hesablanmış və cəsarətli qərarların qəbul olunması; sosialyönümlülükün göznlənilməsi;

- milli mentalitetin nəzərə alınması və mütərəqqi dünya təcrübəsinə arxalanması təşkil edir.

Bu dövrə dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin birinci mərhələsi artıq başa çatmış və II özəlləşdirmə proqramının həyata keçirilməsinə başlanılmış və bu proqram çərçivəsində rabitə, nəqliyyat, kimya, maşınçayırma, yanacaq-energetika kompleksinin müəssisələri özəlləşməyə açılmışdır.

Bu dövrə görülən işlər içərisində 1999-cu ilin sonunda Neft Fonduñun yaradılması xüsusi qeyd edilməlidir. Vaxtında qəbul edilmiş bu qərar iqtisadi inkişafda yeni mərhələnin başlanmasıını göstərir və Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin milli sərvətlərimizdən gələcək nəsillərin bəhrələnməsi və iqtisadiyyatın kompleks inkişafının təmin olunmasına yönəlmış uzunmüddəti iqtisadi strategiyasının məhsulu kimi qiymətləndirilməlidir. Bunun davamı olaraq 2004-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddəti strategiya" (2005-2025-ci illər) mühüm əhə-

miyyət kəsb edir.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyaset nəticəsində iqtisadiyyatımızın bugünkü vəziyyəti artıq keçid proqramının əsas məqsədlərinə həm forma, həm də məzmun etibarilə nail olunduğunu və keçid dövrünün başa çatdığını təsdiq edir. Bütün bunlar göstərir ki, artıq ölkəmizin iqtisadi inkişafı yeni keyfiyyət mərhələsinə daxil olmuşdur.

2016-cı ildə Prezident İlham Əliyev Azərbaycanda postneft dövrünü elan etməklə yanaşı, həm də yeni inkişaf strategiyası barədə fikirlərini bildirərək demişdir: "Biz gələcək iqtisadi fəaliyyətimizi, siyasetimizi yeni iqtisadi model üzərində aparacaq və əminəm ki, yaxın zamanlarda daha da böyük nəticələrə nail olacaq". Yeni mərhələnin əsas hədəfi, milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə və dünya təsərrüfat sistemini səmərəli ineqrasiyasına nail olmaqla, uzunmüddəti perspektivə ölkədə dinamik sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etməkdən ibarətdir. Bunlara ölkənin malik olduğu iqtisadi potensialın gücləndirilməsi və bu potensialın kompleks şəkildə səmərəli reallaşdırılması, o cümlədən qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, hər bir regionun malik olduğu potensialdan tam və səmərəli istifadə olunması və onların inkişafının tarazlaşdırılması, çoxlu sayıda yeni iş yeriinin açılmasına şərait yaradılması, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, sosial xidmətlərin keyfiyyətinin və ünvanlılığının əhəmiyyətli dərəcədə artırılması, yoxsulluğun azalılması kimi vəzifələri aid etmək olar. Bütün bunlar isə daha çevik və modern bir institusional fəaliyyətlə tənzimləməyi tələb edir.

"Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin" təsdiqlənməsi ilə iqtisadi islahatların əsas strateji hədəflərinə uyğun olaraq sistem xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi sürətlənmiş, sosial-iqtisadi inkişafın cari, orta və uzunmüddəti dövrləri arasında üzvi bağlılıq və qarşılıqlı uzlaşma yaradılmış, iqtisadi inkişafın keyfiyyətcə yeni modelinin formalaşdırılması prioritet seçilmişdir.

Hazırkı şəraitdə dünyada baş verən sürətli dəyişiklikləri qarşılamaq üçün daha çevik idarəetmə sisteminin formalaşması günün tələbinə çevrilmişdir. Prezident İlham Əliyevin dizayn verdiyi yeni iqtisadi modelə uyğun olaraq institusional strukturlar mütəmadi şəkildə yenilənir və kompakt və çevik formada fəaliyyət göstərməyə istiqamətlənir. Bütün bunlar isə,

idarəetmə və iqtisadi inkişaf arasında tarazlıq, qarşılıqlı əlaqə və bir-birini tamamlama kimi prinsiplər qorunmaqla həyata keçirilməkdədir. Prezident İlham Əliyevin apardığı struktur islahatları iqtisadiyyatın əsas məsələsi - səmərəliliyin daha da artırılmasına xidmət edir.

Ölkədə sahibkarlığa dəstək məqsədilə biznesə başlama, lisenziya və icazələr, yoxlamalar, elektrik təchizatı şəbəkələrinə qoşulma, maliyyə mənbələrinə çıxış imkanlarının artırılması, vergilərin ödənilməsi, əmlakın qeydiyyatı, xarici ticarətin aparılması üzrə əhəmiyyətli irəliləyişlər müşahidə olunur. Dünya Bankının "Doing Business - 2019" hesabatına görə, Azərbaycanın dünyada ən islahatçı ölkə elan edilməsi Prezident İlham Əliyevin apardığı uğurlu siyasetin nəticəsi hesab etmək olar.

Ötən dövr ərzində dövlətin sosial-iqtisadi siyasetinin başlıca istiqamətlərindən biri olan əhalinin qida məhsulları ilə etibarlı təminatı sahəsində də bir sıra mühüm islahatlar həyata keçirilmişdir. Ölkədə qida təhlükəsizliyinə nəzarət sistemini təkmilləşdirmək, bu sahədə şəffaflığı daha da artırmaq, pərakəndəliyi və təkrarlanmaları aradan qaldırmaq məqsədilə qida zəncirinin bütün mərhələlərində qida məhsullarının təhlükəsizliyinə nəzarəti həyata keçirən vahid orqan - Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi fəaliyyətə başlamışdır.

Səhiyyənin inkişafı, əhalinin dünya standartlarına uyğun tibbi yardım-la təmin olunması da cənab prezident tərəfindən həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasetin prioritətlərindən olmuşdur. Səhiyyə xidmətlərinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, bu sahənin mövcud maliyyələşmə mexanizmlərinin yeni iqtisadi əsaslarla təkmilləşdirilməsi və əhaliyə göstərilən tibbi xidmətlərin keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsi mexanizmi kimi beynəlxalq təcrübədə özünü doğrultmuş icbari tibbi sigorta sistemi Azərbaycan Respublikasının birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın bilavasitə təşəbbüsü və iştirakı ilə ölkənin bir sıra regionlarında pilot layihə olaraq həyata keçirilməyə başlanmışdır. Pilot layihənin uğurlu nəticələrinə əsaslanaraq cənab prezident tərəfindən 2018-ci ildə imzalanmış müvafiq fərmanla dövlət səhiyyə sisteminə daxil olan tibb müəssisələri Tibbi Ərazi Bölmələrini İdarəetmə Birliyinin (TƏBİB-in) tabeliyinə verilmiş və sistemin 2020-ci ildən başlayaraq bütün ölkə üzrə tam tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 fevral 2016-cı il tarixli fərmanı ilə icbari tibbi sigortanın tətbiqini təmin edən, baza zərfi

çərçivəsində tibbi xidmətlərin maliyyələşdirilməsi üçün vəsaitləri özündə cəmləşdirən, səhiyyə xidmətlərinin alıcısı olan və bununla bağlı zəruri xərclərin ödənilməsini təmin edən icra hakimiyyəti orqanı olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə **İcbari Tibbi Sigorta üzrə Dövlət Agentliyi** yaradılmışdır.

Aparılan institusional islahatların qayəsində dövlət xidmətlərinin "bir pəncərə" sistemi ilə təqdim edilməsi, rəqəmsallaşma, operativlik, insan amilinin rolunun minimuma endirilməsi, səmərəlilik, vətəndaş məmənluğunu və şəffaflıq, bir sözlə, "effektiv idarəetmə" prinsipi dayanır. Beləliklə, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda "effektiv idarəetmə" və "açıq hökumət" prinsipləri uğurla tətbiq edilir.

Cənab prezident qeyd edirdi ki, korrupsiyaya qarşı mübarizə daha da ciddi olmalıdır, bunun daha da ciddi nəticələri olmalıdır. Bu məqsədlə cənab prezident çox ciddi və dünyada analoqu olmayan instisional bir qurumun yaradılmasına dair göstəriş verdi. Qısa zaman kəsimində "ASAN xidmət" adlı bir qurum yaradıldı. Bu xidmət mərkəzi ilə paralel elektron hökumət, elektron xidmət və sair kimi müasir innovativ texnologiyalara söykənən təşəbbüsler korrupsiyaya qarşı ciddi bir alətdir. Bu mübarizənin gözəl nəticələri vardır. Kompleks tədbirlər görülür. 2013-cü ilin əvvəlində "ASAN xidmət"in fəaliyyətə başlaması bu sahədə böyük bir dönüş yaratdı, bir yenilik gətirdi. "ASAN xidmət" Azərbaycan məhsuludur, Azərbaycan ixtirasıdır.

Qısa müddət ərzində, yəni 2013-2018-ci illər ərzində "ASAN xidmət"də 26 milyondan artıq müraciətə baxılmışdır ki, bunun da 25 milyona yaxını "ASAN xidmət" mərkəzlərində və 2 milyona yaxını isə səyyar formada gerçəkləşmişdir.

İslahatların digər mühüm bir qolu kimi **fiskal və monetar siyasetin** uzlaşdırılması, biznes mühitinin sağlamlaşdırılması, maliyyə-bank sisteminin etibarlılığının artırılması ümumilikdə makroiqtisadi sabitlik və dəyaniqli inkişafın təmin edilməsi məqsədilə cənab prezident tərəfindən qabaqcıl beynəlxalq təcrübəni əsas götürülməklə qısa müddətdə manatın sabitliyinin təmin olunması, inflasiyanın idarəedilən həddə saxlanması, strateji valyuta ehtiyatlarının səmərəli istifadəsi, bank sisteminin etibarlılığının artırılması və sahibkarların maliyyə mənbələrinə çıxış imkanlarının sadələşdirilməsi istiqamətində mühüm qərarlar qəbul edilmiş və tədbirlər həyata keçirilmişdir. Xarici şokların Azərbaycan iqtisadiyyatında yaranmış

müvəqqəti təsirlərini neytrallaşdırmaq üçün ölkə başçısı tərəfindən müəyyənləşdirilən və uğurla həyata keçirilən makroiqtisadi koordinasiya fiskal dayanıqlılığı təmin etməklə yanaşı, bu sahədə normativ-hüquqi bazanın qabaqcıl beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla daha da təkmilləşdirilməsinə zəmin yaratmışdır.

2018-ci ildə cənab prezident tərəfindən effektiv büdcə qaydası, ortamüddətli xərclər çərçivəsi, dövlət borcunun orta və uzunmüddətli dövrə idarə edilməsi ilə bağlı mühüm islahat tədbirləri həyata keçirilmişdir. Bu işləri yüksək səviyyədə təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 iyul 2016-cı il tarixli fermanı əsasında ***Maliyyə Sabitliyi Şurası*** yaradılmışdır.

Eyni zamanda biznes kreditlərinə zəmanət mexanizminin formalaşdırılması, daşınar əmlakın yüklülüğünün dövlət reyestrinin yaradılması və özəl kredit bürolarının fəaliyyətinin təşkili makroiqtisadi sabitliyin digər mühüm bir komponenti – bank sektorunun sağlamlığını daha da gücləndirmişdir. Azərbaycan Respublikasının qiymətli kağızlar bazarı, investisiya fondları, sigorta, kredit təşkilatları (bank, bank olmayan kredit təşkilatları və poçt rabitəsinin operatoru) və ödəniş sistemləri fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması, tənzimlənməsi və nəzarəti, habelə cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyəlaşdırılməsinin qarşısının alınması sahəsində nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsini, həmçinin bu sahələr üzrə nəzarət sisteminin şəffaflığını və əvvələni təmin etmək məqsədilə ***Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası*** publik hüquqi şəxsi yaradılmışdır. Bu institusional tədbir qısa zaman kəsinmində öz müsbət nəticəsini vermişdir.

Dördüncü sənaye inqilabının tələblərini nəzərə almaqla, Azərbaycan yeni texnologiyaların inkişafına uyğun şəkildə ixtisasların və bacarıqların artırılması, habelə yeni biznes modellərin tətbiqini önə çəkən cənab prezident tərəfindən yeni bir institusional mərkəz ***Iqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi*** yaradılmışdır. İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin fəaliyyətinin məqsədləri ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsi istiqamətində makro və mikroiqtisadi səviyyədə təhlil və tədqiqatlar aparmaqdır.

Əhalinin sosial rifahının daha da yaxşılaşdırılması məqsədilə ünvanlı sosial yardım sistemi ilə paralel olaraq əhalinin özünüməşğulluq sisteminiə

mərhələli keçid də dəstəklənir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 sentyabr 2016-cı il tarixli fermanı əsasında Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin tabeliyində "ABAD" (***Ailə Biznesinə ASAN Dəstək***) publik hüquqi şəxsi yaradılmışdır. ABAD – ailə bizneslərinin formalasdırılması, bu təsərrüfatlar vasitəsilə məhsulların istehsalı, xidmətlərin göstərilməsi və brendləşdirilməsi, istehsalçıya və tələbata uyğun keyfiyyətli məhsulların istehsal və istehlakının təşviq edilməsi, bütün proseslərdə peşəkar yanaşma və innovativ üsullar tətbiq edilməklə müxtəlif təsərrüfat sahələri üzrə fəaliyyətin istiqamətləndirilməsini həyata keçirən mərkəzdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 aprel 2016-cı il tarixli fermanı ilə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının yaşayış sahələrinə olan ehtiyacını ödəmək, onların mənzil-məişət şəraitini yaxşılaşdırmaq, müasir memarlıq üslubunda ekoloji və enerji səmərəliliyi tələblərinə cavab verən çoxmənzilli binaların tikilməsini təmin etmək, habelə bununla bağlı şəhərsalma və tikinti sahələrində dövlət idarəetməsini təkmilləşdirmək məqsədilə ***Mənzil İnşaati Dövlət Agentliyi*** yaradılmışdır. Bu qurum tərəfindən eyni zamanda sosial mənzillərin tikintisinin həyata keçirilməsi, eyni zamanda əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması tapşırılmışdır.

Aparılan iqtisadi islahatları şərh edərkən cənab prezident xüsusi vurğulamışdır ki, "Bizim siyasetimiz həmişə belə bir vacib amilə əsaslanıb ki, neft bizim üçün məqsəd yox, ölkəni inkişaf etdirmək üçün bir vasitədir".

Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəetmə strukturunu təkmilləşdirmək, habelə nəqliyyat, rabitə və yüksək texnologiyalar sahələrində dövlət siyasetini və tənzimlənməsini müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırmaq və səmərəliliyi artırmaq məqsədilə ***Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 13 fevral 2017-ci il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi*** yaradılmışdır.

Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə həyata keçirilən aqrar islahatların birinci mərhələsində Azərbaycan kəndlisinin çoxəsrlik arzusu reallaşmış və o, torpağın həqiqi sahibinə çevrilmişdir. Məhz bu uğurlu islahatlar nəticəsində aqrar sahə böhranlı vəziyyətdən çıxmış, ərzaq təhlükəsizliyi və sektorun rəqabət qabiliyyəti yüksəlmüşdir.

Ulu öndərin siyasetini uğurla davam etdirən cənab İlham Əliyevin 2003-cü ildən etibarən təsdiq etdiyi bir sıra mühüm proqramlar və həyata keçirdiyi digər tədbirlərlə aqrar sahədə islahatların ikinci mərhələsi başlanmışdır. Ümumilikdə yerli istehsal potensialından daha səmərəli istifadə edilməsi və rəqabətqabiliyyətliliyin artması hesabına ölkəmizin ərzaq məhsulları ilə özünütəminetmə səviyyəsi də əsaslı şəkildə yüksəlmışdır. Azərbaycan artıq bir çox ərzaq məhsulları ilə özünü tam təmin edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 aprel 2016-cı il tarixli sərəncamı ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını və emalını stimullaşdırmaq, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının inkişafını təmin etmək, ərzaq məhsullarının keyfiyyətini daha da artırmaq, dövlət vəsaitlərindən səmərəli istifadəni təmin etmək, regionlarda kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılmasına zəmin yaratmaq, dövlət sifarişi ilə ərzaq məhsullarının satın alınmasının mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin tabeliyində "*Ərzaq məhsullarının tədarükü və təchizati*" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmışdır. Cəmiyyətin əsas məqsədi ərzaq məhsullarının istehsalçılarından və satıcılarından belə məhsulları almaq və tədarük edərək satınalan təşkilatlara təqdim etməkdir.

İçməli su təminatı və kanalizasiya məsələləri "*Azərsu*" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti tərəfindən icra edilir. Bütövlükdə respublika üzrə əhalinin 55 faizi, Bakı əhalisinin isə 78 faizi 24 saat ərzində içməli su ilə təmin edilir. Eyni zamanda, Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin xətti ilə subartezian quyularının qazılması işləri də aparılmalıdır. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi də çaylar boyu yerləşən kəndlərdə modul tipli təmizləyici qurğuların quraşdırılmasını təmin edir. Artıq yüzlərlə kənd o layihələrlə əhatə edilir. Gələcəkdə isə, lazım gəldikdə, Xəzər dənizinin suyundan içməli su kimi istifadə etmək üçün də imkan olacaqdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 aprel 2016-cı il tarixli fərmanı əsasında Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluğu üçün kadrların müsabiqə əsasında seçilməsini, ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların yekun qiymətləndirilməsini (attestasiyasını), orta ixtisas təhsili müəssisələrinə, ali təhsil müəssisələrində ali təhsilin bakalavriat və magistratura (tibb təhsili üzrə əsas təhsil və rezidentura) səviyyələrinə, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında magistratura səviyyəsinə mərkəzləşdirilmiş qəbul imtahanlarının keçirilməsini təşkil etmək məqsədilə Azə-

baycan Respublikasının *Dövlət İmtahan Mərkəzi* publik hüquqi şəxsi yaradılmışdır. Bununla yanaşı, mərkəzin yaradılmasının əsas məqsədi "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"na əsaslanaraq, təhsil müəssisələrinə tələbə qəbulunu beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırmaqdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1 sentyabr 2016-cı il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasında turizm sahəsində mövcud vəziyyəti təhlil etmək, bu sahədə olan problemlərin aradan qaldırılması üçün müvafiq tədbirləri həyata keçirmək, turizm sahəsində dövlət orqanlarına həvalə edilmiş vəzifələrin icrasını əlaqələndirmək məqsədilə *Azərbaycan Respublikası Turizm Şurası* yaradılmışdır. Şura funksiyaların həyata keçirilməsi üçün müstəqil ekspertləri və mütəxəssisləri cəlb edə bilər. Eyni zamanda 2018-ci ildən etibarən isə Turizm sahəsində iqtisadi inkişafa nail olmaq məqsədilə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin tərkibindən ayrılaraq Turizm Agentliyi yaradılmışdır.

Ölkəmizdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə qarşı mübarizə, antiinhisar siyaseti və istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyət hələ Ümummilli lider Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövründə iqtisadiyyatın tənzimlənməsi sahəsində dövlətin strateji vəzifələrindən biri kimi müəyyən edilmişdir. Bu istiqamətdə fəaliyyət rəqabət mühitinin sağlamlaşdırılması, bununla bağlı qanunvericilik bazarının formalasdırılması və təkmilləşdirilməsi, həmçinin institutional təsisatların yaradılması və onların fəaliyyətinin gücləndirilməsi, rəqabət sahəsində idarəetmə mexanizminin gücləndirilməsi fonunda həyata keçirilmişdir. Bununla bağlı Ulu öndər tərəfindən həyata keçirilən siyasetin əsas prioritətlərindən biri respublikamızda haqsız rəqabətin qarşısının alınması və onun aradan qaldırılmasını təmin edəcək təşkilati-hüquqi bazarın yaradılması olmuşdur. Bu məqsədlə 1995-ci il 2 iyun tarixində "Haqsız rəqabət haqqında", 15 dekabr 1998-ci il tarixində "Təbii inhisarlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Bu qanun təbii inhisarlarla bağlı dövlət tənzimlənməsinin təşkilati və hüquqi əsaslarını müəyyən etməklə, təbii inhisar subyektləri ilə istehlakçıların maraqlarının uzlaşdırılmasını təmin etməyə yönəldilmişdir. 2002-ci il 31 yanvar tarixində isə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı ilə *Azərbaycan Respublikası Tarif (qiymət) Şurası* yaradılmışdır. Burada əsas məqsəd respublikamızda təbii inhisar subyektlərinin fəaliyy-

yətinin dövlət tənzimlənməsini gücləndirmək, əlverişli investisiya mühiti yaratmaq, istehsalın inkişafını həvəsləndirmək, yerli istehsal mallarının daxili bazarda rəqabət qabiliyyətini artırmaq, tarif (qiymət) və gömrük rüsumlarının əməkdaşlıq mexanizmi vasitəsilə dövlətin iqtisadi siyasətinin da-ha məqsədyönlü və səmərəli həyata keçirilməsini, tarif və qiymətlərin iqtisadi inkişafın tələblərinə uyğun olaraq dövlət tərəfindən tənzimlənməsini təmin etməkdən ibarət olmuşdur.

Antiinhisar siyaseti və ölkə vətəndaşlarının, istehlakçıların hüquqlarının qorunması sahəsində uğurlu fəaliyyət Ulu Öndərin layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən bu gün böyük əzm və cəsarətlə davam etdirilməkdədir. Cənab Prezident tərəfindən bu sahədə həyata keçirilən islahatlar həm qanunverici, həm də institusional bazanın gücləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi istiqamətlərində uğurla davam etdirilir.

Dövlət əmlakının idarə edilməsi. Bu gün respublikamızda həyata keçirilən özəlləşdirmə siyasetinin qurucusu və memarı məhz Ümummilli lider Heydər Əliyev olmuşdur. Dahi rəhbərin təşəbbüsü və uğurlu fəaliyyəti nəticəsində 1995-ci il 29 sentyabr tarixində "Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı" təsdiq edilmişdir. 2000-ci il 10 avqust tarixində isə "Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı" təsdiq edilmişdir. Bu proqramların qəbul edilməsi Ulu Öndərin 2000-ci il 16 may tarixində imzaladığı "Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun icrasını təmin etmək, eləcə də ölkə iqtisadiyyatında həyata keçirilən struktur islahatlarını, sahibkarlığın inkişafını və sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılmasını sürətləndirmək, iqtisadiyyata investisiyalar cəlb etmək yolu ilə onun səmərəliliyinin artırılmasına nail olmaq kimi strateji məqsədlərin reallaşdırılmasına istiqamətlənmişdir.

Məhz respublikamızda dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi, onun qorunub-saxlanılması və səmərəli istifadə edilməsi sahəsində müxtəlif dövlət proqramlarının qəbul edilməsi və icrası ilə bağlı işlər son illər cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməkdədir. Bunun nəticəsidir ki, həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər iqtisadiyyatın bütün sahələrində sahibkarlığın inkişafını təmin edərək, dövlətin iqtisadi qüdrətinin möhkəm-ləndirilməsində özəl bölmənin rolunu əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır.

Ədliyyə və məhkəmə-hüquq sistemində islahatlar. Azərbaycan Respublikası özünün siyasi müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra demokratik və hüquqi prinsiplərə, ümumbəşəri dəyərlərə, qanunun alılıyinə söykə-nərək dövlət üçün vacib olan strukturların, o cümlədən ədliyyə sisteminin yenidən qurulması istiqamətində ciddi və mühüm işlər görülmüşdür.

Ölkənin ədliyyə sistemində aparılan islahatlardan biri də müstəqil-liyin ilk illərində demokratik və hüquqi dövlətin insan hüquqlarına, demokratik və hüquqi dövlətçiliyinin əsas prinsiplərindən olan humanizm və ədalət psinsiplərinə əsaslanan bir fərmanın imzalanması oldu. Bu, 1998-ci il fevralın 10-da Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda ölüm hökmünün ləğvi ilə bağlı imzaladığı fərmani idi.

1998-ci il 18 iyun tarixli sərəncamla təsdiq olunmuş "İnsan hüquqları-nın müdafiəsinə dair Dövlət Programı"na əsasən ölkəmizdə ilk dəfə olaraq **Ombudsman institutunun** təsis edilməsi Ulu Öndər Heydər Əliyevin demokratik və hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində uzaqqorən siyasetinin əsas istiqaməti və nəticələrindən biri idi.

Həyata keçirilən institusional siyasetin uğurlu davamı olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 fevral 2014-cü il tarixli sərəncamı ilə "**Elektron məhkəmə**" informasiya sistemi yaradılmışdır. Bu sistemin yaradılması ədliyyə sisteminin fəaliyyətinin səmərəliliyini, işinin keyfiyyətini artırmaq, şəffaflığı və operativliyi təmin etmək, vətəndaşların virtual şəkildə, elektron qaydada məhkəməyə müraciət imkanlarının təmin edilməsi və genişləndirilməsi, vətəndaş məmənunluğunun artırılması, vətəndaş-məmur münasibətlərinin sağlam təməllər üzərində inkişaf etdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sahibkarlığın inkişafı sahəsində islahatlar. Respublikamızda sahibkarlığın inkişafı və onun institusional əsaslarının, qanunvericilik bazasının yaradılması və gücləndirilməsi Ulu Öndər Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövründə həyata keçirdiyi uğurlu sosial-iqtisadi siyasetin ayrılmaz tərkib hissəsi olmuşdur. Əsasnaməsi 1992-ci il 12 oktyabr tarixində təsdiq edilmiş **Sahibkarlığa Kəmək Milli Fondu** fəaliyyəti məhz Ümummilli liderin müstəqil Azərbaycana rəhbərliyinin ilk illərində reallaşmışdır.

Əsası Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan bu siyaset onun layiqli davamçısı İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilmişdir. Cənab İlham Əliyevin 23 oktyabr 2004-cü il tarixli Sərəncamı ilə "**Aqrolizinq**"

Açıq Səhmdar Cəmiyyəti, elə həmin tarixdə də başqa bir Sərəncamlı Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi yaradılmışdır. Bu, ölkəmizdə sahibkarlıq subyektlərinin kreditləşməsinə dövlət dəstəyinin reallaşdırılması məqsədlərinə xidmət etmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 03 oktyabr tarixli 761 nömrəli Sərəncamına uyğun olaraq bu Agentliyin əsasında Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Layihələri və Kreditlərinin İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Xidməti yaradılmışdır. Agentliyin əsas vəzifələrindən biri də kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı ilə məşğul olan sahibkarlıq subyektlərinə kreditlərin verilməsidir.

Respublikamızda sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi istiqamətində maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə ölkə başçısı tərəfindən imzalanmış 2006-cı il 28 dekabr, 2009-cu il 7 oktyabr və 2011-ci il 13 oktyabr tarixli müvafiq fərmanlar əsasında həm Sahibkarlıq Kəmək Milli fondunun (indiki Sahibkarlığın İnkişafı Fondu) Əsasnaməsində, həm də Fondun vəsaitlərinin istifadəsi qaydalarında edilmiş dəyişikliklər sahibkarlığın inkişafında fondun fəaliyyət miqyasının və imkanlarının genişləndirməsini təmin edərək, sahibkarlığın institusional əsaslarının möhkəmləndirməsinə müsbət təsir göstərmişdir.

Respublikamızda qeyri-neft sektorunun inkişafına dəstəyin, o cümlədən institusional bazanın gücləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 mart tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Investisiya Şirkəti təsis edilmişdir. 2014-cü ilin oktyabr ayından etibarən respublikamızda sənaye məhəllələrinin fəaliyyətinin təşkili və tənzimlənməsi "Azərbaycan Investisiya Şirkəti" ASC tərəfindən həyata keçirilməyə başlamışdır.

Ölkəmizdə sahibkarlıq mühitinin sağlamlaşdırılması istiqamətində atılan mühüm addımlardan biri zəruri mexanizmlərin formalaşdırılması, onların fəaliyyətinin təmin edilməsidir. Belə addımlardan biri dövlət və biznes strukturları arasında münasibətlərin inkişaf etdirilməsi, dövlət-özəl tərəfdaşlığı mexanizmlərinin yaradılmasıdır. Cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış "Tikinti və infrastruktur obyektləri ilə əlaqədar investisiya layihələrinin xüsusi maliyyələşmə əsasında həyata keçirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu respublikamızda dövlət-özəl tərəfdaşlığının hüquqi əsaslarının formallaşmasında müstəsnə rol oynayır.

Məhz Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 2 iyul ta-

rixində imzaladığı "Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların tənzimlənməsi və sahibkarların maraqlarının müdafiəsi haqqında" Qanun sahibkarlıq subyektlərində aparılan yoxlamaların risk qiymətləndirilməsi principi əsasında təyin edilməsi və onların risk qrupları üzrə bölgüyə uyğun olaraq həyata keçirilməsini təmin etmişdir. Sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində lisenziyalar və icazələrlə bağlı həyata keçirilən islahatlar həm qanunvericilik, həm də institusional xarakterli dəyişikliklər fonunda reallaşdırılmışdır. Belə ki, cənab prezidentin "Sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan növlərinin sayının azaldılması, xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi və şəffaflığının təmin edilməsi haqqında" 19 oktyabr 2015-ci il Fərmani ilə lisenziyaların verilməsi 2015-ci ilin 2 noyabr tarixindən etibarən İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən "ASAN xidmət" mərkəzlərində həyata keçirilməyə başlanılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı "Lisenziyalasdırma sahəsində bəzi tədbirlər haqqında" 21 dekabr 2016-ci il tarixli Fərmani ilə lisenziya tələb olunan fəaliyyət növlərinin sayı 59-dan 37-yə endirilmiş, qüvvədə olan müddətli lisenziyalar isə müddətsiz elan olunmuşdur. Bu fərmanın imzalanması lisenziyanın verilməsinə görə ödənilən dövlət rüsumunun məbləğinin 2 dəfə, regionlar üzrə isə 4 dəfə (regional televiziya və radio yayımı istisna olmaqla) azaldılması, yeni lisenziyaların müddətsiz verilməsi və onların verilməsi müddətinin 15 gündən 10 iş gününa endirilərək, prosedurların sadələşdirilməsinə şərait yaratmışdır.

Bu gün respublikamızda sahibkarlıq fəaliyyətinin, o cümlədən kiçik və orta sahibkarlıq sektorunun inkişaf etdirilməsi məqsədilə reallaşdırılan islahatlar sırasında institusional strukturların yaradılması ölkə başçısının diqqət mərkəzində olan məsələlərdəndir. Bu məqsədlə ölkə başçısı tərəfindən 15 sentyabr 2017-ci il tarixində imzalanan Fərmanla **Kredit Zəmanət Fondu** yaradılmışdır. Fond sahibkarların müvəkkil banklardan manatla aldığıları kreditlərə təminat verməklə yanaşı, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi hallarda və qaydada həmin kreditlərə hesablanmış faizlərin bir hissəsinə subsidiya verir. Cənab Prezidentin 25 dekabr 2017-ci il tarixində imzaladığı Fərman əsasında "Azərbaycan Respublikasının Kredit Zəmanət Fondu" "Azərbaycan Respublikasının İpoteka və Kredit Zəmanət Fondu" adlandırılmışdır.

Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində yaradılan qurumlardan biri də Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində Kiçik və

Orta Sahibkarlığın İnkişafı Agentliyidir. Bu qurum Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında" 28 dekabr 2017-ci il tarixli Fərmanı ilə yaradılmışdır. Agentliyin yaradılmasının başlıca prioritetləri sırasında ölkədə investisiya və biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi və səmərəli əlaqələndirmənin tətbiqi, bu sahədə idarəciliyin təkmilləşdirilməsi, ölkə iqtisadiyyatında kiçik və orta sahibkarlıq sektorunun rolunun artırılması, onun və rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi və institusional dəstək mexanizmlərinin formalaşdırılması və gücləndirilməsi kimi bir çox məsələlərin həlli xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Respublikamızda sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional əsaslarının inkişaf etdirilməsi üçün gələcək perspektivdə sahibkarlıq subyektlərinə müxtəlif xidmətlərin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün kiçik və orta biznes evləri, kiçik və orta biznesin inkişafı mərkəzləri, kiçik və orta biznesin inkişafı fondları, Dövlət-Sahibkar Tərəfdəşliğinin İnkişafı Mərkəzinin yaradılması nəzərdə tutulur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. "İnvestisiya faaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2007
2. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi // Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 6 dekabr 2016-ci il, №1138
3. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi // Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 6 dekabr 2016-ci il, №1138
4. "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. Bakı ş., 15 sentyabr 2008-ci il, №3043
5. "Azərbaycan iqtisadiyyati yeni inkişaf mərhələsində: uğurlar, problemlər, təkliflər". Elmi praktiki konfransın materialları. AMEA-nın İqtisadiyyat institutu. Bakı, 2005
6. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin hesabat materialları. İqtisadi məcmua. Bakı, 2016
7. Azərbaycan Respublikası Neft Sənayesinin Problemlərinin Həlli Təklifləri, Elmi əsərlər toplusu, Bakı, 1997
8. Əliyev İ., Əsədov A. "Heydər Əliyev elm və təhsilin inkişafına böyük qayğı ilə yanaşırdı". Xalq qəzeti, 12 dekabr 2009
9. "Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin beynəlxalq və regional əhəmiyyəti". Beynəlxalq Konfransın Tezisi, 6-7 iyun 2002
10. Böyük İqtisadi Ensiklopediya. Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı. Bakı, 2012
11. Əliyev Heydər. "Müştəqilliyimiz Əbədidir". 2-ci cild, Bakı, 2013
12. Əliyev İlham. "Dövlət quruculuğunun əsas istiqamətləri". www.azleadersays.az
13. Əliyev İlham. "İnkişaf məqsədimizdir". 76-ci cild. Bakı, 2019
14. Əliyev İlham. "On beş illik prezidentlik dövrünün uğur salnaməsi" (2003-2018) Bakı, 2018
15. Ələkbərov Ə.Ə. "Heydər Əliyev: milli-mənəvi dəyərlərimiz və iqtisadiyyatımız". Xalq qəzeti. 12 dekabr 2017
16. Ələkbərov Ə.Ə. "İlham Əliyevin yenidən president seçilməsi Azərbaycan xalqının siyasi iradəsinin təntənəsidir". Xalq qəzeti, 25 aprel 2018
17. Ələkbərov U. "İnsan inkişafının əsasları". Bakı, "Aspoliqraf", 2016
18. Əlirzayev Ə., Əliyev M. "İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin normativ əsasları və metodologiyası". Bakı, "Azərnəşr", 1996
19. Əlirzayev Ə.Q. "İslahatlar və sürətlənmə strategiyası şəraitində Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf problemləri: Təcrübə, meyillər və perspektiv istiqamətlər". Bakı, "Adiloğlu", 2005
20. Əlirzayev Ə.Q., Əlirzayev E.Ə. "Azərbaycanın sosial-iqtisadi problemləri, konseptual yanaşma, maliyyə, bündə və sahələrarası proqnozlaşma mexanizmləri". Bakı, 2012
21. Əmək bazarı. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Statistik Məcmua, Bakı, 2016
22. Əsgərov Ə., Hüseynov E., Hüseynov S. "Davamlı insan inkişafı". Bakı, 2009
23. "Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı". Bakı, "Azərnəşr", 1998

24. Hacizadə E.M., Abdullayev Z.S. "Neft təsərrüfatının iqtisadi strukturunun modernizasiyası". Bakı, "Elm", 2003
25. İsmayıldadə Ə.A. "İnsan resurslarının idarə edilməsi və sosial inkişafı". Bakı, "Gənclik", 2012
26. Mehdiyev Ramiz. "Prezident İlham Əliyevin iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətləri". www.azertag.az/xeber/
27. Səfərov Q.Ə., Dadaşova K.S. "Neft-qaz kompleksində məhsulun keyfiyyəti və rəqabət qabiliyyətliliyi". Bakı, Elm, 2011
28. Səmədzadə Z. "Keçid dövründə iqtisadiyyatın mahiyyət dəyişiklikləri və onun metodoloji-nəzəri problemləri". Azərbaycan Respublikasında iqtisadi islahatların strategiyası və taktikası haqqında tezislər toplusu. Bakı, 1995
29. Şəkərəliyev A.Ş. "Dövlətin iqtisadi siyaseti: Dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi". Bakı, "İqtisad Universiteti", 2011
30. Şəkərəliyev A.Ş. "Ümummilli lider Heydər Əliyev: amali yaratmaq, məramı qurmaq, məqsədi xalqına xidmət etmək olan Ulu Öndər". Bakı, 2005
31. Vəliyev D.Ə. "Azərbaycan iqtisadiyyatı". Bakı, Azərbaycan Universitetinin nəşriyyatı, 2010

Xarici ədəbiyyat

32. Бабашкина А.М. "Государственное регулирование национальной экономики". Москва, "Финансы и Статистика", 2017
33. Сидорович А.В. "Формирование национальной модели экономики в переходных обществах" // Общество и экономика, № 11-12, 2001
34. Егоров В.В. "Прогнозирование национальной экономики". М.ИНФРА-М., 2001
35. Иванов Г.Г. "Экономика торговли". М., Академия, 2007
36. Кузьмин Д.В. "Национальная конкурентоспособность, глобальная нестабильность и макроэкономическое равновесие". Москва , Наука, 2018
37. Кульков В.М. "Степень и способы отражения национального своеобразия в экономической теории". В кн.: Экономическая теория: истоки и перспективы. М.-Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2006
38. "Экономика". Под.ред. А.С.Булатова. Москва, Экономист, 2015
39. The Human Capital Report 2016 // World Economic Forum, 201.

Internet resursları

40. [www.prezident.az/iqtisadi inkişaf/](http://www.prezident.az/iqtisadi_inkişaf/)
41. www.stat.gov.az
42. www.sia.az
43. [www.bbc.com/azeri/international/2015/05/150514 rating human capital](http://www.bbc.com/azeri/international/2015/05/150514_rating_human_capital)
44. www.daib/niirror.lk/article/human-capital-formation-trends-and-problems-16011.html
45. www.econlib.org/library/Enc/HumanCapital.html
46. www.oecd.org/site/progresskorea/44109779.pdf

QEYD ÜÇÜN

QEYD ÜÇÜN

Kompüter tərtibçisi və dizayner:

Aydın Abdullazadə

Korrektor:

Gültəkin Cəfərova

ŞƏRQ - QƏRB

Format: 70x100 1/₁₆. Ofset çapı. Fiziki çap vərəqi 20,5.
Sifariş 19200. Tiraj 500.

Təqdim edilmiş hazır fayldan "Şərq-Qərb" ASC-nin mətbəəsində çap olunmuşdur.

AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.

Tel.: (+99412) 374 83 43

(+99412) 374 73 84